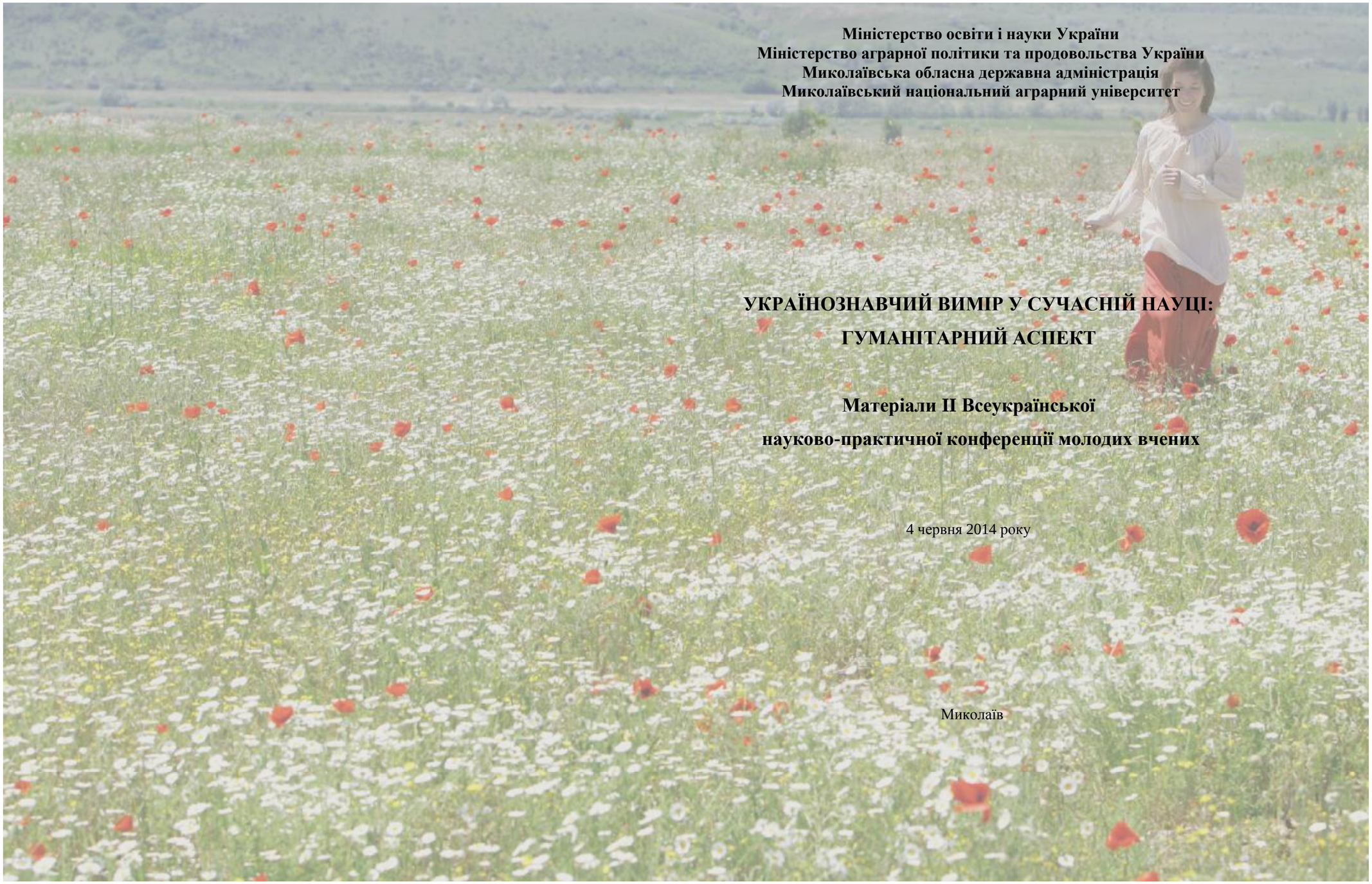

Міністерство освіти і науки України
Міністерство аграрної політики та продовольства України
Миколаївська обласна державна адміністрація
Миколаївський національний аграрний університет

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ ВИМІР У СУЧАСНІЙ НАУЦІ: ГУМАНІТАРНИЙ АСПЕКТ

Матеріали II Всеукраїнської

науково-практичної конференції молодих вчених

4 червня 2014 року

Миколаїв

Міністерство аграрної політики та продовольства України
Миколаївська обласна державна адміністрація
Департамент освіти, науки, молоді та спорту
Миколаївський національний аграрний університет

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ ВИМІР У СУЧАСНІЙ НАУЦІ: ГУМАНІТАРНИЙ АСПЕКТ

Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції

4 червня 2014 року

Конференцію зареєстровано в УкрІНТЕІ
(посвідчення № 75 від 03.01.14)

Миколаїв

ББК 72 (4 Укр)+63.5 (4 Укр)

УДК 001.2 (477):172.16

Українознавчий вимір у сучасній науці: гуманітарний аспект: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 4 червня 2014 р., м. Миколаїв. – Миколаїв : МНАУ, 2014. – 288 с.

У матеріалах збірника II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українознавчий вимір у сучасній науці: гуманітарний аспект» розглянуто актуальні проблеми функціонування української мови і мов національних меншин та запропоновано шляхи їх вирішення; обґрунтовано феномен української культури в контексті європейської спільноти; обговорено інноваційні підходи в методиці викладання гуманітарних дисциплін у вищих навчальних закладах різних профілів; проаналізовано найважливіші події й діяльність постатей у контексті об’єктивного вивчення історії України; висвітлено основні аспекти життєдіяльності видатного українського генія Т.Г. Шевченка.

Редакційна колегія:
д.т.н., проф. В.С. Шебанін; к.пед.н., доц. Н.Г. Шарата; к.і.н., доц. Т.В. Березовська; к.філол.н., доц. Т.П. Кравченко, к.пед.н., О.В. Кунашенко, старший лаборант І.П. Колодій.

Точка зору редколегії не завжди збігається з позицією авторів.

© Миколаївський національний аграрний університет, 2014

ЗМІСТ

Шарата Н.Г. Сучасна модернізація системи управління інноваційно-педагогічною діяльністю вищих навчальних закладів……..…...6

СЕКЦІЯ «Інноваційні технології викладання гуманітарних курсів у вищій школі»……...…13

Гаврилова О.В. Відеопоезія як засіб популяризації творчості Т.Г.Шевченка……..13
Грєхова-Бейгул О.Т. Застосування інноваційних технологій викладання гуманітарних курсів у вищій школі…….....16
Костєва Т.Б. Проведення практичних занять у форматі Open Space……..…19
Кучер А.В. Кейс-метод у системі формування професійно-комунікативної компетентності фахівців з економіки підприємства…….……22
Марценюк А.В. Використання інтерактивних технологій для розвитку творчих здібностей студентів…….…...25
Марчук Л.П. Про застосування інтерактивних методів навчання у вищих навчальних закладах…….…29
Ногінська А.О., Федорова І.В. Застосування андрагогічної моделі навчання в процесі підготовки магістрів-аграріїв……...…31
Файчук О.Л. Роль валеологічної освіти у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників…….…..34

СЕКЦІЯ «Новітні погляди на загальнолюдські цінності і національний менталітет»……...…37

Киктенко А.И. Духовность человечества – основа его исторического существования и развития в XXI столетии…….…37
Полторак Л.Ю. Сутність поняття «арт-терапія» у соціальній сфері……..…45
Рева В.В. Мовна картина світу: теоретичні засади дослідження…….....48
Ханстантинов В.О. Концепт «терпимості до іншого» доби Київської Русі…….…..51

СЕКЦІЯ «Сучасні проблеми функціонування української мови та мов національних меншин»…….....54

Баденкова В.М., Кумарянська Т.О. Частка *не* як основний граматичний оператор заперечення в ідіомовленні Д. Кременя……...……...54
Джирик О.В. Сомантизми в романі Ірени Карпи «50 хвилин трави»**……....**57
Жданова О.С. Лексико-семантична група назв пір року в повісті О. Сизоненка «Зорі падають в серпні»……....59
Кравченко Т.П. Творення суфіксальних дериватів від термінів-запозичень економіки АПК……...61
Кунашенко О.В. Історичні етапи формування культури спілкування……....64
Лірова Н.О., Желязкова В.В. Літвосеміотичний аспект парадигматичного рівня поеми Т.Г. Шевченка «Гайдамаки»……..……70
Науменко Д.Я. Концепт «жінка» в українських прислів’ях та приказках.....72

Рогова Ю.І. Специфіка вживання запозичень у збірці Дмитра Кременя «Замурована музика»……..…..76
Романюк Л.М. Українська національна ідея у ранній творчості Б. Лепкого…….…..78
Ходань І.М. Образ жінки у романах Ірен Роздобудько «Останній діамант міледі» та «Ґудзик»……...……81

СЕКЦІЯ «Археологія, давня та середньовічна історія»……...….85

Бондаренко Д.В., Смирнов Л.И. К вопросу об истории исследований античного населения Викторовка – I…….…..85
Горбенко К.В. Нові археологічні дослідження на території городища Дикий Сад……...91
Гребенников В.Б., Генчев В.В. Антропоморфная стела из с. Березнеговатое…….….100
Снытко И.А., Снытко Е.В., Гаркуша Н.М. Традиция помещения «обола Харона» в могилу в погребельной практике древнегреческого населения Нижнего Побужья VI-III вв. до н.э…….…...107
Філатов Д.В. Археологічні дослідження пам'яток епохи бронзи на території Поінгулля…….….117
Яценко С.М., Снытко И.А., Лобко А.Г. Памятники археологии национального значения Николаевщины античного и средневекового времени в контексте их исследования, охраны и популяризации…….....122

СЕКЦІЯ «Нова та новітня історія України»……..…..….130

Березовська Т.В. Протистояння петербурзької та московської преси кінця 70-х – середини 80-х рр. XIX ст. щодо зовнішньополітичної орієнтації Росії..... 130
Боган С. Діяльність установ комунального господарства на півдні України в умовах німецької окупації у 1941-1944 роках……..…….137
Гаркуша Н.М. Николаевский городской естественно - исторический музей 1913-1920 годы…….144
Губська Т.М. Поховання членів миколаївської «Просвіти» на строму християнському цвинтарі: просопографічний аспект……..173
Захарченко О.О. Окупаційна аграрна політика нацистів у Південній Україні……...…….177
Калкутина Н.В. Деякі аспекти трудового використання іноземних військовополонених на відновленні суднобудівних заводів м. Миколаєва (1944-1945 рр.)……..184
Камінська М.І. Євген Петрович Зайцев – вчитель, митець, майстер……...192
Кокошко Ф.І. Трагічні сторінки початку Великої Вітчизняної війни……...196
Крамаренко М.В. Коллекция свистулек из собрания Николаевского областного краеведческого музея……..200
Креминь Т.Д. Особенности послевоенного восстановления водонапорной башни В. Шухова в Николаеве……...……204
Пархоменко В.А. Мемуарна спадщина 1917-1921 рр.: за матеріалами колишнього музею визвольної боротьби України……...….208
Пискурёв С.Е. Создание экспозиции нокм по теме «Николаевщина во время

Первой мировой войны, революций, гражданской войны и соцстроительства (1914-1941)». Из собственного опыта……212
Побережець С.Г., Рибачук В.П. Огляд історіографії життєдіяльності В.М. Чорновола…….222
Потильчак О.В. Стаціонарні виробничі установи НКВС (МВС) СРСР для військовополонених на території Миколаєва та області (1944-1949 рр.): організація та структура……..…....224
Прокоп Ю.В. Особенности профессионального состава евреев-иностранцев в Николаеве во второй половине XIX в. …….….237
Романенко С.В. Вплив музейного середовища на родині взаємовідносини.....240
Стрельський Г.В. Миколаївські сторінки життя, історико-краєзнавчої і педагогічної діяльності Вячеслава Стрельського…….243
Шкварець В. Про морське знамено запорозьких козаків…….....249
Щукин В.В. Деятельность Николаевской городской больницы в период немецко-фашисткой оккупации Николаева (1941 – 1944 гг.)…….….256

СЕКЦІЯ «Тарас Шевченко: діалог із сучасністю»…….265

Александренко І.І. Музейна Шевченкіана (XX ст.)……...…….265
Горецька Т. В., Желязкова В. В. Особливості лінгвосеміотичного аспекту поеми Т.Г. Шевченка «Сон»……....271
Овсяницька Н.А. Знаки-символи у контексті звукового символізму поетичної мови Т.Г. Шевченка……...…273
Огірко О.В. Духовно-моральні аспекти творчості Тараса Шевченка……275
Рускуліс Л.В. Графологія як прикладна галузь сучасної лінгвістики: перспективи розвитку та затосування……279
Синявська К.С. Підпис Т.Г.Шевченка: порівняльний аспект……...280
Шевцова О.В., Желязкова В.В. Семіотичний аналіз оригіналу та російського перекладу поеми Т.Г. Шевченка «Кавказ»……...….283
Шербак О.В. Семантична експлікація семіотичних кодів у поемі Т.Г. Шевченка «Катерина»……..286

ПЕРЕДМОВА

СУЧАСНА МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Стан освіти в сучасному світі досить складний і суперечливий. З одного боку, на початку XXI ст. освіта стала однією із найважливіших сфер людської діяльності, соціальних і науково-технологічних трансформацій; з другого – розширення сфери освіти та зміна її статусу породжує необхідність її постійного оновлення і реагування на економічні та соціокультурні зміни у суспільстві. Якщо ж ураховувати зростання тенденції глобалізації, то стає очевидним, що лише країна, яка забезпечить адекватний вимогам часу розвиток освіти та науки, може сподіватися на гідне місце у світовому співтоваристві.

Роль вищої освіти на сучасному етапі зумовлена не лише потребами українського суспільства, але й нагальною необхідністю подолання загрози відставання країни від світових тенденцій економічного й суспільного розвитку.

На початку XXI ст. склалися нові тенденції зміни ціннісних пріоритетів, що визначають суспільний розвиток.

Людство зробило перехід від індустріального суспільства з яскраво вираженим технократизмом мислення до постіндустріального, інформативного, що передбачає переоцінку інтелекту та кваліфікації людини.

Унікальність цих процесів у сучасній Україні спричинена формуванням на її теренах нової системи суспільних відносин, пов’язаних зі зміною соціополітичних та економічних парадигм. Крім того інтеграція у світову економіку потребує від України підвищеної відповідальності для становлення ефективної економічної моделі.

Масштаби і темпи цих перетворень спонукають суспільство дедалі більше ґрунтуватися на знаннях, які підтверджені вагомою теоретико-інноваційною й виробничо-практичною базами.

У цьому зв’язку нагальною проблемою освіти виступає модернізація управління вищими навчальними закладами (ВНЗ), основним завданням якої є забезпечення сучасної якості освіти на засадах збереження її фундаментальності та одночасної

відповідності актуальним і перспективним потребам особистості, суспільства і держави не завжди відповідають галузевим інтересам самої системи освіти, а тому визначений напрям модернізації і розвитку освіти взагалі, та управління освітою зокрема, не може обмежуватися ознаками освітнього відомства. Активними суб'єктами освітньої політики повинні стати галузеві міністерства, органи місцевого самоврядування, науково-дослідні інститути, професійно-педагогічна спільнота.

Сьогодні особливу актуальність набуває пошук нових шляхів і засобів, здатних надати системі вищої освіти якісно нового рівня, який відповідав би реаліям сучасного розвитку економіки та соціокультурним цінностям. До того ж, інтеграція до європейського й світового освітнього простору, запровадження інноваційних технологій навчання стають важливими завданнями в модернізації вітчизняної освіти. Національна стратегія розвитку освіти визначає основні напрями і шляхи реалізації ідей та положень Національної доктрини розвитку освіти, проведення реформування освіти впродовж 10 років у нових соціально-економічних умовах.

Інтеграція України у світовий освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, пошуку ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг, апробації та впровадження інноваційних педагогічних систем, реального забезпечення рівного доступу всіх її громадян до якісної освіти, можливостей і свободи вибору в освіті, модернізації її змісту й організації її адекватно світовим тенденціям і вимогам ринку праці, забезпечення безперервності освіти та навчання протягом усього життя, розвитку державно-громадської моделі управління [1, с. 7].

Національна стратегія розвитку освіти покликана не лише доповнити наявну систему заходів із модернізації освіти, але й надати їй новий імпульс, стимулювати інноваційні підходи у сфері освіти. Вища школа у цьому процесі посідає особливе місце.

Останнє десятиліття поставило перед вищою школою фундаментальні питання: про підвищення її ролі у процесах стійкого інноваційного розвитку країни, підвищення її конкурентоспроможності у системі міжнародного розподілу праці; про відповідність змісту освіти й її структури сучасності;

новим громадянським цінностям; про реальне місце вітчизняної вищої школи у міжнародному освітньому просторі тощо.

Базова основа переходу вищої освіти до режиму інноваційного функціонування знайшла своє відображення у низці нормативно-правових документів: у Законах України: «Про інноваційну діяльність» (від 04.07.2002 р. №40-IV), «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» (від 08.09.2011 р. №3715-VI), у Постанові Кабінету Міністрів України від 15.06.2000 №979 «Питання Державної інноваційної фінансово-кредитної установи».

Ми запропонували стратегічні пріоритети розвитку вищої освіти в концепції інноваційного розвитку України на рисунку 1.3.

Рис.1.3. Стратегічні пріоритети розвитку вищої освіти в концепції інноваційного розвитку України

Отже, стратегічними пріоритетами розвитку вищої освіти в концепції інноваційного розвитку України є такі:

- забезпечення інноваційної спрямованості системи освіти через: перетворення рівня комп’ютеризації ВНЗ; активізацію науково-технічної та інноваційної діяльності ВНЗ та збільшення обсягу її бюджетного фінансування; утворення інноваційних структур у системі освіти; реформування системи вищої освіти з урахуванням вимог європейських стандартів і збереженням культурних та інтелектуальних національних традицій;

- підвищення результативності вітчизняного сектора наукових досліджень і розробок із метою посилення його ролі у забезпеченні інноваційного розвитку національної економіки внаслідок: інтеграції університетського сектора наукових досліджень і розробок до світової інноваційної системи, сприяння розвитку міжнародного партнерства у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності; збільшення частки наукових та науково-технічних досліджень у ВНЗ, спрямованих на створення нових видів інноваційної продукції; урахування кон'юнктури світового ринку під час визначення пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності;

- забезпечення розширеного відтворення знань на підставі інтеграції діяльності ВНЗ, академічних та галузевих наукових установ шляхом: підвищення рівня фондоозброєності державного сектора наукових досліджень і розробок; концентрації ресурсів у пріоритетних напрямах розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності, а також створення умов для організації високотехнологічного виробництва в Україні; посилення взаємодії освіти та науки, створення університетів дослідного типу на базі провідних ВНЗ; стимулювання процесу підвищення кваліфікації, розвиток системи дистанційного навчання.

Широкий спектр завдань модернізації вищої школи орієнтує її на інноваційну діяльність, пов'язану з вивченням потреб ринку праці, із плануванням, організацією наукового й освітнього процесів, моніторингу основних показників, підготовкою фахівців, здатних здійснювати інноваційну діяльність і формувати інноваційне середовище. Крім того, ця діяльність пов'язана з випуском науково-технічної продукції, розробленням технологій, що мають наукову новизну й задовольняють потреби особистості, ринку праці.

Нині проводиться активна робота з формування національної інноваційної системи освіти України, адже вища школа має великі можливості щодо вагомого внеску в дослідження й формування національної інноваційної системи, пошук шляхів підвищення рівня інноваційних здібностей нашого суспільства, формування інноваційної культури, інноваційного мислення й інноваційного менталітету, розвитку багаторівневої системи підготовки кадрів для інноваційної економіки, створення й розвиток об'єктів інфраструктури, мережі організацій щодо надання консалтингових послуг у галузі інноваційної діяльності,

сприяння формуванню інноваційного шляху розвитку вітчизняної економіки.

Однією із форм організації й ведення інноваційної діяльності виступає модель навчально-науково-інноваційних комплексів.

Н.В. Казакова дає таке визначення навчально-науково-інноваційному комплексу: «вищий навчальний заклад всіх форм власності, незалежно від галузевого призначення, що забезпечує єдність освітнього процесу, науково-дослідної, науково-технічної та інноваційної діяльності на всіх стадіях та етапах підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів, діяльність якого спрямована на соціально-економічний і духовний розвиток суспільства, країни, регіону та окремої особистості» [2, с. 131].

Навчально-науково-інноваційний комплекс – інноваційний університет, у якому накопичений інтелектуальний потенціал ефективно реалізують у науковій та освітній сферах. До того ж інтелектуальний потенціал – це сукупність кадрового, матеріально-технічного (ресурсного) потенціалу й потенціалу, що є у нових наукових результатах. У цьому випадку університет перебуває у безперервній взаємодії із зовнішнім середовищем – обмінюється інформацією, вивчає потреби, одержує фінансування, накопичує досвід, постачає продукцію, надає послуги. Ця взаємодія має проходити більш активно, інтенсивно, ефективно для збереження й закріплення позицій вищого навчального закладу у зовнішньому середовищі. Усе вищезазначене має відбуватися через трансформацію в інноваційний університет.

Так, на базі Миколаївського НАУ створено Навчально-науково-практичний центр з метою забезпечення практичного навчання студентів, слухачів університету, проведення аспірантами та вченими наукових досліджень, здійснення науково-виробничої діяльності, яка технологічно пов'язана з процесом підготовки спеціалістів сільського господарства та інших галузей агропромислового комплексу України.

Інноваційні принципи управління науковою й інноваційною діяльністю передбачають реалізацію повного інноваційного циклу від одержання нових знань до їх комерційної реалізації на профільних ринках. Нові знання, здобуті у результаті виконання фундаментальних та пошукових досліджень, мають реалізовуватися у науковій та освітній сферах діяльності вищого

навального закладу. Від того наскільки ефективно використовують одержані нові знання і накопичений вищим навчальним закладом інтелектуальний потенціал у навчальній і науково-освітній та інноваційній діяльності, залежить стійкий розвиток вищої професійної освіти, що може бути системно реалізовано, якщо успішно розвивається більша частина університетів.

Індикаторами успішного розвитку вищого навчального закладу є його конкурентоспроможність на ринку професійної праці, наукомісткої продукції й освітніх послуг, якість освіти й здатність виконувати державне замовлення для підготовки спеціалістів. Для забезпечення конкурентоспроможності ВНЗ необхідно доводити результати наукової та освітньої діяльності до кінцевого продукту, що потребує профільний ринок. Це потребує створення в системі вищої професійної освіти ефективно дієвої системи управління науковою й інноваційною діяльністю.

У більшості країн університети є ключовим елементом розвитку інноваційної системи. Починаючи з 80-х рр. XX ст., простежено ріст коопераційних зв’язків між вузівським й промисловим секторами економіки, що можна пояснити значним підвищенням на етапі становлення суспільства, заснованого на знаннях, ролі фундаментальної науки. Глибоке наукове вивчення природи використаних процесів стає умовою для удосконалення або швидкої заміни технологій. Таким чином, фундаментальні дослідження дають змогу бачити варіанти інновацій та орієнтирів для їхньої оцінки, відкривають нові сфери застосування інновацій. Як результат, початковий етап інноваційного процесу перемістився від прикладних досліджень до фундаментальних, результати яких набули конкретної практичної цінності, що стало імпульсом налагодження коопераційних зв’язків між університетським і промисловим секторами економіки.

Функція прикладних досліджень і сьогодні активно реалізують університети, і її масштаби в епоху становлення суспільства, заснованого на знаннях, будуть підвищуватися як необхідність адаптації нових відкриттів до реального життя.

Таким чином, у сучасному суспільстві у межах вищої школи, окрім наукових досліджень, об’єдналися практично всі функції щодо створення нових продуктів – одержання нового знання, перетворення його у технічну розробку, або технологію

та впровадження у реальне виробництво, а також підготовка спеціалістів для виконання вищезазначених функцій. Відповідно, університети сьогодні є реальними суб'єктами інноваційної діяльності.

Інноваційна діяльність вищих навчальних закладів дозволяє забезпечувати цивілізовану комерціалізацію знань і технологій та створювати в зоні впливу вищих навчальних закладів і в регіоні необхідне середовище для розвитку наукомістких виробництв.

Література

1. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки. – К., 2012. – 37 с.
2. Казакова Н. В. Университеты и экономика, основанная на знаниях / Н. В. Казакова. – Саратов : Сарат. гос. техн.. ун-т, 2002.

Завідувач кафедри українознавства Наталія Шарата

О.В. Гаврилова

ВІДЕОПОЕЗІЯ ЯК ЗАСІБ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

Популяризація творчості Т.Г. Шевченка вимагає особливих інноваційних навчально-виховних форм та методів через потребу підвищення рівня якості освіти та читацької активності. Упровадження інноваційних форм і методів у навчально-виховний процес ВНЗ сприяють створенню, включенню та поширенню в освітній практиці нових ідей, засобів, педагогічних та управлінських технологій, у результаті яких покращуються показники досягнень структурних компонентів освіти, відбувається створення інноваційного середовища, реалізація потенціалу студентів.

Інновації ми розглядаємо (за Л. В. Ващенко) як систему, утворену з таких складників: власне ідеї та їх впровадження у навчально-виховний процес [2, с. 338–340].

У рамках курсу «Українська та зарубіжна література» студенти узагальнюють матеріал про становлення нової української літератури, про життєвий та творчий шлях Т. Г. Шевченка, що вимагає системної психолого-культурологічної підготовки до аналізу феномена його творчості. Вплив історичних подій, філософських поглядів неодмінно мали вплив на творчий шлях митця, тому особа поета досліджується у контексті зв’язку з епохою, у якій він творив. Для розкриття творчості має значення врахування громадської позиції автора, біографічного матеріалу, індивідуально-психологічних особливостей, що формують літературно-психологічний портрет Т.Г.Шевченка.

Популяризації творчості Т.Г. Шевченка сприятимуть такі інноваційні форми роботи: відеопоезія, читацький марафон, підготовка медіа-презентацій, флешмоб, міні-квест, літературно-мистецький вечір, пленер, конкурс читців віршів тощо.

Дослідимо відеопоезію, як одну з форм популяризації творчості митця.

Відеопоезію розглядають як екранізацію поетичного твору (О. Ушаков), одну з форм відеомистецтва, що включає поетичний текст на акустичному або візуальному рівні (К. Давіна) [2].

На думку Л. Костюкова відеопоезія може існувати у таких варіантах: пряме ілюстрування, асоціації, що пов’язані з текстом поезії, поета, який читає вірш, спеціально створений арт-об’єкт (ілюстрацію, фотографію, інсталяцію, мультфільм), власне текст вірша. Повсякчас, все це поєднується у рамках одного вірша за допомогою швидкого монтажу [3].

Під відеопоезією ми розуміємо вид мистецтва, у якому органічно поєднані художній візуальний ряд, музичний супровід, поетичний текст, що може декламуватись і/або представлятись графічно. Слід звернути увагу, що відеоряд допомагає актуалізувати увагу глядача, несе додаткову підтримку текстові, збагачує її, є однією з можливих медійних інтерпретацій вірша.

У залежності від змісту, відеопоезія може поділятися на:

- документальну (автор читає вірш у кадрі);
- текстографічну (у відео присутня текст вірша);
- ілюстративну (поетичний текст ілюструється безпосередньо);
- концептуальну (сюжет відеоряду зв'язується з текстом на рівні ідеї);
- сюжетну (основне місце в ролику займає сюжет);
- музичну (ритм відеоряду задається музичним супроводом);
- візуальну (текст виродився, виявляється тільки в ритмічності відеоряду).

До відеопоезії ставляться такі вимоги:

- музичний супровід повинен бути доречним та підсилювати психоемоційний вплив на глядача;
- участь автора (поета) має бути виправдана, він може бути учасником представлення, а також об’єктом;
- застосування комп’ютерних спец ефектів має бути доречним.

Відеопоезія як форма навчально-виховної роботи у ВНЗ виконує такі функції організації навчання:

- навчально-освітню;
- виховну;
- організаційну;

- психологічну;
- розвивальну;
- інтергуючо-диференційну;
- систематизувальну та структурувальну;
- координувальну;
- стимулюючу та ін.

Доцільною така форма роботи є для студентів творчих спеціальностей, що дозволяє вдосконалити сформовані професійні знання, вміння, навички, проявити соціальну активність, налагодити взаємодію у межах мікрогруп. Така форма роботи являє собою цілеспрямовану, змістовно насичену та методично оснащену систему пізнавального та виховного спілкування, взаємодії, сприяє створенню психологічно комфортної атмосфери групи, ефективній взаємодії всіх її членів.

Впровадження такої інноваційної форми роботи як відеопоезія сприяє творчій та соціальній активності студентів, застосуванню проблемно-пошукових методів, набутих знань, вмінь та навичок, що впливає на підвищення якості навчально-виховного процесу. У рамках підготовки відеопоезії на твори Т.Г. Шевченка, студенти опрацьовують поетичний та культурологічний матеріал, сюжет, створюють сценарій, підбирають музичний супровід (за необхідністю), художнє оснащення та ін., що сприяє їх творчому та професійному становленню.

Інноваційні форми роботи сприяють популяризації високохудожнього таланту Кобзаря; залученню до читання; розвитку дослідницької діяльності студентів; сприяють глибшому усвідомленню студентською молоддю ролі Т.Г. Шевченка в культурно-історичному контексті України, впливу його творчих набутків на втілення нових ідей; активізують пошукову, організаційно-творчу роботу, обмін досвідом у питаннях популяризації творчості Т.Г. Шевченка; підвищують професійну майстерність, стимулюють розвиток творчих ініціатив та реалізацію творчого потенціалу студентської молоді.

Література

1. Видеопоэзия. Сайт о видеопоэзии [Електронний ресурс] . – Режим доступу : http://videopojezija.ru . – назва з екрана.

2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

3. Костюков Леонид Поэтический клип как явление литературы / Леонид Костюков // «Арион» . – 2006, №3. – [Електронний ресурс] . – Режим доступу до журн.: http://magazines.russ.ru/arion/2006/3/. – назва з екрана.

О.Т. Грєхова-Бейгул

ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВИКЛАДАННЯ ГУМАНІТАРНИХ КУРСІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Відомо, що гуманітарна освіта з усіх областей знання надає саме великий виховний вплив на студентів. Гуманітарні науки вносять визначальний внесок у розвиток культури особистості, дозволяють сформувати висококваліфікованих фахівців, що володіють не тільки професійними знаннями, а й інтелектуальними, духовним потенціалом.

В сучасний час підходи до теорії та практики освіти і виховання помітно змінюються під впливом процесів глобалізації, інтеграції, комп'ютеризації, впровадження та використання мережі Інтернет, медіа засобів, дистанційного навчання. Все це веде до використання інноваційних освітніх технологій.

Інновації в освіті – це процес творення, запровадження та поширення в освітній практиці нових ідей, засобів, педагогічних та управлінських технологій, у результаті яких підвищуються показники досягнень структурних компонентів освіти [1, с. 46].

Сьогодні в Україні активізація інноваційного руху сприяє становленню авторських шкіл інноваційного типу (М. Гузика, О.А. Захаренка, А.І. Сологуба, М. Чумарної та ін.), діяльність яких спрямована на формування якісно нових, альтернативних концепцій і систем.

Для забезпечення умов для розвитку особистості з врахуванням її індивідуальних особливостей в освіті використовують гуманітарні технології. Інновації у вищій школі передбачають: організацію науково-дослідницьких та навчально-методичних робіт з проблем професійної освіти; вивчення, узагальнення та поширення кращого вітчизняного, європейського

та світового досвіду в цій сфері; організація і проведення конференцій, семінарів, круглих столів, тренінгових курсів з інноваційних методик викладання гуманітарних дисциплін у ВНЗ. Крім того, у ВНЗ України широко використовується рейтингова система контролю організації навчального процесу й оцінки знань студентів.

Головна мета – це поліпшення якості навчання шляхом активізації навчальної діяльності, стимулювання активної самостійної роботи студентів.

Одним із пріоритетів інноваційного навчання є групова та індивідуальна форма навчання, головним фактором якої є довіра, стимуляція почуття гідності, здатності відповідати за себе. Студент розвиває свою індивідуальність у спільному вирішенні творчих завдань, коли залучається його життєвий досвід і отримані знання.

Дуже важливим є спільна робота студентів у великих і малих групах. Ця методика пропонує зміну традиційної обстановки на семінарських заняттях. Роль викладача змінюється з традиційної на посередницьку. Головним стає колективне знання групи, допомога у з'ясуванні окремих питань, обговорення підготовлених повідомлень, доповідей, рефератів [2].

Розмір такої групи залежить від кількості студентів в академічній групі, доступності джерел і змісту завдання. Як правило, це 5-7 студентів.

Робота в групах – така організація роботи, яка сприяє залученню всіх студентів, але з урахуванням рівня їх розвитку та можливостей сприйняття матеріалу.

"Мозковий штурм" – ефективний метод колективного обговорення, пошук рішень у процесі спільного висловлення думок. Цей принцип дає можливість за короткий час висловитись великій кількості студентів, що є передумовою вироблення найбільш розумного рішення.

"Мозковий штурм" – ефективний шлях здійснення свободи слова, свідомого засвоєння знань.

Проблем на семінарі можна розглянути кілька, і всі обов'язково розв'язувати в групах. Але неодмінною умовою є наявність проблеми та робота з нею в групах, прийняття узгодженого рішення і діалог за підсумками роботи.

Діалог – це співробітництво учасників навчального процесу, з одного боку – різних груп студентів, з другого – студентів і викладача з метою спільного пошуку рішення. Тому воно направлено на пошук спільних думок, розширення і можливу зміну власного погляду, відвертість у взаємовідносинах.

Як доводять дослідження, групові дискусії сприяють засвоєнню 50% матеріалу.

Дискусії – це словесний обмін ідеями, думками з будь-якої теми. Корисні тим, що дають можливість активізувати розумову діяльність студентів, уміння висловлювати власні думки, використовувати набуті знання.

“Мозкова атака” достатньо популярний засіб навчання у дискусії. Викладач пропонує якусь проблему або життєву ситуацію, для її вирішення пропонується якомога більше альтернативних засобів, які потім аналізуються самими студентами.

Поширеним напрямом у галузі освіти є застосування мультимедійних презентацій для подачі навчального матеріалу. Крім цього склалася система інноваційних освітніх технологій, до яких належать: методика і технологія дистанційного навчання, кейс метод, метод портфоліо, метод проектів та електронне тестування [3, с. 78].

Сучасний період розвитку цивілізованого суспільства характеризує процес інформатизації. Можливість легкого доступу до інформаційних ресурсів забезпечує розширення та зміцнення зв’язків між окремими структурами системи освіти, що призводить до вдосконалення її інфраструктури.

Електронне тестування теж відноситься до інноваційних освітніх технологій і використовується в нашій країні. Але як показав досвід проведення іспитів у вигляді текстових тестів, не придатне для перевірки будь-яких знань. У викладанні гуманітарних дисциплін за допомогою тестів можна перевірити проміжний результат засвоєної інформації, але не бачення студента на предмет в цілому [4, с. 44].

Отже, питання використання й вдосконалення інноваційний технологій навчання в процесі викладання гуманітарних дисциплін є актуальною проблемою в умовах кредитно-модульної системи, оскільки якісна освіта є чинником інтелектуального і духовного потенціалу нації, підвищення якості підготовки фахівців і забезпечення конкурентоспроможності

випускників ВНЗ як на вітчизняному, так і на європейському ринках праці.

Література

1. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура: монографія / за ред. В.Г. Кременя. — К. : Педагогічна думка. — 2008. — 472 с.
2. http//nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2012/04/zastosuvannya-innovatsuny-h-tehnologij-u-protsesi-vy-kladannya-gumanitarny-h-dy-stsy-plin
3. Носенко Е.Л. До проблеми зміни освітньої парадигми // Педагогічний процес: теорія і практика. — К., 2012. — Вип.2.— С.77—80.
4. Савельев А. Инновационное высшее образование // Высшее образование в России. — 2010. — № 6. — С.43—45

Т.Б. Костєва

ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ У ФОРМАТІ OPEN SPACE

У сучасних умовах розвитку університетської системи освіти та необхідність удосконалення навчального процесу серед студентів дієвим способом є Технологія Відкритого Простору, що має стати основою у проведенні практичних занять.

Технологія Відкритого Простору (Open Space Technology) – це креативний метод провадження діалогу/дискусій в групах від 8 до 1000 осіб, що застосовується для стратегічного розвитку, пошуку рішень у проблемних ситуаціях, розвитку команд, у роботі в «групах по інтересах» і т.д. Цей метод активно використовується у різних куточках світу і є надзвичайно дієвим і доречним інструментом в громадській діяльності. Відкритий простір діє завдяки високому рівню зацікавленості учасників, яку спрямовує відповідальність та надихає свобода [1].

Технологія Відкритого Простору – новинка для України, хоча у світі її успішно застосовують вже майже три десятиліття. У форматі Open Space регулярно збираються працівники NASA та розробники Вікіпедії (вважаючи його найбільш «вікіпедійним»), ним користуються сотні комерційних компаній,

від американських до індійських. Цей формат колективних заходів придатний для пошуку рішень як у громадському управлінні, так і у сфері професійного розвитку. Він відрізняється від ігор, симуляцій, динамічних груп чи класичних конференцій – передовсім, самоорганізацією та непередбачуваністю результатів [2].

Технологію Відкритого Простору у 1980-х роках запропонував Гаррісон Оуен, американський соціолог і антрополог. Мандруючи Африкою він спостеріг у місцевих племен традицію раз на чотири роки збиратися на «конгрес»: спершу всі присутні сідали у велике коло, де кожен отримував можливість порушити якесь насущне питання. Після цього всі розбивалися на невеликі групи, приєднуючись до тієї людини, чиє питання їх зацікавило – відбувалося обговорення в малих групах, ухвалювали рішення. Потім усі верталися у велике коло, щоб поділитися результатами, виникали нові теми, і все повторювалося. Отже, на користь ефективності технології Open Space свідчить її архаїчне коріння, а майже тридцять років успішного використання на Заході доводять її універсальність [2].

Самоорганізація – ключовий принцип відкритого простору. Учасники не виступають у пасивній ролі слухачів, а самі встановлюють регламент і в паралельних групах обговорюють питання, відгалужені від центральної теми. Цю тему заявляють заздалегідь – і заради неї, власне, збираються учасники, а от робочі питання формуються спонтанно й не обмежуються нічим, окрім інтересів присутніх. Попри відсутність видимого контролю, що вносить у роботу чималий фактор непередбачуваності, на ділі така зустріч виявляється добре структурованою. Цієї структури не помічають тому, що вона відповідає потребам людей і не блокує, а підтримує діяльність.

Головна умова – зацікавленість. Можна знайти чимало відповідей, спілкуючись і з досвідченими колегами, і з тими, хто не має великого досвіду, але має свіже бачення. Тридцятирічна світова практика показала, що звичайні люди, збираючись разом, витворюють надзвичайні результати. Open Space найкраще працює тоді, коли тема проблемна й робота складна, а залучені люди представляють різні групи інтересів, між якими у процесі обговорення нуртують сильні пристрасті, а час на прийняття рішення обмежений. Історії та робочі плани, що виникають у

Відкритому Просторі, складніші й здоровіші й можуть подіяти значно швидше, ніж програми, створені менеджерами або зовнішніми експертами [2].

Open Business Space – це розмова з рівними на рівних. Без регламенту, без менторства і масок. Зав'язуючи контакти, ви одразу бачите, як думають і діють ваші майбутні партнери. По друге, це комфортні умови, де можна відволіктися від офісного ритму і налаштуватися на хвилю свіжих ідей.

Для того, щоб почати практичне заняття у форматі Open Space необхідно виконати наступні етапи:

1. Пропозиції щодо теми проблеми.

Учасники на листках формату А4 пишуть ті теми, які на їх думку є дуже актуальними та які вони хочуть вирішити. Всі пропозиції прикріплюються на великій дошці чи стіні, по черзі учасники підходять та маючи по три зірочки, прикріплюють на ту тему, яку вони вважають найцікавішою. В результаті мають бути очевидні переможці-приблизно тем 5-7.

2. Робота в групах.

Учасники діляться на групи (відповідно до кількості переможних тем, найоптимальніша кількість групи 5-9 осіб). Кожна група визначає приблизно три теми та трьох людей, які будуть керувати цими темами. Лідер (керівник) через мозковий штурм опитує учасників групи щодо можливості реалізації теми проекту, можливі шляхи та методи – у групі відбувається дискусія, все занотовується. На одну тему відводиться, як правило, 30-40 хвилин. Лідери груп разом з надбаним матеріалом змінюють свої групи і таким самим чином працюють в інших групах, нагромаджуючи матеріал.

3. Представлення набутого матеріалу.

Лідери, упорядковуючи матеріал (всі інші допомагають), представляють їх всім учасникам. На основі проведеного мозкового штурму, учасники визначають чиї ідеї є їм найближче всього, мають найактуальніший характер, найоптимальніші шляхи досягнення та формуються у нові групи для написання проекту, де зазначають наступні компоненти (відповідно до попередньо викладеного матеріалу):

Таким чином, проведення практичного заняття у форматі Open Space дозволяє не лише досягти ефективних результатів навчання, але й зробити сам процес цікавим, ґрунтовним та насиченим.

Література

1. Що ж це таке “Відкритий простір”? [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.studrespublika.com/file/foto/news/pro_prostir.pdf (12.04.14).
2. Відкриваючи Open Space: ділитися ідеями і знаходити рішення [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://mbafield.com.ua/ua/news/22/tekhnologija-open-space-delitsja-idejami-i-nakhodit-reshenija (13.04.14).

А.В. Кучер

КЕЙС-МЕТОД У СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ ПІДПРИЄМСТВА

Розглянуто психолого-педагогічні аспекти застосування кейс-методу як одного з ефективних методів формування професійно-комунікативної компетентності фахівців з економіки підприємства.

Одним з ефективних методів у формуванні професійно-комунікативної компетентності майбутніх економістів є кейс-метод, що виник, як відомо, у 20-х рр. XX ст. у Школі бізнесу Гарвардського університету. В 1910 р. професор Коупленд став першим організовувати студентські дискусії за результатами аналізу конкретних ситуацій з життя бізнесу на курсах підготовки магістрів бізнес-адміністрування. Перший збірник бізнес-кейсів опубліковано в 1921 р., проте найбільшого поширення підготовка за допомогою кейсів набула в середині XX ст. В Україні кейс-метод уперше презентували в 1992 р. в Інституті державного управління і місцевого самоврядування фахівці Школи державного управління ім. Дж. Кенеді Гарвардського університету. У сучасній психології вважають, що навчання за допомогою кейсів ефективне насамперед для формування професійно-комунікативної компетентності, що, очевидно, доцільно організовувати через спеціально організовані тренінги. Досвід психологів показує, що найдоцільніше застосовувати

кейси в когнітивно орієнтованих тренінгах спілкування (КОТС), тобто такого різновиду комунікативного тренінгу, коли його метою є формування вмінь проведення переговорів, розв'язання складних, проблемних чи конфліктних комунікативних завдань у тій чи іншій діяльності. Тобто в КОТС не просто й не лише ставлять завдання розвитку комунікативної компетентності учасника, але й формування готовності до дій у тих чи інших умовах діяльності [1]. Використання кейсів у тренінгу передбачає, що на його перших етапах в учасників формують базові навички (чи мікронавички) комунікативної компетентності. Наприклад, залежно від завдань тренінгу такими мікронавичками можуть бути: активне слухання, подача зворотного зв'язку, я-висловлювання й т. д. А власне кейс є інструментом для закріплення всіх мікронавичок, які відпрацьовували під час тренінгових вправ та процедур, та інтегральним тренінговим завданням, яке покликане допомогти учаснику тренінгу перенести набуті під час навчання мікронавички в реальність. Застосування кейса як інтегрального завдання наприкінці тренінгового заняття створює умови для якісного перенесення здобутих під час тренінгу знань і вмінь у реальність [1]. Підхід, що запропонував В. М. Духневич, на наш погляд, варто визнати найбільш продуктивним і в контексті формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх економістів.

Аналіз та узагальнення наукового доробку вітчизняних і зарубіжних учених дозволяє стверджувати, що кейс-метод є одним з методів активного навчання за допомогою реальних проблемних ситуацій, вирішення яких потребує здійснення аналізу. Одна із суттєвих особливостей опису конкретної ситуації полягає в тому, що порушена проблема не має однозначних рішень. Обсяги кейса залежно від його призначення можуть варіювати в значному діапазоні (до 30 сторінок), проте для формування вмінь професійного спілкування в майбутніх фахівців агроекономічного профілю доцільно використовувати міні-кейси, обсяг яких не перевищує кількох сторінок. В основу конструювання міні-кейсів ми поклали принципи, що сформулював В. М. Духневич [1]: принцип колізії (у кейсі має бути закладено зіткнення протидійних сил, устремлінь, інтересів, поглядів), принцип боротьби (завдання кейса має, з одного боку, спонукати учасника до переживання внутрішньої боротьби

мотивів і, з другого, провокувати учасників до активного відстоювання своїх цілей, формування та застосування різноманітних засобів впливу) та принцип невизначеності (опис кейса має унеможливити пошук єдино правильного рішення). Представлені принципи конструювання міні-кейсів ми доповнили принципом професійної спрямованості, тобто проблемні ситуації варто підбирати зі сфери майбутньої професійної діяльності фахівця, що забезпечує посилення мотивів й інтересів студентів до пошуку шляхів розв'язання кейсового завдання.

Проектування кейсів є складним процесом, тому цілком природно, що є різні підходи, найбільш відомі з яких два. Перший, що розробив М. Мюнтер, полягає у триступінчастому процесі роботи над кейсом: попереднє написання, нарис, редагування. Другий підхід, що пропонують М. Ліндерс і Дж. Ерскін, є більш фундаментальним, оскільки повніше описує всі етапи: пошук первинних умов, встановлення першого контакту, збір інформації, процес оброблення, отримання дозволу на публікацію [2, с. 242–243.]. Крім зазначених моделей, у світовій практиці виділяють творчий і технологічний підходи до конструювання кейсів. Відповідно до першого, створення кейсів розглядають як творчий процес, який не піддається повній алгоритмізації, тобто для розробки кейса потрібно зібрати необхідну для цього інформацію за допомогою алгоритмізованих методів, після чого включити творчу рефлексію та створити кейс. Другий підхід передбачає розробку кейса на основі попередньо сконструйованої технологічної схеми. Кожному із цих підходів притаманні певні переваги й вади, тому вони всі мають право на життя. Очевидно, що доцільність використання того чи іншого підходу визначається дидактичними цілями й типом кейса. Наприклад, для проектування бізнес-кейсів (економічних) доцільнішим вважаємо використання технологічного підходу, а для конструювання комунікативних кейсів більш продуктивним є застосування творчого підходу, хоча це не виключає можливості використовувати елементи технологічного підходу.

Попри прогресивність і перспективність ситуаційної методики навчання, не слід її абсолютизувати й вважати панацеєю. Кейс-метод не може й не повинен витісняти усталені методи навчання, а є ефективним доповненням до традиційних методів, що особливо стосується формування професійно-комунікативних умінь. Водночас варто застерегти від надмірного

захоплення ситуаційними вправами під час аудиторних занять, оскільки час, відведений на них, є досить обмеженим. Тому міні-кейси слід ретельно відбирати відповідно до навчальної дисципліни й теми конкретного заняття та використовувати в органічній єдності з іншими методами навчання.

Література

1. Духневич В. М. Особливості конструювання кейсів у когнітивно орієнтованих тренінгах спілкування [Електронний ресурс] / В. М. Духневич. – Режим доступу : http://www.ispp.org.ua/podiy_14_s_21.htm.

2. Активізація когнітивних процесів у спілкуванні : метод. посібник / [В. П. Казміренко та ін.] ; за ред. д-ра психол. наук, проф. В. П. Казміренка ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2011. – 267 с.

А.В. Марценюк

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ

У статті розглядається доцільність використання інтерактивного підходу як одного з напрямків удосконалення навчального процесу та розвитку творчих здібностей студентів у ВНЗ.

Розвиток суспільства у нових умовах ставить завдання-формування творчого потенціалу особистості. Тому одним із завдань сучасної освіти є розвиток творчих та інтелектуальних здібностей студентів, логічного і критичного мислення. Але саме поняття "творчість" кожен з нас розуміє по-різному. Для когось творчий підхід до навчання – це здібність студента творчо розвивати та доповнювати точку зору викладача. А для іншого – це вміння студента мати й відстоювати іншу (часто протилежну) точку зору. А що ж таке творчість з наукової точки зору?

Творчість – природна потреба людини, тому необхідно робити все, щоб зберегти в людини творче начало і розвинути його.

Для успішного керівництва розвитком творчих здібностей студентів необхідно знати індивідуально - психологічні особливості, постійно розвивати їх пам'ять, уяву, фантазію, а

також збуджувати та підтримувати інтерес до виконання певного виду діяльності. Науковість, систематичність, свідомість, наочність навчання, зв'язок теорії з практикою, прагнення до міцності знань і навичок – усі ці дидактичні принципи дадуть можливість проводити роботу над розвитком творчих умінь і навичок на високому науково-методичному рівні. [2]

Завдання викладача – управляти процесами творчого пошуку, йдучи від простого до складного: створювати ситуації, що сприяють творчій активності та спрямованості студента, розвивати його уяву, асоціативне мислення, здатність розуміти закономірності, прагнення постійно вдосконалюватися, розв'язувати дедалі складніші творчі завдання.

Розвивати творчі здібності можна по-різному. Окремі студенти (обдаровані) переважно самостійно тренують свої задатки, щоб розвинути їх у здібності, і удосконалити їх, щоб вони стали творчими. Для того, щоб допомогти студентові знайти себе, свій творчий потенціал, викликати його зацікавленість навчальним матеріалом, доцільно поєднувати на заняттях розповідь, бесіду, лекцію з дискусією, самостійною роботою і не подавати готові істини, а спонукати мислити, самостійно розв’язувати проблеми, а також використовувати технічні засоби навчання (кінофільми, телепередачі, звукозаписи, тощо) з метою розвитку творчих здібностей – саме це приваблює своєю новизною та свіжістю, розширює взаємозв’язки літератури з іншими дисциплінами. Переглядаючи фільми або телепередачі, студенти одержують емоційну наснагу, що безпосередньо відбивається на якості творчих робіт, бо стимулює мовний процес. [4]

Важливим є також застосування елементів інтерактивного навчання на всіх заняттях, студенти вчаться бути демократичними, критично мислити, співпрацювати, приймати рішення, спілкуватися з іншими. Методи активного та інтерактивного навчання є складовою частиною сучасних інноваційних технологій, а інноваційна освіта – це нова педагогіка, в якій «школа пам'яті» поступається місцем «школі мислення» [5]

Зважаючи на відсутність у науковій літературі будь-якої визначеної класифікації інтерактивних підходів, ми беремо їх за основу умовну робочу класифікацію за формами навчання (моделями), у яких реалізуються інтерактивні технології,

запропоновані у науково-методичному посібнику «Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання» А.В. Пироженко. [6, с.23]

Згідно із запропонованою класифікацією, відповідно до мети та організації навчальної діяльності, виділяємо наступні чотири групи: інтерактивні технології кооперативного навчання (робота в парах; ротаційні (змінювані) трійки; карусель; робота в малих групах); технології колективного групового навчання (мікрофон; навчаючи - учись («кожен учить кожного»); «броунівський рух»; ажурна пилка («мозаїка» , «Джуг-со»); аналіз ситуації (case-method); мозковий штурм (brainstorming)); технології ситуативного моделювання або ігрові технології (розігрування ситуації за ролями «рольова гра»; драматизація); опрацювання дискусійних питань (дискусія; метод Press). [6, с.35]

Найчастіше на заняттях використовують роботу в парах, коли студенти вчаться задавати один одному питання та відповідати на них, а завданням викладача є створити процес реального ситуативного спілкування; коли б студентам дійсно хотілося щось сказати, осмислити і поділитися своїм життєвим досвідом чи поглядом. При застосуванні технології Акваріум декілька студентів розігрують ситуацію в колі, а решта – спостерігають і аналізують. Це форма діалогу, коли пропонується обговорити певну проблему. Технологія Мікрофон є різновидом загально-групового обговорення і надає можливість кожному сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію. Особливо цікавим є розігрування ситуації за ролями («рольова гра», «драматизація»). Ця технологія імітує реальність призначенням ролей учасникам і наданням їм можливості діяти «наче насправді». Метод Press може використовуватися на різних рівнях мовленнєвої компетенції для засвоєння лексичних кліше. Дискусія потребує вже досить високого рівня володіння навчальним матеріалом, але саме вона охоплює діяльністю усіх студентів групи, спонукає до творчого мислення і участі, а це дає можливість оцінити участь кожного. [6, с.23-67]

Суть інтерактивного навчання в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної активної взаємодії усіх учасників, а тому неможлива неучасть у колективному, взаємодоповнюючому, заснованому на взаємодії всіх його учасників процесі навчального пізнання, адже кожен з них має

конкретне завдання, за яке він публічно має прозвітуватись, також від його діяльності залежить виконання поставленого перед групою завдання. Інтерактивні технології включають в себе чітко спланований результат навчання і на відміну від методик вибираються непросто для виконання певних навчальних завдань, а самою своєю структурою визначають кінцевий результат. [5, 6]

Використання інтерактивних технологій не є самоціллю, а лише засобом, який сприяє співробітництву на занятті. Використовуючи їх ми сприяємо розвитку аналітичного мислення, вміння робити узагальнення; формуємо в студентів навички самооцінки та самоконтролю своєї навчальної діяльності.

Отже, інноваційні технології розраховані на розвиток інтелектуально та соціально компетентної особистості, здатної мислити творчо та критично, застосовувати набуті знання у нестандартних ситуаціях, неординарно розв'язувати проблеми. Досвід педагогів показує, що лише вдала інтеграція сучасних педагогічних технологій дасть змогу розвивати творчі здібності, а значить, і формувати творчу особистість.

Лев Толстой писав: «Якщо учень у школі не навчився сам нічого «творити», то й у житті він завжди тільки наслідуватиме, копіюватиме». Певною мірою творчість властива всім людям, тому потрібно розвивати в межах можливого творчі здібності кожної людини.

Література

1. Волощук І. Структура творчих здібностей особистості / І. Волощук // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2002. – № 6. – С.47–52.
2. Коваль І.І. Психолого-педагогічні умови розвитку творчих здібностей школярів. Програма «Обдаровані діти» / І.І. Коваль // Обдарована дитина. – 2009. – №8. – С. 20–29.
3. Котляренко Н.М. Творче мислення учнів: формування, розвиток,
перспективи / Н.М. Котляренко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2009. – № 29.
4. Маленко О.О. Креативність як вияв оригінального, нестандартного мислення / О.О. Маленко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2010. – № 16–18. – С. 84–85.

5. Суворова Н. Интерактивное обучение: Новые подходы / Н. Суворова – 2005.
6. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод.посібн. / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко; за ред..О.І. Пометун. – К.: А.С.К., 2004. – С.192.

Л.П. Марчук

ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Запровадження інноваційних технологій у навчальний процес диктується сучасними вимогами якісної підготовки фахівців, досягнення ними високої загальної ерудиції, отримання необхідних практичних навичок застосування набутих знань, перетворення студента на всебічно розвинену особистість.

На нашу думку, цим вимогам відповідає такий сегмент інноваційних технологій у системі освіти, як інтерактивні методи навчання. Ці методи ґрунтуються на постійному спілкуванні тих, хто навчається; вони створюють умови для обміну думками, знаннями, баченням тих чи інших проблем. До інтерактивних методів навчання можна віднести: проведення мультимедійних стаціонарних конференцій, телеконференцій, аудіоконференцій, телефорумів, тренінгів, використання для спілкування електронної пошти, інтегрованих веб-середовищ тощо [1].

Вважаємо, що інтерактивні методи навчання дозволяють (у певній мірі) подолати недоліки сучасного навчального процесу, спричинені як загальними тенденціями розвитку освітнього простору, так і хибами організаційного характеру. На жаль, сьогодні важко говорити про ґрунтовність засвоєння знань студентами. Процес навчання зараз носить переважно інформаційний характер, що не супроводжується логічним, змістовним засвоєнням матеріалу. Йому перешкоджають сучасний інформаційний бум, незначний обсяг засвоєних знань у школі, низький рівень загальної ерудиції вчорашніх школярів, скорочення годин аудиторної роботи тощо.

Інтерактивні методи навчання, поєднані з відповідною лекційною роботою, на нашу думку, сприятимуть підвищенню

якості освіти, тому що вони забезпечують: постійний обмін знаннями; виявлення прогалин у знаннях і появу бажання їх ліквідувати; здобуття нових знань завдяки зворотному зв'язку; отримання навичок логічного мислення у процесі спілкування; активізацію самостійного опрацювання навчального матеріалу, прагнення його власної обробки; творчий підхід до оцінок отриманої інформації, формування свого творчого «я»; розвиток вміння дискутувати, вести полеміку; спонукання до подальшого пошуку нових знань і, як результат, прагнення до ознайомлення з новими масивами інформації.

В умовах сучасного процесу навчання простежується така закономірність: має місце більш активна робота викладача і досить поміркована робота студента [2, с. 23].

Інтерактивні методи дозволяють ліквідувати навчальну пасивність студентів. І цьому будуть сприяти наступні методи навчання: постановка ситуаційних завдань і вибір альтернативних варіантів їх виконання; проведення рольових ігор, програвання проблемних ситуацій; проведення диспутів, інтелектуальних змагань; співпраця у розробці певних проектів; експертні оцінки досягнутого рівня знань.

В умовах поширення дистанційної форми навчання інтерактивні методи є найбільш ефективними для контролю за ступенем опанування студентами навчальних програм. Вони дозволяють поєднати зручність у навчанні з належним рівнем співпраці викладача та студента, сприяють своєчасному виявленню труднощів щодо засвоєння матеріалу, забезпечують їх подолання за допомогою оперативного консультування при спілкуванні. Контроль у вигляді бесіди між викладачем і студентом з використанням технічних засобів дозволяє визначити реальний рівень засвоєння знань.

Отже, інтерактивні методи навчання слід вважати перспективною складовою інноваційних технологій в системі освіти, що демонструє переваги використання колективної співпраці у навчальному процесі.

Література

1. Згуровський М. З. Болонський процесс – структурна реформа вищої освіти на Європейському просторі [Електронний ресурс] / М. З. Згуровський. — Режим доступу : http://www.ntu-kpi.kiev.ua.

2. Птащенко Л. О. Інноваційний підхід у системі якісної підготовки фахівців з державного управління / Л. О. Птащенко // Економіка і регіон. — 2012. — № 1 (32). — С. 21—27.

А.О. Ногінська, І.В. Федорова

ЗАСТОСУВАННЯ АНДРАГОГІЧНОЇ МОДЕЛІ НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ-АГРАРІЇВ

У статті розкривається значення методу активного навчання в андрагогічному підході в процесі формування професійної майстерності фахівців-аграріїв. Пропонуються окремі інновації у методиці професійної підготовки магістрів.

Професійна діяльність вимагає переходу від розгалужених знань до єдиного органічного сплаву професійних знань, які мають комплексний і систематизований характер. Набуття студентом досвіду практично-професійної діяльності вимагає управління з боку викладача, забезпечення взаємодії викладача зі студентами та студентів між собою.

У науково-методичній літературі виділяють дві основні моделі навчання у ВНЗ – педагогічну й андрагогічну. У педагогічній моделі навчання домінуюче положення має викладач. Саме він визначає всі параметри процесу навчання: мету, зміст, форми і методи, засоби і джерела навчання. Студент у педагогічній моделі навчання посідає підпорядковане, залежне положення і не має можливості серйозно впливати на планування та оцінювання процесу навчання. Його участь у реалізації процесу навчання доволі пасивна: його основна роль – це сприйняття соціального досвіду, який передається йому викладачем [1].

Р. Льюїс, досліджуючи андрагогічну модель, вважає за потрібне застосовувати відкриту систему навчання і доводить її переваги порівняно із закритою системою. Враховуючи результати дослідження Р. Льюїса, зазначаємо, що професійна підготовка магістрів-аграріїв повинна базуватися на відкритій системі навчання, яка дає змогу діалогізації навчального процесу, тобто прямій взаємодії між викладачем і студентом [2]. Сучасність цієї моделі полягає в тому, що студент сам формує мету і програму свого навчання і може використовувати широке коло навчальних матеріалів, добутих із різних джерел.

Засновник андрагогіки М. Ноулз головну різницю між андрагогічною і педагогічною моделями навчання бачив у різниці мотивів діяльності дорослих у процесі навчання. В андрагогічній моделі при створенні та реалізації програми навчання активна, провідна роль відводиться студенту, а у педагогічній – викладачу. У моделі, запропонованій М. Ноулзом, нами була врахована провідна роль студента у навчанні, а також особливості навчання на кожному курсі [3].

Порівняльний аналіз моделей навчання дозволив віддати перевагу при підготовці магістрів-аграріїв андрагогічній моделі, яка б сприяла організації діяльності студентів і викладача. До її основи закладено сім загальних положень, а саме: провідна роль студента у процесі навчання; прагнення до самореалізації, до самостійності, до самоуправління; володіння певним життєвим досвідом; вирішення важливої життєвої проблеми і досягнення конкретної мети; розрахунок на невідкладне застосування отриманих у ході навчання умінь, навичок, знань та якостей; навчальна діяльність, яка значною мірою детермінується часовими, просторовими, побутовими, професійними, соціальними факторами, які або сприяють процесові навчання, або обмежують його; процес навчання, який організовується у вигляді спільної діяльності студента і викладача на всіх етапах (планування, реалізація, оцінювання) і у процесі корекції.

Підготовка магістра-аграрія передбачає засвоєння майбутнім фахівцем широкого кола як професійних знань і навичок, так і моделей управління професійним колективом і закладає основи майбутньої науково-педагогічної діяльності. З метою актуалізації навчального процесу щодо формування навичок педагогічної майстерності необхідно застосовувати імітаційні методи, а саме метод активного навчання. Для цього методу характерно: наявність моделі досліджуваного процесу, активна творча взаємодія учасників щодо вироблення і прийняття рішень [4].

У контексті європейської інтеграції вищої освіти України виховання студентів різних курсів потребує нового підходу до науково-педагогічного процесу. Сьогодення вимагає перегляду навчальних методик щодо підготовки магістрів. У зв’язку з цим нами було запроваджено в курсі дисципліни «Основи педагогіки вищої школи» новий підхід у навчанні магістрів-аграріїв. До визначної дати української історії «200-річчя з дня народження

Т.Г. Шевченка» студентам-магістрам було запропоновано підготувати і провести вікторину зі студентами-бакалаврами, метою якої було поглиблення і перевірка знань студентів щодо суспільно-політичної, літературної та художньої спадщини великого Кобзаря. Вікторина була проведена в рамках семінарського заняття за бінарною методикою, яка передбачає напрацювання умінь взаємодіяти між собою у ході навчального процесу не лише зі студентською аудиторією, але і з колегами. Такий навчальний підхід допоміг розкрити потенціал кожного магістра-аграрія щодо педагогічної діяльності та вміння працювати в команді. Проведена вікторина отримала позитивний відгук як у магістрів, так і у бакалаврів. Перші мали досвід наставництва у навчально-педагогічному процесі, що у подальшому допоможе їм визначитись у професійному напрямку. Бакалаври ж, у свою чергу, поглибили знання з життя і творчості Т.Г.Шевченка, а найважливіше – отримали приклад і мотивацію перспективи навчальної діяльності.

Таким чином, замість традиційного засвоєння готових знань в ході лекційно-семінарських занять була активізована пізнавальна діяльність кожного студента і магістра, і бакалавра. Причому залучення студентів до активного пізнавального процесу супроводжувалось засвоєнням знань і чітким усвідомленням того де і яким чином та з якою метою ці знання можуть бути використані в майбутній науково-педагогічній і професійній діяльності. За такої організації навчального процесу викладач виконував роль компетентного консультанта.

Проблема активізації пізнавальної діяльності студентів у процесі професійної підготовки є досить актуальною у зв’язку з тим, що в освітньому просторі все частіше застосовуються інноваційні технології. Вирішення актуальних проблем навчально-педагогічного розвитку залежить від методу активного навчання в андрагогічному підході в процесі формування професійної майстерності магістрів-аграріїв.

Література

1. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи [Текст]: метод. посібн. для студентів магістратури / С. С. Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.

2. Льюис Р.Д. Деловые культуры в международном бизнесе. От столкновения к взаимопониманию [Текст]: Пер. с англ. – 2-е изд. / Р.Д. Льюис – М.: Дело, 2001. – 448 с.

3. Змеев С.И. Андрагогика: основы теории, истории и технологии обучения взрослых [Текст] / С.И. Змеев. – М.: ПЕР СЭ, 2007. – С. 91. – 272 с.

4. Ногінська А. О. Основи корпоративної культури в галузі виноробства [Текст]: навч. посібн. / А.О. Ногінська. – Одеса: ВМВ, 2011. – 159с.

О.Л. Файчук

РОЛЬ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

У статті розглядається процес професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, наголошується на необхідності впровадження валеологічної складової. Виділено та описано функції вищої школи під час валеологічної підготовки зазначених фахівців.

Формування валеологічної культури майбутніх соціальних працівників є довготривалим та складним процесом. На цей процес впливають такі чинники, як: сім’я, заклади освіти, самоосвіта тощо. Але надзвичайно важливою залишається роль вищої школи. Адже система професійної підготовки соціальних працівників вирішує завдання розвитку відповідних знань, умінь та навичок майбутніх фахівців. Освіта є важливим показником соціальної активності, індивідуального способу життя окремої людини і соціокультурного статусу суспільства в цілому. Оскільки освіта й спосіб життя людини взаємопов’язані, сучасний рівень розвитку суспільства в умовах невизначеності соціально-моральних норм життєдіяльності людини знаходиться у прямій залежності від рівня освіти.

Роль освіти зростає з урахуванням модернізації сучасного суспільства. Як зазначає В. Кремінь, серед нових завдань освітньої галузі є завдання підготовки людини до вільної і комфортної життєдіяльності в інноваційному і глобалізованому суспільстві. Передбачається набуття знань та ефективне, свідоме практичне застосування їх в умовах сьогодення [1, с. 2].

Значну увагу ролі вищої школи при формуванні валеологічної культури особистості приділено у Концепції неперервного валеологічного виховання. Перша редакція Концепції окреслила основні її принципи – науковість, доступність, безперервність, практична цілеспрямованість, системність і наскрізність, гуманізація, інтеграція, динамічність, відкритість, плюралізм, дисперсність, превентивність [2]. Кожний з цих принципів охарактеризовано з акцентом лише на його сутність, без деталізації специфіки впливу у кожній з ланок неперервної валеологічної освіти – дошкільну, шкільну, додипломну, післядипломну. У Концепції зазначається, що відсутність знань про закони формування, збереження і зміцнення здоров'я, невиконання основних валеологічних принципів організації навчального процесу і побуту студентів призводить до зростання захворюваності підростаючого покоління. Однією з основних причин такої тенденції виступає невідповідність існуючої системи охорони здоров'я вимогам сьогодення, розмежування системи знань, якими володіє національна система освіти, з наслідками соціально-економічних змін [2]. З огляду на окреслену тенденцію неперервна валеологічна освіта направлена саме на зменшення та подолання цих кризових явищ.

Вища школа є важливим елементом системи неперервної валеологічної освіти (сім'я – дошкільний навчальний заклад – школа – вищий навчальний заклад – післядипломна освіта – суспільство). Кожна ланка виконує свою роль та функції у процесі валеологічного виховання особистості. Вища школа має базуватися на принципах валеологічної освіти, про які говорилося вище, та на концептуальних засадах відповідно до навчального плану з урахуванням всіх особливостей та характерних рис професії. Студенти в системі неперервної валеологічної освіти є суб'єктами навчання, а головними принципами навчання стає їх потреба у саморозвитку, самовдосконаленні, самоствердженні.

Аналіз літератури дозволяє констатувати, що питання функціональності вищої школи розглядається у загальнотеоретичних аспектах діяльності або стосовно підготовки фахівців багатьох спеціальностей. Це дозволило нам адаптувати розглянуті функції відповідно до можливостей вищої школи щодо формування валеологічної культури майбутніх

соціальних працівників. На основі проведеного аналізу ми можемо виокремити наступні функції: ціннісно-орієнтаційна (передбачає створення належної мотивації до засвоєння майбутніми соціальними працівниками валеологічних знань, способів валеологічної діяльності; розробку та впровадження стимулів для творчого вирішення валеологічних завдань, активної позиції щодо формування здорового способу життя), інформаційно-пізнавальна (полягає в інформуванні майбутніх соціальних працівників з питань здоров'я, здорового способу життя, засобів зміцнення та збереження здоров'я з урахуванням специфіки окремих категорій клієнтів, небезпечних соціальних хвороб), системоутворювальна (полягає у реалізації неперервної валеологічної освіти, узагальненні та систематизації наявного досвіду валеологічної підготовки та доповнення його з урахуванням вимог професійної діяльності) та організаційно-діяльнісна (передбачає залучення майбутніх соціальних працівників до реалізації отриманих валеологічних знань у професійній діяльності, набуття практичного досвіду розв'язання завдань збереження та зміцнення здоров'я окремих категорій клієнтів). У межах зазначених функцій вищої освіти виявляється можливим формування у майбутніх соціальних працівників відповідального ставлення до здоров'я як однієї з найважливіших соціальних, професійних, особистісних цінностей людини, забезпечення їх необхідними поняттями та уявленнями про валеологічну діяльність, надання інформаційного та організаційного досвіду.

Література

1. Зробити людину успішною й забезпечити системний прогрес суспільства. З доповіді президента АПН України В. Креміня на Загальних зборах Академії педагогічних наук (квітень 2006 р.) // Біологія і хімія в школі. – 2006. – № 3. – С. 2.
2. Концепція превентивного виховання дітей і молоді : затверджено Президією АПН України 25.02.98 р. // Учитель. – 2000. – № 1–3. – С. 6–11.

А.И. Киктенко

ДУХОВНОСТЬ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА – ОСНОВА ЕГО ИСТОРИЧЕСКОГО СУЩЕСТВОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ В XXI СТОЛЕТИИ

Кардинальные изменения в жизни современного человека глубоко взаимосвязаны с изменениями в духовно-психологическом климате общества.

Беспокойство о духовности человека и общества стало одним из объективных факторов развития современного мира, остро пережившего и переживающего социальные катаклизмы XX и XXI веков. Трудно не согласиться с В. Слободчиковым, который отмечает, что сегодня мы живем в условиях, которые можно обозначить как «мировоззренческая катастрофа».Это обязывает все научные отрасли (философию, психологию, социологию, педагогику), ответственные за будущее человека и общества, не только к методологическому осмыслению происходящего на основе антропологического принципа, но и к созданию практик действительного «выращивания человеческого» в современном человеке в условиях окружающего его мира.

Мы считаем, что эти практики должны быть обращены к глубинам человеческой психики, в частности, к удивительной ее составляющей, выделяющей Человека из всего остального живого мира, – его духовности.

«Духовность», «Дух» – откуда эти слова? Что они означают? Чаще всего их связывают с религией, с религиозностью: – «Дух святой» !

И все-таки?! Вопросы остаются. Попытаемся ответить.

Представим**:** далекие, далекие наши предки на Земле или на других планетах (они же могли быть и там !) осваивают мир. Он безграничен и прекрасен (все богатство и красота природы, разнообразие общения, радости совместного труда и открытие его новых видов, освоение новых территорий). Однако зачастую он грозен, непредсказуем и опасен. Через такие «откровения мира» проходит ни одно поколение**:** запечатлевает и узнает их,

запоминает, совершает ошибки, делает выводы. Именно в этих условиях, проходя через различные испытания и трудности организации жизнедеятельности, люди осмысливают все богатство мироздания. Это обусловливает неуклонное и непрерывное развитие человеческого сообщества, а в преодолении противоречий – его совершенствование.

Жизненные сложности наших предков делали их исключительно внимательными и наблюдательными, осторожными и чрезвычайно предусмотрительными, мужественными и ответственными. Они многого не знали и не умели, и при этом сталкивались с тем, что некоторые их действия как бы вызывали поддержку извне – от окружающего мира, в то время, как другие – встречались с непреодолимыми трудностями. Давали о себе знать природные катаклизмы, голод, эпидемии, смертность, военные противостояния племен, захват, грабежи и разорения обжитых территорий.

Неслучайно у древних людей возникали ощущения присутствия в своем окружении неведомых сил. Это подталкивало их к поклонению добрым силам и поиску защиты от злых проявлений окружающего мира и создавало предпосылки для появления амулетов, талисманов, поиска человеком его личного оберега, а различными племенами – собственных идолов, позднее – тотемов.

Изначально представления о конкретном человеке возникали в сознании отдельных людей, его окружающих, на их индивидуально-чувственном уровне. Когда же с одинаковыми или близкими по чувственному восприятию качествами конкретных людей сталкивались многие, возникали интуитивные обобщения, предпосылки формирования образов того, кто или что является источником «доброго» и «злого», какими путями и почему они приходит к человеку из мира, его окружающего. Начали формироваться конкретные понятия (нравственного характера – от слова «нравится» или – «не нравится». возникали определенно направленные мысли и представления о силах, несущих добро или зло. Это обусловило переход от индивидуальных убеждений, возникших на жизненно-чувственной основе, к формированию массовых обобщений, выводов и убеждений.

Постепенно укрепляются представления о характере и источниках сил, которых человек непосредственно не видит, но

опосредованно может судить о них: что-то невидимое, легкое, неуловимое как бы следит за его жизнью, улучшает или ухудшает ее. Что? Естественным образом сложилось понятие «Дух». Это что-то «всевидящее», вездесущее, невидимое, неуловимое, очень легкое. Добрые действия его вызывали ощущения радости и света, сопровождались улучшением жизни, злые – делали ее еще более сложной и мрачной. Постепенно стали формироваться представления древних людей (в соответствии с территориями, на которых они жили) о добрых и злых духах.

В условиях преодоления нашими предками жизненных трудностей зарождались их мечты о лучшей жизни и стремление приблизиться к ней. Жизненно необходимым для них стало организующее Начало, действие каких-то могучих и организующих сил как для членов одного племени, так и для групп племен.

Для многих народов, заселявших территории северного средиземноморья этот новый этап истории связан с принятием Христианства.

В Первом Соборном послании Святого апостола Иоанна Богослова мы читаем:

« О том, что мы видели и слышали, возвещаем вам, чтобы и вы имели общение с нами; а наше общение – с Отцом и Сыном Его Иисусом Христом. И сие пишем вам, чтобы радость ваша была совершенна. И вот благовестие, которое мы слышали от Него и возвещаем вам: Бог есть свет, и нет в Нем никакой тьмы».

Какими же многообещающими были эти слова для людей, уставших от жизненных трудностей и испытаний! Они были полны ожиданий и потому самозабвенно и с восторгом приобщались к новому миру, наполненному светом радости и надежды. Каким же убедительным, императивным для них явилось Святое Благовествование Иоанна Богослова:

«В начале было слово, и слово было у Бога, и слово было Бог».

Трудно представить что-либо более значимое, вдохновляющее, организующее и защищающее жизнь древних людей. Поэтому их Вера в Бога и Сына Его Иисуса Христа и Духа, несущего свет и радость, а значит – Святого Духа, стала такой безграничной и всеобъемлющей. Вместе с тем в их понимании действия злых духов провоцировали сами люди

своими поступками и отношением к Богу. Это обусловило появление понятие греха.

Принятие древними людьми в свою жизнь Бога, Иисуса Христа и Духа Святого, в совокупности всех их требований к человеку, становилось свидетельством их Духовности. Особое место в жизни человечества и, прежде всего, людей, принявших Христианство, заняли Библия, религия и церковь.

Все понятия «духовного Олимпа», глубоки и сложны. Обращает на себя внимание тот факт, что тысячи поколений, не вдаваясь в подробности, проникались глубочайшей Верой и религиозностью.

Многовековая история свидетельствует, что длительное время понятия духовность и религия отождествлялись.

Академик Г.Н. Волков относит энергию, накопленную усилиями всех поколений наших предков, аккумулированную и концентрированную всем многовековым развитием нашей цивилизации, к духовной культуре. Она изучалась и исследовалась на протяжении многих столетий антрополагами, историками, религиоведами, философами, культуролагами, этнологами и т.д. открывались новые подходы к ее осмыслению, грани ее содержания, уровни развития, критерии соответствия мировому процессу.

Проблемы духовности настойчиво осмысливались в разные эпохи. Мы считаем, что особенности современного этапа развития мира обуславливают дифференцированный подход к вопросам духовности и религии.

К.Д. Ушинский считал основополагающей чертой личности, которая является высшим носителем духовности, целостность волевых, интеллектуальных и духовно-нравственных качеств.

Н.А. Бердяев рассматривал саму личность как духовное образование высшего порядка.

По мнению И.А. Ильина человек духовен поскольку живет внутренним опытом, умеет отличать нравящееся, сьюминутно приятное от того, что на самом деле хорошо, совершенно, истинно, объективно-прекрасно, нравственно, художественно, справедливо, божественно [2,65]. Он подчеркивал, что только воспитание, формирующее такую духовно - нравственную «наполненность» человека, способно образовать в нем личность. Составляющими духовности

личности он назвал сотворение реального добра, служение людям и милосердие.

Г.И. Гальченко, осмысливая и развивая идеи и суждения Канта и Гегеля о духовном, утверждает, что бесконечная истинно духовная составляющая человека, является сущностной характеристикой Разума. При этом духовность, расположена на пересечении религиозности, или веры в существование бесконечной божественной сущности человека, и разумности, как интеллектуально-интуитивной силы человека, способного двигаться по пути познания. То есть духовное измерение человека определяется не его интеллектуальностью как таковой, а интенциональностью, то есть направленностью на исследование и познание проблем, связанных с распознаванием добра и зла.

И. Степаненко отмечает, что духовность представляет комплекс таких существенных качеств личности как любовь, моральность, стремление к постоянному познанию мира, философское и научное мышление, направленное на утверждение гуманизма. По ее мнению духовность является источником волевой настойчивости в жизнедеятельности человека. Она подчеркивает, что индивидуальная система духовных качеств, понятий и ценностей представляет синтез интеллектуальной и моральной сферы.

Гуманистическая психология рассматривает 6 типов духовности: теоретический, эстетический, религиозный, социальный, экономический и политический. В свое время Анри Монро высказал мнение, что XXI век будет веком духовности или его не будет вообще.

В.Н. Лободин выдвинул и сформулировал 42 духовных закона. Среди них**:** закон духа, закон творения, закон совести, закон выбора, закон истины, закон испытания, закон пути, закон прозрения, закон жизни, закон духовных осей, закон тайны и т.д.

В послании апостола Павла сказано, что плодами Духа являются любовь, радость, мир, долготерпение, благость, милосердие, вера, кротость, воздержание.

О.В. Дороховская предложила фундаментальное представление о духовности. Суть понятия духовности личности, по ее мнению, глубоко связана с особенностями самой личности, которые зависят от типа мышления, эмоционального состояния, системы убеждений, воли, стремлений / мотивов / ее поступков.

Она подчеркивает, что обучение ценностям представляет обучение сознания и формирование духовности.

В работе «Здоровье и квантовая механика» Д. Чопра раскрывает сущность духовного здоровья как состояния, в котором индивид чувствует в каждый момент радость и интерес к жизни, гармонию с окружающим миром, чувствует себя всегда молодым, счастливым, жизнерадостным.

В.А. Лищук считает, что составляющими духовного здоровья являются: психическое состояние человека, уровень становления его мировоззрения и свобода совести.

В «Теоретических основах педагогики» О. Вишневский пишет, что организм человека имеет 3 уровня структуры: морально-духовную, психическую и материально-физическую Он подчеркивает, что их целостная система стремится к чистоте, гармонии и равновесию.

По мнению М.С. Гончаренко (1) духовность представляет собой сложный и многослойный феномен и предлагает следующую триаду: духовная энергия, дух человека, который содержится в его душе, и духовность как определенная степень роста и развития духа. Она считает, что настоящим богатством человека является его духовный багаж, сила его ума, сила его духа (воля) и сила его любви.

А. Алексеенко выдвигает идею трех уровней духовности: первый выражается в тяге человека к высочайшим идеалам, но со скрытой целью достичь личного успеха; второй – когда происходит попытка преодоления зла и наблюдается порыв к настоящей духовности; третий – чистая духовность. Наиболее высокая форма духовности наблюдается, когда человек стремится постичь смысл бытия.

Наиболее распространенным является представление о том, что духовность в своей целостности базируется на трех абсолютных ценностях: истине, красоте и доброте. Мы считаем, что новорожденный, пришедший в новый для него мир, принимает его, если он гармоничен тем ощущениям, которые он испытывал при внутриутробном состоянии, т.е. – «истинен», и если этот мир «соответствует» названным выше ценностям (доброта и красота), только тогда он ощущает «новое для него бытие» как справедливое. Всей своей чувствительностью он ориентируется на всеобъемлющую любовь (к нему). Именно на основе этой любви и такой «справедливости» возникают и

развиваются первые росточки его любви к окружающему миру и справедливости.

М.С. Гончаренко пишет: «Проявление же духовных качеств личности на общественном и личном уровнях определяется степенью самосозидания каждого человека индивидуально» и утверждает, что духовность, является собственно человеческой составляющей здоровья. Именно духовность – существенное отличие человека от иных живых существ (1; 79, 80).

Для формирования же духовного здоровья и человека и общества необходимы расширение сознания, культура мышления, эмоций и поведения. Она считает, что духовное здоровье зависит от морально-нравственных законов и их соблюдения и реализуется путем:

– достижения определенного уровня становления мировоззрения;

– формирования смыслового содержания жизни;

– формирования жизненных принципов и общечеловеческих ценностей;

– формирования интеллектуальной среды с помощью развития логики и интуиции;

– формирования эмоционально-волевой сферы, обеспечивающей культуру эмоций и поведения, свободу совести

Исследовательским путем была разработана концепция духовного здоровья, определены следующие критерии его**:**

– осмысленность и наполненность бытия;

– осознанное, ответственное, творческое отношение человека к своей жизни;

– понимание человеком своего пути и предназначения;

– видение перспектив, оптимистический взгляд в будущее;

– гармоничность отношений с собой и окружающим миром;

– вера и религиозные переживания;

– стремление к самоактуализации;

– приоритет духовных потребностей и ценностей;

–достижение оптимального баланса между сьюминутным и вечным, индивидуальным и коллективным, материальным и духовным.

Проходили тысячелетия, менялись общественные формации, государства, содержание человеческой и

общественной жизни, виды труда людей, их интересы, стремления, убеждения, но духовные ориентиры не только сохранялись, но и развивались в глубокой взаимосвязи и взаимосоответствии с происходящими изменениями мира. Правомерен вопрос: «Почему?».

Мы считаем, что причины скрыты в глубине, многослойности и масштабности психики человека, в особенностях его внутреннего мира. Поэтому, размышляя о формировании духовности и поисках соответствующих необходимых средств, следует в первую очередь направлять внимание на своевременную и целенаправленную работу с детьми, подростками и молодежью.

Иногда понятия духовности в сознании людей подменяется понятием культуры. Но разве человечество не помнит «сильных мира сего», которые обладая огромными культурными ценностями, совершали античеловеческие, антиобщественные поступки (насилие, ограбление племен и народов, убийства, истязания, войны, физическое уничтожение людей). Это приводило не только к кратковременным потерям, но надолго ослабляло моральные устои жизни многих людей, больших общественных групп, обуславливало долговременную вражду и неприязнь государств и народов.

В XX столетии человечество обрело невероятное техническое могущество и к XXI веку значительно усилились иллюзии о том, что ему все подвластно. Однако это не так, и если люди забывают о своей высочайшей ответственности перед Создателем (она проявляется в их поступках и деятельности в целом), то возмездие неотвратимо. Современный мир располагает бесчисленным числом таких свидетельств. Но малейшая безответственность в деятельности, опирающейся на могущественную технику, непродуманное использование научных достижений могут привести к невосполнимым потерям, вплоть до уничтожения цивилизации и планетарных катастроф

Поэтому, продвигаясь к вершинам творчества, знаний, открытий, люди всегда призваны помнить о своей высочайшей духовной ответственности.

Духовная жизнь – это то, что возвышает человека и общества, наполняет их существование и жизнедеятельность глубоким смыслом, охватывает всё богатство чувств и достижений человеческого раз ума. Поэтому всему обществу,

особенно поколению юных объективно и жизненно необходимо приобщиться к свету духовности и осмыслить ее содержание, осознать роль духовных ориентиров в собственной жизни

Литература

1. Гальченко Г.И. Цивилизация и духовность./ Г.И.Гальченко – Гілея: Наук.Вісник..зб.наук. праць.– НПУ ім. М.П.Драгоманова, вип.48. – С. 267-274.

2. Гончаренко М.С. Духовность, здоровье, образование.– учебн. пос./ М.С. Гончаренко – Харьков, Киев: «Бурун книга», КНТ, 2011.

3. Ильин И.А. Собр. соч. В 10- ти т.– М., Русская книга.– Т. 3.

4. Слободчиков В. Духовные проблемы человека в современном мире / В.Слободчиков // Педагогика – 2008.–№ 9

5. Степаненко І. Духовність і життєва компетентність / І. Степаненко // Філософська думка. – 2005.–№ 6.

5. Чопра Д. Здоровье и квантовая механика / Д. Чопра // Наука и религия – 1990 .–. № 1.– С. 27- 32.

Л.Ю. Полторак

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «АРТ-ТЕРАПІЯ» У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ

У статті розглядається одна із важливих проблем – визначення дефініції «арт-терапія». На основі наявних у науковій літературі підходах виділено основні напрями до розуміння сутності арт-терапії у соціальній сфері та розглядаються методи, які до неї відносяться межах кожного із визначених підходів.

Цілющий вплив мистецтва, його можливості «зцілювати» душу людини, сприяти її розвитку, оптимізації внутрішніх ресурсів, корегувати поведінку, полегшувати адаптацію були описані за багато років до утвердження арт-терапії в межах професійної підготовки. Розвиток європейського суспільства на засадах демократії, визнання людини найвищою цінністю,

орієнтація навчально-виховних систем на розвиток гармонійно та всебічно розвинутої особистості, сприяли активному поширенню використання мистецтва із терапевтичною метою не лише у психіатрії, але і в соціальній сфері, що спонукає науковців до активного вивчення питань, які стосуються даної теми.

Оскільки, незважаючи на значний період існування арт-терапевтичних методів закордоном та стрімкий їх розвиток на теренах нашої держави, існують розходження та певна невизначеність поняття «арт-терапія», а отже виникає необхідність розглянути його більш детально.

Щодо поняття «арт-терапія», у вітчизняній науковій літературі наявні різні підходи до трактування її сутності і відповідно основних форм мистецтва, які відносять до арт-терапії (табл. 1), що створює необхідність детального аналізу досліджуваного явища.

Однак, підхід до розуміння арт-терапії як використання зображувального мистецтва або ж лише візуального ряду мистецтв, ймовірно, не є цілком вичерпним і коректним, оскільки з поняттям «мистецтво» необґрунтовано ототожнюють лише один з його видів (живопис), або декілька (живопис, графіку, скульптуру, дизайн), тим самим обмежуючи розуміння суті терапії мистецтвом, а значить, мистецтва у загальному розумінні.

В Україні спостерігається тенденція до використання під час арт-терапевтичного заняття не якогось окремого виду мистецтва, а одразу декількох (прослухали казку і під відповідний музичний супровід намалювали свої почуття або ж програти її), що стимулює розвиток мультимодального підходу.

Таблиця 1

Погляди вчених щодо сутності поняття «арт-терапія»

№	Визначення сутності поняття «арт-терапія»	Учені, які підтримують таке визначення сутності поняття «арт-терапія»
1.	Арт-терапія як засіб, який дозволяє піклуватися про емоційний стан та психічне здоров’я людини, групи, колективу засобами художньої діяльності	О. Копитін, Г. Буряковский, Л. Гисневич А. Захарова, Т. Зінкевич-Євстигнеєва, Г. Назолоян, Р. Хайкін
2.	Арт-терапія як лікувальне застосування візуального ряду мистецтв: живопису, графіки, скульптури, дизайну та інших форм творчості, в яких візуальний канал	Л. Лєбєдєва, О. Бєлая, С. Брукер, О. Сорока

	комунікації відіграє провідну роль	
3.	Арт-терапія як лікувальне застосування різних форм і видів мистецтва (ізотерапії; бібліотерапії, імаготерапії; музикотерапії, вокало-терапії; кінезотерапії тощо)	К. Кейс, Т. Деллей, П. Джонс, М. Кисельова, М. Авраменко, І. Лубяницька, О. Мєдвєдєва, О. Вознесенська

Таким чином, терапія мистецтвом використовує найрізноманітніші види творчої діяльності клієнтів, щоб допомогти їм у вирішенні проблем. Під поняттям мистецтва в даному випадку розуміється будь-яка творча діяльність людини: танець, музика, живопис, кіно, скульптура, архітектура та ін.

У сучасних англомовних джерелах через неоднозначність підходів до визначення форм мистецтва, які входять до арт-терапії, все частіше зустрічається вживання таких словосполучень як «art-therapy» для позначення терапії із застосуванням візуального ряду мистецтв та «arts-therapies» або «art-therapies» як терапевтичного напрямку до якого входять музикотерапія, танцювальна терапія, голосотерапія, драма терапія, арт-терапія (візуальний ряд мистецтв) тощо. У вітчизняній науковій літературі даний підхід не знайшов відображення, що можна пояснити складністю перекладу (відсутність множини для терміну «мистецтво») та наявністю таких замінників як «методи арт-терапії», «види арт-терапії» та використанням поняття «арт-терапія» як загального напряму.

Відповідно до тенденцій розвитку вітчизняного напрямку арт-терапевтичних знань, з урахуванням закордонного досвіду, ми дотримуємося підходу, представленого К. Кейсом, Т. Деллей, П. Джонсом, М. Кисельовою, М. Авраменко, І. Лубяницькою, Н. Клименюк, О. Вознесенською та іншими науковцями, які розглядають термін «арт-терапія», як загальне поняття, до складу якого входять: ізотерапія, музикотерапія, голосотерапія, ритмотерапія, казкотерапія, фототерапія та інші форми мистецтва.

В.В. Рева

МОВНА КАРТИНА СВІТУ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У публікації подано інформацію про різні наукові погляди на поняття «мовна картина світу». Підкреслено зв'язок мовної картини світу із національним світосприйняттям.

Кожна мова, як відомо, відображає спосіб сприйняття і концептуалізацію світу тим чи іншим етносом, що вирізняється своєю історією, культурою, своїми цінностями. Мова − найважливіший засіб формування і зберігання знань людини про об’єктивний світ, зафіксованих у слові. Сукупність цих знань, збережених у мовній формі, називається «мовною картиною світу». Мовна картина світу є суб’єктивним образом об’єктивної реальності, оскільки кожна людина по-своєму і неповторно відтворює світ. Отже, «мовна картина світу – це комплекс мовних засобів, у яких відображено особливості етнічного сприйняття світу», «це сукупність уявлень народу про дійсність, зафіксовану в одинцях мови на певному етапі розвитку народу» [1, с. 5]. МКС відображає у вербальних формах дійсність, яка сприймається свідомістю. Тому предметом дослідження сучасної лінгвістики є питання «про ступінь впливу людини на мову, якою вона послуговується, і про вплив природної мови на поведінку і мислення людини, особливо у плані формування її картини світу» [2, с. 142].

Реконструкція МКС є одним з найважливіших завдань сучасної лінгвістичної семантики. Дослідження МКС здійснюється у двох напрямках відповідно до вище зазначених компонентів цього поняття. З одного боку, на основі системного семантичного аналізу лексики конкретної мови здійснюється реконструкція цілої системи уявлень, що реалізується в конкретній мові, незалежно від того чи є вона специфічною для конкретної мови чи універсальною, ця система протиставляє «наївний» погляд на світ «науковому». З іншого боку, досліджуються окремі притаманні конкретній мові концепти, що характеризуються двома якостями: вони є «ключовими» для конкретної культури і одночасно відповідні слова не знаходять відповідника при перекладі [3, с. 56].

Так, МКС визначають:

1) як уявлення про дійсність, що відображена в мовних знаках і їх значеннях – мовний поділ світу, мовне упорядкування предметів і явищ, інформація про світ, що закодована в системі значень слів [4, с. 38];

2) як результат відображення об'єктивного світу мовним пізнанням тієї чи іншої мовної спільноти [5, с. 35].

Картина світу є національно забарвленою, адже її інтерпретують, пропускаючи крізь призму національного світобачення та світорозуміння. «Картина світу», звичайно ж, не «дзеркальне відображення світу і не відкрите «вікно» у світ, а саме картина, тобто інтерпретація, акт світорозуміння... вона залежить від призми, через яку здійснюють світобачення» [6, с. 24].

Картина світу як сукупність уявлень про довкілля розкривається через мовну структуру, зокрема лексико-семантичну систему мовних одиниць. Система відносин цієї структури є ієрархічно впорядкованим цілим зі складною будовою, в основі якої лежить смисловий каркас, що створює площинну модель мовної картини світу. Концепти – це одиниці концептуальної системи в їх відношенні до мовного вираження, в них міститься інформація про світ. Ця інформація відноситься до актуального та віртуального стану світу. Концепт – це уявлення про фрагмент світу. Таке уявлення (образ, ідея, символ) формується загальнонаціональними ознаками, які доповнюються ознаками індивідуального досвіду та особистої уяви. Концепт – це національний образ (ідея, символ), ускладнений ознаками індивідуального уявлення. На матеріалі мовних одиниць розглядають способи представлення концептів у функціональному аспекті та за допомогою їх ознак. Але лише мова забезпечує доступ до всіх концептів. Вона їх вербалізує за допомогою окремих слів, словосполучень, фразеологічних одиниць, речень, текстів, низки творів.

Мовна картина світу – це спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, що притаманні певному мовному колективу; інтерпретація навколишнього світу на основі національних концептуально-структурних засад, відповідність між структурами мови та культури можуть яскраво проявлятися в концептах як

відображенні менталітету народу та його мовної картини світу. Вплив культури на мову проявляється у своєрідності процесу спілкування в різних культурах, що відображається не тільки в особливостях лексики та граматики, але й у нормативно-стилістичному складі мови. Національний образ світу формується із цілісності національного життя. Мова відображає спосіб сприйняття світу, що притаманний певній нації. Значення, які виражені в ньому, складаються в певну систему поглядів, формують своєрідну колективну філософію, яка стає обов'язковою для всіх носіїв мови. Мовна картина світу створює знаковий образ дійсності, її інтерпретацію. Словесні образи речей і лінгвістичні моделі, що відображають специфічні особливості національної мови, доповнюють бачення світу. Вони стають одним із джерел пізнання, осмислення дійсності, сприяють відтворенню більш повної та всебічної картини навколишньої дійсності в свідомості людей.

Література

1. Попова З. Д. Язык и национальная картина мира / З. Попова, И. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2002. – С. 5−16.
2. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 142−172.
3. Карасик В. И. Языковые ключи / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.
4. Зализняк А. А., Ключевые идеи русской языковой картины мира / А. А. Зализняк, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелев. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 544 с.
5. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М.: Наука, 1990. – 103 с.
6. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира / В. И. Постовалова. – М. : Наука, 1988. – 215 с.

В.О. Ханстантинов

КОНЦЕПТ «ТЕРПИМОСТІ ДО ІНШОГО» ДОБИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Одним із чинників формування терпимості до Іншого в духовній культурі вітчизняного суспільства доби Київської Русі були умови відкритості до впливів ззовні та взаємодії з носіями інших світоглядно-ментальних, релігійних, життєво-досвідних систем.

У літературних пам'ятках дохристиянської доби простежується вплив міфологічного мислення і первісної культури спілкування – природна ворожість до «чужих» і компліментарність до «своїх». У «Декреті херсонесців на честь Діофанта» скіфи характеризуються як народ із природженим їм віроломством. У «Повісті минущих літ» без усілякого жалю говориться про те, що Аскольдів похід вчинив багато зла грекам, «як це завжди буває на війні» [1, с. 148]. В цьому ж творі можна знайти опис надто поганих звичаїв тих чи інших руських племен, проте тут не дається якась негативна моральна оцінка, немає осуду їх. Натомість, підкреслюється, що всі руські племена жили у мирі між собою.

З хрещенням Русі поступово формується ідея рівності людей і народів перед Богом, що втілилася у «Слові про Закон і Благодать». На основі цього відбувається зміна ставлення до Іншого на нейтральне-позитивне. Так, в «Ізборнику до Святослава» (1073 р.) міститься напучення полюбити життя інших народів і прийняти їх звичаї [2, с. 272], а в «Житії і ходінні Данила, руської землі ігумена» стосовно іновірців або місцевих жителів висловлюється доброзичливо-терпиме ставлення.

Впливовим фактором формування уявлень про терпимість був загальний контекст взаємин між християнами Сходу і Заходу. Від стану відносно мирного співіснування, починаючи з ХШ ст., відбувається перехід до загостреної конфронтації, коли латиняни опиняються у таборі «чужих». У зв'язку з цим у своїй монографії «Соціокультурний світ України» М. Ф. Юрій підкреслює, що ставлення до католиків з часом у Києві стало гіршим, аніж до юдеїв чи мусульман.

Із нашестям монгольських загарбників змінились історичні обставини функціонування Києворуської держави, що знайшло своє відображення в особливому наголосі на цінності людяності.

Так, в «Житії Святого Антонія Пустинножителя» говориться, що той навчав «добродітельному житію», «смиренію», а в описі життя Василія Нового засуджується як страшний гріх «немилосердія і жестокосердія». Відбулось пом'якшення відношення й до католиків. Приміром, паломник Данило Корсунський абсолютно нейтрально пригадує, як спільно правило службу Божу в одній церкві і латинське, і православне духовенство.

Із втратою власної державності по-різному відбувався розвиток її колишніх земель. Північно-східні з часом об'єдналися навколо Москви у державне утворення деспотичного типу, духовна культура якого упродовж довгого часу перебувала в ізоляції. Близькість, навіть ототожнення вчень і суспільної думки з патріархальною самобутністю, з колись прийнятим способом розуміння православних канонів зумовлювало майже повну відсутність появи нових оригінальних ідей і неприязнь до будь-якого іншого за своїм змістом і стилем мислення. Одним із виразників того духовного стану в суспільстві, що панував у Московії аж до XVII ст. включно, був хорват Ю. Крижанич, який писав, що росіянам необхідно із вдячністю сприймати греків (тобто, вчення східних отців церкви), і жодним чином не запозичувати духовні надбання Заходу [3, с. 237].

Що стосується умов розвитку нашого народу у складі Великого Князівства Литовського, то вони відзначалися терпимістю і навіть певною лояльністю до мови, релігії, культури з боку цієї держави. Такий підхід цілком задовольняв тогочасну правлячу еліту, яка інкорпорувалася до литовського істеблішменту. І лише з войовничими спробами полонізувати та покатоличити українців наприкінці 16 – початку 17 ст. розгорнулась їх боротьба проти гнобителів, що, власне, і супроводжувалося проявами нетерпимості і ворожнечі як у творах полемістів, так і на практиці.

Література

1. Повість минущих літ. Звідки постала Руська земля, хто в Києві почав першим врядувати і як Руська земля ствердила себе // Тисяча років української суспільно–політичної думки : у 9–ти т. — Т.1. X – XV ст. / передм. О. Сліпушко, В. Яременко; упоряд. прим. – О. Сліпушко. — К. : Дніпро, 2001.

2. Ізборник Святослава // Тисяча років української суспільно–політичної думки : у 9–ти т. — Т.1. X – XV ст. / Передм. О. Сліпушко, В. Яременко; упоряд. Прим. – О. Сліпушко. — К. : Дніпро, 2001.

3. Ключевский В.О. Сочинения : в 9–ти т. — Т.3. Курс русской истории. Ч.3 / Под ред. В. Л. Янина; Послесл. и коммент. составили В. А. Александров, В. Г.Зимина. — М. : Мысль, 1988. — 414 с.

СЕКЦІЯ «СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА МОВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН»

В. М. Баденкова, Т. О. Кумарянська

ЧАСТКА *НЕ* ЯК ОСНОВНИЙ ГРАМАТИЧНИЙ ОПЕРАТОР ЗАПЕРЕЧЕННЯ В ІДІОМОВЛЕННІ Д.КРЕМЕНЯ

У тезах подано аналіз семантики конструкцій із найважливішим та найчастотнішим засобом вираження заперечення – часткою ***не*** *– у поетичній збірці Д. Кременя «Замурована музика».*

Заперечення як мовна універсалія розглядається лінгвістами на різних рівнях мовної структури. Дослідники відзначають динамічність заперечної частки, зокрема її здатність поєднуватися з будь-яким членом речення, функціонувати як префікс, брати участь у вираженні модальних значень, пов’язаних із запереченням.

В ідіомовленні поета Д. Кременя натрапляємо на такі заперечення, представлені в семантичній структурі речень:

1) не+дієслово для заперечення дії: *Не поїду до матері в гості, – / де гора, як малий Еверест*... [1, с. 276];

2) для вираження дії, яка постійно заперечується: *І ніхто не почне, / Не почне від початку* [1, с. 266];

3) для заперечення бажання: *А народ збирається на мітинги / І чужих не хоче вчителів. / І своїх народ уже не хоче!* [1, с. 216];

4) для заперечення існування когось, наявності чогось: *Так одрікаємось – на всю Європу,/ Що нас нема, не буде, не було* [1, с. 286], *Аж не стало Вкраїни, немов не було,/ Як не стало вже й Ольвії в цьому краю* [1, с. 315];

5) для заперечення декількох дій: *ніхто вже чарку не наллє / І віршів не читає* [1, с. 15];

6) для обмеження дії: *Не удостоєні, поза маршами, / навіть простецьких отецьких могил* [1, с. 323];

7) вказівка на неможливість дії: *Сама вона не вибереться з пастки* [Кремінь ЗМ, 231],

8) для заперечення думки/міркування: *Без музики – і нас покине бог, / А чи, дасть бог, і бог нас не покине? / І в чорній пустці спалені тіла, / На попелі троянському доокіл* [1, с. 62];

9) для заперечення або обмеження можливості мовлення: *А музика була і відійшла. / Не я кажу.../ Так промовляє попіл* [1, с. 62];

10) для вираження очікуваної відповіді "ТАК"*: Без музики – і нас покине бог, / А чи, дасть бог, і бог нас не покине?* [1, с. 62];

11) для вираження питання-подиву*: Коли вже нема вороття, / Ні дому немає, ні саду, / Невже не зіграв життя / Маленьку нічну серенаду?* [1, с. 294];

12) для заперечення певної якості або досвіду людини: *І з солов'їним, не людським горлом / Я в світовий увіходжу оркестр*?[1, с. 57]; *І чужим вже не вірять очам,/ І не ждуть, і не відають чар. / І не вірять у власні пісні*...[1, с. 295];

13) вказівка на відсутність певних речей чи ознак: *Зима холодна буде, наче ера. / І вже не до наметів і повстань* [1, с. 127];

14) вказівка на обмеження, що стосується об'єкта дії або *стану Але не цим і ми, і світ стоїть, / І ми не діти цвинтарної саги* [1, с. 181]; *І тоді вже не кайся, не плач і не клич: / Бог розплати приходить у зоряну ніч* [1, с. 313];

15) для філософського осмислення буття, вираження неминучості: *Та ці дива спливуть, і їх не спиниш./ Життєве коло не спинити нам*... [1, с. 167];

16) для заперечення здатності: *Час нам рахунок веде до межі. / Час не спокусить солодким обманом*... [1, с. 37];

17) для вираження волевиявлення: ввічливої пропозиції, благання – *Не вмирай! – ти заплакала німо. / Не покинь мене! – плачеш тепер* [1, с. 14]; *Боже, як ще не покинув нас ти, /На українському вічному небі /Божому сину зорю засвіти!* [1, с. 331]; імперативів – *Хай ти Цезар чи дяк-пиворіз, / А на сцену глобальну – не лізь!* [1, с. 295];

18) для відображення негативного компонента слова чи речення: *Тепер літай, лиха твоя годино, — В недобрий час добру ж не пропадать*. [1, с. 181];

19) для заперечення факту: *Не якась там Італія – /Журавлі українські над нами ячать* [1, с. 306];

20) для підтвердження факту: *адже Ужгород все ж не Париж* [1, с. 326]; *Співає сад, бо ще не онімів. / Співає сад, бо ще не остовпів* [1, с. 309];

21) для підсилення твердження: *Ти не Лаура, не Беатриче, Літа минули, краса пропала* [1, с. 201]; *Не клявся – не зрікаюся: люблю*...[1, с. 61];

22) для заперечення твердження: *Я не вмру – я не той чоловік* [1, с. 18]; *Знаю здавна-прадавна, що й ми не з Мальорки* [1, с. 77]; *В перший день ми ще юні богове. / В день останній – усе ще не смерть* [1, с. 330];

23) для заперечення дистанції, періоду часу або кількості: *Століття вже нема. / І скільки не повторюй, / Не повторити вік завбільшки за сльозу* [1, с. 74], *О, ще не скоро допливе Еней, / Де плачуть діти римської вовчиці!* [1, с. 63]*;*

24) для позначення повторюваності дії: *Під золотими банями собору / Ще ти не раз наплачешся одна* [1, с. 52];

25) для порівняння істинного з несправжнім: *Не я пишу – це мною пише Бог* [1, с. 92];

26) для спростування чийогось хибного припущення: *Ми ще справді орли. / Ми зчиняємо галас: / Україну не ми пропили, / а така нам дісталась* [1, с. 329];

27) для емфатичного вираження: *Та спогадаймо: й не таке було.../ Та спогадаймо: не таке бувало* [1, с. 27];

28) для уточнення: *САД / наче міст на землі не зосталось / а сад / уже спалено / не посаджений – спалений сад* [1, с. 310]; *не помер – у кращий світ пересилився* [1, с. 438];

29) для заперечення уточнення: *Ти очам, ти вустам, а не слову повір* [Кремінь ЗМ, 312];

30) для вираження сумніву: *І ромашки гадають – півспалах, півтон: / – Любить... не любить.../ Лю... / Любить? Не любить?/ Лю...?* [1, с. 308];

31) для вираження враження: *А я ж любив лише тебе одну, / І загубив. І це уже не жарти* [1, с. 81].

Отже, ***не*** як найбільш широко вживаний заперечний оператор може сполучуватися з будь-яким членом речення, тим самим заперечуючи як предикативний центр, так і інші члени речення. Така семантика дає можливість дослідити, які загальнолюдські цінності домінують у поезіях, які є засоби вираження людських цінностей саме в філософській ліриці, чим збагачує автор духовний світ читача, що виховує в душах людей.

Література

1. Кремінь Д. Замурована музика / Д. Кремінь. – К. : Ярославів вал, 2011. – 360 с..

О.В. Джирик

СОМАТИЗМИ В РОМАНІ ІРЕНИ КАРПИ «50 ХВИЛИН ТРАВИ»

У дослідженні розкриваються особливості вживання назв частин тіла в створенні портретної характеристики в романі Ірени Карпи.

Актуальність вивчення питання зумовлена тим, що Ірена Карпа належить до тих письменників сучасності, аналіз творчості яких ще не набув широкого поширення. Мова її творів, перш за все, свідчить про неординарний авторський стиль, оскільки в своєму складі має велику кількість сленгу, нецензурної, згрубілої лексики. Тому цікавим є висвітлення особливостей зображення соматизмів як складової частини портретної характеристики персонажів, на якій акцентує Ірена Карпа: *вигнула спину; копнула ногою…рюкзака; без лукавого подиву в очах; гру світла на обличчі; глибокі зелені очі й великий, як у порнозірки, рот; ловили зоряні відблиски в зіницях один одного; кліпав очицями; моїми нігтями; його вуста.*

Для опису зовнішніх ознак своїх героїв письменниця використовує велику кількість авторських художніх засобів, наприклад, *засмагла байдужість, тіло пашіє засмагою,* що надає тексту ще більшої експресивності [1].

Найчастіше в тексті твору Ірени Карпи зустрічається опис тіла. Синонімом до номена *тіло* виступає *статура*. На позначення його характеристики автор найбільше використовує епітети, більшість із яких є зображальними, їх функції – найточніше змалювати ознаки тіла. Наприклад: *Засмаглі мускулисті руки й стверділі м'язи на ногах* [2, с. 8]. Такий опис допомагає краще уявити зовнішність героя і водночас

співвіднести портретну характеристику персонажа та його внутрішній світ – прагнення до самовдосконалення.

Також письменниця, окрім описових означень, використовує оцінювальні епітети, які передають ставлення автора до зображуваного, як-от: *Молодим та дещо пошматованим тілом* [2, с.20]. У цьому контексті автор виражає своє співчуття до героя, зіставляючи епітет *молодим* із атрибутом *пошматованим*.

Для підсилення експресії автор у своєму тексті актуалізує епітети, які виражають тимчасову ознаку: *Гарячкове дихання і липке тіло* [2, с. 59] або абсолютну: *Обіймаю твоє голе мертве тіло* [2, с. 57].

Для позначення самохарактеристики персонажів Ірена Карпа зазвичай використовує описові епітети, як-от: *В мене збіса гарні груди* [2, с. 19], де вжито атрибут, який відповідно до контексту виражає постійну ознаку. У романі вживано синонім до слова *груди – перси : Я бачив розірваний одяг на їх персах* [2, с. 27]. Фіксуємо й зображення в пом'якшеній формі: *Маленька дівчинка із непропорційною великою попою,* а також більш відверті: *Голі сідниці й мої волохаті ноги.* Також характеристики прямих непостійних ознак автор, зазвичай, передає через описові епітети, напр.: *Брудні пальці липкого тіла*. Для позначення ознак тіла Ірена Карпа використовує також і метафори, які допомагають підсилити значення тієї чи іншої ознаки, зокрема ознаку тимчасового стану тіла як продукту психологічної діяльності, як-от: *Гарячковий запах знервованого тіла*.

У непрямому значенні письменниця використовує слова й тоді, коли необхідно підсилити певну ознаку і співвіднести її з іншою ознакою: *Голе тіло пашіє засмагою*. Відповідно до контексту, перша ознака є прямою, непостійною, виражена епітетом. Друга ознака є метафоричною і підсилює звичайну ознаку «засмагле».

Отже, у своїх творах для передачі соматизмів та їх характеристики Ірена Карпа найбільше вживає епітети для найточнішого зображення зовнішніх ознак. Також можна спостерігати активне використання метафор як авторських, так і загальновживаних. За допомогою метафор письменниця підсилює звичайні ознаки й надає непритаманні їм властивості.

Література

1. Левченко К. І. Ключові поняття мовленнєвого портрета автора інтернет-щоденника / К. І. Левченко // Лінгвістичні студії: зб наук. праць. – № 24. – 2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://litmisto.org.ua/?p=9271. – Назва з екрану.

2. Ірена Карпа 50 хвилин трави / Ірена Карпа. — К.: Фоліо, 2004.—250 с.

О.С. Жданова

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА НАЗВ ПІР РОКУ В ПОВІСТІ О. СИЗОНЕНКА «ЗОРІ ПАДАЮТЬ В СЕРПНІ»

Одим із актуальних питань у вивченні категорії темпоральності є аналіз лексико-семантичної групи окремих пір року. Виокремлюють серед складових цієї групи номени зима, літо, які ми розглядали на матеріалі твору О. Сизоненка.

У межах темпорального лексико-семантичного поля виділяють лексико-семантичні групи «назви часових одиниць та їх частин» та «назви календарних змін», а у межах останньої виокремлюють «назви пір року», які включають номени *весна, літо, осінь, зима*.

Так, *літо* в тлумачному словникові розглядається як: 1. Найтепліша пора року між весною й осінню. 2. Те саме, що рік [1, с. 233].

Лінгвальне вираження концепту відбувається через реалізацію окремих темпоральних значень, носіями яких у контексті є окремі лексичні одиниці. Автор подає слова *літо* та *зима* в окремих значеннях.

Синтагматичні відношення лексеми *літо* виявляються в контекстуальній сполучуваності. Літо як «найтепліша пора року» асоціюється з такими словами повісті О. Сизоненка «Зорі падають в серпні»: *туристи, дачники, пляж, спека, поніжитись під щедрим сонцем, зелень вулиць і парків, містечко із зеленого кленово-тополевого парку, Скадовськ*. Актуальна семантика асоціюється з літнім відпочинком: *Цього літа в Скадовськ одразу*

поїхати не вдалося: батько купив Віті путівку до піонерського табору [2, с. 34].

Ще одна семантика, пов'язана із кінцем літа, «зміна способів існування для птахів»: *Глуха ніч накрила степ, зупинила всіх пішоходів і шоферів, лише нічні птахи, наче крізь сон, виливали сум свій у темряву, жаліючись, що літо минуло і треба збиратися у далекі мандри* [2, с. 54].

«Безмежність, протяжність часу» реалізована в тексті: *Випадок рідкісний і дивний: …здається, що степ занурив у море свою голову, а воно хлюпає йому на спину хвилями, наче голубить, наче рятує від спеки, що ціле літо висне над полями маревом, а над морем — імлою* [2, с. 67].

«Зміна пори року»: *Минуло чахле гамбурзьке літо, облетіло на подвір'ї інтернату листячко молодих кленів, і стало бридко дивитися на оцей мокрий чотирикутник, обнесений високим парканом* [2, с. 57].

Зима в словникові витлумачується як: 1. Найхолодніша пора року між осінню і весною. 2. Образно... 3. У порівняннях... 2. розм.. Навчальний рік [1, с. 145].

Зима в О. Сизоненка пов'язана з такими словами: *сніг, сніжна каша, запахло розмерзлою землею, у теплих маскувальних балахонах та в білих кролячих шапках*. Нерідко виступає в контексті зі згадкою про літо чи осінь.

«Період очікування» із відтінком суму, ностальгії за літом: *Лише вони ще приходять на осиротілий пляж поніжитись під щедрим сонцем, покупатися перед довгою і суворою північною зимою, яка вже зараз виглядає їх там, дома* [2, с. 112].

«Алгоритм, періодичність»: *Він все так же, з педантичною точністю, виходив восени о сьомій, а взимку о восьмій ранку гуляти і шелестів листям по тротуару або топтав у свіжому снігу стежку. Там він проводив кожне літо — біля моря, серед красивих парків, на волі* [2, с. 123].

«Постійність»: *Тихий особняк на околиці, засипаний восени листям, а взимку снігом, жив своїм таємним і напруженим життям, жив не рік і не два* [2, с. 127].

«Певний період, проміжок часу»: *За цілу осінь і зиму вам, безперечно, вдасться закласти основу, га? От тільки дивно, що новий хазяїн приїхав в особняк на зиму, а старий жив тут тільки влітку* [2, с. 145].

Отже, на основі повісті О. Сизоненка ми з'ясували, що можна відзначити спільну семантику в межах визначеної групи, а також зафіксувати відмінну, специфічну для певної лексеми.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь; ВТФ Перун, 2005. – 1728 с.

2. Сизоненко О. Далекі гудки : оповідання, повість / О. Сизоненко. – К. : Держлітвидав, 1957. – 252 с.

Т.П. Кравченко

ТВОРЕННЯ СУФІКСАЛЬНИХ ДЕРИВАТІВ ВІД ТЕРМІНІВ-ЗАПОЗИЧЕНЬ ЕКОНОМІКИ АПК

У статті порушено проблему входження англомовних слів до системи української мови та творення похідних на їхній основі.

Суть справжньої синхронної системної похідності полягає в здатності запозичених термінів утворювати нові похідні слова всіма продуктивними для мови-реципієнта способами словотворення, а також формувати гнізда споріднених слів. Ознакою повного освоєння таких термінів українською мовою вважають активне входження їх до нової словотвірної системи. Терміни економіки АПК слугують словотвірною базою для утворення різноманітних за структурою дериватів, які належать до трьох основних граматичних класів слів – іменників, дієслів та прикметників. Утворення похідних від цих термінів відбувається за законами та типами українського словотвору переважно на основі морфологічного способу – афіксації, осново- і словоскладання.

Найпоширенішим способом творення дериватів від запозичених термінів економіки АПК є суфіксація. Продуктивним словотвірним типом в утворенні суфіксальних похідних, що позначають опредметнену дію або специфічний виробничий процес тривалого характеру, є словотвірний тип із суфіксом **-нн-**: *консервування*, *парцелювання*, *паювання*, *бонітування*, *орендування*, *фермерування*, *дотування*. Таку ж

високу продуктивність має і словотвірний тип із суфіксом **-ацій-**, який крім спільного значення опредметненої дії може виражати й значення її наслідку: *парцеляція, контрактація, фрагментація*.

Велику групу суфіксальних дериватів утворено від англійських, французьких та латинських основ за словотвірним типом із суфіксом **-ізацій-/-изацій-**, що називає абстрактні дії, процеси та стани: *офшоризація, бартеризація, аграризація, фермеризація, парцелізація*. Ці іменники репрезентують черезступеневе словотворення, бо вони утворені не від основ слів – відносних дієслів, як-то буває в типовому словотворенні, а від основ запозичених іменників. Похідним від дієслів є підстави вважати такі іменники із суфіксом **-ізацій-/-изацій-**, як *паспортизація (<паспортизувати), колективізація (<колективізувати), індустріалізація (<індустріалізувати), націоналізація (<націоналізувати), легалізація (<легалізувати).*

Словотвірну продуктивність в українській мові виявляють терміни-іменники англомовного походження, що позначають особу-діяча. Від безпосередньо запозичених з англійської мови назв осіб за допомогою питомого суфікса **-ств-** утворені іменники двох словотвірних типів, перший із яких визначає вид діяльності (*трейдерство, орендарство, дистриб'юторство, спонсорство, лендлордство, фритредерство, фритредерство,*), а другий – сукупність осіб чи предметів як одне ціле (*фермерство).*

Словотвірний тип із суфіксом **-ість** має суто термінологічну мотивацію, оскільки він з'явився в науково-технічній термінології і утворює здебільшого термінологічну абстрактну лексику зі словотвірним значенням узагальненої ознаки. Його деривати утворені додаванням питомого суфікса **-ість** до прикметникової або дієприкметникової твірної основи, що вмотивована іменниковим запозиченням: *продукція – продуктивний – продуктивність, офшор – офшорний – офшорність, сезон – сезонний – сезонність, дотація – дотувати – дотований – дотованість*.

Основи запозичених термінів у поєднанні з продуктивними українськими та запозиченими суфіксами, зокрема **-ар**, **-ик**, **-іст/-ист**, **-ант**, активно використовують для утворення іменників – назв осіб: *орендар, аграрник, приватник, монопольник, економіст, монополіст, контрактант*. Слід зазначити, що іменник "*приватник*", утворений від латинської основи, має яскраво виражений розмовний характер. На позначення осіб

жіночої статті фіксуємо утворення із суфіксом **-к-** (*монополістка, орендарка (орендаторка), лобістка*); у розмовному мовленні – із суфіксом **-ш-** (*фермерша*).

Найактивніше запозичені терміни використовують для утворення дієслів за допомогою питомого дієслівного суфікса **-ува-**, який став основним словотворчим засобом пристосування їх до української дієслівної системи. Одні десубстантивні дієслова із суфіксом **-ува-** утворені від основ запозичених термінів без жодних їхніх модифікацій, напр.: *парцела* (застаріла форма – *парцеля*) – *парцелювати, фермер – фермерувати, пай – паювати, хедж – хеджувати, реформа – реформувати*. Утворення інших дієслів з цим же суфіксом уможливило відсікання кінцевого елемента запозиченої основи (*боніт-ет – боніт-ува-ти, сертифік-ат – сертифік-ува-ти*) або використання інтерфікса **-й-** (*лобі – лобі-й-ува-ти*). Дієслова, утворені від термінів на **-ія**, у своїх кореневих морфемах можуть як зберігати кінцевий іменний афікс, так і втрачати, пор.: *субсидія – субсидіювати* і *субсидувати*.

Слід зазначити, що від дієслів із суфіксом **-ува-** регулярно утворюються пасивні дієприкметники минулого часу за допомогою суфікса **-ован-**, пор.: *паювати – пайований, бонітувати – бонітований, орендувати – орендований, лобіювати – лобійований, інвестувати – інвестований, персоніфікувати – персоніфікований*.

Запозичені терміни-іменники на позначення понять економіки АПК досить часто слугують твірними основами для прикметників. Проте кількість продуктивних словотвірних типів, які формують такі прикметники, обмеженіша порівняно з тією кількістю, наявною в словотвірній системі української літературної мови. Похідні прикметники утворюються звичайно за допомогою українського суфікса **-н-**, який здатний поєднуватися з іменниковими основами різної структури, семантики та етимології: *оренда – орендний, рента – рентний, іпотека – іпотечний, сезон – сезонний, дотація – дотаційний*. Другим за продуктивністю є словотвірний тип із суфіксом **-ов-**: *кадастр – кадастровий лаг – лаговий, спот – спотовий, факторинг – факторинговий*. Рідше відіменникові прикметники утворюються за допомогою суфікса **-ськ-**, переважно від назв осіб за видом занять, напр.: *орендар – орендарський, фермер – фермерський*.

Зафіксовано незначну кількість прикметників, під час утворення яких питомий український суфікс **-н-** злився із запозиченими елементами **-ив-**, **-ич-**, **-аль-**, **-яр-**.

Отже, основи запозичених термінів економіки АПК слугують твірними основами для суфіксальних дериватів. Похідні іменники від зазначених основ найактивніше утворюються за допомогою суфіксів **-нн-**, **-ацій-**, **-ізацій-/ -изацій-**, **-ств-**, **-ість**. Найпродуктивнішим у творенні дієслів від запозичених термінів є питомий дієслівний суфікс **-ува-**; похідні від нього суфікси **-ізува-/-изува-**, **-фікува-**, ускладнені іншомовними елементами **-із-(-из)** або **-фік-**, непродуктивні. Прикметники найчастіше утворюються за допомогою українських суфіксів **-н-**, **-ов-** і рідше – суфікса **-ськ-**.

О.В. Кунашенко

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ

На сучасному етапі розвитку вітчизняної освіти та педагогічної думки важливого значення набуває питання переосмислення чинних підходів, пошук і впровадження нових до організації та здійснення навчального процесу у закладах освіти.

Значна кількість наукових доробок присвячена вивченню професійного спрямування фахівців аграрної сфери, а саме: формування культури професійного спілкування (С. Амеліна); навчання професійного спілкування студентів вищого аграрного навчального закладу (Л. Барановська); організація самостійної роботи майбутніх фінансистів (В. Бебих); підготовка майбутніх менеджерів-аграріїв до управлінського спілкування (К. Богатирьов); методика навчання студентів немовних навчальних закладів англійського ділового спілкування (Ю. Дегтярьова); гуманізація педагогічного спілкування в умовах модульного навчання студентів університету (В. Зінкевічус); культура ділового мовлення (В. Михайлюк); формування культури професійного спілкування у майбутніх менеджерів невиробничої сфери (В. Лівенцова); формування готовності до професійного іншомовного спілкування у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності (Н. Логутіна); навчання

професійної лексики студентів-економістів під час усномовленнєвого спілкування в непрофесійних сферах комунікації (Е. Мірошниченко); підготовка студентів аграрних спеціальностей до професійного спілкування в іншомовному середовищі (Ю. Ніколаєнко) тощо.

Мета і задачі дослідження. *Мета дослідження* полягає у визначенні, теоретичному обґрунтуванні психолого-педагогічних особливостей формування мовленнєвої культури фахівців аграрного профілю, як важливої умови формування культури спілкування.

Об'єкт дослідження − професійна психолого-педагогічна підготовка майбутніх фахівців аграрного профілю.

Предмет дослідження – процес формування психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців аграрного профілю.

З точки зору лінгвістики *культура мови* – це: 1) володіння усною і писемною літературною мовою (правилами вимови, наголосу, слововживання, граматики, стилістики), а також уміння використовувати виражальні засоби мовлення у різних умовах спілкування відповідно до цілей і змісту мови; 2) розділ мовознавства, який досліджує проблеми нормування з метою вдосконалення мови як знаряддя культури.

Розв'язання складних завдань сьогодення, що стоять перед економікою сільського господарства неможливо без спілкування між людьми. Саме менеджер повинен виступати на селі не лише в якості сільськогосподарського керівника, але й своєрідного педагога, провідника новітніх ідей, технологій і навіть способу життя. Д. Карнегі стверджує, що успіх фахівців зайнятих у сфері економіки лише на 15% залежить від фахових знань, решта – 85 % це уміння спілкуватися з колегами, тобто особисті якості і вміння правильно керувати людьми, що і становить ефективність професійної діяльності [4, с. 35]. Отже, набуті студентами комунікативні уміння повинні відігравати важливу роль у подальшій діяльності аграріїв. Слід вказати на процес формування комунікативних умінь і поетапне формування культури мовлення студентів у процесі спілкування. Тому, розуміючи термін *формування* як дію, за допомогою якої можливий процес створення, складання внаслідок тривалого суспільного розвитку, соціальних змін, історичного розвитку, звернемо більш детально увагу на зазначений процес у вищих навчальних закладах [5, с. 1329].

З точки зору психології, *культура спілкування* – це характеристика міжособистісних контактів, індивідуальної форми взаємодії людей, у процесі якої відбувається обмін думками, ідеями, досвідом, почуттями, з одного боку, з іншого – культура спілкування – це специфічні людські способи поведінки, які забезпечують процес спілкування між людьми, залежитиме від рівня морального розвитку особистості, уміння організувати комунікативну діяльність у формах, закріплених у правилах і нормах культури поведінки, вироблених суспільством. Культура спілкування включає мовну культуру, комунікабельність, емпатію, доброзичливість, толерантність, імідж, повагу до людської гідності, уміння висловити власні думки й вислуховувати співрозмовника тощо [1, с. 97-98].

З'ясуємо, до яких форм і методів вдавалися численні покоління наших предків, щоб досягти педагогічної мети в процесі культури спілкування. Відповідь на поставлені запитання вимагає ретроспектива історичного екскурсу в часи формування основних культурницьких засад спілкування на теренах України.

Обґрунтуємо становлення культури спілкування, визначивши її етапи.

Перший (VI-IX ст.) – дохристиянський – етап становлення культури побутового спілкування.

Зосереджуємося на виховному впливі у культури мовлення, де мало місце шанобливе ставлення і повага до предметів побуту, які людина вважала за святиню та оберіг сімейного добробуту. Етикет українського народу, у тому числі й мовленнєвий, вироблявся, витончувався впродовж тисячоліть. Окремі вислови етноетикету сягають ще дохристиянського періоду і пов'язані з язичницькою обрядовістю, звичаями, уявленнями слов'ян. Наприклад, жінка, перепрошуючи за вимовлене у хаті недобре слово, говорила: «шануючи сонечко святе, і піч, і стіл», а чоловік, утримуючись від лайки, промовляв: «сказав би, та піч у хаті». Це пов'язано з давніми слов'янськими культами сонця, печі, стола. Замінивши відкрите вогнище, якому в давнину поклонялися як опікунові дому, очисній та живильній силі, піч стала уособленням сімейного добробуту й охоронцем родинних таємниць. Вірили: якщо шанувати піч, вона дасть силу, достаток, здоров'я. Тому остерігалися «осквернити» піч непристойним. Безумовно, у зв'язку з різними причинами культурного, політичного, економічного характеру вироблення культури

спілкування українського народу не могло не зазнати іншокультурних впливів [10, с. 20].

Другий (IX-XIII ст.) етап – Київської Русі – становлення культури релігійного спілкування, зокрема писемного. Цей період символізував зародження культури мовлення, оскільки відбувалось становлення Київської Русі як однієї з найбільш культурних держав середньовічного світу.

Уже в IX ст. Київ був центром міжнародної торгівлі, про що свідчать не лише писемні джерела, а й знахідки візантійських, арабських монет, предметів іноземного походження. Водночас із політичним зміцненням Київської Русі зростає її культурний рівень.

Мова мешканців центрального регіону Київської Русі виникає на основі київського койне з елементами живого мовлення давньоукраїнського етносу.

Після прийняття християнства, як державної релігії, з кінця X ст. (988 р.) у Київській державі поширюється ще одна літературно-писемна мова, в основу якої було покладено македонські говори староболгарської мови; створюється окремий східнослов'янський її варіант, який дістав назву церковнослов'янської.

Обидві літературні мови Київської Русі – давньоруська і церковнослов'янська – були могутнім єднальним чинником духовної культури східного слов'янства [9, с. 23].

Зважаючи на активний розвиток економічних та політичних взаємовідносин, виникає певна потреба у підвищенні рівня культури мовлення, її перехід з розмовно-побутової до спілкування між представниками панівного класу, що призводить до появи перших традиційних займенникових форм шанобливого звертання, які властиві середовищу князів і бояр.

Один із перших випадків уживання величального *ми* на українському ґрунті фіксує дарча грамота князя Олександра Коріатовича Смотрицькому монастирю (17.03.1375 р.): *Мы*. кн**я**зь. литовськии. кн**а**(з) олеξандро. корь**а**товичь. бь**є**ю млтью. к**а**зь. Цей займенник був досить поширений у XV –XVI ст., і вживали його особи високого соціального статусу – князі, воєводи. Величальне *ми* вживали і жінки. Такий факт засвідчує грамота (1461 р.) Мстиславської княгині Уляни: Божьею милостью, *мы* кнегиня Ивановая Юрьевича, кнегиня Уліяна [7, с. 57].

Слід звернути увагу на те, що родина була також осередком формування духовності і мала безпосередній вплив на культуру спілкування в міжособистісних стосунках. У родинних традиціях українців тривалий час зберігалося шанобливе звертання на «ви» до старших осіб. Визначний український учений Олександр Потебня писав, що українці звертаються «не тільки до батьків, але й до старших братів і сестер на «Ви» [7, с. 52].

Невід'ємною рисою побуту людей була потреба у спілкуванні, яка набувала більш складного характеру. Люди не обмежувалися лише вирішенням побутових проблем, прагнучи до сфери духовного спілкування: вони вітали один одного, заходячи в гості, або приймаючи гостей, виявляючи при цьому доброзичливість, шанобливе ставлення до господарів, вживаючи ввічливих, форм звертання. «Гостинність – одна з найважливіших якостей людського характеру. Її треба виявляти до всіх людей, незалежно від їхнього роду і знатності. Слід вітати людей і казати їм добрі слова,.. Негарні свої вчинки треба виправляти наступними вчинками, так виправляється життя в цілому» [6,с. 15].

Отже, формування культури спілкування пройшло складний етап, набуваючи більш досконалого вияву за часів Київської Русі, яка була центром поширення освіти і в інших містах. Так, у 1030 році у Новгороді Ярослав Мудрий відкрив школу на 300 чоловік. Паралельно з двірцевими школами відкривалися монастирські і школи грамоти.

Третій (XIV-XV ст.) польсько-литовський – становлення культури міжнаціонального спілкування.

Цьому сприяв розвиток і розбудова вищих навчальних закладів, у яких поряд із вивченням точних наук, значна увага приділялася вивченню мов. Одним із вагомих була Острозька академія, де вивчали грецьку, слов'яно-руську і латинську мови, тому академію часто називали «Тримовний ліцей», або «Граматична школа», або «Греко-слов'янська школа» [2, с. 21].

Слід звернути увагу на те, що навчання в Острозі мало виховний характер, оскільки матеріал, який подавали вчителі учням формував в останніх духовно-моральні якості, толерантність, повагу, ввічливість у спілкуванні. Новий навчальний матеріал викладався так: учитель читав книгу і водночас коментував окремі речення, цілі розділи. Значне місце займав усний виклад у формі повчань, притч. Наставники широко

використовували діалоги і словесні змагання між учнями [2, с. 53].

На думку Григорія Огієнка, «закладати школу князь Костянтин почав у 1577 році, побудувавши окремий будинок у місті Острозі, у своєму замку» [2, с. 20].

Григорій Огієнко мав рацію, стверджуючи, що князь Острозький поспішав з будівництвом школи, тому зщо задумав видати повний текст Біблії старослов'янською мовою, яка вийшла у світ у серпні 1581 р. А це вимагало неабияких організаційних і наукових зусиль. Цим і зумовлювалася гіпотеза Григорія Огієнка, згідно якої князь Костянтин насамперед заснував друкарню, а вже пізніше – школу [1, с. 20].

Острозька академія перебувала під грецьким впливом, який надавав їй православно-грецької спрямованості. Слід вказати, що поряд із грецькою вивчалася також і латинська мова. І все ж, за свідченням Власовського, найбільшого значення в Академії надавали слов'янській мові в наближеному варіанті до української. Тому й назва академії «греко-слов'янська» або «слов'яно-греко-латинська» найбільше відповідала її цілям і напряму діяльності [1, с. 21-22].

На сучасному етапі економічного розвитку України, яка виходить на міжнародну арену, співпрацюючи, підтримуючи зв'язки з іншими країнами, не останнє місце займає формування духовності, моральної поведінки у студентів напряму підготовки «Менеджмент організацій», які повинні поряд із вдосконаленням теоретичних і практичних навичок з фахових дисциплін збагачувати культуру мови, додаючи до мовного арсеналу шанобливі, ввічливі форми звертання, пошани. Майбутній фахівець аграрного профілю повинен поряд із вивченням і впровадженням нових технологій з фахових дисциплін виступати носієм духовних і моральних засад. Тому важливим у наш час постає завдання формування культури спілкування не тільки суспільства у цілому, а й головних його представників, – менеджерів, зважаючи на аграрний напрям економіки нашої держави.

Література

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. – Київ: „Либідь", 1998. - 557 с.

2. Бобич О.В. Етикет учителя: Навчально-методичний посібник. – Київ: Ленвіт, 2004. – 192 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ уклад. і голов. Редактор В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. - 1440 с.
4. Карнеги Д. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей: Пер. с англ./ Общ. ред. и предисл. В.П. Зинченко и Ю.М. Жукова. – Л.: Лениздат, 1991. – 708 с.
5. Коба Л.А. Розвиток освіти в Київській Русі: Початкова школа. №2, 1994. – С. 51-54.
6. Маслоу А. Психология бытия. – М.: «Рефл-Бук», 1997. – 304 с.
7. Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови: Навч. посіб. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – 360 с.
8. Миронюк О.М. Історія граматичних засобів вираження ввічливості в українській мові// Мовознавство. № 2, 1993. - С. 55-62.
9. Романець В.А., Мусатов С.О. Київська Русь і початок вітчизняної психології (До 1500-річного ювілею заснування Києва). Республіканський науково-методичний сборник. Випуск 2. – К.: Радянська школа, 1981. – С. 3-21.
10. Шеломенцев В.М. Етикет і сучасна культура спілкування. – Видавництво 2-е. – Київ: Лібра, 2003. – 416 с.

Н.О. Лірова, В.В. Желязкова

ЛІНГВОСЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ ПАРАДИГМАТИЧНОГО РІВНЯ ПОЕМИ Т.Г. ШЕВЧЕНКА «ГАЙДАМАКИ»

Статтю присвячено аналізу парадигматичного рівня поетичного твору з точки зору лінгвосеміотики.

Зразки творчості Тараса Шевченка опрацьовані багатьма науковцями та літераторами, проте мало досліджень, що ґрунтуються на особливої ролі мовного знаку та його семіотичних властивостях у творенні художнього простору поезії.

Дослідженням знакової субстанції художнього твору у контексті реалізації семіотичної парадигми присвячено фундаментальні праці М. Бахтіна, Ч. Пірса, Р. Барта, Ч. Морріса, Н. Кобозевої та ін.

Парадигма у мовознавстві визначається як система форм одного слова або модель організації певного класу одиниць [2, с. 520].

У семіотиці користуються поняттям семіотичної парадигми літературної мови, маючи на увазі систему знаків, її визначеність один щодо одного, зв'язки і залежності між ними, що в системній сукупності охоплюють увесь простір мови [1, с. 531].

Семіотична парадигма поеми «Гайдамаки» представлена за допомогою знаків-ікон, індексальних знаків та знаків-символів (за класифікацією Ч. Пірса).

У ході дослідження сформовано такі множини іконічних знаків за семантичним принципом: ікони-міста *(назви української дійсності): «Нема Богдана – червонить/І Жовті Води, й Рось зелену./Сумує Корсунь староденний»* [3, с. 61]; назви іноземних міст і країн*: «По Польщі, Волині,/По Литві, по Молдаванах/І по Україні;/Розбрелися та й забули/Волю рятувати»* [3, с. 97]; найменування річок*: «Інгул щозиму замерзає –/Богун не встане загатить»* [3, с. 105]; назви титулів і чинів*: «Султан, паркет, шпори, –/ От де слава!»* [3, с. 95]; власне імена головних осіб*: «А Гонта нащо? А Залізняк?»* [3, с. 113].

Індекси у семіотичному просторі оповідання відіграють дуже важливу роль у відображенні реалій дійсності, зокрема в їх вимірі, обчисленнях, та інших підрахунків, що виражаються кількісними та порядковими числівниками: власне кількісні*: «По три сем'ї, по чотири/Живуть в одній хаті»* [3, с. 120]; порядкові*: «Старшина первий і другий/А що ж? то й ходімо!»* [3, с. 63].

Частим явищем в індексальній системі оповідання є номінації одиниць виміру, а саме: кілометри, години та роки, грошові одиниці: *«Вийди, серденько,/Я виглядаю;/Хоч на годину,/Моя рибчино!»* [3, с. 131]; *«Далебі, дав би карбованця,/ якби був не пропив учора»* [3, с. 46].

Окрім того, знаки-індекси, виконуючи свою безпосередню функцію називання причини і наслідку, виражаються, здебільшого, за допомогою службових частин мови: прийменники*: «Як над Вавілоном, над його садами/І над тим, що буде з нашими синами»* [3, с. 86], сполучники*: «А він хоче, щоб*

слухали,/Як старці співають» [3, с. 35]; частки*: «Пийте, поки п'ється, бийте, поки б'ється!»* [3, с. 83].

Символічні знаки спостерігаємо під час використання автором епітетів*: «Ні дівочі дрібні сльози,/Ні щирі козачі»* [3, с. 50]; гіперболічних порівнянь*: «Як та хмара, гайдамаки/ Умань обступили/Опівночі; до схід сонця/Умань затопили»* [3, с. 126]; метафор*: «Горить Сміла, Смілянщина/Кров'ю підпливає»* [3, с. 93].

У творі Т.Г.Шевченко використовує також *інтертекст*, що виражається цитатами іншомовних пісень: *«Nie pozwalam! nie pozwalam!»* [3, с. 42]. Цей спосіб побудування художнього тексту показує читачу, що текст оснований не лише на світогляді української культури, але й інших меншин.

Вивчення семіотичної парадигми поетичного твору Т.Г. Шевченка, у якому розкривається ментальність української спільноти, розширює горизонти сучасних семіотичних досліджень.

Література

1. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Дозвілля, 2010. – 844 с.
2. Сучасний тлумачний словник української мови: 50000 слів / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Харків: «ШКОЛА», 2006. – 832 с.
3. Шевченко Т.Г. Кобзар / Т.Г. Шевченко. – К.: Дніпро, 1974. – 624 с.

Д.Я. Науменко

КОНЦЕПТ «ЖІНКА» В УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ

У сучасній науці існують різні погляди щодо трактування поняття «концепт». У статті розглянуто ключові аспекти цього поняття та підходи до тлумачення терміну науковцями. Наведено приклади вербалізації концепту «жінка» в прислів'ях та приказках.

Поняття концепту активно увійшло в науковий обіг й стало одним із ключових понять лінгвокультурології, когнітивної психології та когнітивної лінгвістики. Воно приковує увагу багатьох дослідників. На даному етапі розвитку когнітивної лінгвістики поняття «концепт» відноситься до числа нечітко визначених лінгвістичних категорій, оскільки сам термін «концепт» є відносно новим і не має однозначного тлумачення.

У статті О. О. Хорошун [1] вказує, що науковці, які працюють у руслі лінгвокультурології (С. Г. Воркачев, В. І. Карасик та ін.) при визначенні терміну «концепт» вважають головним факт етнокультурної обумовленості, а представники когнітивної лінгвістики (О. С. Кубрякова, З. Д. Попова та ін.) зауважують на ментальній сутності концепту, його приналежності до сфери свідомості індивіда [1, с. 158].

Уперше у радянській науці термін «концепт» був ужитий С. О. Аскольдовим у 1928 році. Вчений визначив концепт як мислиннєве новоутворення, яке заміщає в процесі мислення невизначену безліч предметів, дій, розумових функцій одного і того ж роду (концепти «рослина», «справедливість», «математичні концепти») [2, с. 268].

На думку О. С. Кубрякової, термін «концепт» є «парасольковим», він «покриває» предметні області декількох наукових напрямів: у першу чергу когнітивної психології та когнітивної лінгвістики, що займаються проблемами мислення та пізнання, зберігання та переробки інформації [1, с. 158].

О. О. Селіванова зазначила що «концепт» є фрагментом знань, досвіду особистості, частиною концептуальної системи, тобто системи знань, способів їх обробки, переробки та використання. Дослідниця зауважила, що «концепт» як одиниця ментального лексикону зрештою породжується текстом – мовленням, характеризуючи його («концепт») як «конденсоване втілення змісту тексту, що виходить із авторського задуму, інтерпретованого адресатом». О. О. Селіванова виокремлює такі типи концептів: уявлення, схеми, поняття, фрейми тощо. Залежно від ролі концептів у структурі свідомості вона розрізнює серед них культурні, ментальні, міфологічні, ідеологічні, філософські, адже один концепт може розглядатися в кожному із представлених типів. За об’єктом концептуалізації О. О. Селіванова виокремлює антропоконцепти, натурфакти,

артефакти, культурні, ідеологічні, емоційні та концепти-архетипи [3, с. 258].

Розглядаючи питання концепт «жінка» в прислів'ях та приказках ми беремо за основу класифікацію концептів О. О. Селіванової, а саме звертаємося до антропоконцептів.

Концепт «жінка» можна розглядати у трьох площинах: «Соціальні характеристики», «Зовнішні характеристики», «Внутрішні характеристики».

Отже, розглянемо кілька соціальних характеристик концепту «жінка» в прислів'ях та приказках: *жінка-мати, жінка-дружина, жінка-кума* та ін.

Жінка-мати. Любов матері найдорожче у світі, її не можна заслужити, купити, виміняти. Любов до неї не можна виміряти матеріально або духовно, ми не зможемо отримати рідну людину ні за гроші, ні за гарні вчинки, напр.: *Матір ні купити, ні заслужити; На світі знайдеш усе, крім рідної матері. Нема того краму, щоб купити маму* [4, с. 167]. Перевага ролі матері над іншими соціальними ролями жінки: *Жінка для совіту, теща для привіту, матінка рідна краща всього світу* [5]. Всеохоплююча любов матері до дітей: *Матері своїх дітей жаль, хоч найменшого, хоч найбільшого* [5]..

Жінка-дружина. Гендерний стереотип жінки, яка має бути покірною, хазяйновитою, із ласкавим характером, вірною і розумною представлено в таких фольклорних зразках: *На красиву жінку гарно дивиться, а з розумною гарно жить. Гарна пава пером, а жінка норовом. Нема кращого друга, як вірна супруга.* [4, с. 180–183]; *Нема вірнішого приятеля, як добра жінка* [5]; хазяйновитість: *Без хазяїна двір, а без хазяйки хата, плаче. Дім держиться не на землі, а на жінці* [5].

Жінка-кума. Стереотипна думка, що кума, дізнавшись таємницю, обов'язково її розголосить, як-от: *Знає кума, знає півсела* [4, с. 241–329].

До внутрішніх характеристик жінки в прислів'ях та приказках можна віднести такі її риси: галасливість, пліткарство, балакучість та ін., напр.: *Нарядилась як пава, а кричить як ґава. Не бачила очком – не кажи язичком. Говорить, як сорока-білобока. Межи двома парубками дівчина баламутна* та ін. [4, с. 154]; потреба міцного здоров'я: *Брат любить сестру багату, а чоловік жінку здорову* [5] тощо.

У зовнішній характеристиці жінки в українських прислів'ях та приказках переважає актуалізація її вроди. Жінка порівнюється із гарними квітами, деревами, тваринами та ін.: *Чорнобрива, як ясочка. Гарна дівка, як маківка. Дівка струнка, як тополя. Дівка, як верба: де посади, там і виросте* [4, с. 155]. Ще порівнюється зовнішність дівчини до і після заміжжя. Таке порівняння може бути як з позитивними, так і з негативними конотаціями, напр.: *До весілля дівка гарна, а там, хоч покинь. З гарної дівки, гарна й молодиця. Сам чорт не пізна, яка з дівчини вийде молодиця. Гарній дівці гарно і в ганчірці* [4, с. 156].

Отже, ми можемо зробити висновки, що поняття «концепт» у науковій літературі трактується по-різному, бо сам термін є відносно новим. Концепт «жінка» в українських прислів'ях та приказках нами розглянуто у трьох площинах, у залежності від типу характеристик людини.

Література

1. Хорошун О. О. Концепт як основне поняття когнітивної лінгвістики / О. О. Хорошун // Вісник Житомирського державного університету. – Випуск 49. Філологічні науки, 2010. – С. 158–161.
2. Аскольдов С. А. Концепт и слово. / С. А. Аскольдов // Русская словесность. – Антология. – Москва : Academia, 1997. – 279 с.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
4. Українські прислів'я та приказки / Упор. С. В. Мишанич та М. М. Пазяк. – Київ : Дніпро, 1984. – 389 с.
5. Прислів'я та приказки про сім'ю та родинне життя [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://traditions.org.ua/usna-narodna-tvorchist/pryslivia-ta-prykazky/1442-pryslivia-ta-prykazky-pro-simiu-i-rodynu

Ю.І. Рогова

СПЕЦИФІКА ВЖИВАНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ЗБІРЦІ ДМИТРА КРЕМЕНЯ «ЗАМУРОВАНА МУЗИКА»

У розвідці проаналізувано шляхи освоєності іншомовних слів та особливості їх адаптації в ідіолекті поета.

У сучасному мовному просторі актуальним є дослідження запозиченої лексики в творах Дмитра Кременя, оскільки незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених проблемам походження лексичних запозичень та кількісно-якісних змін словникового складу української мови, ще не повністю зібрано матеріал, який дав би можливість усебічно вивчити вживання запозичених слів у творах митця.

Художній світ поета постав як результат своєрідного зміщення пластів, насамперед мистецького – слово і живопис. У нього відсутній нудотно-солодкий етнографізм чи одвічний рустикальний мотив, звичний для нашої поезії, відсутній той неперебутній маргінальний комплекс неповноцінності, а ріднить із попередниками постійний акцент на морально-етичному рівні.

Дмитро Кремінь належить до митців-естетів, що занурені у безмежжя свого духовного світу і простежують екзистенційні проблеми та езотерично-метафоричні теми. Поет знає і відчуває дотичні, що пов’язують національне мистецтво зі світовим.

Слово, яким спілкується поет, складне і витончене, що потребує вдумливого, неспішного прочитання творів, тому в своїй творчості автор вживає безліч різноманітних форм слів, від абревіатур до складених назв. Це свідчить про ерудованість, багатоплановість письменника, його творче натхнення, виявлені на різних мовних рівнях. Наприклад, можемо визначити такі фонетичні та правописні елементи, як 1) написання *т* замість *ф*: *атени* [1, с. 190], *анатема* [1, с. 221], *Голгота* [1, с. 307], *міт* [1, с. 29], хоча фіксуємо і *міф* [1, с. 262] ; 2) подвоєння приголосних у загальних назвах: *палаццо* [1, с. 357], *папарацці* [1, с. 254]; написання власної назви з малої букви: *ніагарами* [1, с. 74].

Уживаються різні словотворчі засоби, наприклад, як загальновідомі абревіатури *НЛО* [1, с. 335],*СМЕРШ* [1, с. 215], *VIP* як елемент складного загальновідомого слова *VIP-зала* [1, с. 206], так і в складі неологізмів *VIP-країна* [1, с. 5].

Активно використовуються слова з іншомовними префіксами та префіксоїдами, наприклад: *дисгармонія* [1 с. 153], *антиісторичний* [1, с. 238], у тому числі для створення індивідуальних новотворів, як-от: *антигалілей* [1, с. 343], *унтерменшів* [1, с. 203], *арт-учитель* [1, с. 212], *архіідольські* [1, с. 336], *самоокупація* [1, с. 211], *гранд-інтернетній* [1, с. 147]. Суфіксальні деривати від іншомовних основ вжито автором із певними конотаціями. Це дієсліва *есемесить* [1, с. 159], *шенгенитися* [1, с. 276] та іменники *культики* [1, с. 234], *артефактик* [1, с. 200], *пенсійка* [1, с. 206], серед яких є просторіччя *музон* [1, с. 225], *бандюки* [1, с. 215], *автівка* [1, с. 204].

Використані автором універбати, наприклад: *мобілка* [1, с. 329], *флешка* [1, с. 238]. Окремі неологізми утворені контамінацією, напр.: *охлократія* [1, с. 58] – від *демократія* та *хохли*, *хренбурзьке право*[1, с. 306] – від магдебурзьке та відомого лайливого просторічного елемента.

Прикладами використаних варваризмів є *се ля ві* [1, с. 109], все *о'кей* [1, с. 106]. Їх неможливо змінювати за нашими нормами, вони не піддаються правопису й погано узгоджуються з українськими, як-от: «*Джорнал оф джіогрефік*» [1, с. 200]. Своєрідними є запозичення слів з інших мов так, як вони там звучать: *Юкрейна* [1, с. 163] та суфіксальний дериват *юкрейнівський* [1, с. 239]. Одні й ті ж поняття передано різними способами – засобами латиниці чи кирилиці: *О верлібр / Цей vers libre у чеканні свободи* [1, с. 257], назви багатьох віршів передано засобами мови-оригіналу – ALLEGRO, ALLEGRETTO, GRAVE.

Фіксуємо й незвичні поєднання слів *секс-шопівський вишневий край* [1, с. 26], запозичення служать для створення порівнянь, наприклад: *і серце твоє,/ Мов сейсмограф* [1, с. 192].

Натрапляємо й на граматичні ненормативні форми, як-от: *таксах (таксі)* [1, с. 263], *авта* [1, с. 181].

Отже, аналіз слововживань свідчить про колоритність мови віршів, багатоаспектність та різнобарвність у використанні способів творення слів. Це свідчить про те, що поет дбає про звукове насичення слова, а не лише змістове.

Література

1. Кремінь Д. Замурована музика / Д. Кремінь. – К. : Ярославів вал, 2011. – 360 с.

Л.М. Романюк

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ У РАННІЙ ТВОРЧОСТІ Б. ЛЕПКОГО

У тезах розглядається рання поетична творчість Б. Лепкого, одного з представників національно-культурного відродження України к. XIX – поч. XX ст.

Богдан Лепкий – визначна постать національного руху кінця XIX – поч. XX століття, чиє ім'я за тоталітарного режиму було під суворою забороною, викорінювалось зі свідомості та пам'яті українців. Він уособлює собою новий тип українця-патріота, що сформувався у Галичині на переломі століть. Це постать першорядної ваги, непересічного таланту. В історії української культури Богдан Сильвестрович відомий як поет, прозаїк, літературознавець, перекладач, видавець.

Зміна політичних обставин відкрила в Україні широкі можливості для вивчення історії українського національного відродження кінця XIX – початку XX ст. Починаючи з 1988 р., ім'я Б. Лепкого та його доробок як письменника привернули увагу українських літературознавців: Ф. Погребенника, М. Жулинського, І. Лозинського та ін. Значну увагу спадщині митця приділив літературознавець М.Ільницький.

Творчість письменника поруч з творчістю В. Стефаника, О. Кобилянської, К. Гриневичевої, молодомузівців – М. Яцківа, П. Карманського, В. Пачовського протягом кількох десятиліть займала одне з провідних місць у розвитку української літератури на західноукраїнських землях. Вона становить важливу епоху в інтелектуальному, національно-культурному та державному розвитку України кінця XIX – на поч. XX ст.

Через політичні обставини Б. Лепкому довелося протягом тривалого часу жити і працювати далеко від рідної землі – у Відні, Кракові, Берліні. Втім це не завадило йому стати одним із найвидатніших діячів національного відродження, провідним ідеологом української соборності. Всі свої сили він спрямував на утвердження української національної ідеї, формування національної свідомості широкого загалу українців. «Одні бачили в Б. Лепкому мрійливого лірика, другі – співця хліборобської стихії, треті – естета-модерніста, четверті – націоналіста, але рідко хто хотів бачити в ньому барда України, України героїчної

– минулої і сучасної, яким він був з духу, з походження, з виховання і переконання, – зазначає Н.Білик (Лиса) [1, 45].

У великій, різножанровій творчості Б. Лепкого провідне місце займає поезія (вірші-пісні, сонети, поеми, поеми-казки), яка найповніше розкриває особливості людської вдачі письменника. Вона охоплює багато явищ життя: історичне минуле України, національно-визвольну боротьбу нашого народу, його морально-етичні пошуки, духовно-культурний розвиток, звичаї, традиції.

Батьківщина митця – Поділля, благословенний край, овіяний народними піснями, легендами, переказами, де формувався його світогляд і життєві принципи. «Колисав мою колиску / Вітер рідного Поділля / І зливав на сонні вії / Степового запах зілля» – так написав поет у своєму ранньому вірші «Заспів».

Тугу за Батьківщиною автор виклав у поезії «Журавлі» («Видиш, брате мій»), написаній 1910 року. Вірш навіяний долями багатьох українців, що змушені були покидати свою землю. Люди втрачали свою Батьківщину, не сподіваючись її більше побачити:

Видиш, брате мій,
Товаришу мій,
Відлітають сірим шнурком
Журавлі в вирій
Чути: кру!кру!кру!
В чужині умру… («Видиш, брате мій»).

Кількома рядками про осінній відліт журавлів поет зумів вкласти таку гаму переживань і настроїв, що багато людей сприйняли це як вияв своїх почуттів.

Туга за рідним краєм є виявом глибинного патріотизму Богдана Лепкого, результатом проникнення в болі й страждання народу. У вірші «Вночі» поет закликає до дії:

Вставай, вставай, вставай!
Не час тепер на сон,
Мов рана – рідний край,
Мов зойк один і стон. *(«Вночі»)*

Ностальгія за Поділлям, за Україною, назавжди оселиться в його серці, буде постійно нагадувати про себе й у Відні, Кракові, і в Берліні – усюди, куди кидатиме його доля.

Милий світе!
Чи вік мені отут сидіти.

Мов у заперті. І чи ніколи,
Моя судьбо, моя ти доле,
Не понесеш мене в родину?
(«Милий світе»)

Втім Богдан Лепкий не завжди був співцем безнадії. Крізь мотиви туги й суму у його творах пробиваються й бадьорі, оптимістичні настрої. У циклі віршів «Рідний край» (1912) поет звертається до своїх сучасників:

Хоч нині чорна ніч,
Так завтра день,–
Гони розпуку пріч,
Співай пісень! («Хоч чорна ніч»)

Своїм обов'язком громадянина Богдан Лепкий вважав словом збудити приспану тяжким сном Україну, вивести народ на шлях волі, воскресити в ньому козацький дух. Слідом за Т. Шевченком він запитував: «Хто ми?». За ним же й відповідав:

Ви є ті, що у покорі
Перед буком спину гнули,
Ви є немічні і хорі
Що про щастя вже й забули.

(«Весна народів»).

«Ми» – стверджує поет – нащадки славного козацтва і, повернувшись до батьківських традицій, «ми віднайдемо себе, пробудимось зі сну, загартуємо волю і порвемо кайдани («Я не дивлюся на село...»).

Життя і творчість Богдана Лепкого – яскравий приклад лицаря-борця за українську національну ідею, речника визвольної ідеології та творця нової української духовності. В основі його національно-патріотичних поглядів лежить любов до України та українського народу.

Література

1. Білик (Лиса) Н. Українська національна ідея в поетичній творчості Богдана Лепкого //Слово і час. – 2006. – №9. – С.45-47.

І.М. Ходань

ОБРАЗ ЖІНКИ У РОМАНАХ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО «ОСТАННІЙ ДІАМАНТ МІЛЕДІ» ТА «ҐУДЗИК»

Жіночі образи вже неодноразово досліджувалися українськими вченими. Образ жінки також розглядався в творах українських письменників XIX – XX ст., але творчість Ірен Роздобудько в цьому аспекті ще не досліджувалася.

Актуальність дослідження полягає в тому, щоб розглянути образ «жінки» у романах Ірен Роздобудько «Ґудзик» та «Останній діамант міледі».

На наш погляд, постать Ірен Роздобудько – непересічна, якщо говорити про літературу власне «жіночу». У її доробку ми знаходимо дійсно жіночий погляд на почуття, на життя, на творчість. Героїні її творів неоднозначні і загадкові своєю, можна сказати, подвійною натурою.

Образ жінки завжди набував великого значення для усього людства. У творах українських письменників XIX – XX століть жінка постає дбайливою матір'ю, берегинею сімейного вогнища, нашою рідною Україною, – еталоном краси, трудолюбства і шани. Новітні погляди на образ жінки та загальнолюдські цінності і національний менталітет дещо змінилися.

Жінка у всі часи була тією могутньою рушійною силою, яка надихала чоловіків. Вони заради неї ішли на найбожевільніші вчинки та подвиги. Заради неї царі розпочинали війни, які вершили долі цілих народів, а митці створювали вічні актуальні у будь-який час шедеври. Беззахисність, ніжність, чуттєвість в руках жінки перетворюються на могутню зброю і знаряддя керування сильною статтю. Ці риси, взяті разом, ми звикли об'єднувати у поняття жіночності, яка визначає справжню жінку. Чоловік почуватиметься справжнім тільки тоді, коли поряд із ним є ось така слабка, беззахисна, справжня жінка. Проте останнім часом образ справжньої жінки у суспільстві зазнає суттєвої деформації. Значних розмахів набуває явище емансипації, через яке жінки втрачають жіночність, стараючись бути схожими на чоловіків як ззовні, так і в душі.

«Жіноча» проза має й певну специфіку, що, власне, і дозволяє виділяти цей шар літературного потоку в окремий рівень розвитку світової та національної літератури.

Отже, проблема сучасної української «жіночої» прози є актуальною, недостатньо вивченою і надзвичайно цікавою в своїх текстових проявах, що й викликає інтерес до неї в літературознавстві.

Жіноча сутність у романах Ірен Роздобудько – доволі складна та неоднозначна. Для аналізу було обрано романи ***«Останній діамант міледі»*** та ***«Ґудзик»*.**

Цілковито книжною текстурою проткані сюжетно-концептуальні перипетії «Останнього діаманту міледі».

Ірен Роздобудько викладає свою, доволі феміністичну концепцію міледі, переакцентовуючи при цьому фабульно-сюжетні й смислові колізії, зав'язані на пульсуванні цього емблематичного образу. Персона міледі уведена з «Прологу», у якому, власне, й озвучується ідея-заявка на своєрідну інтерпретацію цього образу. У «Пролозі» намічені не лише основні контури образу міледі, а й стратегії її натури та долі. Нащадок міледі й утілення її образу – молода й схильна до авантюрності Жанна Фарчук – веде свою боротьбу з підступною чоловічою четвіркою: чільник Жан Дартов, його друзі з комсомольської молодості – Семен Атонесов, Вадим Портянко, Ярик Араменко, що стали наслідковим зразком «Трьох мушкетерів» Олександра Дюма.

Міледі та особливо її образ, явлений у іпостасі Жанни, – це вираження найпривабливіших і найщедріших чеснот. Генетико-духовне продовження міледі – благородна і вродлива Жанна Фарчук – прагне вищої справедливості й готова до самопожертви. Міледі опиняється в зіткненнях і ситуаціях, більше притаманних жертві. З особливою виразністю цей ореол прописується в образі Жанни, яка виступає жертвою вчинків, інтриг чоловічої четвірки проти її сім'ї та чоловіка-письменника. Не змирившись із роллю жертви, Жанна приміряє на себе шати месниці – за свою сім'ю, свого чоловіка, свою особисту долю і стане, як вона сама про себе сказала, «ангелом помсти». Рішучістю і фанатичним вольовим характером натури послуговується Ірен Роздобудько передаючи душевні стани, поривання Жанни Фарчук. Саме Жанна, виступаючи достеменним утіленням міледі, виносить присуд, вирок чоловічій четвірці й знищує послідовно Атонесова, Портянка й Араменка. Та й Жан Дартов гине від медальйона із зображенням самої

міледі, який відчайдушно жбурнула в нього, захищаючись, сестра Жанни – Влада [1, с. 6].

У творах ***«Ґудзик»*** та ***«Останній діамант міледі»*** постать жінки-персонажа, який рухає сюжет, – подвійна. Єлизавета та Ліка у «Ґудзику», Влада і Жанна в «Останньому діаманті міледі» – це ніби два боки однієї медалі, дві іпостасі однієї жіночої сутності. Сильна – і ніжна. Єлизавета, Влада – творчі, неординарні особистості, які розкривають свій потенціал, долаючи життєві труднощі. Під час «штилю буття» (Єлизавета після повернення чоловіка з таборів, Влада до зникнення Жанни) вони губляться на тлі життєвої рутини, злегенька депресують, змирюючись із обставинами, жертвують своїм щастям задля щастя близьких. Натомість Ліка, Жанна постають дещо химерними, епатажно-чудними, яскравими, але дещо непристосованими до повсякденного життя. Ліка, головний персонаж «Ґудзика», з дитинства дивує інших специфічним світосприйняттям, а її, у свою чергу, лякає реакція інших на його вияви. «У сім років вона намалювала плакат із малюнком та підписом, зробленим смішним дитячим почерком: «Люди – ви вільні!», і задоволений батько часто заводив до дитячої кімнати своїх соратників, поки дівчинка не зірвала плакат зі стіни» [3, с. 84]. Жанна просто видається рідній сестрі Владі трохи «не від світу сього». Їх, здається, слабких та непередбачуваних, захищають та опікуються ними «сильні» жінки – Влада, Єлизавета.

І недаремно – стикаючись із життєвими трагедіями, «ніжні» творчі натури ламаються (Ліка отримує нервовий зрив, відчайдушна місія Жанни провалюється, і саму її доводиться рятувати Владі) [2, с. 160].

Канон жанру авантюрного роману вимагає яскравих сюжетних перипетій, тож ефектний фінал із хепі-ендом закономірно має місце. Однак, попри те, протягом усього твору в обох випадках не полишає ілюзія єдності таких несхожих на перший погляд двох головних героїнь. Одна з них з’являється на початку. Її вчинки стають головним рушієм сюжету, і враз непомітно провідну роль перехоплює інша, виявляючи в нових обставинах риси, яких від неї не чекали, радше, сподівалися б від її антиподу. Після зникнення сестри, яка хотіла помститися за коханого, Влада з тихенької непомітної жіночки невідомого віку, яка все ще шукає себе й постійне місце роботи, перетворюється

на сильну і сміливу даму-вамп, яка веде не тільки нарацію тексту, увагу читача, а й увесь сюжет. Однак бінарна опозиція "сильна жінка – слабка жінка" залишається сталою попри всі градації в характерах персонажів. Щастя однієї неможливе без щастя іншої, біда однієї тягне за собою нещастя в її «відповідника». Це обумовлено лінією сюжету і, водночас, – духовною сутністю обох персонажів. Така нерозривна єдність витворює надсюжетно амбівалентний образ жінки – сильної і слабкої водночас, самодостатньої, здатної на блискучу самореалізацію, і заразом – хисткої, такої, що потребує опіки й опори.

Можемо зауважити, що така двозначність обумовлена глибоким зануренням у внутрішній світ персонажів, притаманним жіночому типу письма. Оригінально представлений і концепт материнства: продовження жінки в жінці. Воно відбувається на двох рівнях: надсюжетному, коли динамічне навантаження переходить від одного персонажа до іншого, і власне сюжетному (родинні зв'язки, почуття тощо).

З усіх цих спостережень напрошується висновок: коли жінка – поет, їй потрібно те ж саме, що й кожній жінці – тепло, затишок, душевна рівновага. Плюс повага до її праці. І значно глибше це розкривається в текстах, аніж у спробах стратегічного іміджмейкерства.

Література як інструмент, котрий найбільш тонко відчуває найменші порухи в настроях суспільства, має свою історію ставлення сучасників, літературознавців, письменників до Жінки як рівноправного кандидата на творення мистецьких полотен.

Сучасна українська література має чудових письменниць, які є яскравими представницями «жіночої літератури». Серед таких – Ірен Роздобудько. Саме на творчості донецької письменниці ми й спробували дати відповідь на питання місії Жінки на історико-культурному тлі.

Література

1. Голобородько Я. Художнє IQ Ірен Роздобудько / Я. Голобородько // Українська література в загальноосвітній школі. – 2011. – №6. – С. 5–8.

2. Джугастрянська Ю. Ірен Роздобудько: коли жінка – поет…/ Ю. Джугастрянська// Дивослово. – 2009. – №1. – С. 59–61.

3. Роздобудько І. Ґудзик / І. Роздобудько. – Харків, 2006. – 296с.

СЕКЦІЯ «АРХЕОЛОГІЯ, ДАВНЯ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ»

Д.В. Бондаренко, Л.И. Смирнов

К ВОПРОСУ ОБ ИСТОРИИ ИССЛЕДОВАНИЙ АНТИЧНОГО ПОСЕЛЕНИЯ ВИКТОРОВКА-I

У публікації висвітлюються загальні відомості про античне поселення Вікторовка–I та основні етапи досліджень пам'ятки з короткими відомостями про розкриті об'єкти.

Поселение Викторовка–I расположено на правом высоком обрывистом коренном берегу Березанского лимана в 1,5 км на север от его устья и в 300 м на юг от современного села Викторовка Лиманского сельсовета Березанского района Николаевской области. На сегодняшний день поселение почти полностью разрушено обвалами и оползнями лёсса. Сохранившаяся западная часть поселения имеет протяженность вдоль береговой линии по оси север-юг до 400 м и заглублена на запад от берега на 10 – 20 м. Общая площадь сохранившейся части памятника около 5000 м^2 [1].

Первое упоминание о поселении в научной литературе удалось найти в публикации В. И. Гошкевича посвящённой локализации древнего Одессоса за 1915 г. [2]

Согласно сведениям И. В. Фабрициус, именно В. И. Гошкевич и являлся первооткрывателем памятника. По сохранившимся данным херсонский исследователь лишь провёл сбор подъемного материала и определил, что памятник занимает полосу обрывистого берега протяжённостью 1 км [3].

В сентябре 1913 г. в Херсонский музей поступил фрагмент посвятительной надписи Ахиллу Понтарху на мраморной плите, найденный на берегу Березанского лимана около с. Викторовка [4]. Подобные надписи, как правило, маркировали границы Ольвийского государства [5]. Сведения о точном месте находки до нас не дошли, что не позволяет с точностью утверждать о принадлежности лапидарного памятника вещественному материалу Викторовки–I. Возможно надпись относится к поселению первых веков новой эры Викторовка–II, расположенного несколько севернее у южной околицы села.

Следующим этапом в изучении Викторовки–I стал 1949 г. Тогда работы на поселении были проведены Березанским

отрядом Буго-Днестровской экспедиции во главе с сотрудником Одесского Государственного Археологического музея М. Ф. Болтенко.

Тогда М. Ф. Болтенко и С. И. Капошиной снова была обследована территория памятника, которая по свидетельству исследователей занимала полосу в 200 х 10–20 м (по С. И. Капошиной) или 350 – 400 х 15 – 20 м (по М. Ф. Болтенко), а в южной части поселения были заложены два раскопа.

Раскоп «А» был исследован сотрудником Ленинградского отделения Института истории материальной культуры АН СССР С. И. Капошиной. Исследователю удалось открыть жилую полуземлянку и хозяйственный комплекс.

Котлован полуземлянки «почти прямоугольной» формы с закруглёнными углами размером 3,60 х 4,94 м и глубиной 0,12–0,55 м. Пол неровный, с заметным понижением к югу. В наиболее углублённой южной части жилища зафиксирован очаг в виде простого углубления в материке. В центральной части котлована прослежены две столбовые ямки диаметром 0,12 м. Две несколько меньших ямки зафиксированы в северной части жилища, где располагался вход. На бортах котлована были замечены следы сырца, вероятно, некогда относившегося к конструкции наземных стен сооружения. Комплекс полуземлянки по утверждению автора раскопок датируется 2/2 VI в. до н.э.

К востоку от жилища зафиксирована хозяйственная яма, вероятно, относящаяся к функционированию жилища [6].

Работами на раскопе «Б», расположенном несколько южнее раскопа «А», руководил М. Ф. Болтенко. Результатом его работ стало раскрытие культурных слоёв двух строительных этапов существования поселения. Там были исследованы ещё одна полуземлянка архаического времени и фрагменты каменных кладок конца IV – начала III вв. до н.э.

Архитектурные остатки конца IV – начала III вв. до н.э. представлены каменными цоколями наземного многокамерного сооружения прямоугольной в плане формы.

Полуземлянка архаического времени автором раскопок была отнесена к разряду сооружений жилого характера. Котлован жилища приблизительно на половину разрушен береговой абразией, имеет диаметр – 5,2 м. На дне котлована была зафиксирована каменная вымостка. Автор сравнивает данное

жилище с жилыми землянками на о. Березань, на поселении у Широкой Балки и др.

Кроме того в этом же раскопе были обнаружены ещё одно полуовальное углублённое жилище диаметром до 4,5 м и глубиной до 1 м, хозяйственная яма диаметром 1 м и глубиной 0,9 м, пять очагов [7].

Площади раскопов 1949 г. на данный момент полностью уничтожены береговой абразией.

С последней трети XX в. Викторовка–I неоднократно упоминалась в научной литературе в контексте дискуссий по поводу факта существования и локализации Березанского полиса [8].

В 1998 г. в районе сёл Лиманы – Викторовка местными жителями была обнаружена ещё одна лапидарная надпись с посвящением Ахиллу Понтарху III в. н.э., хранящаяся в школьном музее с. Лиманы [9].

В 2009–2010 гг. увидели свет публикации С. Б. Буйских и А. В. Буйских. В них на основании подробного анализа коллекции восточногреческой керамики была уточнена датировка, опираясь на новейшую хронологию данной группы материалов. Опираясь на анализ керамики, была отодвинута нижняя хронологическая граница основания поселения Викторовка–I (до ¼ или ½ VI в. до н.э.) и переосмыслена общая ситуации в регионе [10].

2012 год ознаменовался началом нового этапа исследования поселения. В ходе спасательных работ на поселении Викторовка–I, интенсивно разрушающемся грабительской деятельностью и береговой абразией, Викторовским отрядом Николаевской археологической экспедиции были проведены работы по зачистке грабительских шурфов. Тремя рядом расположенными раскопами «чёрных» археологов был частично разрушен впуск в котлован полуземлянки, и без того почти на половину сползшей в береговой обрыв.

В ходе работ по зачистки была раскрыта полуземлянка овальной в плане формы вытянутая по линии запад-восток. Восточная часть сооружения уничтожена береговой абразией. Сохранившиеся размеры – 3,60 (С–Ю) х 4,20 (З–В) м, углубление в материк составляет 0,55 – 0,65 м. Пол ровный, слегка возвышается к центру, стенки слегка покатые. В западной части полуземлянки выявлена столбовая ямка диаметром 0,10 м.

Вероятно, такая же ямка находилась и в разрушенной восточной части сооружения, образуя столбовую конструкцию двускатного перекрытия. В северо-восточной части на дне котлована было зафиксировано довольно крупное скопление раковин черноморской мидии (Mytilus Galloprovincialis), большей частью, уходящее в разрушенную береговой абразией часть полуземлянки. Скопление имеет округлую в плане форму диаметром, по меньшей мере, 1 м и мощностью до 0,07 м [11]. Размеры и внутреннее устройство сооружения может указывать на жилой характер сооружения. Отсутствие очага может объясняться его расположением в разрушенной части котлована, либо же использованием обитателями полуземлянки для обогрева переносных жаровен, фрагменты которых часто встречаются в архаических слоях нижнебугских поселений. С другой стороны отсутствие промазки пола и скопление раковин моллюсков может свидетельствовать и о хозяйственном использовании полуземлянки, например, как помещения для обработки морепродуктов.

Хронологический диапазон бытования землянки, выведенный на основании анализа керамического материала из её заполнения, вероятно, охватывает конец VI–1/4 V вв. до н.э. Во всяком случае, в пределах 1/4 V в. до н.э. сооружение уже было засыпано, после чего достаточно интенсивная жизнедеятельность на поселении, результатом которой стало образование культурного слоя над котлованом продолжалась, по крайней мере, до конца первой четверти столетия.

Таким образом, раскрытая полуземлянка относится к финальной стадии существования архаической хоры в Нижнем Побужье и несёт в себе информацию о домостроительстве, занятиях и торговых связях населения региона.

Дальнейшие исследования памятника помогут нам более детально понять события происходящие в Нижнем Побужье на раннем этапе его колонизации, и возможно, прольют свет на некоторые спорные вопросы касающиеся его исторического развития.

Литература

1. Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Отрешко В. М. Античные поселения Нижнего Побужья (Археологическая карта). / С. Д. Крыжицкий, С. Б. Буйских, В. М. Отрешко. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 12–13.

2. Гошкевич В. И. Где был древний Одесс? / В. И. Гошкевич. // ЗООИД. – Т. 32. – Одесса: «Словянская» типография Е. Хрисогелос, 1915. – С. 445 – 450.

3. Фабрициус И. В. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР. / И. В. Фабрициус. – К.: Издательство АН Украинской ССР, 1951. – С. 61.

4. IOSPE, I², № 146.

5. Отрешко В. М. Посвящения Ахиллу Понтарху как один из критериев определения границ Ольвийского государства. / В. М. Отрешко. // Памятники древних культур Северного Причерноморья. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 80–87.

6. Капошина С. И. Из истории греческой колонизации Нижнего Побужья. / С. И. Капошина. // МИА. – № 50. Ольвия и Нижнее Побужье в античную эпоху. – Москва – Ленинград: Издательство АН СССР, 1956. – С. 211–254.

7. Рудык Ф. Древнее поселение Викторовка I (VI – III вв. до н.э.) / Ф. Рудык. // МАСП. – Вып. 1. – Одесса, 1957. – С. 63–66.; Славін Л. М. Археологічні дослідження городищ, поселень та могильників Ольвійського оточення у 1949 – 1950 рр. / Л. М. Славін. // Археологічні пам’ятки УРСР. – Т. 5. – К.: Видавництво АН Української РСР, 1955. – С. 127– 148.

8. См. на пример: Лапин В. В. Греческая колонизация Северного Причерноморья. / В. В. Лапин. – К.,: Наукова думка, 1966; Отрешко В. М. Позднеархаические поселения Березанского лимана. / В. М. Отрешко. // Открытия молодых археологов Украины. – К., 1976. – Ч.1. – С. 31–33; Марченко К. К. Поселения античного времени на территории Нижнего Побужья. / К. К. Марченко. // Города Северного Причерноморья. – 1984. – С. 33–44; Виноградов Ю. Г. Полис в Северном Причерноморье. / Ю. Г. Виноградов // Античная Греция. – Москва, 1983. – Т.1. – С. 366–420; Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Бураков А. В., Отрешко В. М. / Сельская округа Ольвии. / С. Д. Крыжицкий, С. Б. Буйских, А. В. Бураков, В. М. Отрешко. – К., 1989; Отрешко В. М. Основные этапы развития сельской округи Ольвии. / В. М. Отрешко. // Ольвийские древности. Сборник научных трудов памяти В. М. Отрешко. – К., 2009. – С. 136–144.; Колесников М. А. К методике определения границ античной сельской округи (на примере Нижнего Побужья и Европейского Боспора). / М. А. Колесников. // Ольвийские древности. Сборник научных трудов памяти В.М. Отрешко. – К., 2009. – С. 243–251.

9. Назаров В. В., Мостовая С. И. Находки лапидарных надписей на правом Береге Березанского лимана. / В. В. Назаров, С. И. Мостовая. // АВУ 1997 – 1998 рр. – К., 1998. – С. 114–115.

10. Буйских С. Б., Буйских А. В. К хронологии архаических поселений Нижнего Побужья. / С. Б. Буйских, А. В. Буйских. // БЧ. Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Актуальные проблемы. – Вып. 10. – Керчь, 2009. – С. 55–59; Буйских С. Б., Буйских А. В. / К хронологии архаических поселений хоры Ольвии Понтийской. / С. Б. Буйских, А. В. Буйских. // БИ. – Симферополь, Керчь – 2010. – Вып. 24. – С. 3–64.

11. Бондаренко Д. В., Смирнов А. И. Новая полуземлянка архаического времени на поселении Викторовка–I. / Д. В Бондаренко., А. И. Смирнов. // Греческая архаика Северного Причерноморья. К 50-летию исследований на о. Березань экспедицией Государственного Эрмитажа. – Санкт-Петербург, 2012. – С. 12–14.; Васильчук А. В., Бондаренко Д. В. Керамический комплекс позднеархаической полуземлянки из раскопок поселения Викторовка I в 2012 г. / А. В. Васильчук, Д. В. Бондаренко. // Древнее Причерноморье. – Вып. X. – Одесса: ФЛП «А.С. Фридман», 2013. – С. 127–136.

Список сокращений

АВУ – Археологічні відкриття в Україні

БИ – Боспорские исследования.

БС – Боспорский сборник.

ЗООИД – Записки Одесского императорского общества истории и древностей.

МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья.

МИА – Материалы и исследования по археологи СССР.

К.В. Горбенко

НОВІ АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ГОРОДИЩА ДИКИЙ САД

У статті розглядаються основні результати археологічних досліджень городища Дикий Сад за останні роки. Аналізуються нові архітектурні споруди та артефакти зафіксовані на території городища.

Упродовж 2001 – 2013 рр., археологічною експедицією інституту історії та права МНУ ім. В. О. Сухомлинського, продовжено дослідження городища фінального бронзового віку Дикий Сад (кін. XIII–XI ст. до н. е.). Городище знаходиться в історичному центрі сучасного Миколаєва при злитті річок Південний Буг та Інгул (площа понад 4,0 га). Приміщення розташовано вздовж річки Інгул в три-чотири ряди і практично примикають одне до одного, створюючи єдиний архітектурний комплекс.

Структурно городище складається з трьох частин: «цитаделі», «передмістя» та «посаду», розташованого за зовнішнім ровом. У ході двадцятирічних розкопок досліджено житлові, господарські, культові та оборонні споруди, накопичено багато артефактів (керамічний посуд, бронзові, кістяні, кам’яні та глиняні предмети), проведено комплексні аналізи археологічних матеріалів [1, с. 9–24; 2, с. 97–111]. Дослідження останніх років істотно змінили уявлення не тільки про структуру городища, матеріальну і духовну культуру його жителів, але й дозволили по-іншому подивитися на історичний розвиток регіону Степового Побужжя та на культурну спадщину всієї білозерської культури [3, с. 5–10].

У 2011 – 2013 рр. розкопки проводилися на території «цитаделі» городища, де досліджено нові архітектурні споруди – приміщення № 19, 20 та ділянка оборонного рову.

Приміщення № 19 (досліджено у 2011 р.) прямокутної форми, витягнуто по вісі ПнС–ПдЗ, розміри: 8,0 х7,0 м. На першому етапі свого функціонування вхід до приміщення знаходився у східній частині (з боку проходу між приміщеннями № 19 і № 12) та являв собою ступінчастий спуск. У ході розкопок східної стіни зафіксовано контур глинобитних блоків, саманних цеглин (0,40 х 0,20 м). У процесі будування цієї стіни, найімовірніше, використано суміш попелу та глини, що є досить

поширеним прийомом будівництва у Північному Причорномор'ї, особливо, в античний час [4, с. 165–166].

Виходячи з конструктивних особливостей північно-західної частини приміщення, можна припустити, що на другому етапі його функціонування вхід розташовувався саме в північно-західному куті й з'єднував приміщення № 19 та № 16. На користь даного твердження свідчать розташування кам'яних кладок, яма № 21, що перекрита товстим шаром промазки (відноситься до першого етапу існування житла), і наявність стовпових ям № 6 й № 28, що могли бути підпорою дверної конструкції.

Під час дослідженні східної стінки, в нижньому заповненні, зафіксований перевернутий догори дном розвал донної частини горщика. Цілком можливо, поглиблення, куди був укопаний горщик, знаходилося у стіні приміщення, так само як й в приміщені № 18 та № 13 («ближнє передмістя»), і в даному приміщенні в північній стінці. Ці приклади дозволяють говорити про певну закономірність та особливий ритуал (будівельна жертва) при будівництві приміщень на городищі.

У заповненні приміщення, окрім керамічного матеріалу, знайдено: фрагменти кам'яних зернотерок та ковадла, кам'яні куранти, бронзовий ніж. Під двома рівнями промазки підлоги знаходилися 32 ями (у тому числі 6 стовпових) та 3 кострища. У заповненні ям зафіксовано керамічний посуд, кам'яні та кістяні знаряддя праці, кістки тварин, риб. Зовні приміщення, біля західної стіни, виявлено розвал келиха.

У західній частині приміщення розташовувалася кам'яна кладка, що облицьовувала західну стіну. Враховуючи два рівня промазки підлоги із відповідним функціональним навантаженням ям, як першого так і другого рівнів, можна припустити, що це пов'язано з перебудовою приміщення. Найімовірніше, при обсипання борту котловану, в період функціонування центральної конструкції, його укріпили кам'яною кладкою. Подібний прийом досить часто можна простежити у землянках архаїчного часу [5, с. 82].

Північна кладка витягнута уздовж приміщення по осі ПнС-ПдЗ (довжина – 4,0 м, висота – від 0,20 до 0,40 м, ширина – від 0,60 м до 1,90 м. Кладка рядова (3 – 5 рядів). У кам'яній конструкції використано вапняковий бут і плитняк різної величини.

Західна кладка витягнута уздовж західної стіни приміщення (довжина – 4,10 м, ширина – від 0,25 м до 0,60 м, висота – від 0,20 м до 0,45 м). Вона має від 2 до 5 рядів каменів. У кам'яній конструкції використано вапняковий бут і плитняк різної величини. Виходячи з конструктивних особливостей кам'яних фундаментів можна стверджувати, що північна кладка приміщення № 19 – цокольна, а західна – облицювальна.

Аналізуючи розташування та стратиграфію ям, перший рівень функціонування приміщення пов'язаний з ямами № 5, 7, 8, 12–27 (господарські ями). Після припинення функціонування ям цього рівня, їх місце розташування промазане суміщу глини та піску в західній частині, а в східній – глиною, щільно утрамбованим глеєм з вапняковим розчином. Отже, рівень підлоги першого етапу функціонування приміщення був вирівняний досить щільним шаром промазки.

До другого етапу існування (верхній рівень) можна віднести ями № 1, 1a, b, з, 2, 2a, b, з, 3, 4, 9, 10, 11, 26, 28. Під товстим шаром глини (сліди обвалу глинобитних стін) розташовувався комплекс ям № 2, 2a, 2b, 2c, 3 і 10, що утворювало деяку конструкцію: яма № 3 виконувала функції основи для стовпа (несучого пілона), а яма № 10 – для продуха. Призначення конструкції, враховуючи виявлені у верхньому заповненні артефакти, можна пов'язати або з виробництвом одноразових ливарних форм або сопел (одне з яких, досить погано випалено та знаходилося під північною кладкою), або, враховуючи скупчення під тією ж кладкою кісток ВРХ, ДРХ – із обробкою туш (можливо, конструкція для копчення м'яса). Відсутність керамічного браку та великої кількості як лиманної глини так і фрагментів керамічного посуду виключає можливість використання даних ям для виробництва кераміки.

Під горілим шаром ями № 2 виявлено три маленьких, погано обпалених горщика, що стояли впритул один до одного. Найімовірніше, ці горщики є складовими частинами єдиної посудини нестандартної форми – керносоподібного типу. Враховуючи функціональне призначення ями, ці горщики можна пов'язати з ритуальним приношенням. Вкопані в материк, вони дуже погано обпалені і розташовувалися під кострищем, що, виходячи зі стратиграфії, відноситься до фінального етапу функціонування приміщення. Посуд керносоподібного типу зустрічається в чорноліській культурі раннього залізного віку,

зокрема на поселенні Сокілець на Середньому Дністрі [6, с. 537–538].

Отже, злегка заглиблене приміщення № 19 упродовж свого існування виконувало господарсько-виробничу функцію. Стіни приміщення, на першому етапі функціонування, були глинобитними (виняток, можливо, складає північна стіна, де використовувався цокольний кам’яний фундамент, спільний з приміщенням № 16), а на другому, в західній частині, споруджено кам’яну кладку, що облицьовувала західний борт приміщення. Східна і південна стіни на всіх етапах функціонування приміщення залишалися глинобитними.

Дах приміщення, враховуючи розташування стовпових ям, був односхилим, з нахилом у бік оборонного рову. Підлога – добре утрамбована, з глиняними промазками. Вхід, в залежності від етапу функціонування приміщення, найімовірніше, розташовувався в східній і північно-західній частині.

Приміщення № 20 (досліджено у 2012 р.) прямокутної форми розміром 8,0 х7, 5 м, із кам’яним фундаментом західної стіни. Воно витягнуто по вісі ПнЗ–ПдС та мало спільну глинобитну стіну з приміщенням № 19 з північної, і, можливо, з приміщенням № 10 з південної сторони.

У західній частині приміщення виявлено кам’яний завал, витягнутий уздовж стіни (довжина – 6,3 м, ширина – від 0,50 до 1,80 м). Виходячи з характеру завалу, можна припустити, що кладка мала від 5 до 7 кам’яних рядів. У конструкції використано вапняковий бут й плитняк.

Східна частина приміщення пошкоджена будівельними роботами нового часу, але, швидше за все, східна стіна була глинобитною.

У заповненні приміщення виявлено розвали керамічного посуду, два керамічних веретенних блоків, кам’яні знаряддя праці, зокрема розтирач, розвал черпака з майже вертикальною ручкою. На рівні підлоги розташовувалися 14 ям (з яких 4 стовпових) та 2 кострища. Ями заповненні фрагментами керамічного посуду, кістками риб, великої та дрібної рогатої худоби. Всі артефакти характерні для білозерських старожитностей [7, с. 59–87].

Слід відмітити яму № 1 (4,6х2,6 м), що складалася з трьох камер. Усередині цих камер знаходилося декілька господарських і стовпових ям. В самому центрі ями, в горілому шарі, знайдено

оброблений камінь трикутної форми, навколо якого зафіксовано скупчення кісток ВРХ. Під каменем – невелика господарська яма. Форма ями і характер її заповнення дозволяє припустити, що вона служила вмістилищем для туш рогатої худоби, де вони піддавалися обробці. Характерно, що серед каміння західної стіни, навпроти центру ями № 1, зафіксовано вихід з приміщення, що вів до оборонного рову, куди скидалися кісткові відходи після обробки туш (рів практично забитий кістками тварин). Враховуючи, що біля самої ями № 1, зі східного боку виявлено вогнище, можна припустити, що в цьому комплексі проходили відразу всі стадії обробки м'яса.

У самому центрі приміщення знаходилося кілька оброблених вапнякових плит трапецієподібної форми, що, виходячи з їх розташування, стояли на ребро біля центрального стовпа. В самому центрі приміщення, навколо плит, зафіксовано глиняний заплив. Можливо, що у центрі приміщення існував невеликий вівтар з глиняною огорожею. В центрі вівтаря стояли три кам'яні стели (одна – з явними антропоморфними контурами). Біля антропоморфної стели зафіксовано мініатюрний горщик у формі вазочки із упором, відмічений центральним вдавленням. Розміри вазочки можуть вказувати на її ритуальне призначення (можливо, в посудині містилася жертовна рідина).

Невелика кількість ям і відсутність промазок в приміщенні вказують на порівняно невеликій хронологічний відрізок його існування. У приміщенні зафіксовано технологічний комплекс з обробки туш тварин аналогічний комплексу з другого (верхнього) рівня приміщення № 19. Це може вказувати на синхронне існування цих приміщень.

Виходячи з конструктивних особливостей і характеру внутрішнього заповнення можна припустити, що приміщення № 20 було жилим (наявність чоловічого і жіночого інвентарю вказує, що в приміщені мешкала одна сім'я) з облаштуванням у внутрішній частині вівтаря, для відправлення домашніх культів, і господарської зони – в західній частини.

Дах приміщення, за всіма ознаками, був односхилим, з нахилом у бік оборонного рову. Підлога – рівна та добре утрамбована. Основний вхід, ймовірно, розташовувався в південно-східній частині приміщення.

З усіх знахідок, виявлених в приміщенні, докладно варто описати фрагмент лощеної посудини у формі вази (яма № 2).

Ваза мала упор по тулову, над яким чітко виділяється графіті у вигляді символу , що нагадує символ із лінійної писемності «Б». Необхідно відзначити, що це перша знахідка на городищі з прокресленим на кераміці символом, але не єдина за своїм семіотичним значенням. Так, в ході розкопок храмового комплексу в 1994 році [8, с. 338–343; 9, с. 29–30] виявлено керамічний диск з нанесеними чорною фарбою символами лінійної писемності «Б». Вісім з приблизно п'ятнадцяти ідентифікованих на ньому символів, можливо, є знаками дрібно-вагової системи, що застосовувалася в ойкумені крито-мікенської культури. Символ на вазі кілька разів повторюється на керамічному диску з храмового комплексу городища (приміщення № 4). Подібні «збіги» дозволяють припустити, що в ньому закладено безпосередньо кількісне значення.

Розрахунки за даним фрагментом [10, с. 53] дали приблизний об'єм вази в діапазоні від 2,3 до 2,7 л. Точно невідомими залишаються два параметри вази: діаметр дна й висота придонної частини. Якщо припустити, що діаметр дна вази 4 см, а висота придонної частини 3 см, то розрахунки приводять до об'єму в 2,46 л, що кратне відомій мікенській мірі ємності в 28,8 л [11, с. 491]. Спираючись на дослідження в області лінійної писемності [12, 159–175; 13, 200–210], можна інтерпретувати значення символу на посудині як 1/2 або 1/6 від умовної міри об'єму. При цьому, якщо відштовхуватися від базової мікенської міри в 4,8 л, можна припустити, що об'єм посудини коливається в межах 2,4 л.

Подібний символ, в групі з ще двома знаками, прокресленими на ручці амфори пізнього мінойського періоду, знайдений в Мікенах [14, с. 58]. Схожі символи зафіксовані на Кам'яній могилі [15, с. 455]. Показовим є також приклад графіті зі знаками лінійної писемності на посудинах з Трої [16, с. 18–19], деякі з яких представлені на диску з Дикого Саду.

Враховуючи, що поверхня вази мала лощіння, її можна віднести до престижного типу посуду. Символ, можливо, маркував об'єм певної рідини. Подібні символи не є характерними для кераміки білозерської культури. Ваза з Дикого Саду, ймовірно, перша знахідка подібного роду в нашому регіоні (її можна інтерпретувати, з одного боку як посудину місцевого виробництва, з іншого – імпортну). Якщо наведена інтерпретація вірна, то в сукупності з іншими даними, отриманими в ході

розкопок городища (кісточки культурного винограду, кам'яний артефакт породи малоазійського походження, одиничний орнамент у вигляді меандру, диск з символами) можна навести додатковий аргумент на користь торгово-економічних контактів середземноморських цивілізацій з рубежами Чорноморської ойкумени, зокрема, населенням Дикого Саду.

Треба зазначити, що топографічне розташування розглянутих приміщень ще раз вказує на планування «цитаделі» городища по колу, що в сукупності з «передмістям» дозволяє використовувати по відношенню до цієї території класичний термін «urbs» – тобто те, що примикає до укріпленого, стратегічно, політично і культурно важливого місця, обнесеного ще одним захисним «кільцем» (валами, ровом, стінами) [17, с. 36].

У 2013 році завершено дослідження центральної ділянки оборонного рову «цитаделі» городища, що у формі великої дуги протягнувся по вісі Пд-С–Пн-З (довжина – понад 140 м, ширина – 5 м, глибина – 2,5 – 3,10 м).

У ході розкопок досліджено **ділянку рову** (4,0х5,0 м), що розташована напроти приміщення № 20. У заповнені зафіксовано фрагменти керамічного посуду, кам'яні та рогові предмети. Концентрація матеріалів у заповненні збільшується пропорційно глибині. В середній та нижній частині рову прослідковуються глиняні запливи, вапняковий бут (400-500 каменів на кожні 2 м довжини) та кістки риб. Ймовірно, це сліди обрушених оборонних стін (у процесі будування стіни до розчину додавали каміння та рибний бульйон). Функцію додаткової загорожі виконували стіни приміщень № 10,15,16,19,20, що розташовувалися рядком на відстані 3,0 м від краю східного борту рову. На дні рову (глибина 2,5 м від сучасної поверхні) сконцентрована найбільша кількість більш-менш цілих посудин, що відносяться до початку існування городища (серед них присутні керамічні форми, що характерні для фінальної стадії сабатинівської – початку існування білозерської культури, тобто кін. XIII – поч. XII ст. до н.е.). У великому горщику знаходилися хребти великої риби та вістря гарпуну.

Отже, рів, окрім оборонної, міг виконувати соціальну (стратифікація громади Дикого Саду за соціально-економічними та майновими ознаками) та ритуальну функції (використання мешканцями городища у якості місця для ритуально-культового

приношення жертви духам природи або богам: захоронення людських черепів та посуду із кістками великої риби й вістрям гарпуну).

Таким чином, розкопки Дикого Саду в 2011 – 2013 рр. підтвердили той факт, що стратегічним центром городище стало завдяки функціонуванню господарських приміщень-сховищ, ремісничих майстерень (гончарні, металургійні, косторізні тощо) і системі укріплень, що гарантувало певний захист у військовому сенсі [18, с. 59]; соціально-політичним – через наявність центральної, нічим не забудованої площадки (найімовірніше, гомерівської «агори» – місця для зібрань); сакральним – у зв'язку з розташуванням храмових комплексів, де здійснювалися різноманітні релігійні ритуали та забезпечувався захист у метафізичному сенсі [19, с. 340–342]. Подібна ситуація добре простежується на археологічних пам'ятках Євразії другої половини II тис. до н. е. [20].

Література

1. Горбенко К. В., Пашкевич Г. О. Аналіз археоботанічних матеріалів з розкопок городища Дикий Сад у 2003 – 2008 роках / Кирило Горбенко, Галина Пашкевич // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Випуск 3.32. Історичні науки (Збірник наукових праць). Миколаїв, МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2012. – 352 с.

2. Горбенко К. В., Гошко Т. Ю. Металеві вироби з поселення Дикий Сад. / К. В. Горбенко, Т. Ю. Гошко // Археологія. – К., 2010. – № 1.

3. Отрощенко В. В. Укріплене поселення Дикий Сад в системі пам'яток білозерської культури / Віталій Отрощенко // Eminak. – Київ-Миколаїв, 2008 № 1–4 (3) (січень–грудень).

4. Дложевський С. С. Ольбія (Хроніка досліджень та їх наслідки) / С. С. Дложевський // Ольвийские древности. Сборник научных трудов памяти В. М. Отрешко (1949–1999). – К., 2009. – С. 165–166.

5. Отрешко В. М., Мазарати С. Н. Архаические сооружения Березани / В. М. Отрешко, С. Н. Мазарати // Ольвийские древности. Сборник научных трудов памяти В. М. Отрешко (1949–1999). – К., 2009.

6. Бандривский М. С. Многогорлые сосуды типа керносов на памятниках раннежелезного века Правобережной Украины /

М. С. Бандривский // Боспорский феномен. Население. Языки. Контакты. – СПб., 2011. – С. 533–543.

7. Ванчугов В. П. Белозерская культура в Северо-Западном Причерноморье. Проблема формирования белозерской культуры / Ванчугов В. П. // АН УССР. Одесский археологический музей. – К., 1990. – 168 с.

8. Горбенко К. В. Ритуально-культовые сооружения поселения Дикий Сад в контексте этнокультурных связей населения Степного Побужья эпохи финальной бронзы / К. В. Горбенко // Научные труды МГПУ. Серия: социально-исторические науки. – Москва, 2001.

9. Гребенников Ю. С. К вопросу о фрако-киммерийских связях / Ю.С. Гребенников // Археологічні дослідження в Україні в 1994–1996 роках. – К., 2000.

10. Генинг В. Ф. Древняя керамика: методы и программы исследования в археологии / В. Ф. Генинг // АН Украины. Ин. Археологии. – К.,1992. – 188 с.

11. Younger J.G. Calculating Vessel Volumes / John G. Younger // Metron: Measuring the Aegean Bronze Age, ed. by Karen Polinger Foster; Robert Laffineur. Aegaeum 24, Liège and Austin: Université de Liège, 2003.– pp. 491–492.

12. Bennett E. L. Minos and Minyas: Writing Aegean Measures / Bennett E. L. // Floreant Studia Mycenaea. Akten des X. Internationalen mykenologichen Colloquiums in Salzburg vom 1–5. Mai 1995, edited by S. Deger-Jalkotzy, S. Hiller, and O. Panagl, 159–175. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1999.

13. Pope M. The Cretulae and the Linear A Accounting System / Pope M. // Annual of the British School at Athens 55, 1960. P. 200–210.

14. Evans A. J. Scripta Minoa. The written documents of Minoan Crete. With special reference to the archives of Knossos / Arthur J. Evans // Vol. I. The hieroglyphic and primitive linear classes. With an account of the discovery of the Pre-phoenician scripts, their place in Minoan story and their Mediterranean relations. With plates, tables and figures in the text. – Oxford, 1909.

15. Пустовалов С. Ж. Монография Б. Д. Михайлова «Петроглифы Каменной Могилы» и проблемы реконструкции мировоззрения древнего населения Украины / С.Ж. Пустовалов// Stratum plus, № 2, 2003–2004.

16. Казанский Н. Н. Троянское письмо. К постановке вопроса / Н. Н. Казанский // Античная балканистика. Карпато-балканский регион в диахронии. – Москва, 1984.

17. Моммсен Т. Римская история. – Т. 1: До битвы при Пидне / Теодор Моммсен // – Москва, 1887.

18. Горбенко К. В., Козленко Р. А. Оборонительные сооружения цитадели укрепленного поселения Дикий Сад / К. В. Горбенко, Р. А. Козленко // VIII Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. – Миколаїв, 2010. – С. 57–60.

19. Горбенко К. В. Ритуально-культовые сооружения поселения Дикий Сад в контексте этнокультурных связей населения Степного Побужья эпохи финальной бронзы / К. В. Горбенко // Научные труды МГПУ. Серия: социально-исторические науки. – М., 2001. С. 338–343.

20. Генинг В. Ф., Зданович Г. Б., Генинг В. В. Синташта: Археологические памятники арийских племен Урало-Казахских степей / В. Ф. Генинг, Г. Б. Зданович, В. В. Генинг // Ч. 1. – Челябинск, 1992. – 408 с., 32 ил.

В.Б. Гребенников, В.В. Генчев

АНТРОПОМОРФНАЯ СТЕЛА ИЗ С. БЕРЕЗНЕГОВАТСКОЕ

Антропоморфные изваяния на вершинах курганов стали привлекать внимание ученых, одновременно с началом изучения самих курганов. В своих описаниях земель, в частности, Северного Причерноморья они отмечали каменных идолов, которые в XVIII-XIX вв. ещё стояли на вершинах насыпей. Это были, как правило, статуи кумиров средневековых кочевников. В последние десятилетия, в связи с расширением исследований курганов, процесс изучения этих памятников монументального искусства значительно расширился. Дело в том, что при раскопках курганов, археологи выявляли более древние каменные стелы – эпохи бронзы и раннего железа, которые были погребены в насыпях курганов. Изучая стратиграфию насыпей и могил, а также форму этих стел и особенности их изготовления, учёные получили возможность разделить их на изваяния эпохи энеолита - ранней бронзы, скифского времени и средневековые.

Позднее были выделены антропоморфные стелы, морфологические прототипы, менгиры, фаллические камни и др., которые принадлежали отдельным археологическим культурам (древнеямные, кемиобинские, киммерийские, скифские, сарматские, половецкие и т. д.). Затем появились попытки разделить каменные изваяния конкретных культур на классы, типы и подтипы.

В данной публикации нас интересует классификация стел эпохи ранней бронзы, которые были обнаружены в степной зоне Северного Причерноморья и, в первую очередь, в Буго–Ингулецком междуречье.

В настоящее время в Дунайско-Донском ареале распространения древнеямной культуры найдено более 400 изваяний принадлежащих этой общности, а непосредственно в Буго-Ингулецком междуречье их обнаружено примерно 200. Естественно, что в связи с постоянными раскопками курганов количество их постоянно увеличивается.

Каменные изваяния эпохи энеолита – ранней бронзы учёные разделяют между древнеямной, усатовской и кемиобинской культурами. В настоящее время проводятся дальнейшие исследования по их классификации, хронологии и эволюции [1].

В нашу задачу входит определение культурной принадлежности данной стелы, уточнить её положение в современной типологии и попытаться выяснить место антропоморфных изваяний в жизнедеятельности древних людей.

Стела обнаружена в 2009 году возле с. Березнеговатское Новобугского района Николаевской области на поле во время распашки*. Она находилась в 50 м на юго-запад от кургана, который в свою очередь расположен в 1,1 км на юго-восток от села, западнее дороги, которая ведёт на трассу Вознесенск – Кривой Рог (Рис. 1). Высота кургана около 8 метров.

Стела изготовлена из гранитной плиты. Высота её 2,5 м, ширина в наиболее широкой её части 0,8 м. В верхней части стелы прослеживается подобие головы высотой 0,2 м и шириной в нижней части до 0,4 м, которая постепенно переходит в покатые плечи. В районе левого плеча стелы видны небольшие утраты (видимо от плуга). В нижней части изваяния - утраты от землеройной техники значительно большие. Лицевая сторона стелы достаточно хорошо обработана. В районе пояса и ниже его на лицевой стороне вытесано продолговатый рельеф, который

закруглен вверху. Размеры его 0,4 на 0,7 м (Рис 2). Авторам предлагали версию фаллического назначения этого рельефа, но увидеть в этом изображении фаллос очень сложно, учитывая его размеры и расположение на стеле. Касаемо других гипотез, то здесь мнение авторов разделилось. В.В. Генчев считает, что это очень схематичное изображение ног идола. В.Б. Гребенников видит в нём, также очень схематичное, изображение внутриутробного плода. Специалист, консультировавший авторов - С.С. Попович считает, что это изображение стопы. Все предложенные гипотезы очень спорны и требуют дальнейшего изучения. Наиболее жизнеспособная из них – изображение стопы, т.к. древнеямных стел с такими рельефами известно уже более десятка.

Под этим рельефом находится продолговатое углубление видимо природного происхождения. Задняя сторона изваяния также имеет следы обработки, но более грубой, чем лицевая.

По своему внешнему виду березнеговатская стела наиболее близка к стеле найденной в кургане №4 над погребением №4 у с. Тимофеевка Снигирёвского района Николаевской области, хотя первая по габаритам больше тимофеевской. По классификации Н.Д. Довженко, последняя относится к древнеямной культуре (класс 2, тип 4) [2,с. 28, рис. 8:15]. Подобные стелы в Северо-Западном Причерноморье также найдены у сёл Казаклия, Глубокое, Холмское, Молога, Новоселица, Плавни, Струмок, Томай, Вишнёвое. Всех их С.С. Попович относит к позднеямному периоду**.

Рассматривая историографию изучения антропоморфных стел эпохи ранней бронзы, дискуссию об их месте и предназначении в погребальном обряде, а также их роли в мировоззрениях населения древнеямой общности, мы не могли оставить эти темы без внимания. Необходимо отметить, что авторы длительный период участвовали в исследованиях курганов эпохи энеолита – ранней бронзы в Северном Причерноморье, раскопках многих десятков отдельных погребений и комплексов древнеямной, кемиобинской, а также других культур, в частности, в которых находились различные каменные изваяния.

---

* Во время написания публикации стела находилась на территории Березнеговатской школы.

** Авторы выражают искреннюю благодарность заведующему сектором новостроечных экспедиций Национального Археологического Агенства Молдовы С.С. Поповичу за помощь в определении данного изваяния.

На наш взгляд, современная классификация и типология антропоморфных стел и каменных изваяний периода древнеямной культуры, несмотря на обширную накопленную базу источников, ещё очень условна и далека от завершения. На основании её невозможно выделить какие-либо устойчивые закономерности и традиции в обряде погребения данной культуры.

В связи с этим, хотелось бы представить свой взгляд на роль и место антропоморфных стел в погребальном обряде интересующего нас периода.

В нашем представлении, люди определенного племени (рода) древнеямной общности после сооружения кургана умершему или впускного в него погребения, устанавливали на насыпи или подле неё стелу, которая символизировала покойного. Другое племя этой общности, может быть через длительный период, кочевавшее в этих местах, хоронило в уже готовый курган своего умершего. Установленная раннее стела была для них чужой, она была поставлена человеку, которого они не знали и, естественно не почитали. Чужая стела не являлась для них предметом культа, зато была готовой плитой для перекрытия, которую не нужно было добывать на берегу реки и тащить на плато за несколько километров. Также для перекрытия ямы своему покойнику они могли перетаскивать старые стелы с соседних близко расположенных курганов. Этим можно объяснить наличие в перекрытии одной могилы 2-3 каменных изваяний.

Но, в свою очередь, если новый умерший был соплеменниками особо почитаемый, ему могли изготовить новое антропоморфное изваяние, которое олицетворяло бы именно данного покойника. На стеле могли изобразить, какие-то вещи, пол или особенности жизни присущие именно данному умершему. Через определенное время данную стелу могла постичь та же участь, что и предыдущие. Подтверждением может быть и то, что некоторые стелы в перекрытиях ям были расколоты ещё в древности, т.е. – они использовались уже как строительный материал и не более. О повторном использовании антропоморфных стел с утратой их культового значения также говорит ряд исследователей [3].

Таким образом, мы присоединяемся к мнению ряда учёных, что каждая антропоморфная стела, была отображением

конкретного почитаемого в племени человека (шамана, вождя и т. п.), а не принадлежала какому-то общему кумиру, например божеству царства мёртвых или являлась памятником всем пращурам племени (рода) [4]. Косвенным подтверждением этому могут служить каменные изваяния более поздних эпох, в частности половецких, где чётко прослеживаются изображения конкретных людей [5]. Большинство исследователей скифского времени, также считают, что в каменных антропоморфных изваяниях скифы изображали своих царей и вождей [6].

В доказательство выше сказанного, можно привести и тот факт, что при двух общих чертах характерных для древнеямных стел – схематичное изображение головы и плеч, в остальном они все отличаются друг от друга по размерам, форме, изображениям на них и т. д.

Что же касается особенностей перекрывания стелами могил древнеямной культуры, то здесь авторы тоже не видят каких-либо явных закономерностей, а именно в их количестве или способах расположения стел над ямой (в головах или ногах, лицевой частью наверх или вниз и т.д.). На наш взгляд каждое племя (род), перекрывая яму каменными изваяниями, могло руководствоваться какими-то особыми представлениями своей общины в проведении погребального обряда, либо полным отсутствием таковых.

За последние пол столетия, в результате широкомасштабных археологических исследований, накоплен огромный материал по периоду энеолита – ранней бронзы и, прежде всего, по древнеямной культурно-исторической общности. В распоряжении учёных находятся сотни различных стел, фаллоидных камней, менгиров и идолов. Однако вопрос об их роли и месте в жизнедеятельности древних людей ещё далек от решения. Надеемся, что наша работа будет хоть и небольшим, но вкладом в развязывании этой проблемы.

Литература

1. Формозов А.А. О древнейших антропоморфных стелах Северного Причерноморья. – СЭ, 1965, №6, С. 177-181; Щепинский А.А. Новая антропоморфная стела эпохи бронзы в Крыму. – СА, 1970, №1, С. 109-121; Златковская Д.Г. К вопросу об этнокультурных связях племен южнорусских степей и Балканского полуострова в эпоху бронзы. – СЭ, 1962, №1, С. 79-88; Телегін Д.Я. Єнеолітичні стели і пам’ятки

нижньомихайлівського типу. – Археологія, 1971, №4, С. 3-17; Шапошникова О.Г., Довженко Н.Д., Фоменко В.Н. Ямная культурно-историческая область (южнобугский вариант). – К., 1986, С. 21-36.

2. Довженко Н.Д. О классификации и типологии каменных изваяний епохи энеолита – ранней бронзы. – Актуальные вопросы исторической науки. К., 1984, С. 15-16; Шапошникова О.Г., Довженко Н.Д., Фоменко В.Н. Ямная культурно-историческая область (южнобугский вариант). – К., 1986, С. 27-28; рис. 8-15.

3. Телегін Д.Я. Єнеолітичні стели і пам'ятки нижньомихайлівського типу. – Археологія, 1971, №4, С. 6-10; Формозов А.А. Очерки по первобытному исскуству. – Москва, 1969, С. 181-184; Лесков А.М. Новые сокровища курганов Украины. – Ленинград, 1972, С. 43; Златковская Д.Г. К вопросу об этнокультурных связях племен южнорусских степей и Балканского полуострова в эпоху бронзы. – СЭ, 1962, №1, С. 73-88; Чеченов И.М. Нальчикская подкурганная гробница. – Москва, 1973, и др.

4. Формозов А.А. Памятники первобытного искусства на территории СССР. – Москва, 1980, С. 108; Щепинский А.А. Антропоморфная стела эпохи бронзы в Крыму. – СА, 1958, №2, С. 148.

5. Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния. – САИ, Е4-2, Москва, 1974, С.6; Она же. Каменные бабы. – Днепропетровск, 1976, С. 4.

6. Граков Б.Н. Скифы. – Москва, 1971, С. 87; Елагина Н.Г. Скифские антропоморфные стелы Николаевского музея. – СА, 1959, №2, С. 195-196; Шульц П.Н. Скифские изваяния Причерноморья. – Сб. Античное общество, М., 1967, С.236.

Список сокращений

СА – Советская археология

САИ – Свод археологических источников

СЭ – Советская этнография

Рис.1. Курган возле с. Березнеговатское (крестиком обозначено место находки стелы)

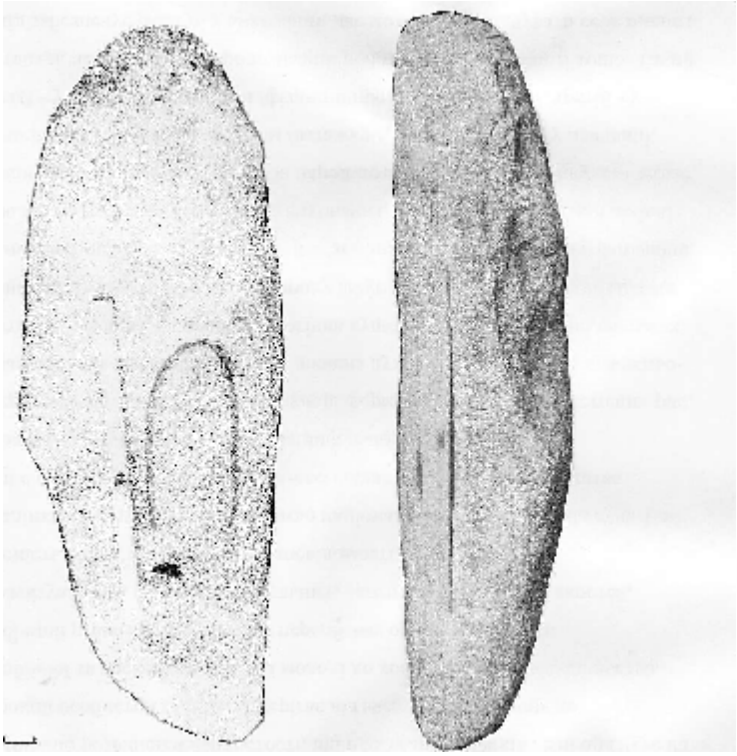

Рис.2. Березнеговатская стела (вид спереди с прорисовкой рельефа и сбоку)

И.А Снытко, Е.В. Снытко, Н.М. Гаркуша

КТРАДИЦИЯ ПОМЕЩЕНИЯ «ОБОЛА ХАРОНА» В МОГИЛУ В ПОГРЕБЕЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОГО НАСЕЛЕНИЯ НИЖНЕГО ПОБУЖЬЯ VI-III ВВ. ДО Н.Э.

В предложенной статье освещены отдельные вопросы связанные с древнегреческих ритуалом помещения монет с умершими в качестве символической платы перевозчику Харону за переправу их душ в Аид через речку Стикс, известным по мифологии.

Важным элементом греческого погребального обряда является помещение в могилу монеты в виде символической платы за переправу душ умерших через священную подземную реку (или озеро) Стикс (Ахерон), отделяющую мир живых от «тёмного царства Аида», перевозчику Харону. Находки монет в положении «обола Харона» - в руке, либо во рту, являются безусловным свидетельством греческого этноса погребённых (Козуб, 1974, с. 105 – 106; Зубарь, 1982, с. 106 – 108; Grinder-Hansen, 1991, p. 208; Русяева, 1992, с. 175; Папанова, 2006, с. 219), имеющем и древние литературные подтверждения (Paus, X, 28, 1 – 2; Aeschyl, Sept., 850 – 860; Aeschyl, Agam., 1550 – 1558; Aristoph., Lys., 627 - 629; Aristoph., Ranae, 138 - 144; Luc., De luc., 3, 10; Luc., Necr., dial. 1, 3; Apul., Metam., VI, 18, 20; Strabo., VIII, 6, 12).

Однако, древняя традиция обязательного помещения монет в могилу в колониальных полисах Северного Причерноморья не нашла должного массового распространения, хотя миф о Хароне был известен ольвиополитам ещё со второй половины VI в. до н.э. [Русяева, 1992, с. 175]. Так, к примеру, в ионийской колонии Западного Понта Аполлонии Понтийской, где погребальный обряд во многих чертах сходен с ольвийским (Панайотова, 1998, с. 18), традиция помещения в могилу «обола Харона» известна только с IV в. до н.э.

В архаическом некрополе Ольвии зафиксировано всего 9 монет (Скуднова, 1988, с. 31; Папанова, 2006, с. 219). В могилах V – IV вв. до н.э находки монет составляют 1% от общего числа захоронений. Число монет в могилах резко увеличивается с конца IV в. до н.э. на протяжении эллинистического периода (Папанова,

2006, с. 219), что, вероятнее всего, следует связывать с увеличением числа среднезажиточной прослойки среди городского населения Ольвийского полиса, а также, с подчёркнутым поддержанием «эллинской идеи» в условиях варварского окружения, а следовательно и всё большего распространения элементов варварского быта в древнегреческом обществе. Именно III в. до н.э. датируется сюжет перевоза души умершего через реку Стикс, изображённый на известной полихромной вазе из Ольвии (Зайцева, 1976; Папанова, 2006, с. 219 – 220, рис. 99), являющийся дополнительным свидетельством «всплеска» популярности обычая в это время.

В некрополях ольвийской периферии VI – III вв. до н.э. обряд помещения «обола Харона» является крайне редким. В позднеархаическое и раннеклассическое время из 9 известных могильников (Снитко, 2011, с. 11 – 12, рис. 1)[1], он зафиксирован лишь в четырёх могилах Северного некрополя у с. Прибугское (погребения 19, 294, 307, 311), где в качестве «обола Харона» найдены ольвийские «дельфины» (Снитко, 2009, с. 31).

Весьма интересна находка ольвийских «дельфинов» в погребении скифского (?) кургана Ковалёвка-2, № 4 находившегося на плато правого берега р. Южный Буг, в 30 – 40 км к северу от северных границ Ольвийского полиса (Ковпаненко, Бунатян, Гаврилюк, 1978, с. 61, рис. 32, с. 63, рис.33). Наличие монет в могиле, которые могли выполнять и функции «оболов Харона», возможно, свидетельствует о проникновении эллинских культурно-ритуальных традиций в варварскую среду уже в позднеархаическое – раннеклассическое время. Хотя, могут быть и иные объяснения присутствия в могиле монет. При этом, как нам представляется, необходимо исключить вариант случайности попадания «дельфинов» в погребение, т.к. у древних народов Восточной Европы, включая Северное Причерноморье (греки, скифы, фракийцы, тавры и др.), традиционно, состав погребального инвентаря чётко регламентировался и его подбор находился под особым котролем родсвенников и ближайшего окружения усопшего. Учитывались также и пожелания покойника перед смертью (Папанова, 2006, с. 209). Тем не менее, при комплектации и размещении самого инвентаря в могиле, особенно, уже в позднеэллинистическое и

[1] В настоящее время известно уже 14 некрополей позднеархаического - раннеклассического времени и 12 могильников IV – III вв. до н.э.

римское время, не соблюдалось строгих правил в его установке в определённых местах могильного сооружения (Зубарь, 1982, с. 63). Что касается группы подкурганных захоронений V в. до н.э. у с. Ковалёвка, включая и могилу с монетами, то по всему комплексу погребального обряда (тип погребального сооружения, широтная ориентация могил, набор инвентаря, наличие подкурганных кромлехов) они находят ближайшие аналогии в одновременном некрополе Ольвии (Скуднова, 1988, с. 5 – 7), Березани (Лапин, 1966, с. 169), могильниках хоры Ольвии: Аджигол, Матросовка, Северный и Южный некрополи у с. Прибугское, Дидова Хата (Снитко, 2011, с. 11 – 22), что ставит под сомнение их варварское происхождение. Ю.С. Гребенниковым выдвинуто предположение, что группа курганов оставлена эллинизированным скифским населением, возможно, каллипидами (Гребенников, 2008, с. 111), о которых упоминает Геродот (Hrod., IV., 17)[2]. Тем не менее, может быть и иное решение данной проблемы. Не исключено, что на побережье Южного Буга, возле современного с. Ковалёвка в VI – V вв. до н.э., а, возможно, и позднее, функционировал постоянно действующий пункт, где совершался товарообмен между греками и варварами и указанные погребения оставлены греками скотоводами, торговцами, покупателями скота или иных товаров. Согласно свидетельству Геродота существовала местность и «горький источник» – приток Гипаниса – Эксампей (на языке греков «Священные пути» (Hrod., IV, 52, 81)), которые были для скифов торговым и религиозным центром (Агбунов, 1985, с. 140). По версии К.К. Шилика «горьким источником» - Эксампием, является современная река Гнилой Еланец, которая впадает в Южный Буг (Гипанис) у современного города Новая Одесса (Шилик 1975, с. 81,1976, с. 502, 1979, с. 450–456). Описываемые курганы находятся недалеко, почти напротив устя р. Гнилой Еланец. Их археологическое открытие, в определённой степени, подтверждает верность отождествления К.К. Шиликом речки Гнилой Еланец с Эксампием. Также, безусловно, в любом из вариантов интерпретации, ковалёвские курганы были оставлены достаточно эллинизированным населением.

[2] На базе современных археологических исследований, дополненных материалами исторической топографии, некоторые исследователи достаточно аргументированно соотносят каллипидов Геродота не с берегами Южного Буга, а с памятниками Тилигульского лимана (Иевлев 2009, с. 48 – 49).

Очень редко встречаются монеты и в могилах хоры Ольвии IV – III вв. до н.э. Две монеты в положении «обола Харона» и ещё одна (Снытко, 1990, с.16) в виде случайной находки (все экземпляры – ольвийские «борисфены»), обнаружены на некрополе у Дидовой Хаты (Снытко, Гребенников, Гаврилов, 1997, с. 30), 11 монет – на Петуховском некрополе (Снитко 2009, с. 31). Одна монета в 90-х гг. прошлого столетия найдена на дневной поверхности некрополя IV – III вв. до н.э. в урочище Сиверсов Маяк (аверс: Деметра, надчекан Афина, реверс: оружие). Учитывая датировку эмиссии (т.н. «группа Деметры») этих монет (Карышковский 1976, с. 114 – 115), данная находка, в комплексе с клеймённой керамической тарой (Jefremow, Snytko 2004, s. 38), даёт крайнюю нижнюю дату функционирования поселения и некрополя в урочище Сиверсов Маяк, как последняя треть III в. до н.э., что дополнительно свидетельствует о неполном прекращении жизнедеятельности на территории т.н. «большой хоры» Ольвии в эллинистический период и её сезонном использовании для земледелия (Крыжицкий и др., 1989, с. 127, 150; Снытко, 1995, с. 148, 1997, с. 110 – 112, 1997-а, с. 244 – 248).

Ни одной монетной находки не зафиксировано среди 276 погребений классико-эллинистического времени Северного некрополя у с. Прибугское (Снитко 2009, с. 31). Этот факт, вместе с приведённым перечнем находок монет, известных на сегодняшний день, на сельских некрополях, весьма красноречиво свидетельствуют о не большой популярности этого элемента погребальной обрядности среди сельских жителей. Отметим, что монеты в положении «обола Харона» зафиксированы только в погребениях относительно зажиточной категории населения хоры (подбои, земляные склепы), которые производились, обычно, по полному ритуалу, включающему исполнение всех необходимых действий, соответствующих древнегреческой погребальной практике.

Найденные на некрополях монетные экземпляры очень плохого качества (монета из Сиверсова Маяка изогнута и надломана при нанесении надчекана (?)), затёрты, что говорит о их длительном обращении в условиях внутреннего рынка. Такая же тенденция наблюдается и в некрополе Ольвии, где в могилы клали уже малопригодные монеты после их длительного использования (Папанова, 2006, с. 219).

Возможно, в качестве «обола Харона», в некоторых случаях, следует воспринимать и находки отдельных одиночных наконечников стрел, особенно, если они в могилах находились в р-не костей рук, таза, черепа погребённых, так как по весу металла они практически совпадают с мелкими разменными бронзовыми монетами, которые обычно использовались в этих целях. Также, добавим, что с архаического времени ольвиополитам было присуще использование стрелоподобных монет (Граков, 1968, с.101–115; Карышковский, 1969, с. 20; Рубан, 1982, с. 15 – 20; Stingl, 2005, s. 119 f.), которые, вероятнее всего, символизировали культ Аполлона Врача (Анохин, 1986, с. 83 – 84; Крыжицкий и др., 1989, с. 82). Очень широк ареал находок этих монет в Причерноморье: от устья Днепровского лимана на востоке (Рубан, 1982, с. 15 – 17), до Никония (Секерская, Булатович, 2010, с. 29), Тиры, Истрии и Аполлонии на западе (Preda, 1961, p. 10 – 11; Димитров, 1975, с. 43 – 47; Загинайло, 1982, с. 20, 25). Исходя из ареала циркуляции монет стрелок в Нижнем Побужье и хронологических соображений, их соотносят с денежной системой Березани, которая ряд десятилетий доминировала в данном регионе (Лапин, 1966, с. 145; Рубан, Урсалов, 1986, с. 36; Крыжицкий и др., 1989, с. 83). В недавнее время, на основании новейших исследований, указанное предположение было поставлено под. сомнение С.Б. Буйских, считающего, что именно Ольвия играла лидирующую роль в Нижнем Побужье с самого начала греческой колонизации (Буйських, 2009, с. 226 – 227, 2011, с. 58 – 59).

В любом случае, бронзовые наконечники стрел, безусловно, имели опредедённную денежную стоимость, эквивалентную весу металла и средств, затраченных на их производство.

Возможность использования наконечников в качестве монет предполагается даже для отдельных варварских погребений Нижнего Побужья и Поингулья. Кочевое население близлежащих к Ольвии степей в классико-эллинистическую эпоху находилось под несомненным эллинским культурным воздействием, которое находит отражение и в погребальном ритуале. Так, к примеру, на взгляд Ю.С. Гребенникова, найденные в нескольких неповреждённых подкурганных могилах у Булгаково пучки стрел, не связанные с их прямым функциональным назначением (колчанный набор), вероятнее

всего могли иметь определённое символическое значение по типу «обола Харона», т.е. использовались в качестве материальной монетной единицы (Гребенников, 2008, с. 106).

Если согласиться с предположением о возможности использовании наконечников стрел в качестве монет, то круг погребений с наличием «обола Харона», как в некрополе Ольвии, так и в могильниках периферии может быть значительно расширен. Однако, указанное предположение нуждается в специальном исследовании и требует дополнительных подтверждений. Тем не менее, дабы обратить внимание исследователей на такую возможность, приведём отдельные погребения Северного некрополя у с. Прибугское, где наконечники стрел были обнаружены в ситуации, близкой традиции положения «обола Харона». Так, в погребении 284/ 2000, датирующемся IV – III вв. до н.э., наконечник найден в р-не костей кистей рук, скрещенных в р-не таза (Снытко, 2000, с. 73 – 74). Ещё в двух погребениях IV – III вв. до н.е. (300, 317/ 2000) наконечники находились у правых берцовых костей, где должны были находиться кости кистей рук, перемещённые при ограблении могил (Снытко, 2000, с. 77, 83). В погребении первой четверти V в. до н.е. 297/ 2000 наконечник зафиксирован в р-не черепа (Снытко, 2000, с. 77). В этой могиле найдено и керамическое пряслице, по наличию которого, можно предположить, что погребение было женским.

Имеются такие погребения и в некрополе Ольвии. Так, в могиле 99/ 1920 V в. до н.э., пучок из сорока наконечников[3] был затиснут в левой руке покойного (Папанова, 2002, с. 279). В парном погребении 99/ 1913 у одного костяка наконечник найден возле плеча, а у другого – в области нижней челюсти (Папанова, 2002, с. 279). В.А. Папанова считает такие находки стрел в могилах своеобразными оберегами от злых сил. В качестве дополнительного варианта, она предполагает, что наконечники иногда помещали с покойником, смерть которого была неожиданной, от различных эпидемических болезней, «принесённой стрелами Аполлона» (Папанова, 2002, с. 279 – 285). Однако, не исключено, что и в указанных случаях, стрелы лишь исполняли функции «оболов Харона».

---

[3] Отметим, что в качестве «обола Харона» не всегда помещался один экземпляр монеты. Так, в некрополе Ольвии в могиле 1923/ 21 находилось две монеты, а в погребении 1913/ 39 – пять (Папанова, 2006, с. 219). По две монеты найдено в могилах $_4$C, $_3$Q, $_3$O Петуховского некрополя (Ebert, 1913, s. 66, 70, 75).

Подкреплением данному предположению может быть и то, что денежные знаки в качестве «обола Харона» у греков применялись не всегда и могли заменяться другими ценными предметами – дарами (Зубарь, 1982, с. 108) . Иногда, вместо «обола Харона» использовали даже медовые лепёшки для «усмирения» Кербера (Apul., Metam., VI, 18 – 20). В связи с этим, представляется вполне аргументированной, точка зрения В.М. Зубаря относительно того, что у древних греков не было догматически установленного мнения о пути, по которому душа умершего попадает в Аид. Отсутствие монет в большинстве могил, по его мнению, объясняется наличием определённых различий во взглядах на переход в загробный мир и отсутствия твёрдых норм и правил относительно «обола Харона» (Зубарь 1982: 108). К тому же, как свидетельствуют письменне источники, душа умершего в Аид сопровождалась не только Хароном, но и Гермесом (Психопомпом) (Eur., Med., 754; Eur., Alc., 755 сл.; Зайцева, 1976, с. 98 – 99), Танатосом (Eur., Alc., 42, 47, 74, 1114 сл.; Зубарь, 1982, с. 108), что накладывало определённый отпечаток на обряд.

Что касается Нижнего Побужья, то на многие элементы погребального обряда, вероятнее всего, повлияло и давнее почитание Ахилла, как царя в царстве мёртвых, о чём косвенно свидетельствует месторасположение некрополей, особенно в позднеархаический и раннеклассический периоды, на мысах и косах, или на незначительном от них удалении, что, вероятнее всего, имело мифогеографический, сакральный подтекст. Почитание Ахилла, как царя в царстве мёртвых имеет древние литературные подтверждения (Hom., Od., XI, 10–50; Отрешко, 1979, с. 86). В большей степени вышеизложенное касается микрорегиона Березанского лимана, где прерогативное отношение к его культу известно с самого начала колонизации (Лейпунская, 1970, с. 60 – 73; Русяева, 1971, с. 22 – 29, 1975, с.180 – 181,1979, с. 67 – 69, 1994, с. 99 – 106; Отрешко, 1979, с. 80 – 87; Буйских, 2007, с. 42 - 45; Снытко, 2009-а, с. 365 – 367).

Хотя, в более широком контексте, необходимо подчеркнуть утилитарность наличия наконечников стрел в древнегреческих захоронениях, которые, в большинстве случав, в качестве элементов вооружения, свидетельствуют о пристрастии погребённых к охоте, либо о принадлежности их при жизни, согласно своему имущественно-социальному положенню в

государстве, к вспомогательным войсковым отрядам лёгкой пехоты, или, конкретно, к таксотам.

В заключение, хочется отметить, что тема, связанная с древнегреческим ритуалом помещения «обола Харона» в могилу среди населения колониальных полисов Северного Причерноморья, в новых для греков - колонистов этно-географических условиях, в контексте возможных мифо-религиозных инноваций, в том числе, связанных и с этой традицией, требует дальнейшей научной разработки, как на базе уже имеющихся материалов, так и в процессе последующих исследований.

Литература

Агбунов М.В. 1985. Загадки Понта Эвксинского (Античная география Северо-Западного Причерноморья). М.

Анохин В.А. 1986. Монеты – стрелки // Ольвия и её округа. К.

Буйских С.Б. 2007. Греческие святилища Нижнего Побужья как сакрально-территориальный символ колонизации региона // БЧ. 8. Керчь.

Буйских С.Б. 2009. Хора колониального полиса в Нижнем Побужье: от архаики к эллинизму // ССПК. Т. XV. Запоріжжя.

Буйських С.Б. 2011. До проблеми заснування та становлення Ольвійського полісу // ДП. Вып. IX. Одесса.

Граков Б.Н. 1968. Легенда о скифском царе Арианте // История, археология и этнография. М.

Гребенников Ю.С. 2008. Киммерийцы и скифы Степного Побужья (IX – III вв. до н.э.). Николаев.

Димитров Б. 1975. За стрелите-пари от Западното и Северното Черноморско крайбрежие // Археология. Т.17. № 2. София.

Загинайло А.Г. 1982. Каменский клад стреловидных литых монет // Нумизматика античного Причерноморья. К.

Зайцева К.И. 1976. Ольвийская расписная керамика эллинистической эпохи // ХКААМ. М.

Зубарь В.М. 1982. Некрополь Херсонеса Таврического I – IV вв. н.э. К.

Иевлев М.М. 2009. Проблема размещения Геродотовских каллипидов // ССПК. Т. XV. Запоріжжя.

Карышковский П.О. 1969. Монетное дело и денежное обращение Ольвии. Автореф. дис.. докт. ист. наук. Л.

Карышковский П.О. 1976. Монеты ольвийской коллегий семи // ХКААМ. М.

Ковпаненко Г.Т., Бунатян В.П., Гаврилюк Н.А. 1978. Раскопки курганов у с. Ковалевка // Курганы на Южном Буге. К.

Козуб Ю.І. 1974. Некрополь Ольвії V – IV ст. до н.е. К.

Крижицький С.Д. 2001. Ольвія і скіфи у V ст. до н.е. До питання про скіфький «протекторат» // Археологія. № 2. К.

Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М. 1989. Сельская округа Ольвии. К.

Лапин В.В. 1966. Греческая колонизация Северного Причерноморья. К.

Лапин В.В. 1969. Отчёт о раскопках античного могильника у Маяка Дедова Хата Николаевского района, Николаевской области // НА ІА НАНУ. – № 1969/ 16-б.

Лейпунська Н.О. 1970. Про культ Ахілла в Північному Причорномор'ї // Археологія. 23.

Отрешко В.М. 1979. Посвящения Ахиллу Понтарху как один из критериев определения границ Ольвийского государства // ПДКСП. К.

Панайотова К. 1998. Некрополът на Аполония Понтика в местности Калфата // Археология. Кн. 3 – 4. София.

Папанова В.А. 2002.Символика оружия в античных погребениях // БФ. Ч. 2. СПб.

Папанова В.А. 2006. Урочище Сто могил – некрополь Ольвии Понтийской. К.

Рубан В.В. 1982. О хронологическом соотношении литых стрело- и дельфиновидных бронзовых монет на территории Нижнего Побужья // Нумизматика античного Причерноморья. К.

Рубан В.В., Урсалов В.М. 1986. История денежного обращения на сельской территории Борисфениды и Ольвии догетского времени // ВДИ. № 4. М.

Русяєва А.С. 1971.Культові предмети з поселення Бейкуш поблизу острова Березань // Археологія. 2.

Русяева А.С. 1975. Вопросы развития культа Ахилла в Северном Причерноморье // Скифский мир. К.

Русяева А.С. 1979. Священные земли Ольвийского полиса // Цхалтубо-2 (1979). Тбилиси.

Русяева А.С. 1992. Религия и культура античной Ольвии. К.

Русяева А.С. 1994. Основные черты и особенности культурно-исторического развития Нижнего Побужья в период колонизации // ВДИ. № 4.

Секерская Н.М., Булатович С.А. 2010. Монетные находки из Никония (1964 – 2010) // Записки отдела нумизматики и торевтики Одесского археологического музея. Вып. I. Одесса.

Скуднова В.М. 1988. Архаический некрополь Ольвии. Л.

Снытко И.А. 1990. Погребальные обряды населения ольвийской хоры IV – III вв. до н.э. // Липавский С.А., Снытко И.А. Материалы по археологии Ольвии и её округи. Препринт. К.

Снытко И.А. 1995. Исследования поселения Сиверсов Маяк-I на Бугском лимане (краткая информация о раскопках) // Античные полисы и местное население Причерноморья. – Материалы Международной научной конференции «Межполисные взаимоотношения в Причерноморье в доримскую эпоху. Экономика. Политика. Культура». Севастополь.

Снытко И.А. 1997. О памятниках хоры Ольвии позднеэллинистического времени (к вопросу проблемы кризиса полиса) // ХАМ. Севастополь.

Снытко И.А. 1997-а. К вопросу о причинах прекращения жизни на хоре Ольвии во 2-й половине III в. до н.э. // Никоний и античный мир Северного Причерноморья. Одесса.

Снытко И.А. 2000. Отчёт о раскопках Северного некрополя у с. Прибугское в 2000 году // НА ІА НАНУ. № 2000/ 141.

Снитко І.О. 2009. Поховальний обряд населення хори Ольвії IV – III ст. до н.е. // Археологія. № 3. К.

Снытко И.А. 2009-а. О культе Ахилла в Нижнем Побужье в античную эпоху // БФ. Искусство на периферии античного мира. СПб.

Снитко І.О. 2011. Підкурганні поховання некрополів хори Ольвії VI – V ст. до н.е. // Археологія. № 1. К.

Снытко И.А., Гребенников В.Б., Гаврилов С.И. 1997. Исследования античного некрополя в урочище Дидова Хата в 1996 г. // Матеріали II-ї Миколаївської краєзнавчої конференції. Т. 1. Миколаїв.

Шилик К.К. 1975. К палеографии Ольвии // Ольвия. К.

Шилик К.К. 1976. Географические аспекты сообщения Геродота о горьком источнике на Гипанисе // XIV Междунар. конф. «Эйрене».Тез. докл. Ереван.

Шилик К.К. 1979. Географические аспекты сообщения Геродота о горьком источнике на Гипанисе // Проблемы античной истории и культуры. Т. 2. Ереван.

Ebert M. 1913. Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn Gouv.Cherson (Süd. Russland). // PZ. Bd. 5. Leipzig.

Grinder-Hansen K. 1991. Charons fee in Ancient Greece? – Some remarks on a well – known Death rite // Acta Hyperborea. № 3.

Jefremow N., Snytko I. 2004. Altgriechische Keramikstempel von den Ausgrabungen in der Wasserscheide Siversov Majak bei Olbia // Munstersche Beitrage z. antiken Handelsgeschichte. Bd. XXIII. H. 2. St. Katharinen.

Preda F. 1961. Virfuri de sageti cu valoare monetara // Analele universitatii C. 1. T.9. № 16. Bucuresti.

Stingl T. 2005. Frühe bronsene Geldformen im Nordwestlichen Schwarzmeerraum // Bilder und Objekte als Träger kultureller Identität. Rahden.

Список сокращений:

ВДИ - Вестник древней истории

ДП - Древнее Причерноморье

НА ІА НАНУ - Научный архив Института Археологии Национальной Академии наук Украины

ПДКСП - Памятники древних культур Северного Причерноморья

ССПК - Старожитності Степового Причорномор'я і Криму

ХАМ - Херсонес в античном мире

ХКААМ - Художественная культура и археология античного мира

PZ - Praehistorische Zeitschrift

Д.В. Філатов

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ЕПОХИ БРОНЗИ НА ТЕРИТОРІЇ ПОІНГУЛЛЯ

Запропонована стаття присвячена археологічним дослідженням пам'яток епохи бронзи. Робиться аналіз залишків архітектурних споруд,

матеріальної культури та поховального обряду населення Поінгулля в зазначений період.

Поінгулля займає центральну частину Північного Причорноморя між найдавнішими цивілізаціями Балкано - Єгейського регіону та степами Євразії. Протягом багатьох тисячоліть у степовій зоні Південної України розвивалися найдавніші степові культури Євразії епохи бронзи.

Важливе місце у дослідженнях території Поінгулля займає Новобузький район, який відносно добре вивчений у археологічному плані.

Дослідження Новобузького району розпочались у II половині XX ст та тривають до нашого часу. Розкопки різноманітних пам'яток археології Новобужчини пов'язані з іменами видатних археологів. Серед них: Б. М. Граков, В. Н. Станко, О. Г. Шапошникова, І. М. Шарафутдінова, В. І. Нікітін.

Результати робіт різноманітних експедицій вказують на велику кількість археологічних пам'яток епохи бронзи (поселень та курганів) [1, с. 79–81]. Тому дослідження даної теми є актуальним у наш час.

Протягом 2008 – 2012 років комплексною Миколаївською археологічною експедицією, фахівцями лабораторії археології та етнології Навчально–наукового Інституту історії та права Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського під керівництвом Гребенникова Ю. С. та Філатова Д. В. проводяться археологічні дослідження Новобузького району Миколаївської області.

Метою даної статті є спроба систематизувати нові археологічні дослідження на території району.

В результаті археологічної розвідки в 2008 році в районі с. Розанівка на плато лівого берегу р. Березівка в місці злиття з р. Інгул було зафіксоване поселення пізньої бронзи Розаніка I [2].

Поселення виявляється на поверхні в результаті формування в його межах V–подібної балки глибиною 6–7 м. На протилежному схилі балки на вищих рівнях урвища прослідковуються виходи гранітів потужністю біля 30 м із майже повністю змитими ґрунтами [3]. Культурний шар сягає від 0,15 до 0,8 м. Артефакти відносяться до сабатинівської археологічної культури XVI – XIII ст. до н. е.

За період 2008 – 2012 років було досліджено 437 м^2 площі поселення та зафіксовано 4 приміщення різного функціонального призначення. Виходячи із внутрішньої структури та заповнення, приміщення можна віднести до житлових. Окремо вирізняється господарсько - промисловий комплекс.

У приміщеннях на поселенні Розанівка І збереглися залишки кам'яних конструкцій. Кам'яні кладки слугували фундаментами для глинобитних стін та облицюванням стін приміщень. При споруджені кладок використовували постелісто – ложковий принцип, тобто каміння клали в один ряд, від двох до дванадцяти шарів із елементами перев'язки, що є характерною рисою принципів домобудівництва для сабатинівської археологічної культури.

Для укріплення кутів стін у приміщені № 3 був використаний контафорс. Такий прийом будови кам'яних конструкцій використовувався на поселеннях Анатоліївка, Новорозанівка, Степове. Про встановлення дверей свідчать кам'яні підп'ятники, зафіксовані в приміщеннях № 2, 3,4.

У приміщеннях були зафіксовані залишки вогнищ та ям різного функціонального призначення. Виходячи з розмірів та характеру заповнення їх можна поділити на стовпові та господарські.

Серед досліджених приміщень особливий інтерес викликають залишки господарчо-промислового комплексу. Структурно він складається з основного приміщення, з південного та західного боку до нього примикають дві добудови господарчого призначення. Зі східного боку – наземна добудова промислового призначення із залишками купольної печі.

Матеріальна культура поселення Розанівка І представлена такими групами знахідок: керамічний матеріал, вироби з кісток тварин, кам'яні знаряддя праці, металеві вироби.

У результаті археологічних досліджень на території поселення було зафіксовано більше 8 000 одиниць знахідок.

Керамічний матеріал представлений вінцями, стінками й донцями горщиків різних типів, фрагментами мисок–сковорід, керамічними виробами. Колір поверхні – чорний, сірий, коричневий, теракотовий.

За функціональним призначенням кераміка розподіляється на такі групи:

- кухонна – 63,74 %;

- тарна – 21,65 %;
- столова–13,23 %.

За технічними ознаками – на просту і лисковану.

Основним видом орнаментації кераміки є пружок, як наліпний, так і відтягнутий, косі насічки й округлі вдавлювання [4].

Також були зафіксовані вироби зі стінок посудин із обробленими краями. Цілком імовірно, такі вироби могли носити вативний характер, тобто вони могли використовуватися в певних магічних ритуалах [5].

Окрему групу знахідок складають кістяні знаряддя праці.

Кістяні вироби в технологічному аспекті розділяються на відходи, напівфабрикати й готові вироби. У функціональному аспекті за царинами використання на: 1) знаряддя й посередники, 2) озброєння, 3) приладдя, 4) прикраси та фурнітура [6].

Кам'яні знаряддя праці представленні наковальнями та курантами, які могли використовуватися для обробки готових металевих виробів, а також знаряддя для обробки зерна – зернотерки та розтиральники зі спрацьованою робочою поверхнею.

Металеві вироби представлені знахідками бронзових шил та фібули. Бронзові шила є традиційною приналежністю домашнього начиння носіїв сабатинівської культури.

Характер всіх знахідок на території поселення Розанівка І свідчить про розвинуту економіку населення сабатинівської культури, яка базувалась на основі комплексного землеробське – скотарського напрямку ведення господарства.

Упродовж 2011–2012 років в рамках проходження археологічної практики студентами Інституту історії та права були проведенні охоронні розкопки кургану біля села Миролюбівка Новбузького району. Курган на момент розкопок, висотою 0,7 м та діаметром біля 15 м знаходився на переході плато до схилу річки Стовбова, на відстані 2–х км від її впадіння до р. Інгул на межі Миколаївської та Кіровоградської області.

На сьогоднішній день досліджена центральна частина кургану. Основа частина досліджень – дугоподібна споруда типу «кромлеха–крепіди» з антропоморфною стелою у північній точці та пов'язане з ним поховання в центрі кургану.

За зазначений період було досліджено 9 поховань: 5 – ямного типу, 4 – епохи пізньої бронзи. Поховання №№ 3,4,7,6,9 були перекриті кам'яними закладами.

Поховальний інвентар представлений горщиками різних типів. Серед зафіксованого археологічного матеріалу особливий інтерес викликає знахідка курильниці – блюдце діаметром 13 см на чотирьох масивних підпрямокутних ніжках [7].

Таким чином, дослідження кургану біля с. Міролюбівка дають уявлення про поховальний обряд населення регіону Поінгулля в добу бронзи.

Виходячи з вищезазначеного, дослідження Миколаївської археологічної експедиції у 2008 – 2012 роках на території Новобузького району Миколаївської області дали змогу зафіксувати нові археологічні пам'ятки, накопичити певний археологічний матеріал. Хронологічні та культурно–історичні рамки досліджень охопили добу бронзи (III тис. до н.е. – II століття н.е.).

У регіоні Поінгулля чітко прослідковуються зв'язки із землеробськими культурами Південно – Східної Європи. Розробки у цьому напрямку дадуть змогу більш детально розглянути питання матеріальної та духовної культури населення, яке проживало на території півдня України в добу бронзи.

Література

1. Гребенников В. Б., Горбенко К. В. Поселения, грунтовые могильники и клады эпохи бронзы на территории Николаевской области (археологическая карта). / В. Б. Гребенников, К. В. Горбенко. – Николаев: ННУ имени В. А. Сухомлинского, 2010. – 168 с.

2. Гребенников Ю. С., Філатов Д. В. Розвідки на території Новобузького р–ну Миколаївської обл. у 2008 р. / Ю. С. Гребенников, Д. В. Філатов. // Археологічні дослідження в Україні 2009. – К. – Луцьк, 2010. – С. 98–100.

3. Матвіїшина Ж. М., Маціборо О. В., Філатов Д. В. Археологічні та педологічні дослідження Новобузького району Миколаївської області у 2008 – 2010 роках. / Ж. М. Матвіїшина, О. В. Маціборо, Д. В. Філатов. // Аркасівські читання: матеріали I Міжнародної науково – практичної конференції (14–15 квітня 2011 р.). – Миколаїв: МДУ імені В.О.Сухомлинського, 2011. – 322 с. – С. 75–77.

4. Філатов Д. В. Археологічні дослідження поселення сабатинівської культури Розанівка І. / Д. В. Філатов. // Краєзнавчий алманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. Промисловість. Сільське господарство. – Миколаїв: ОІППО, 2012. № 1. – С. 57–61.

5. Горбенко К. В. Матеріальна культура жителів укріпленого поселення «Дикий Сад». / К. В. Горбенко. // Науковий вісник Миколаївського державного університету. Випуск 11. Історичні науки. Збірник наукових праць. Миколаїв, МДУ, 2005. – С. 38 – 45.

6. Панковський В. Б., Філатов Д. В. Кістяна індустрія поселення Розанівка. / В. Б. Панковський, Д. В. Філатов. // Аркасівські читання: матеріали І Міжнародної науково–практичної конференції, (14–15 квітня 2011 р.). – Миколаїв: МДУ імені В.О.Сухомлинського, 2011. – 322 с. – С. 77–82.

7. Гребенников Ю. С., Смирнов Л. И., Филатов Д. В. Исслдеования кургана вблизи с. Миролюбовка на территории Поингулья в 2011– 2012 годах. / Ю. С. Гребенников, Л. И. Смирнов, Д. В. Филатов. // Аркасівські читання: матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції, (26-27 квітня 2013 р.). – Миколаїв: МДУ імені В.О.Сухомлинського, 2013. – 326 с. – С.47-53.

С.М. Яценко, И.А. Снытко, А.Г. Лобко

ПАМЯТНИКИ АРХЕОЛОГИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ЗНАЧЕНИЯ НИКОЛАЕВЩИНЫ АНТИЧНОГО И СРЕДНЕВЕКОВОГО ВРЕМЕНИ В КОНТЕКСТЕ ИХ ИССЛЕДОВАНИЯ, ОХРАНЫ И ПОПУЛЯРИЗАЦИИ

В предлагаемой статье рассматриваются памятники археологии Николаевщины национального значения античного и средневекового времени, в контексте основных критериев в определении их статуса. Отмечаются основные проблемы их охраны и использования в развитии гуманитарного образования, культурно-просветительских мероприятий и туризма. Предлагается к обсуждению круг основных критериев, которые должны лежать в основе внесения памятников в реестр национальных и практической деятельности на обьектах этой категории.

Наиболее значимыми и всемирно известными памятниками археологии на Николаевщине являются античный город Ольвия и древнегреческое поселение на острове Березань (Борисфен), ныне входящие в состав национального заповедника НАНУ, имеющего свою, из года в год, всё более развивающуюся инфраструктуру, на территории которого ведутся систематические археологические раскопки, проводятся всевозможного уровня научно-исследовательские, культурно-просветительские мероприятия, способствующие популяризации культурного наследия и развития гуманитарного образования в рамках различных межведомственных, государственных и международных программ. В определённой степени, в «информационной тени» находятся остальные памятники археологии, которых в настоящее время в Николаевской области насчитывается более пяти тысяч (стоянки, поселения, городища, отдельные курганы, курганные и бескурганные могильники), охватывающих хронологические рамки от эпохи верхнего палеолита до позднего средневековья. Тридцать объектов постановлением Кабинета Министров Украины № 928 от 3 сентября 2009 г. обрели статус памятников национального значения, из которых 28 – археологических. К античному (включая Ольвию и Борисфен) и средневековому времени относятся 15 памятников и один исторический ландшафт (г.Николаев, Снегирёвский, Очаковский, Березанский, Веселиновский, Доманёвский и Арбузинский районы области). Тем не менее, сам процесс определения статуса памятников как национальных, не имел чётких критериев и, в какой-то мере носил субъективный характер. Также, после 1991 г, национальными автоматически стали некоторые памятники бывшего союзного и республиканского значения.

В тот же время, на наш взгляд, следовало бы обратить внимание на необходимость целостного восприятия значительной группы памятников античного времени в Нижнем Побужье – исторически сложившейся территории Ольвийского государства, имеющего почти тысячелетнюю историю, составлявших его сельскохозяйственную округу – хору (Крыжицкий и др., 1989, с. 8 – 9; Буйских, 2009, с. 225; Снитко, 2012, с. 31 – 42). В пределах Нижнего Побужья в настоящее время известно 323 памятника (поселения, городища, стоянки,

хутора, усадьбы). Из них: 107 – архаического времени (VI – V вв. до н.э.), 152 – периода классики и эллинизма (V – III вв. до н.э.) и 64 – рубежа и первых веков нашей эры (Буйских, 2009, с. 225; Снытко, Касьяновский, 2012, с. 24). К этому реестру следует добавить (с учётом выявленных в 2009 – 2011 гг.) 14 некрополей архаического – раннеклассического времени и 12 эпохи классики и эллинизма (Снытко, 2009, с. 26, 2011, с. 12, 2012-а, с. 165). Однако, в сфере охраны памятников, целостный археологический объект – территория античного государства Ольвия, воспринимается разрозненно, в рамках Николаевского, Очаковского, Жовтневого, Березанского районов Николаевской и частично Херсонской областей (устье Днепровского лимана, основание Кинбурнского полуострова, Тендра) в пределах которых и находятся памятники ольвийской хоры. В этом контексте давно назрела необходимость обособленного выделения такой заповедной историко-археологической зоны (ландшафта), как ***хора Ольвийского полиса***. Такой юридический статус в значительной степени облегчил бы задачи и разрешил многие проблемы, связанные с научным исследованием и охраной объектов археологического наследия, открыл перспективы в плане использования наиболее значимых и репрезентативных памятников в туристических и экскурсионных целях по заранее разработанным программам.

Памятники хоры, преимущесвенно, относятся к категории местного значения и лишь девять из них, в Николаевской области, имеют статус национальных: Березанский р-н – городище Матиясово - Мыс (Буйских, 1991); Очаковский р-н – поселение Петуховка-1 (Русяева, 1968, с. 206 – 213), городище Петуховка-2, городище Днепровское (Буйских, 1991), городище Козырка (Бураков, 1976); г. Николаев – поселение и некрополь Дидова Хата, римский временный военный лагерь (Castrum Romanum) Дидова Хата-3 (Рубан, 1978, с. 32 – 36), поселение-городище Сиверсов Маяк-1(Снытко, Касьяновский, 2012), поселение-городище на территории з-да им. 61 Коммунара (Николаев-6, Крыжицкий и др., 1990, с.64, № 107). Как видим, в реестре национальных фигурируют, в основном, городища, имеющие видимые остатки фортификационных сооружений (валы, рвы). При этом, не всегда принимались к сведению такие факторы, как научная значимость памятников, определённая в процессе их исследований. Так, к категории

местных, документально продолжают относить всемирно известное в науке поселение Бейкуш, где с начала греческой колонизации, вероятнее всего, находилось святилище Ахилла (Русяева, 1975, с. 174 – 185; Отрешко, 1979, с. 82, 85 – 86; Буйских, 2001, с. 34 – 43). Весомый интерес в науке представляет поселение Кателино-1 с зольно-земляным холмом, возможно, святилищем, где с V века до н.э., вероятно, отправлялся культ Геракла (Снытко, 2009-а, с. 365 – 371; Снытко, Снытко, Николаев, 2010, с. 114 – 119). Возможно, святилищем являлся и зольник у поселения Козырка-2, где найдено письмо Никофана Адрастова (Виноградов, Головачёва, 1990, с. 15 – 30). Заметим, что в районе с. Козырка, зафиксировано около тридцати памятников античного времени (Крыжицкий и др., 1990). Особую значимость имеет и крупная античная агломерация Аджигола, насчитывающая несколько десятков различных археологических объектов (Буйских, 2005, с. 164 – 189; Курганська, Снитко 2008, с. 95 - 97). В связи с этим, констатируем, что определение значимости памятников, зачастую происходило на уровне областных и республиканских учреждений охраны культурного наследия, без привлечения широкого круга специалистов-археологов, всесторннего обсуждения и анализа.

Вышеизложенное касается и памятников позднеантичного и средневекового периодов. Так, из 150 известных на Николаевщине памятников черняховской культуры (Магомедов, 1987), лишь три имеют статус национальных и, опять же, из-за наличия остатков фортификационных сооружений (Кимовка, Александровка, Покровка). Причём, Покровское поселение (городище «Городок» на Южном Буге (Магомедов, 1979, с. 105)) стало национальным лишь благодаря тому, что находится на территории средневековой крепости Балыклея. Здесь отметим и то, что из шести известных в Николаевской области средневековых крепостей (без учёта Днепровского городища (генуэзская крепость), г. Очаков и крепости Кинбурн), лишь Балыклея и руины укрепления у с. Кременёвка (салтово-маяцкая культура?) Веселиновского района являются памятниками национального значения. Тем не менее, такие объекты, как городища у Великой Мечетни (Кривоозёрский р-н), Ак-Мечеть (Доманёвский р-н), Акмали-Сарай (Баштанский р-н), известные по средневековым литературным источникам и достаточно хорошо сохранившиеся до наших дней, заслуживают

более внимательного к себе отношения и отнюдь не могут быть причислены к разряду рядовых памятников. Всё это, естественно, вызывает вопросы, по каким критериям происходил отбор для определения статуса археологических объектов.

Иногда, статус национальных присваивался отдельным объектам в угоду современной политической государственной конъюнктуре. Так, например, в Николаевской области в реестр национальных был внесён исторический ландшафт «Бугогардовская паланка Войска Запорожского». Не вызывает сомнений факт того, что этот этап истории юга Украины, в советские времена, в определённой степени замалчиваемый, заслуживает отдельного фундаментального исследования. Тем не менее, введение данного исторического ландшафта в статус национального произошло поспешно, без проведения необходимых археологических исследований для чёткой территориальной идентификации в соответствии с современной картографией «полулегендарных» объектов, сведения о которых, почерпнуты из исторических источников. В результате, существует исторический ландшафт национального значения в недостаточно аргументировано сформированных границах и без конкретных задач по его охране и использованию. К этому следует добавить, что многие из указанных пунктов в реестре ландшафта, уже полностью уничтожены строительством Южно-Украинской атомной электростанции.

И ещё одна серьёзная проблема, ставшая в последние десятилетия основной бедой для памятников археологии античного и средневекового периодов, в том числе и национальных. Это проблема т.н. «черной археологии» или вернее грабительства. Особенно, страдают памятники, на которых ранее проводились археологические раскопки. Данная закономерность свидетельствует в пользу того, что перед проведением работ на памятниках, особенно национального значения, специалистам необходимо ***в обязательном порядке***, заранее решить вопросы их последующей охраны.

Подводя некоторые итоги, предлагаем к обсуждению основные задачи, которые, на наш взгляд, должны быть решены при внесении памятников в реестр национальных и принципы, связанные с практической деятельностью на обьектах этой категории:

1) На общегосударственном уровне необходимо более чётко разработать основные критерии, согласно которым памятникам археологии присваивается статус национальных.

2) Относительно памятников представленных к внесению в реестр национальных должны проводиться всесторонние публичные обсуждения, с привлечением широкого круга специалистов-археологов.

3) В процессе внесения памятников в реестр национальных должны быть заранее продуманы основные принципы проведения на их территории археологических исследований, возможность реставрации и музеефикации, перспективы их охраны и использования в культурно-просветительских целях.

4) Проведение археологических раскопок на памятниках национального значения (в том числе и охранно-спасательных) должно проводиться только в рамках государственных проектов и программ, с государственным финансированием (с учётом последующей реставрации, консервации либо музеефикации) и при наличии у исследователей ***специальных*** разрешительных государственных лицензий.

Литература

Буйских С.Б. Фортификация Ольвийского государства (первые века нашей эры). – К.: Наукова думка. – 1991. – 161 С.

Буйских С.Б. Исследования святилища Ахилла на Бейкушском мысу // Херсонесский сборник. – Вып. 11. – Севастополь. – 2001. – С. 34 – 43.

Буйских С.Б. Античное поселение Аджигол-1 близ Ольвии // ССПК. – Т. XII. – Запоріжжя. – 2005. – С. 164 – 189.

Буйских С.Б. Хора колониального полиса в Нижнем Побужье: от архаики к эллинизму // ССПК. – Т.XV. – Запоріжжя. – 2009. – С. 225 – 247.

Бураков А.В. Козырское городище рубежа и первых столетий нашей эры. – К.: Наукова думка. – 1976. – 159 С.

Виноградов Ю.Г., Головачёва Н.В. Новый источник о походе Зопириона // Нумизматические исследования по истории Юго-Восточной Европы. – Кишинёв: Штеинца. – 1990. – С. 15 – 30.

Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М. Сельская округа Ольвии. – К.: Наукова думка. – 1989. – 240 С.

Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Отрешко В.М. Античные поселения Нижнего Побужья (археологическая карта). – К.: Наукова думка. – 1990. – 136 С.

Курганська К.Ю., Снитко І.О. Проблеми охорони та збереження археологічних пам'яток Аджиголу // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. – VI Миколаївська обласна краєзнавча конференція. – Миколаїв: Можливості Кіммерії. – 2006. – С. 95 – 97.

Магомедов Б.В. Могильник у городища Городок на Южном Буге // Памятники древних культур Северного Причерноморья. – К.: Наукова думка. – 1979. – С. 105 – 114.

Магомедов Б.В. Черняховская культура Северо-Западного Причерноморья. – К.: Наукова думка. – 1987. – 109 С.

Отрешко В.М. Посвящения Ахиллу Понтарху как один из критериев определения границ Ольвийского государства // Памятники древних культур Северного Причерноморья. – К.: Наукова думка. – 1979. – С. 80 – 87.

Рубан В.В. Комплекс памятников античного времени в урочище Дидова Хата на Бугском лимане // КСИА. – Вып. 156. – М.:Наука. – 1978. – С. 32 – 36.

Русяєва Г.С. Поселення Петухівка 1 біля Ольвії // Археологія. – Т. 21. – К. – 1968. – С. 206 – 213.

Русяева А.С. Вопросы развития культа Ахилла в Северном Причерноморье // Скифский мир. – К.: Наукова думка. – 1975. – С. 174 – 185.

Снитко І.О. Поховальний обряд населення хори Ольвії IV – III ст.. до н.е. // Археологія. – № 3. – К. – 2009. – С. 25 – 34.

Снытко И.А. О культе Ахилла в Нижнем Побужье в античную епоху // Боспорский феномен. – Искусство на периферии античного мира. – СПб.: Нестор-История. – 2009-а. – С. 365 – 371.

Снитко І.О. Підкурганні поховання некрополів хори Ольвії VI – V ст. до н.е. // Археологія. – 1. – К. – 2011. – С. 11 – 22.

Снитко І.О. Ще раз про межі Ольвійського поліса // Археологія. – № 4. – К. – 2012. – С. 31 – 42.

Снытко И.А. Древнегреческие некрополи Нижнего Побужья IV – III вв. до н.э.: особенности исторической топографии, характер и структура // Древности Северного Причерноморья III – II вв. до н.э. – Тирасполь: Приднестр. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. – 2012-а. – С. 165 – 168.

Снытко И.А., Снытко Е.В., Николаев Н.И. О культе героев в Нижнем Побужье в античную эпоху //RA. – Vol. VI - 2. - Chishinau. – 2010. – С. 114 – 119.

Снытко И.А., Касьяновский В.А. Богоявленск и его окрестности. Историко-краеведческие очерки. – Симферополь: «Таврида». – 2012. – 184 С.

Сокращения

КСИА - Краткие сообщения Института археологии АН СССР

ССПК - Старожитності степового Причорномор'я і Криму

RA - Revista Arheologica

Т.В. Березовська

ПРОТИСТОЯННЯ ПЕТЕРБУРЗЬКОЇ ТА МОСКОВСЬКОЇ ПРЕСИ КІНЦЯ 70-Х - СЕРЕДИНИ 80-Х РР. XIX СТ. ЩОДО ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ РОСІЇ

Статтю присвячено питанням формування російської буржуазної громадської думки останньої третини XIX ст.

Роль періодичної преси в політичному і духовному житті цивілізованого суспільства в останні два століття була не лише значною, але й у певні періоди визначальною. Особливого значення преса набула з бурхливим розвитком капіталістичної економіки у другій половині XIX століття. І хоча сьогодні мас-медіа мають більш масовий характер і вийшли за межі друкованого слова, залежність від капіталу, лобіювання певних інтересів, механізми впливу на масову свідомість, інструментарій впливу на формування громадської думки залишаються такими як і ті, що існували за часів канцлера О. Бісмарка та «генерала» російської преси М.Н. Каткова.

Тема взаємин політики та преси, влади та преси, великого капіталу та преси не нова. На початку XX століття журналіст і громадський діяч Д.М. Цертелєв активно викривав у своїх творах підкупність та за ангажованість російської преси [1]. У радянські часи тема суперечностей у радянській пресі щодо зовнішньополітичної орієнтації знайшла висвітлення на сторінках монографії відомого історика С.Д. Сказкіна [2]. Такі дослідники, як О.М. Боханов [3], К.Б. Віноградов [4], В.Г. Чернуха [5] переконливо доводили, що російська преса перебувала у прямій залежності не лише від владних структур, але й від великого капіталу, ідеологічно обґрунтовувала і відстоювала його інтереси. Форми і методи, до яких вдавалася періодична преса, щоб вплинути на суспільну свідомість розкрито в монографіях В.М. Хевроліної [6] та Н.Л. Волковського [7]. Тема знайшла висвітлення і в Інтернет-мережі [8].

Традиційно російську пресу поділяли за трьома напрямами: консервативно-монархічний («Руський вісник», «Московські відомості», «Гражданін» та ін.), ліберально-буржуазний («Вісник

Європи», «Голос», «Руські відомості» та ін.) та демократичний («Отечественні записки», «Дело», «Неделя») [9].

Проте цей розподіл мав суто суспільно-політичне спрямування. Разом з тим в останній феритні XIX ст. чітко окреслився розподіл преси за економічними інтересами. Великий і навіть середній капітал розпочав широко використовувати газети і журнали для відстоювання своїх інтересів, формувати громадську думку на свою користь, активно втручатися в політику.

Кінець 70-х – перша половина 80-х рр. XIX ст. ознаменувалася цілою низкою значних політичних подій: російсько-турецька війна 1877-1878 рр., вбивство Олександра II і воцаріння Олександра III, поступова зміна зовнішньополітичного курсу від союзу з Німеччиною на союз із Францією. Наслідки російсько-турецької війни 1877-1878 рр. у великій мірі позначилися як на зовнішній, так і на внутрішній політиці Російської імперії. Громадська думка ототожнювала російсько-турецьку війну з визволенням Балканського півострова з-під турецького гноблення, вважала її справедливою і навіть священною. Перемога Росії викликала сподівання в широких суспільних колах на розповсюдження сфер її впливу на Балканах [10]. Сподівалася на це і молода російська буржуазія.

Сподівання молодої російської буржуазії не були безпідставними. На Балканах планувалося широке залізничне будівництво і російські підприємці прагнули отримати великі замовлення. На цей час в Російській імперії сформувалося достатньо потужне лобі вітчизняних підприємців, чиї капітали були тісно пов’язані із залізничним будівництвом. Дедалі більше вони міцніли і починали протистояти панівному угрупованню поміщиків-землевласників, чиє господарство мало товарний характер і було налаштовано на експорт зерна до Європи через Балтійські порти.

Російська аристократія міцно трималася за сільське господарство та хліботоргівлю. На думку англійського дослідника Домініка Ливена, зберігання аристократії як панівної верстви залежало від контролювання нею великих землеволодінь [11]. У питаннях зовнішньої політики землевласники міцно стояли на позиціях офіційного урядового курсу – союзу з Німеччиною. Саме до Німеччини і транзитом через неї йшло російське експортне зерно. Механізм відправлення був чітко

налагодженим, мито незначним. Російська аристократія була оплотом самодержавного устрою. Вона всілякими засобами підтримувала російсько-німецькі дружні відносини, які окрім політичного та економічного, мали ще й династичний характер. Олександр II був племінником Вільгельма I.

Молода вітчизняна буржуазія, навпаки, виступала за розірвання союзу з Німеччиною. Її приваблювали союзницькі відносини з Францією, навіть незважаючи на її республіканський устрій. Негативне ставлення до Німеччини пояснювалося німецькою конкуренцією на внутрішньому російському ринку. Російські промислові металеві вироби за якістю значно програвали німецьким товарам. Другим вагомим чинником, що впливав на зовнішньополітичний вибір російських підприємців, були французькі грошові позики. Саме позики в умовах нестабільної фінансової системи Росії становили нагальну потребу російського бізнесу. Без політичного союзу з Францією росіянам годі було на них сподіватися.

Історично і географічно склалося так, що землевласницьке лобі розташовувалося в урядовому Петербурзі, а підприємницьке залізничне – у Москві, промисловому центрі. Відповідно і преса, що виступала рупором їхніх інтересів, зосереджувалася в обох столицях. Протиріччя між обома угрупованнями поглибилися наприкінці 70-х – на початку 80-х рр. XIX ст. і були пов’язані з обговореннями рішень Берлінського конгресу, що затвердив результати російсько-турецької війни 1877-1878 рр.

Для російських підприємців-залізничників справжнім ударом стала відмова новостворених Балканських урядів співпрацювати з ними. Так, замовлення на залізничне будівництво від Болгарського князівства отримала не Росія, а Австро-Угорщина. Цей факт викликав шквал незадоволення та обурення в московській пресі. Очолив кампанію проти Австро-Угорщини та Німеччини талановитий та впливовий журналіст М.Н. Катков. Він був переконаний в необхідності швидкого промислового розвитку Росії. Для цього, він вважав, необхідно створити сприятливі умови для російських підприємців. Під сприятливими умовами Катков розумів протекціонізм, накладання великого мита на імпортні товари, усунення конкуренції. Практично він прагнув виростити купку вітчизняних олігархів і нехтував розвитком середнього та дрібного бізнесу. Катков і сам безпосередньо перебував у родинному зв’язку з

власником великих залізничних компаній Поляковим. Протекціонізм у Каткова набув ідеї національної самобутності, необхідності ізоляції Росії від «механічної» Західної Європи. А ці ідеї були дуже близькими обер-прокурору синоду К.Д. Победоносцеву та його вихованцю цесаревичу Олександру (з 1881 р. – імператор Олександр III).

Отже, М.Н. Катков був не лише талановитим журналістом, але й надзвичайно впливовою особою. Про це свідчить той факт, що німецький канцлер Бісмарк завжди читав його видання, а німецька преса вела полеміку за катковськими «Московськими відомостями» [12].

Починаючи з кінця 70- х років XIX століття Катков у своїх статтях поставив під сумнів доцільність Троїстого союзу, в якому, на його думку Німеччина та Австро-Угорщина принижують свого партнера Росію. На сторінках своїх видань газети «Московські відомості» та журналу «Руський вісник» Катков все частіше згадував про можливість експортування зерна не через Балтійські, а через Чорноморські порти, як нагальну потребу розглядав збільшення мита на німецькі промислові товари, висміював російську дипломатію, звинувачуючи її в неспроможності відстоювати інтереси Росії [13].

Особливу тему становило питання російської експансії на Балканах. Катков наполягав на необхідності окупації Болгарії і утримуванні там російської армії. Він переконував читача в неспроможності болгар самостійно вирішити власну долю. Лише Росія може вказати їй правильний шлях.

Решта московських газет висловлювалася в руслі катковських передовиць, звинувачувала Німеччину в чорній невдячності, натякала на майбутні розрахунки та можливість інших європейських політичних альянсів для Росії [14]. Коли російський престол перейшов до Олександра III, який неприязно ставився до Німеччини та її канцлера, московська преса на чолі з Катковим почала дружно лаяти та висміювати князя Бісмарка, а також усіх прихильників його політики. Випромінюючи іронію, газети писали, що Бісмарку дуже пощастило, бо на нього абсолютно безкоштовно працює петербурзька преса. Її не цікавлять російські інтереси, Петербург повернув голову в бік Західної Європи, а така орієнтація загрожує національним інтересам Росії [15]. Бульварна преса не відставала від солідних видань і, незважаючи на особи й офіційний політичний курс,

обіцяла невдячному Бісмарку окупацію Берліну російськими військами, а петербурзьку «професорську» пресу звинувачувала у зраді й зговорі з Німеччиною [16].

Петербурзькі видання відрізнялися витримкою і строгим стилем викладу інформації. Вони протистояли московській пресі в її нападках на Німеччину і висловлювалися про недоречність зміни політичних партнерів. «Не можна міняти союзи, як сукні», - стверджував журнал «Вісник Європи» [17]. Інші газети цілком справедливо зауважували, що не зовсім зрозуміло, навіщо російській пресі нападати на німецького канцлера, який не зобов'язаний захищати замість німецьких інтересів інтереси чужої країни і чужого народу. Московській пресі пропонувалося замислитися і про недоцільність витрачати великі державні кошти на Балканах. Утримання там армії потребує великого напруження всіх сил і засобів країни. До чого це призведе? Адже прямим інтересам російського народу це не відповідає.

На відміну від московської преси, преса Петербургу не займалася пошуками ворога. «Вечірня газета», яку видавав великий підприємець В.А. Полетика, нащадок знаменитого українського роду, писала: «Послухати, наприклад, «Московські відомості», так доведеться дійти висновку, що всі європейські держави від малої до великої, навіть все європейське населення поголовно, тільки і зайнято думкою про те, як би принизити й образити слов'янство взагалі і Росію в особливості» [19].

Росії немає сенсу втручатися в Болгарські справи і ставити питання про слов'янське об'єднання. Тим більше, що самі народи Балканського півострова цього не бажають. Невеликі слов'янські народи майже всі випередили Росію в культурному та економічному напрямі. Невже можна серйозно думати, що вони мають бажання об'єднатися з Росією [20]. Деякі петербурзькі видання, оминаючи гострі кути, не писали прямо, що слов'янські народи самовизначилися в напрямі Австро-Угорщини, а не Росії. Це самовизначення називалося германізацією, колонізацією, підпорядкуванням. Щодо російсько-німецьких та російсько-австрійських відносин одностайної думки в петербурзькій пресі не було. З одного боку, на Троїстий союз дивилися як на ту вісь, що забезпечує мир в Європі, з іншого, розглядали Францію як козирну карту в боротьбі з Німеччиною та Австрією.

З воцарінням Олександра III майже вся петербурзька преса розпочала критикувати політику Німеччини, її канцлера і особливо – розповсюдження австро-угорського впливу на Балканах. Виняток становила «Вечірня газета» та «Біржові відомості», тому 1883 р. їх закрили. Ці видання наполягали на необхідності внутрішніх перетворень у країні і радили залишити ідею втручання в Балканські справи. Вони вбачали небезпеку для країни в розвитку нігілістичного рух. Чим заливати російської кров'ю іскри слов'янських рухів, краще піднімати економіку країни. Щоб боротися з нігілізмом, слід підняти добробут нужденних. На думку зазначених видань, нігілізм виріс на економічному ґрунті й породжений бідністю і матеріальними нестатками. Нігілістичні вчення – марнославство бідноти [21].

Таким чином, навіть поверховий аналіз російської столичної преси кінця 70-х – середини 80-х рр. XIX ст. красномовно свідчить про її неоднорідність і суперечливий характер. Московська преса відображала інтереси промисловців, пов'язаних із залізничним будівництвом, петербурзька – великих землевласників, чиї господарства були орієнтовані на хлібний експорт. Їх дискусія про доцільність айстро-російсько-німецького союзу була закрита воцарінням Олександра III і зовнішньополітичною переорієнтацією на Французьку республіку. Молода російська буржуазія потіснила з трону традиційно привілейовану аристократію. Почалася нова сторінка в історії Російської імперії, а в Європі відбувся перерозподіл політичних сил.

Література

1. Цертелев Д.Н. Печать и общественное мнение. / Д.Н. Цертелев. – СПб.: Тип. А.С. Суворина, 1905. – VIII. – 68 с.

2. Сказкин С.Д. Конец австро-русско-германского союза. Исследования по истории русско-германских и русско-австрийских отношений и в связи с восточным вопросом в 80-е годы XIX столетия. / С.Д. Сказкин. – М.: РАНИОН, 1928. – 356 с.

3. Боханов А.Н. Русские газеты и крупный капитал / А.Н. Боханов // Вопросы истории. – 1977. – № 3. – С. 113-120.

4. Виноградов К.Д. Мировая политика 60-80-х годов XIX в. События и люди. / К.Д. Виноградов. – Л.: Изд. Ленинградского университета, 191. – 165 с.

5. Чернуха В.Г. Правительственная политика в отношении печати 60-70-е годы XIX в. / В.Г. Чернуха. – Л.: Наука. Ленинградское отделение, 1989. – 201 с.

6. Хевролина В.М. Власть и общество. Борьба в России по вопросам внешней политики. 1878-1894. / В.М. Хевролина. – М.: Норма Информ, 2000. – 342 с.

7. Волковский Н.Л. История информационных войн. / Н.Л. Влковский. – Ч. I. – СПб.: Полигон, 2003. – 505 с.

8. Институт всеобщей истории РАН (Россия) / електронний ресурс www.igh.ru

9. Есин Б.И. История русской журналистики (1703-1917). / Б.И. Есин. – М.: Изд. «Флинта», 2001. – С. 50

10. Березовська Т.В. Обговорення рішень Берлінського конгресу 1878 року на сторінках російської столичної преси. / Т.В. Березовська // Наукові праці [науково-методичний журнал] – Миколаївський державний гуманітарний університет ім. П. Могили. – Серія «Історичні науки». – Вип. 75. – Т. 88. – Миколаїв, 2008. – С. 80-84

11. Ливен Д. Аристократия в Европе. 1815-1914. / Д. Ливен. – СПб.: Академический проект, 2000. – С. 25

12. Бисмарк О. Мысли и воспоминания. / О. Бисмарк. – Т. II. – М.: ОГИЗ, 1940. – С. 240

13. Московские ведомости. – 1879. – № 15-121; Русский вестник. – 1879. – КН. 2-4.

14. Русские ведомости. – 1879. – № 24-92; Русская мысль. – 1879. – Кн. 1-4.

15. Московские ведомости. – 1885. – № 21-35; 1887. – № 12-14; Русский вестник. – 1887. – Кн. 2.

16. Луч. – 1887. – № 8-15; Русский курьер. – 1887. – № 26-31.

17. Вестник Европы. – 1879. – Кн. 10. – С. 887.

18. Биржевые ведомости. – 1879. – № 14-21; Вечерняя газет. – 1879. – № 2-232; Голос. – 1879. – № 2-129; Санкт-Петербургские ведомости. – 1885. – № 17-108; Русская правда. – 1887. – № 8-212.

19. Вечерняя газета. – 1879. – 20 марта. – № 59.

20. Там само. – 2 февраля. – № 32.

21. Там само. – 20 июня. – № 197.

С. Боган

ДІЯЛЬНІСТЬ УСТАНОВ КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В УМОВАХ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ У 1941-1944 РОКАХ

У статті автор розглядає проблеми колабораціонізму українських працівників комунальних підприємств у період Другої світової війни. У ній проаналізовано міське управління діяльністю комунального господарства на окупованій німецькими військами території півдня України у 1941-1944 роках.

Тема діяльності установ комунального господарства під німецькою окупацією 1941-1944 років є беспеpечно мало вивченою сторінкою історії України. Заполітизовані стереотипи і одіозне ставлення до будь-якої легальної діяльності українських фахівців в умовах німецького окупаційного режиму не давали можливості зробити об'єктивний погляд і ґрунтовне вивчення діяльності українських комунальників у цей період. На превеликий жаль українське комунальне господарство з причини недостатнього фінансування та некомпетентності багатьох працівників і до цього часу перебуває в кризовому стані. Колабораціонізм як феномен української історії відтворив реалії, які існували в суспільстві в його кризовому стані і виступив у якості регулятора поведінки як окремих громадян України, так і значної частини її населення, в тому числі працівників комунального господарства.

Вивчення діяльності українських закладів комунального господарства в умовах німецького окупаційного режиму в роки Другої світової війни має під час загальносвітової фінансово-економічної кризи важливе науково-теоретичне та практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані в наукових історичних розробках періоду Другої світової війни.

Тема колабораціонізму в Україні у 1941-1944 роках останнім часом розглядалася в багатьох цікавих історичних публікаціях. Але діяльність міського комунального господарства змістовно і всебічно не досліджувалась. Епізодично діяльність комунальних установ, що діяли під патронатом колабораціоністських органів місцевого самоврядування на території Центральної та Західної України висвітлювалась в монографії В.О. Шайкан «Колабораціонізм на території рейхскомісаріату Україна та

військової зони в період Другої світової війни». Відповідно цей історичний аспект вимагає додаткового окремого історичного висвітлення.

В ході дослідження було використано і вперше введено до наукового обігу матеріали фонду міської управи міста Миколаєва, що зберігається в Державному архіві Миколаївської області та фонду міського комісара Херсону, що зберігаються в Державному архіві Херсонської області. Також було використано матеріали української колабораціоністської газети «Українська думка» (Миколаїв).

Метою вивчення даного дослідження є діяльність підприємств комунального господарства на території півдня України в цілому і у двох найбільших містах, що перебували у зоні німецької окупації зокрема. Комунальне господарство завжди було і залишається однією з найважливіших складових міської господарської діяльності. Відповідно стаття має наступні завдання: дослідити стан міського комунального господарства Миколаєа та Херсону в період 1941-1944 років; вивчити роботу комунальних установ; визначити функціональний та адміністративний механізм керування комунальною сферою в умовах німецького нацистського окупаційного режиму; з'ясувати умови праці українських комунальних працівників; визначити матеріальну базу міського комунального господарства.

Прийнято вважати, що колабораціонізм українських службовців під час Другої світової війни був ідеологічним. Але так було надзвичайно рідко. Людина йшла в нацистський орган влади, бо до того працювала в аналогічній радянській структурі. Як відзначив з цього приводу американський історик Тімоті Снайдер: «людина могла навіть не задумуватись над цим – герб змінився, але адміністративна суть залишилась одна й та ж. Дуже часто з нацистами чи більшовиками співпрацювали просто через те, щоб вижити. І факт колабораціонізму не означає, що люди в цій частині світу є менш принциповими, або люди в цій частині світу є більш корумпованими. Часто в них не було іншого вибору – або колабораціонізм, або смерть» [1].

Нестача кадрів після відступу Червоної Армії змушувала окупантів ставити небагатьох, що залишились українських службовців перед цим нелегким вибором. Наприклад, після втечі всіх євреїв у миколаївському «Зернотресті» залишились лише 5 працівників на чолі зі службовцем Карловським [2]. Так чи

інакше, але колабораціоністські кадри знайшлись і робота комунального господарства на окупованому німецькими нацистами півдні України налагодилась.

Головною заслугою херсонських та миколаївських комунальників було налагодження системи водопостачання, що дозволило забезпечити мешканців Херсону й Миколаєва тим, без чого неможливе фізичне існування. Херсонський міський водогін відновив роботу з 20 серпня 1941 р. під керівництвом її начальника Савченка С.І., який обіймав цю посаду до 4 квітня 1942 р. А з 4 квітня 1942 р. новим начальником Херсонського водогону був Петренко А.І. Контора водогону знаходилась на Одеській площі міста Херсона[3]. В доповідній записці Херсонської міської управи від 7 січня 1942 р. відзначалося, що при відступі більшовиками були знищені плани та документація водогону. Міський голова Калайда і міський архітектор Максимов запропонували німецькому штадткомісарові Херсона провести знімальні роботи та креслення водогону і попросили на це виділити 15 тисяч крб. [4]. В липні 1941 р. перед приходом німецьких окупантів Херсонським водогоном було поставлено 182800 кубометрів води, а в грудні 1941 р. – лише 106000 кубометрів. Цей відпуск води повністю не задовольняв потреби не тільки всього населення Херсону, але й потреби абонентів водогону з причини того, що малий діаметр труб на околицях міста не давав можливості воді доходити до віддалених околиць і тих будинків, що були на висоті [5]. В літній час постачання води відбувалося за наявністю 7 свердловин артезіанської і 4 фільтрів річкової води. Фільтри не використовувались на 100% оскільки їх зупинка для профілактичного ремонту відобразилась би на потребі у воді. В літній час Херсон таки був забезпечений подачею води завдяки введенню в дію свердловини з дебетом у 132 кубометри води на годину. У липні 1942 р. середньодобова подача води місту становила 5000 кубометрів води. З них річкової води, що подавалася на фільтри – 2500 кубометрів [6]. Працівниками Херсонського водогону власними силами, без допомоги окупаційних структур було відремонтовано котел і парову машину. Але так і не вдалося побудувати причал для огорожі труб, що приймали воду з Дніпра на станції першого підйому води [7]. Про надзвичайно скрутний матеріальний стан українських комунальних служб в ті роки свідчить той факт, що необхідний для роботи годинник на Херсонський водогін приніс

з дому сам його директор А.Петренко[8]. Загальноміської каналізації в Херсоні не було. Були лише окремі поглинаючі колодязі [9]. Надзвичайно гострою проблемою як для Херсонського, так і для Миколаївського водогонів була проблема нестачі хлору і очистки води. За відсутності багатьох хімічних реактивів не проводились всі необхідні аналізи води. За сприянням українських колабораціоністських органів міського самоврядування хлор отримували виключно з промислових підприємств, що продовжували функціонувати на окупованій території. Але ця система часто давала збій. Так, у лютому 1942 р. хлорування води на Херсонському водогоні було припинено з причини того, що головний постачальник – Херсонський консервний завод сам використав увесь свій наявний хлор [10]. Великою загрозою для водопостачання населення українських міст в період німецької окупації була антисанітарія навколо системи водогону. Міське керівництво приймало відповідні заходи. У доповідній записці, підписаній херсонським міським головою Калайдою та його секретарем Лісниченко доповідалося, що згідно пропозиції від 4 лютого 1942 р. на терені водогону встановлено чотири щитки з написом: «Скидання сміття суворо заборонено».

Але це не завжди діяло. У документі від 25 лютого 1942 р. Херсонська міська управа повідомляла, що госпіталь для військовополонених по вулиці Морській, не зважаючи на об’яви і переговори продовжує виливати нечистоти і сміття у рів біля стіни водогону. Аби запобігти лихові просили вже німецьку владу застосувати міри і якщо можна перевести шпиталь до іншого місця [11].

В установах комунального господарства в період німецької окупації фінансовими структурами колабораціоністських органів місцевого самоврядування проводились ревізії. 12 грудня 1942 р. ревізором фінвідділу міської управи Ліньовим С.З. було проведено ревізію. Дохідна частина склала 985 000 крб. Видаткова – 717 000 крб. Накопичення – 243 000 крб. Ревізор відзначав, що подані до управи данні про стовідсоткове виконання виробничого плану водогоном є орієнтовними, оскільки за відсутністю водозмірювальних приладів у абонентів немає точного обліку кількості реалізованої води. Відзначалося, що колишній головбух Н.Ф.Стоматьєв не повністю оформлював прийняття нарядів на ремонт водогінної мережі за рахунок

абонентів без підтвердження останніми проведеного ремонту. Було виявлено недоотримання розписок про отримання коштів і невиробничі витрати – «випивка з закускою». Було придбано 3 літри горілки, 48 літрів пива і закуску. На це було витрачено 509 крб. [12]. На кінець 1942 р. Херсонським водогоном обслуговувалися 3629 абонентів, а також 36 000 кв. м. городів з 1312 деревами [13].

В 1941 р. було налагоджено електропостачання міст Херсону й Миколаєва. Херсонська електростанція влітку 1941 р. перед відступом Червоної армії з Херсона була зірвана у повітря працівниками НКВС і відбудована силами німецької армії. Головним інженером і директором цієї електростанції був Легович М.Є.[14]. Електромережа Миколаївської Української управи зобов'язувала всіх абонентів у триденний термін сплачувати заборгованість. Гроші приймались у всіх касах фінвідділу[15]. Всі рахунки по електроспоживанню та квартирній платні, вручені квартиронаймачам повинні були сплачуватись протягом п'яти діб з моменту вручення. Порушення положення розглядалося як саботаж виконання платіжних зобов'язань, встановлених німецьким правлінням [16]. Несплата тягла за собою 1% пені та 50 карбованців штрафу незалежно від розміру квартирної плати. Злісні неплатники виселялись українською поліцією і притягувались до судової відповідальності [17].

Також українськими комунальними службами під патронатом органів місцевого самоврядування було налагоджено вивезення сміття та нечистот. Транспортно-експедиційна контора Миколаївської міської управи проводила перевезення автомобільним та гужовим транспортом та вивозила сухе сміття. Власникам і уповноваженим будинків рекомендували вчасно подавати заявки на асенізаційний транспорт, щоб він працював безперебійно. Дбали і про переробку вивезеного. За розпорядженням Миколаївської міської управи від 24 листопада 1942 року всі випорожнення тваринного походження мали завозитись до цегельного заводу [18]. Як комунальне підприємство в Миколаєві протягом всього періоду окупації на вулиці Артилерійській 12 працювала лазня з 8 години ранку до 18 години вечора [19].

В Миколаєві та Херсоні в період окупації діяли служби технічної інвентаризації при житлових відділах міських управ. Так, 15 грудня 1942 р. технік житлового відділу Миколаївської

міської управи Станішевський К.К., діючи на основі відношення Мирового судді міста Миколаєва склав акт про технічний стан будинку № 39 по вулиці Столярній [20]. При Миколаївській обласній земельній управі 9 січня 1942 р. було утворено геодезичну контору, яка приймала замовлення на відведення земельних ділянок в постійне та тимчасове користування; організацію території земель сільськогосподарського та іншого призначення; реставрацію втрачених планів на землю громадських, народних та інших господарств шляхом зйомок з натури та іншими даними; планування, топографічні знімки, теодолітно-горізонтальні зйомки, нівелювання. Містилась контора на вулиці Декабристів 16 [21].

Це дало можливість мешканцям південноукраїнських міст продавати нерухомість навіть в умовах німецької окупації. 22 жовтня 1942 р. в нотаріальній конторі міста Миколаєва по вулиці Великій Морській 15 (нотаріус Яценко В.) громадянка Каленюк Л.Г. продала громадянину Черно П.П. житлову будівлю, що складалася з одного кам'яного будинку, вкритого черепицею, двох глинобитних флігелів та льоху на земельній ділянці площею 611 квадратних метри, з яких під житлом було 221 кв. м., а нежитлові будівлі – 49 квадратних метри. Решта метражу – під двором. Житловий відділ оцінив садибу в 22015 крб. Реально було продано за 13000 крб. Купівля-продаж була здійснена за радянськими паспортами, виданими у 1936 і 1937 роках[22]. А Олійниченко Т.Ф. продала Годульському Ф.П. належний їй за правом власності сад у передмісті Миколаєва «Водопій», що складався з 14 фруктових дерев на площі 1000 кв. м. за 2500 крб.[23]. Житло, що лишалося без спадкоємців органами місцевого самоврядування передавалося у комунальну вдласність. Постановою Миколаївської міської управи від 3 березня 1942 року було відмовлено громадянину Васильєву О. Т. у праві володіння будинком Сівковської М. К. оскільки не було складено заповіту або письмової угоди. Будинок за відсутності спадкоємців було вилучено у комунальну власність [24].

Дослідження теми дає можливість зробити наступний **висновок**:

В умовах німецької окупації під патронатом українських колабораціоністських органів самоврядування і контролем німецької окупаційної влади на півдні України повноцінно функціонували комунальні підприємства та установи, які на

задовільному рівні надавали українському населенню, військовополоненим та окупаційним військам та структурам необхідні комунальні послуги.

Література

1. Снайдер Тимоті Два Голодомори в Україні – радянський і нацистський // Чорноморські новини. – 2011.
2. Новая мысль. – 1944.
3. Державний архів Херсонської області. – Ф.1949(Міський комісар м. Херсона). – Оп.1. – Спр.22 (Матеріали про роботу Херсонського міського водогону (звіти, доповідні записки акти, листування). Списки службовців медичних закладів міста). (14.01.42 – 17.12.42 р.) – Арк.66.
4. Там само. – Арк.8.
5. Там само. – Арк. 66.
6. Там само. – Арк.50.
7. Там само. – Арк. 66.
8. Там само. – Арк.67.
9. Там само. – Арк.7.
10. Там само. – Арк.27.
11. Там само. – Арк.17.
12. Там само. – Арк.67-68.
13. Там само. – Арк.68.
14. Там само. – Спр.21 (Матеріали про роботу Херсонської паротурбінної електростанції: циркуляри, зведення, листування)). – (3.01.42-22.12.42). – Арк.3.
15. Державний архів Миколаївської області. – Ф. Р-1035(газета Українська думка). – Оп.1. – Спр.16 (Оголошення різного характеру) (1941-1942 рр.) – Арк. 11.
16. Там само. – Оп.1. – Спр.15 (Оголошення німецько-фашистських закладів та приватних осіб). – Арк.2.
17. Там само. – Спр.16. – Арк. 63.
18. Там само. – Спр.19. (Оголошення різного характеру) (1943-1944 рр.) – Арк.31.
19. Там само. – Спр.18 (Оголошення німецько-фашистських властей до населення (28 квітня 1942 - 9 грудня 1943 рр.) – Арк.8.
20. Там само. – Арк.18.
21. Там само. – Спр.16. – Арк.8.
22. Там само. – Ф.Р-1023 (Житловий відділ міської управи Миколаєва). – Оп.1. – Спр.1 (Договори купівлі-продажу і плани будівель 7.12.42. -8.03.43 рр.) – Арк. 3.

23. ДАМО. – Ф.Р-1023 (Житловий відділ міської управи Миколаєва). – Оп.1. – Спр.2 (Заяви на отримання помешкань 9.12.41 – 10.11.43 рр.) – Арк.11.
24. Там само. – Арк.11.

Н.М. Гаркуша

НИКОЛАЕВСКИЙ ГОРОДСКОЙ ЕСТЕСТВЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ МУЗЕЙ 1913-1920 ГОДЫ

Основой многих музеев разного профиля: художественных, исторических, природоведческих, технических являются частные коллекции.

Во второй половине XIX века коллекционирование стало очень модным занятием. Одни коллекции формировались за счёт случайных приобретений природных диковинок, картин, старинных бытовых предметов, украшений, монет, археологических находок. Другие же подбирались системно из произведений живописи, графики, мелкой пластики, скульптуры. Существовали добротные нумизматические собрания, коллекции древностей. Применительно к нашему краю, следует вспомнить, что графская семья Мусиных–Пушкиных, владевшая с.Парутино и ближайшими землями, расположенными на месте древнегреческого города Ольвия и его некрополя была обладательницей огромной археологической коллекции. В неё входили мраморные стелы с надписями и изображениями, медные, серебряные и золотые ольвийские монеты и украшения, замечательные образцы расписной застольной керамики, рельефные чаши и флаконы для благовоний, культовые предметы. После 1917г. коллекция по частям была распродана в европейские музеи и частные собрания. Замечательная природоведческая коллекция принадлежала Эммануилу Петровичу Францову (1848-1909). Предметы естествознания приобретались им через моряков торгового флота, горнопромышленников Урала и Сибири, посредством различных зарубежных фирм. Коллекция представляла ценность для зоологов, ботаников, минерологов, она также была интересна и обычным горожанам. Поэтому Э.П.Францов открыл частный

естественно – исторический музей, который был размещён в отдельном строении при доме на ул.Адмиральской. В определенные дни николаевцы и приезжие могли посетить музей. Владелец с удовольствием давал объяснения, проводил экскурсии для организованных групп из учебных заведений. Работали с материалами этого музея и члены Общества любителей природы. Эммануил Петрович мечтал о том, чтобы его коллекция стала основой городского музея. Однако судьба распорядилась по своему, в конце августа 1909г. Э.П.Францов умер. Коллекция осталась на попечении родственников.

16 декабря 1909г. «Николаевская газета» писала: «За смертью господина Францова музей остался без присмотра… Наследники в настоящее время приступили к его продаже. Печать высказывает опасения, что и этому музею угрожает участь многочисленных отечественных музеев быть проданым за границу. Гласный городской думы А.Н. Лазарев обратил на это внимание и в письме на имя городского головы Н.П. Леонтовича высказал пожелание приобрести музей г. Францова для города. В виду этого г. Лазарев просит городского голову обратиться с просьбой к наследникам Э.П.Францова сообщить за какую сумму они уступили бы музей городу».

12 мая 1911г. в протокол заседания Комиссии о пользах и нуждах г. Николаева было занесено предложение правления Общества любителей природы о том, что в случаи передачи Францовского музея городу члены общества будут оказывать необходимую помощь в изучении и сохранении коллекции.

27 февраля 1912г. в городскую управу поступило заявление от сестры Эммануила Петровича Францова Амалии и Юлии, племянниц Евгении Кучмы, Марии Матухненко, Елены Бутынской, Эмилии Мошенской. В документе содержалось предложение передать коллекцию в дар городу как основу городского естественно – исторического музея .

Дарители поставили ряд условий:

1. Создать комиссию по учреждению и деятельности музея. В её состав пожизненно включить членов семьи дарителей Александра Петровича Францова и Адольфа Александровича Кнохе.

2. Принять коллекцию по описи, перевезти во временное помещение и обеспечить её сохранность.

3. В течение трёх лет построить специальное здание для музея.

Были прописаны и другие пожелания. Почти через год, 18 января 1913г. управа в письменном виде известила городскую думу о желании наследников г. Францова увековечить его имя в названии будущего музея. В этом же документе содержатся предложения относительно места размещения музея – это либо одна из свободных казарм по ул. 1 ой Слободской или некогда принадлежавшее городу здание бывшей гауптвахты.

20 февраля 1913г. на заседании городской думы была избрана комиссия по принятию у наследников музея Э.П.Францова. В её состав вошли гласные (депутаты) думы – художник Л.В.Инглези, старшина 7 го Донского казачьего полка М.В.Ёлкин, юрист, член многочисленных думских комиссий В.С. Кузнецов, директор среднего механико–технического училища И.С. Некрасов. Председателем комиссии становится юрист, мировой судья, член правления николаевского отделения организации «Просвіта» Сергей Иванович Гайдученко .

Избрание С.И.Гайдученко на эту должность не было случайностью. Коллеги знали об его увлечении историей Украины, о том, что он собирал сведения об археологических находках на территории Херсонской губернии. В 1901г. Одесское общество истории и древностей избрало его своим членом – корреспондентом с правом проведения археологических исследований. Ко времени создания музея С.И.Гайдученко уже имел опыт проведения археологических раскопок, он изучил курганы у с. Себино и Ново–Петровка, Гурьевской волости, провёл небольшие раскопки близ Старой Богдановки. Следовательно, председатель комиссии, а затем первый заведующий музеем был знаючим и опытным археологом – любителем.

Управа обратилась к градоначальнику А.И.Мязговскому: «Имеем честь представить Вашему Превосходительству, согласно 103 статьи городового Положения, на предмет разрешения избранной комиссии приступить к своим обязанностям».

После получения разрешения на деятельность, комиссия занялись поиском подходящего под музей помещения. Как один их вариантов рассматривалось здание по ул. Таврической, оно принадлежало Русскому Техническому Обществу. Правление

Общества даже соглашалось продать свое здание при условии предоставления нового помещения на ул. Соборной.

13 мая 1913г. от Ивана Филипповича Телечкина поступило заявление с предложением передать под музей свою собственность – дом по ул. Московской №7, угол ул. Спасской, в нём с 1902 г. размещался танцевальный зал «Лира».

Ещё в марте того же года впервые на заседании комиссии рассмотрели вопрос о найме дома по ул. Малой Морской №11, угол Большой Морской. Особняк принадлежал купцу Иосифу Моисеевичу Заславскому, сдавался в аренду. С 1907г. там размещалась культурологическая организация «Просвіта», но после смерти её председателя Н.Н.Аркаса, деятельность организации значительно сократилась и в 1913г. она освободила это помещение. В доме был большой зал и 4 просторных комнаты, общая полезная площадь – около 420м². В мае аренду оформили сроком на 3 года. Здание подключили к городской электросети, обеспечили наружную охрану в ночное время. Этот вопрос помогла решить городская сторожевая комиссия. Её председатель получил прошение: «Отдать распоряжение сторожу, находящемуся на посту на углу улиц Большой и Малой Морских, где будет находится музей, иметь самое тщательное наблюдение и бдительный надзор за помещением музея». Утвердили бюджет музея на 1913 г., выглядел он таким образом:

- наём помещения – 1200 руб.; оплата работы секретаря и смотрителя – 600 руб.; двум сторожам - 600рублей, на ихготовление четырех шкафов для экспозиции – 200 руб.; вывеска – 50 руб.; мебель для персонала и посетителей: стол, два дивана и 12 стульев – 200 руб. Вместе с другими менее значительными расходами общая сумма бюджета составляла 3300 рублей.

Секретарём комиссии стал служащий городской управы Александр Николаевич Голубов, его рукою записаны все протоколы заседаний комиссии в течение 1913-1919 годов.

В управу ещё до создания музейной комиссии 19 января 1913г. поступило заявление от Андрея Дорофеевича Петращука. Он предлагал свои услуги «по присмотру и приведению в надлежащий вид коллекции музея… Я много лет собирал и приготовлял коллекцию птиц для Попечителя Чугуевской мужской гимназии… Имею честь просить предоставить мне работу, что я оправдаю своим усердием и любовью к делу»

.Петращук А.Д.был принят на работу, а в сентябре 1913г. по рекомендации «Общества любителей природы» на должность смотрителя поступил Николай Львович Федосеев. Следует заметить, что музейный смотритель того времени это не только человек следящий за сохранностью экспонатов, но и умеющий дать разъяснения по материалам экспозиции отдельным посетителям, провести экскурсию для групп.

Следующей задачей комиссии было обеспечение музея необходимым оборудованием. Примером выполнения такой работы может быть эпизод, зафиксированный в протоколе от 7 сентября 1913г. «Поручить господину Голубову справиться у столярных мастеров о стоимости шкафа – поставца открытого с 4 ох сторон, стенки и полки должны быть из стекла, размеры шкафа: высота 2 ½ аршина, ширина – 3 аршина, глубина – 1 аршин».

«Стильную мебель кустарной работы» заказали в магазине г. Киева и через Полтавскую земскую управу.

К началу осени 1913г. здание, мебель были подготовлены к приёму коллекции Э.П.Францова. В это время Амалию Петровну Францову избрали товарищем (помощником) председателя музейной комиссии. Она предложила пригласить бывшего служащего дома Францовых Фрола Киютина помочь упаковать и перевезти природоведческую коллекцию в новый музей. На думском заседании С.И.Гайдученко предложил: «Оповестить население о том, что двери городского музея широко открыты для желающих сохранить и принести в дар древности, семейные реликвии, материалы по истории Николаева». Оповестили граждан об этом предложении местные газеты.

Горожане с большим интересом следили за процессом создания музея и приносили ему дары. С.И.Гайдученко личным примером поддерживал идею общими усилиями формировать историческую часть музейного собрания. Он подарил музею два абордажных топора, два саперных меча, два ятагана, шашку черноморского казака (в Книге поступлений и приобретений экспонатов значится – шашка изъята Добровольческой армией 6 января 1920г.), пистолет, винтовку, две греческих амфоры, скифский меч, портрет гетмана Ивана Самойловича, подорожную 1869г., указ об отставке 1863, грамоту на дворянство времён Екатерины II, несколько русских монет XIX века, всего 21 предмет.

Гласный думы С.В.Карабчевский, разбирая дела упраздненного ракетного завода нашёл документ свидетельствующий, что граф Лев Николаевич Толстой в чине поручика служил в 1856г. в Петербургском ракетном заводе. Его рапорт на имя генерал-майора Константинова К.И. являлся просьбой о получении свидетельства на право свободного проживания в России и за границей до получения указа об отставке. Документ Карабчевским С.В.был подарен музею.

Е.Н.Глаголев передал музею археологические материалы, найденные во время сооружения стапелей Русского судостроительного общества. А.В.Зарудный пожертвовал небольшую мраморную античную стелу с изображением трёх муз, стела была вывезена из Анатолии. Густав Адольфович Козик подарил музею шпагу отца, в 1850 ые годы учившегося в Одессе в Ришельевском лицее. Такие шпаги были обязательной деталью форменного костюма лицеиста.

Пшемыслав Адольфович Бенькевич передал найденную на территории Херсонской губернии мраморную плиту(предположительно с арямнского погребения). Следовало перевести текст и тогда 30 октября 1913г. от имени председателя музейной комиссии были направлены письма в Москву в Институт восточных языков и в Тифлис Кавказскому музею. Вскоре получили ответ из Тифлиса: «Два фотографических снимка были предъявлены преподавателю 1й мужской гимназии С.В. Тер – Аветисяну, он надпись перевёл так: «Это есть могила успокоения дочери магдеси Назара из Биста Елисаветы, которая преставилась к жизни в лето 1200 июня 10». Магдеси – лицо, совершившее паломничество в Иерусалим на поклонение гробу Господнему. Деревня Бист находилась близ города Ордубата Эриванской губернии. В надписи армянская эра 1200 соответствует 1751 году».

К концу 1913г. подготовительные работы по созданию музея завершились. Однако организаторы понимали, что музею необходимо своё собственное а не наемное здание. 2 декабря от председателя музейной комиссии в управу поступило обращение: «Музей помещается в частном здании, по размерам своим не отвечающему высокой просветительной цели для коей существуют музеи. Здание арендовано на 3 года за высокую плату, городу это не выгодно. Предлагаю купить за 18000 рублей освобождающееся здание Общественной библиотеки, так как оно

без перестройки долгое время будет отвечать целям музея. Сокровища его будут помещены в приличествующей обстановке и сохранены надлежащим образом».

Библиотеке планировали выделить землю в центральной части города под строительство нового здания. Вопрос этот обсуждался в местных газетах, на заседаниях музейной комиссии, но не был решён. Читателю лишь напомним, что здание библиотеки сохранилось, находится на углу улиц Спасской и Лягина и там размещается Дворец торжественной регистрации браков.

Возвратимся к событиям конца 1913г. В воскресенье, 15 декабря к 12 часам в помещение музея прибыли городской голова Н.П. Леонтович, члены управы, гласные городской думы, родственники Э.П.Францова и многочисленные гости. Перед торжественным освящением музея благочинный Александр Курлов рассказал присутствующим о значении музеев в деле народного образования. После молебна к уважаемой публике обратился С.И. Гайдученко, поблагодарил дарителей за замечательную природоведческую коллекцию. Затем гостям поднесли шампанское и фрукты. Н.П. Леонтович провозгласил здравицу царю, предложил послать телеграмму с извещением об открытии музея и выражением верноподданических чувств. Произносились тосты за членов семьи Францовых, членов музейной комиссии, персонально за здоровье С.И. Гайдученко. Были зачитаны поздравительные телеграммы от директора Херсонского музея древностей В.И. Гошкевича, приветствие от сотрудников Киевского исторического музея подписал директор Беляшевский, из Екатеринославского музея пришло письмо Д.И. Эварницкого: «Шлю искренние, горячие и самые лучшие пожелания Николаевскому городскому музею в знаменательный день его открытия. Больше света, больше и правды, больше и блага на земле. По завершению официальной части в музей была допущена городская публика.

Каким же увидели музей первые посетители? В большом зале и одной из комнат были размещены: «шкаф с чучелами экзотических птиц и зверей, ещё один большой шкаф с раковинами и кораллами. В другом большом вертикальном шкафу – 60 деревянных остекленных коробок с насекомыми. Восемь столов, а в них 26 ящиков с минералами. В покатой витрине 18 ящиков с морскими животными. В остеклённом с

четырёх сторон шкафу были размещены птицы, обитающие в Европе. Можно было увидеть тропических бабочек и жуков, экспонируемых в 240 картонных и деревянных коробках. На стенах закреплены 94 образца рогов экзотических животных. Между витринами – две модели парусных судов, кольчуга, большая древнегреческая ваза, предметы обихода полинезийцев (вёсла). В отдельных витринах – 7 змеиных кож, 9 черепах и их верхних щитов, крокодил, утконос, муравьед, броненосец и 250 палеонтологических находок» []. Вся коллекция состояла из 5600 бабочек, 4000 жуков, 3550 минералов, 4000 раковин, 300 рыб и морских животных, 350 чучел птиц, 400 простых и благородных кораллов, 500 птичьих яиц, 700 гербарных образцов, 150 книг и журналов по энтомологии и минералогии. Эта часть экспозиции называлась «Музей Э.П.Францова», о чём сообщала надпись на плите из лабрадора, позже над ней выставили портрет г. Францова работы Л.В.Инглези. Ещё в одной комнате разместили дары горожан, остальные помещения стали резервными, обеспечивали дальнейший рост музея.

3 января 1914 года «Николаевская газета» сообщала: «Городской музей со дня его открытия посетило 6500 человек. Были дни когда число посетителей доходило до 500». Режим работы музея: с 10 утра до 2 часов дня, ежедневно, кроме понедельника, вход бесплатный. В дальнейшем режим работы изменился, музей был открыт до 15 часов, выходным днём стала ещё и пятница. Сотрудники в это время занимались уборкой, проветриванием помещений, уходом за природоведческими экспонатами. На думском заседании Председатель училищной комиссии А.Ф. Грачёв предложил открывать экспозицию музея для экскурсий учащихся городских начальных училищ и гимназий во всякое удобное для них время.

Музейное собрание пополнялось новыми экспонатами – художник Ефим Маковский передал 100 монет XVI – XVIII веков (польских, литовских, русских). Гласный думы М.П. Иловайский подарил портрет мальчика работы Рембрандта. По легенде картина была вывезена казаками из Франции в 1815г. 17 января 1914г. «Николаевская газета» сообщала, что картина помещена в экспозиции «среди двух старинных казачьих пик и других даров полковника 7 ^{го} Донского казачьего полка И.А. Васильева».

От горожанина Иосифа Докторина поступили старинные книги и два кивера Преображенского Семёновского гренадёрских полков.

28 января 1914г. в статье «Дары Николаевскому городскому музею» читателей оповещали о том, что И. Шапиро передал амфору из Ольвии, Н. Квятковский – кусочки мозаики из Херсонеского храма, А. Вехтерштейн – бивень мамонта. Уже в следующем выпуске газета сообщала: «К началу создания в музее было всего несколько монет, но благодаря притоку даров, в настоящее время уже формируются три витрины с коллекциями древних, русских и иностранных монет». Были названы дарители М.В. Ёлкин, Л.В. Инглези, И.В. Бабаджан, А.А. Бортян и ещё 90 лиц передавших от одной до 20-25 монет. Поэтому к концу января 1914г. было уже 445 монет, что стало основой мюнц-кабинета. В феврале «Николаевская газета» многократно сообщала о новых музейных поступлениях: «Ефим Маковский в отдел церковной старины передал 8 кусков шелковых тканей церковных облачений, в их числе шитых шёлком плат и нарукавник. М.Ф. Агура преподнёс богатый костюм македонянки, любитель старины Д.Г. Дзино 32 древнегреческих монеты, 2 медали, старинный крест и икону с эмалью и другие предметы». 4 февраля в заметке «Клад» сообщалось: «Господин Ястржембский принёс в дар Николаевскому городскому музею целый клад своих монет, собранных в течение долгого времени, из них 75 медных, 5 никелевых, 30 небольших и 13 больших серебряных русских рублей и десяти- рублёвую ассигнацию 1809г. Дай Бог, чтобы такое сердечное отношение граждан Николаева к музею росло и дальше». Газеты писали и о посетителях: «Публика, особенно школьного возраста хорошо посещает музей. За месяц с 1 января 1914г. по 1 февраля – 6709 человек. Были экскурсии из реального училища, женского коммерческого, еврейского частного училища. И это лучшее доказательство того, как городу нужен музей».

Но были и скандальные ситуации, так С.И.Гайдученко с трибуны думы выступил с гневной речью относительно поступка вдовы знатока истории Украины, композитора Н.Н.Аркаса Ольги Ивановны, которая зная о создании музея в Николаеве, предпочла сделать подарок Херсонскому музею древностей. 10 февраля 1914г. «Николаевская газета» от имени музейной комиссии благодарила 43 горожан за пополнение нумизматической

коллекции, М.С. Кобякова за документы, ставшие началом отдела «Старый Николаев», «история коего, кстати сказать, ещё так мало разработана».

12 марта в газете поместили сведения о новых монетных поступлениях: «Общество заводов и верфей передало 13 серебряных монет, найденных при земельных работах на территории завода одна из них 1789г. – времени основания Николаева… Доктор Л.Гутшейн подарил 8 серебряных монет: рубль Екатерины II, рубль 1818г., полтинник 1756, 50 грошей 1846г. и другие». В этом же номере газеты сообщалось, что «за февраль музей посетило – 8708 человек».

В мартовских выпусках газеты от 13, 16 и 29 числа выражались благодарности новым дарителям, а также сообщалось, что «в виду такого отзывчивого отношения граждан к своему музею для помещения дарений музейная комиссия приобрела 6 витрин в виде столов, одну в виде большого шкафа застеклённого со всех сторон зеркальными стёклами и такими же полками, на коих выставлены, найденные в Николаеве древнегреческие предметы».

Музей посетителям нравился: «Ученики технического железнодорожного училища во главе с инспектором И.Литковским побывали в музее, объяснения вёл хранитель Н.Л. Федосеев. Все виденное и слышанное произвело прекрасное впечатление; - записано в «Книге отзывов».

Летом 1914г. госпожа Е.Н.Псиол доставила в музей 75 бронзовых со следами позолоты детали конской упряжи из погребения средневекового воина-кочевника. Это были находки из кургана близ её имения у деревни Горожино.

В октябре на заседании музейной комиссии определили смету расходов на 1915г. – с общей суммой в 3640 рублей. В протоколе от 11 октября 1914г. записано о получении даров от успокоившейся после известного инцидента О.И.Аркас.Приняли решение благодарить дарительницу от имени думы и со страниц «Николаевской газеты». 31 октября газета писала: «Николаевский городской музей получил в дар от О.И.Аркас следующие вещи: 8 полумоделей кораблей, модель корабельного винта, стол в виде ящика с минералами, большой портрет масляными красками адмирала А.Грейга в золоченой раме, такие же портреты Екатерины II, Н.А.Аркаса, 14 гравюр и фотографий исторических лиц и кораблей…, карточку меню обеда 1873г. по

поводу открытия памятника адмиралу Грейгу, альбом портретов командиров Черноморского флота и портов с 1786 по 1876 гг., план Николаева – 1874г., чертёж и модель 4 пушечного батарейного плота, 2 плана зданий Николаевского благотворительного общества, план 1874г. на построение новой набережной, доску с образцами заклёпок и металлов, что используются при постройке кораблей, 2 больших фотографических портрета в багетных золоченых рамах жертвовательницы и Николая Николаевича Аркаса… этот чрезвычайно ценный дар является для музея тем ценнее, что состоит он почти исключительно из предметов, относящихся к прошлому Николаева и является ядром отдела Старый Николаев.

К первой годовщине открытия музея потомственный почётный граждан Д.Г. Дзино пожертвовал свою коллекцию: 1773 предмета, в том числе 877 древнегреческих, римских, русских, западноевропейских монет, предметы церковной старины, прекрасные образцы древнегреческой застольной керамики, светильники, флаконы для ароматических масел, украшения из Ольвии.

Л.В. Инглези доложил музейной комиссии, что завершил писать портрет Э.П. Францова. Члены Общества любителей природы, всегда внимательно относились к нуждам музея, в течение 1914г. они помогали систематизировать энтомологическую и минералогическую коллекции.

20 декабря 1914г. «Николаевская газета» поместила сведения о количестве посетителей музея: в сентябре 1924 человека, октябре - 3167 человек, ноябре – 3627 человек.

Первое заседание музейной комиссии в 1915г. состоялось 21 января, в протоколе записано: «1.Имущество музея застраховано на сумму- 20 тысяч рублей. 2. И.Я.Вишневский подарил каменную бабу – очень редкий экземпляр, когда то она стояла на кургане близ селения Кантакузовка, лежащего против г. Вознесенска на берегу Южного Буга. 3.Необходимо обратиться к жене градоначальника З. М.Мязговской , чтобы за небольшую сумму купить для музея старинные вещи, попавшие в качестве пожертвований, в период сбора средств в помощь семьям участников войны. 4.Нужно готовить книгу о музее, поэтому необходимо пригласить фотографа снять витрины с экспонатами».

Жаль, что изменившаяся политическая ситуация – война, затем революции, тяжелые голодные годы не позволили осуществить идею о написании этой книги.

Война обозначила новую тему, для экспозиции – «Оружие старинное и современное». Поэтому начальнику Одесского Окружного артиллерийского управления было отправлено прошение: «Отпустить в дар музею что-либо из трофеев (предметы вражеского снаряжения) австрийской, германской и турецкой армий – винтовки, штыки, сабли, патроны, всё, что имеет отношение к войне. Население нашего военно-морского города очень интересуется видеть оружие наших надменных врагов и будет чрезвычайно благодарно за дар» []. 10 января 1915г. в заметке «Городской музей» сообщалось: «В дар от В.Н. Лебедева получены: драгунская винтовка со штыком, карабин Бердана №2, 10 патронов, шашка казачьего образца, револьвер с патронами, шрапнель русской полевой скорострелки, капральский австрийский штык, взятый в боях под Львовом палаш офицера китайской пехотной гвардии, двухлинейная японская винтовка системы Аризака, меч палача города Ян-дзы-шау-Сун-ди и.т.».

В дальнейших газетных сообщениях много информации о музейных поступлениях – дарах, но музей имел средства и на закупку предметов старины. У И.Шапиро и И.Докторина купили 55 древнегреческих сосудов: две пелики, мегарские чаши, канфар, большой скифос и другие [].

20 марта 1915г. в статье «В городском музее» популярная у читателей газета писала: «Николаевский городской музей, имея в виду, что местная пресса и печатные издания служат показателем культурного роста и развития города, открыл у себя отдел «Николаевская пресса и местные печатные издания». И здесь же сообщалось о полученных музеем от Е.А. Рымкевича номерах газеты «Новороссия», от Д.И. Сургучева подшивку газеты «Южанин», от С.И. Гайдученко номера «Южной России», а дочь издателя Е.С. Павловского подарила подшивку «Николаевского вестника» за 1868 год. В конце публикации содержался призыв: «Желательно, чтобы лица, у коих имеются такие издания, не поскупились и принесли таковые в дар музею»».

С.И. Гайдученко, как член–корреспондент Одесского общества истории и древностей внимательно отслеживал информацию об археологических находках или местах, где

необходимо провести раскопки. Так от господина Сиротинского П.П. он получил известие, что в имении О.Л. Бабешко есть курган укрепленный у основания каменными плитами. А вдруг там клад? Нужны раскопки В имении Ларивка близ селения Калиновка, принадлежащих жене николаевского купца И.Н.Хаскина на кургане стоит каменная баба с отбитой головой. Помещица разрешила раскопки, все находки и «бабу» позволила взять в музей. Но если будут изделия из драгоценных металлов их следует разделить между музеем и землевладелицей.

Раскопки были возможными лишь после прекращения полевых работ. Осенью 1915г. С.И. Гайдученко исследовал курган близ Матвеевки, все находки: костяное ожерелье, лепные сосуды и антропоморфная стела поступили в музей.

В октябре на военную службу призвали смотрителя Н.Л. Федосеева, его заменила Елена Яковлевна Трегубова, она была активным членом «Общества любителей природы». Препаратора А.Д.Петращука отправили на военную переподготовку, Вячеслав Степанович Вышатицкий занял его должность. К концу ноября новый сотрудник изготовил чучело крокодила длиною 2 аршина 12 вершков. До этого в заметке «Крокодил на улице Николаева» газета писала: «Три дня тому назад (15 ноября) обыватели города, проходя по Шоссейной улице, между 6 и 7 Поперечной были чрезвычайно напуганы невиданным ранее чудовищем. На снегу неподвижно с полуоткрытой пастью лежала гигантская ящерица. Замёрз крокодил из паноптикума, что тогда находился на углу ул. Сенной и Соборной. Крокодил бежал по недосмотру. Из него будет изготовлено чучело для городского музея».

В декабрьских выпусках «Николаевской газеты» сообщалось о новых поступлениях: «От Г.И. Чичерова передано 2 старинные писаные маслом иконы и медный складень, М.П.Преображенский подарил ружейный шомпол, С.И. Власенко – русский штык и сигнальный рожок. Н.Е. Павловская книги «Итальяно-французский словарь» 1796года издания., «Историко – географический словарь» 1852г. на французском языке. А.А. Дехтерёва изданные в Николаеве книге: «История изобретения паровой машины» и «История евреев». Из Петербурга от Императорской археологической комиссии поступили 5 томов «Известий…» и 10 томов «Отчётов … комиссии». Музею подарили также адреса-календари

Николаевского градоначальства за 1907 и 1912 годы. Все книжные поступления пополнили фонд музейной библиотеки.

3 декабря 1915г. «Николаевская газета» упомянула о выступлении С.И.Гайдученко в городской думе, он говорил о большой посещаемости музея, особенно в воскресеные дни и праздничные дни, количество посетителей достигало 800 человек. На одном из заседаний музейной комиссии рассматривали вопрос о введении платы за посещение музея. Постановили «… входная плата – 10 копеек с человека должна взиматься в субботу, воскресенье и праздничные дни. Нижние воинские чины в сопровождении офицера или сестры милосердия, а также группы учащихся с преподавателями посещают музей бесплатно. На вырученные деньги музей мог бы покупать ольвийские находки, поскольку кладоискатели, не имея возможности продавать заграницу отдают древности дешево».

Входную плату предлагали ещё для того, чтобы освободить музей от праздно гуляющей публики, которая заходит либо погреться, либо укрыться от дождя.

Смета расходов музея на 1916г. была разработана ещё летом 1915г. Она предусматривала следующие затраты:

- наём помещения – 1000 руб.;
- двум смотрителям по 480 руб. – всего 960;
- секретарю – 300 руб.;
- двум сторожам в музее по 240 руб. каждому, а ночному на улице доплата – 60 рублей;
- за отопление 5 печей – 156 руб.;
- на археологические раскопки и закупку экспонатов – 300 руб.;
- на оборудование музея – 160 руб.;
- на типографические и канцелярские расходы – 100 руб.;
- освещение помещения – 60 руб.;
- хозяйственные расходы – 30 руб.;
- непредвиденные – 19 руб. Всего: 3685 рублей.

Смета утверждалась училищной комиссией, которая контролировала деятельность музея.

О жизни городского естественно – исторического музея в 1916г. мы узнаём из нескольких сохранившихся газетных публикаций и по протокольным записям заседаний музейной комиссии 16 января в протоколе зафиксировано, что первые денежные поступления от входной платы составляют сумму 27

руб. 90 коп. Здесь же написано: «У.И. Шапиро за 25 рублей куплены 2 пелики из Ольвии и за 45 рублей золотые серьги из погребения ольвиополитки» .

В марте господа Менкини преподнесли музею ценный дар – монеты из серебра, золота и даже одну платиновую.

С целью пополнения библиотеки были разосланы письма во многие музеи, просили присылать свои труды и каталоги. Из Императорского Московского Румянцевского музея получили серию печатных трудов.

Музей становится консультативным центром, делится своими материалами с небольшими ведомственными музеями. Так, училищному были переданы 212 образцов минералов, 60 раковин и кораллов, а также 62 экземпляра русских монет; 17 штук никелевых, 31 серебряную и 79 медных западноевропейских монет.

18 марта 1916г. в Петроград в Императорскую археологическую комиссию С.И.Гайдученко направил доклад о своих раскопках курганов близ Матвеевки (работы проводились осенью 1915г.), вместе с отчётом был послан полевой дневник, фотографии раскопок и находок и план местности Сергей Иванович просил разрешить оставить находки в Николаевском городском музее и возвращая открытый лист на право раскопок в 1915г., ходатайствовал о выдаче аналогичного листа на сезон 1916г.

По поручению музейной комиссии 5 мая С.И.Гайдученко и А.Д.Петращук утренним поездом выехали из Николаева в имение Великого Князя Николая Михайловича (территория современной Днепропетровской области) для естественно-исторических изысканий. Около 70 тысяч десятин земли княжеских владений некогда были территорией Чертомлыкской Сечи запорожского казачества. У села Капуловка процвели несколько пробных раскопок – шурфами. Нашли фрагменты глиняных печных изразцов, курительные трубки, 2 рыболовных грузила, фрагменты глиняной и стеклянной посуды . Побывали также в имении А.Э.Фальц-Фейта в с.Михайловка, где для музея был получен большой бронзовый котёл скифского времени.

Ещё одной целью этой поездки был отстрел плавневых птиц для пополнения музейной коллекции. Результатом охоты стали 4 белых цапли, серая цапля, 2 чайки, утка - крыжневка с 9 утятами, а также яйца аиста и других птиц. В селе Покровка был взят

саркофаг (крышка и большая боковая стенка). Местные жители рассказали, что саркофаг нашли в степном кургане. Поездка длилась 8 дней и стала одной из первых музейных исследовательских экспедиций.

В августе 1916г. С.И.Гайдученко получил сведения о том, что близ с.Баловное Гурьевской волости на земле крестьянина Георгия Соловья хозяин и сын местного священника студент Владимир Оратовский раскопали курган, они нашли железный наконечник копья, нож, несколько пряжек и два стремени, все вещи отдали музею .

5 сентября Гайдученко С.И. доложил музейной комиссии о своей поездке в с. Кантакузовку Ананьевского уезда с целью выяснить место находки каменной бабы, ранее подаренной музею И.Вишневским. К сожалению, управляющий имением А.А. Юрченко не располагал нужными сведениями. Затем Сергей Иванович поехал в Вознесенск, город был заполнен войсками, ничего из предметов старины обнаружить не удалось. В поездке его сопровождала жена, вместе они посмотрели дворец, построенный в 40 ^{е}г. XIX века для Николая I, во дворце сохранились мебель, картины, посуда. Гайдученко С.И. считал, что это вещи музейного значения, но дворец занят солдатами и служащими инженерной дистанции, поэтому решение вопроса о возможной передаче означенных предметов было отложено на неопределённое время.

9 октября С.И. Гайдученко отчитался перед членами музейной комиссии о поездке в с. Воссиятское Елисаветградского уезда. На склоне реки Громоклеи на землях крестьянина Власенко местные жители разрыли курган, найденные предметы: глиняные горшки, остатки меча, как не имеющие материальной ценности, находки выбросили.

Состоялось знакомство с владельцем имения Николаем Семёновичем Ковалёвым, он оказался большим любителем старины. Николаевскому музею помещик подарил чугунное ядро, древний каменный молоток и древнегреческую монетку. Брат Н.С. Ковалёва Александр принёс в дар музею несколько глиняных рыболовных грузил и каменный жернов, это вещи были найдены близ его села Архангельское Приволнянской волости.

Ещё в феврале 1916г. на ул.Конапатной в Николаеве были найдены монеты, 17 мая об этом упоминалось на заседании

музейной комиссии, а 16 октября «Николаевская газета» в заметке «Спор музея с полицией» писала: «Некоторое время назад на Конапатной улице группой мальчишек в земле было найдено 30 старинных русских монет рублёвого достоинства и несколько по 50 копеек. Председатель музейной комиссии С.И.Гайдученко обратился лично и письменно к приставу Первой Адмиралтейской части с просьбой о передачи монет музею, но получил отказ, отказала и полиция. Гайдученко доказывает, что монеты найдены в городской земле, значит принадлежат городу…». Пристав сообщил в музей, что нужно найти владельца клада, а если он не будет обнаружен, монеты следует обменять в банке на кредитные билеты и положенную по закону часть выдать нашедшим клад.

Заметим, что всё-таки монеты по распоряжению градоначальника отдали музею, очевидно, мальчишки получили какое-то малое вознаграждение. 10 октября 1916г. в протоколе заседаний музейной комиссии записано, что по запросу городской исполнительной училищной комиссии составлен проект сметы расходов музея на 1917г., на разные нужды предполагалось истратить 4110 рублей. С.И.Гайдученко доложил о поезде в еврейскую колонию Большая Сейдеминуха, где кладоискатели разрыли курган, но испугавшись полиции согласились докопать его в присутствии лица, имеющего право на раскопки.

В канун Рождества С.И.Гайдученко побывал в Петрограде по делам кредитного общества, попутно посетил Императорскую археологическую комиссию, договорился о получении 32 томов «Известий Императорской археологической комиссии» для музейной библиотеке. Также он хлопотал о праве вывезти из Парутино овийские находки экспедиции Б.В.Фармаковского полевого сезона 1915г. для размещения их в экспозиции Николаевского музея.

В 1916г. на последнем заседании музейной комиссии, оно состоялось 29 декабря, снова рассматривали вопрос о новом здании музея. Стало известно, что завод «Наваль» предполагает взять пушки ограждения Манганариевского сквера на переплавку, а за это заплатить городу определённую сумму. Члены комиссии решили ходатайствовать перед городской властью о внесении этих денег в фонд для постройки музейного здания [].

Гайдученко С.И. также предложил вести переговоры с управляющим Николаевского отделения Одесского учетного банка о покупке банковского здания (ул.Никольская, 50) городом и дальнейшей передаче его музею.

На этом же заседании было доложено, что в музей доставлен каменный крест с могилы казака Гаркуши (дата упокоения 1760г.), крест найден на берегу Ингула вблизи Мешковской школы. Следовало ещё решить вопрос о передаче музею крестов с готовящейся к разрушению старой церкви с. Матвеевка, для этого в Одессу командировали М.В. Ёлкина и С.И. Гайдученко, они должны были получить разрешение у Высокопреосвященства архиепископа Назария.

Последние, чем озаботились члены комиссии в уходящем 1916г. – это пригласить гласных городской думы в музей и рассказать им о его возникновении, развитии и насущных проблемах.

Бурные политические события 1917 – 1920 гг. поставили перед музейной комиссией основную задачу – сохранить коллекцию от разграбления. Комиссия не только успешно с этим справлялась, но и заботилась о новых поступлениях.

В воскресном выпуске «Николаевской газеты» - 15 января 1917г. сообщалось, что городская дума избрала новый состав музейной комиссии: С.И. Гайдученко, М.В. Ёлкин, Л.В. Инглези, И.С.Некрасов и П.Н. Авраамов. В состав комиссии по прежнему входили А.П. Францова и А.А. Кнохе.

В январских и февральских выпусках городских газет содержатся сообщения о новых поступлениях в музейное собрание. Нумизматическая коллекция пополнилась 72 монетами, в отдел «Первая Мировая война» Л.И. Берковский передал австрийские винтовку, штык и флягу, тесак, пакеты с перевязочным материалом, а также 103 экземпляра плакатов, открыток и телефонограмм.

В.А. Лестовский подарил серебряные инкрустированные бирюзой детали конской упряжи (Азия, XVI век). П.П. Павлов пожертвовал музею 10 гравюр с изображением кораблей русского флота.

Поступили новые археологические находки: древнегреческая амфора, 2 светильника, 8 застольных чаш и флакон – бальзамарий. Все эти вещи на собственные деньги купил бывший смотритель музея Н.Л. Федосеев. Комиссия у

Исаака Шапиро купила за 20 рублей золотой венок из захоронения богатого ольвиополита.

В марте из личного архива, умершего в декабре 1915г. контр-адмирала в отставке Николая Аркадиевича Голенищева поступили 72 документа, среди них послужные списки, подорожные, диплом на ношение ордена Св.Станислава I степени. Кроме этого книга «Плавание вокруг света на шлюпе «Ладога» 1822-24 гг.», 11 монет и несколько бытовых предметов.

Первое заседание музейной комиссии состоялось 22 апреля. С.И.Гайдученко доложил присутствующим о расходах в 1917году на хозяйственные нужды и закупку экспонатов. Он же сообщил, что хранящиеся в сейфе с декабря 1915г. 103 рубля следует сдать в городскую кассу вместе со 100 рублями за входные билеты в музей. Первая сумма была получена музеем от полиции за сдачу 7 винтовок (2 германских, 3 австрийских, 1 японской и 1 швейцарской). Сегодня нам трудно понять, поэтому была возможной такая продажа оружия, а передача денег городской казне объяснялась военным положением.

В мае после военной службы в музей возвратился А.Д. Петращук.

В протоколе заседания комиссии 30 сентября зафиксировано, что следует ходатайствовать перед городской думой о введении в состав музейной комиссии 3 членов Общества любителей природы, как специалистов способных хранить и изучать природоведческие материалы.

Из городской управы поступило предложение выбрать для музея 10 пушек (по 2 е разного калибра) из ограды одного из скверов, пушки представляли историческую ценность.

На заседании Л.В. Инглези предложил: «Необходимо сделать фотографию членов музейной комиссии, так как, Гайдученко С.И. в скором времени покидает Николаев. Дума будет избирать новую комиссию. Пусть на память останется снимок тех лиц, что потрудились для основания музей». Фотография была сделана в ателье Л. Деречинского и до дня нынешнего сохранила изображение основателей и первых сотрудников музея.

С 9 по 16 октября 1917г. длилась исследовательская поездка С.И. Гайдученко и А.Д. Петращука в имении Великого Князя Николая Михайловича. Путь из Николаева лежал через Херсон и Никополь, оттуда в с. Грушевка. Из этого селения осуществили

четыре поездки по окрестностям. Близ Капуловки провели небольшие раскопки. Из-за непогоды они были мало результативными. Нашли несколько фрагментов изразцов, осколок стеклянного штофа и 4 грузила. Местные жители рассказали, что на земле крестьянина Емельяна Совы после спада весенних вод произошёл обвал земли и обнажилось казацкое погребение. Из захоронения крестьяне извлекли шёлковый жупан и разорвали его на части Гайдученко С.И. остатки того жупана, шитого золотой нитью, за 50 рублей купил для музея.

В округе Грушевки произвели отстрел тех видов птиц, которые не были представлены в музейной коллекции.

На заседании комиссии 19 октября заслушали финансовый отчёт С.И. Гайдученко об этой командировке. В этот же день был принят проект сметы расходов музея на 1918 год.

В смете были учтены обычные расходы на наём помещения, содержание персонала, хозяйственные нужды. Одна из важных статей «Пополнение музея и раскопки» оплачивалась по-прежнему - 300 рублей. Весь бюджет составлял сумму – 5700 руб.

А.П. Францова предложила: «В настоящее смутное время, когда в городе отсутствует ночная охрана, существовавшая раньше…, нахождение в музее золотых и серебряных монет и медалей представляется рискованным и соблазнительным для грабителей, следует принять меры для сохранения этого имущества». Было предложено сдать эти предметы в банковскую ячейку А. Петращука. 15 ноября Л.В. Инглези доложил, что государственный банк не имеет права принять от музеев на хранение золотые медали и монеты. Тогда решили, что Амалия Петровна Францова передаст в банк эти вещи, как личные драгоценности.

Составили список, в который внесли 315 монет, из них 9 золотых (1 рубль 1766 года – дар С.Агина, 3 руб. - 1873г., 5 руб. – 1833г. – дар П. Менкини и другие), 305 серебряных монет и 3 руб. 1829г. изготовленные из платины.

Через командира порта и инженеров Г.П. Шубина и Е.Н. Глаголева решали вопрос о передаче музею 10 пушек и 10 сажней якорных цепей с ограждения Аркасовского и Манганариевского скверов.

Шёл 1918 год. Частая смена власти не могла не сказываться на жизни музея. Некоторые члены музейной комиссии подолгу

отсутствовали в Николаеве. Первое заседание прошло 23 марта (5 апреля по новому стилю). Решили застраховать музейное имущество в обществе «Саламандра» - на сумму в 20 тыс. рублей. В качестве прислуги в музей поступили К.Д. Базь и его жена. Они были приняты на работу с правом проживания при музее. А.Д. Петращуку для отстрела плавневых птиц побережья Ю. Буга и Ингула требовалось разрешение на хранение и ношение охотничьего ружья. Постановили: «Обратиться в штаб Украинской Рады в Николаеве с просьбой ходатайствовать перед Германским государственным комендантом о получении этого права А.Д. Петращуком».

Следующее заседание провели новые члены комиссии: председатель Аркадий Пантелеевич Сапожников, его заместитель Л.П. Гармашёв, члены Гейст Ф.К., Токарев Б.Л.(комиссия была назначена социалистической думой).

Сапожников А.П. предложил пригласить полезных музею людей с правом решающего голоса. Среди таких особ он назвал молодых биологов Константина Чернышёва и своего сына Александра. Из бывших членов комиссии решили оставить Л.В. Инглези и Д.Т. Дзино, «как крупного жертвователя и любителя старины». Учитывая сложившуюся ситуацию А.Д. Пертащук с 7 мая на месяц отпросился в отпуск. Кстати, германская администрация не разрешила ему ношение охотничьего ружья, так, как город находился на военном положении. Новые члены комиссии, очевидно, решили заниматься лишь коллекцией Э.П. Францова, они даже распределились по интересам. Ф. Гейст отвечал за отдел «Млекопитающие», Б. Токарев – «Орнитология», А. Сапожников «Палеонтология» и «Жизнь в пресных и солёных водах», геология и минералогия интересовали Л.Гармашёва, коллекциями насекомых должен был заниматься К. Чернышёв.

Власть однако же быстро менялась как в городе, так и в музее. 19 мая немецкое оккупационное управление отменило решение социалистической городской думы от 30 ноября 1917г.. поэтому уже 20 мая в музее собрались старые члены комиссии С.И. Гайдученко. А.П. Францова, Л.В. Инглези и Д.Г. Дзино. Они для пользы дела приняли компромиссное решение: «Привлекать к музейной работе «новых» членов комиссии, как специалистов по природоведению». Им сохраняли право решающего голоса.

Гейст и Токарев согласились выполнять необходимые для музея работы «по особому» приглашению.

18 июня собрание музейной комиссии не состоялось так, как прибыли лишь С. Гайдученко и Л. Инглези, они пообщались в течение часа и разошлись.

26 июня заседание комиссии состоялось, С.И. Гайдученко объявил о своём скором отъезде из города, поэтому вторым помощником председателя временно избрали Б. Токарева. Новые и старые члены комиссии расходились в понимании своей основной задачи С.И. Гавйдученко доказывал: «Главная задача – приложить все усилия для пополнения археологической коллекции и материалов по естествознанию (местных)». Л. Гармашёв: «Это хорошо! Но главное систематизировать находящиеся в музее экспонаты». Решили составить список необходимых научных пособий.

Вернувшийся из отпуска, А. Петращук передал в музей птичьи гнёзда с яйцами и чучела птиц.

8 июля 1918г. Б. Токарев доложил членам музейной комиссии, что «Ф.Т. Каминский, заведующий военным музеем 58 ^{го} Прагского полка предложил передать городу этот музей, с тем чтобы он сохранился и стал частью городского музея». Члены комиссии приняли решение осмотреть военный музей и определить его историческую ценность. На следующем заседании, 1 августа, Л.В. Инглези рассказал, что полковой музей временно находится в здании на у. Севастопольской, при педагогическом музее городской школы имени Л.Н. Толстого. Пока вопрос о перевозке предлагаемой коллекции оставался не решённым. Леонид Васильевич также ознакомил присутствующих с проектом заявления в городскую думу об открытии подписки по сбору средств на строительство здания музея.

На этом же заседании представитель Николаевского народного университета А.Г. Барышева сообщил, что при университете создаётся секция по изучению природы и истории края, предложил членам музейной комиссии принять участие в работе секции. Сообщение вызвало дискуссию, в итоге решили: «Делегировать двух человек от музейной комиссии и пять – от «Общества любителей природы», из них создать автономную секцию по изучению естествознания и истории нашего края».

М.В. Ёлкин в это время находился в Новочеркасске, прислал письмо и просил членов комиссии прислать «воззвание на пожертвование музею предметов старины». В столь тяжёлое время, вдали от Николаева Михаил Васильевич продолжал думать о нуждах Николаевского городского музея.

В это период практически не было новых поступлений в музейное собрание, лишь у И.Шапиро купил ольвийскую пелику, свинцовую пластинку с греческой надписью, на это было потрачено 65 рублей. Планировали ещё купить другие находки из Ольвии.

В конце сентября 1918г. из отпуска в Николаев возвратился С.И. Гайдученко. Перед очередным заседанием музейной комиссии он побывал на территории ольвийского городища. Поэтому 21 сентября в протоколе заседания записано: «Надо обратиться в Киев, в Министерство народного просвещения с ходатайством о том, чтобы ближайший надзор за раскопками, проводимыми в Ольвии был возложен на Николаевскую городскую музейную комиссию». Здесь необходимо заметить, что научные исследования Ольвии с 1902 по 1915 гг. вела экспедиция под руководством специалиста в области истории античности, опытного археолога Б.В. Фармаковского, но война, революционные события не позволяли продолжать работу. Голодные парутинские крестьяне на своих и бывших помещичьих землях занимались грабительскими раскопками, поэтому возник вопрос об охране уникального археологического памятника – городища Ольвия и прилегающего к нему некрополя.

Вопрос о новом здании для музея постоянно волновал членов музейной комиссии. К ним обратился присяжный поверенный Л.П. Бурцев, он доложил, что владелица участка земли между улицами Большой Морской, Наваринской и Потёмкинской О.Н. Кибер готова продать участок под строительство зданий гимназии и музея. Покупка земли не состоялась из-за отсутствия запрашиваемой суммы денег.

19 октября 1918г. в музей поступило письмо из отдела охраны памятников при Главном Управлении искусства и национальной культуры. Музею было поручено заботиться об охране Ольвии и других исторических объектов Херсонского края. В письме содержалась просьба о проекте сметы расходов на

охрану территории Ольвии и сообщалось о том, что в 1919г. планируются раскопки силами украинских учёных.

30 ноября С.И. Гайдученко по требованию городского головы составил «Краткий очерк развития Николаевского естественно - исторического музея». Музейная комиссия постановила отпечатать его тиражом в 200 экземпляров с фотографиями лучших уголков экспозиции. Основная цель предполагаемого издания – доказать гласным думы необходимость строительства музейного здания. Очерк не был напечатан из-за отсутствия денег.

22 декабря состоялось последнее в 1918г. заседание музейной комиссии, на нём присутствовали Амалия Францова, А.А. Кнохе, а также Гейст, Токарев, председательствовал А.П. Сапожников.

Почему снова менялся состав членов комиссии?Дело в том, что восстановленная социалистическая городская дума, утвердила ею же назначенный 30 ноября 1917г. состав комиссии в который должны были входить Л. Инглези, Д. Дзино, А. Сапожников и К.Чернышёв, а также С.И. Гайдученко с правом решающего голоса, «как человек много сделавший для музея».

Так, события внутри музея отражали политическую ситуацию в городе.

5 января 1919г. прошло первое в новом году заседание под председательством А.Сапожникова, присутствовали Гейст, Дзино, Токарев, Чернышёв и Гайдученко. У Сергея Ивановича за 720 рублей (деньги сильно обесценились) купили несколько древнегреческих кувшинчиков. Обговорили вопрос о выделении 200 рублей на раскопки 4 ^{ох} небольших курганов.

В очередной раз предложили думской комиссии по общественным работам обсудить вопрос о постройке здания для музея [].

30 января А.П. Сапожников предложил привлекать к работам в музее «молодые научные силы, как преподавателей местных учебных заведений, так и временно пребывающие в силу политических событий». С.И. Гайдученко ответил: «Пусть работают, но под наблюдением ответственного лица от комиссии. Молодой зоолог господин Фёдоров, составляя коллекцию насекомых для нашего музея, не принял надлежащих мер предосторожности для её сохранения. Коллекция погибла, а городские газеты обвинили в этом сотрудников музея».

Решили привлечь к работе с молодыми учеными членов Общества любителей природы Д.А. Подушкина и госпожу Дирсен. На этом же заседании секретарь комиссии А.Н. Голубов предложил увеличить входную плату в музей до 20 копеек в субботу, воскресенье и праздничные дни. Он же доложил о суммах входной платы: в 1916г. в музейную кассу поступило 272 руб., в 1917г. – 330 руб. 30 коп., плюс 103 руб. за передачу полиции оружия с артиллерийского склада и 46 руб. 10 коп. – ссуда за заложенные в банк музейные монеты. В 1918г. входная плата составила сумму в 313 руб. 80 коп. Все деньги сдавали в городскую кассу.

28 июня 1919г. С.И. Гайдученко, будучи членом музейной секции городского Отдела внешкольного образования, подал заявление. Приводим его полный текст: «В 1786г. все почтовые тракты в только что присоединённых к России новороссийских степях, по приказанию Г.А. Потёмкина были обставлены особого вида каменными пирамидами для указания как дороги, так и расстояния. Пирамиды определённого вида были на расстоянии 125 саженей друг от друга, четвёртая верстовая пирамида была другого типа значительно большей вышины чем остальные, наконец, седьмая верстовая пирамида – миля, была высотою до двух саженей. Пирамиды те были красивого рисунка с цоколями, карнизами, медальонами из тёсаного известнякового камня. К сожалению, рука времени и местных вандалов почти совершенно уничтожили те пирамиды и, если теперь же не будут приняты энергичные меры к поддержанию их в сохранности и порядке, то они исчезнут с лица Русской земли, между тем, они свидетельствуют о неуклонной энергии, с коею насаждалась в первые же годы по присоединении Новороссии к России гражданственность в Диком Поле, ввиду чего является настоятельная необходимость к принятию мер по сохранению тех нескольких дорожных пирамид, которыми когда-то в количестве многих тысяч были обставлены только что проведённые тракты в Новороссии – вдоль Днепра, Буга и Ингульца.

В сферу ведения г. Николаева входят нижеследующие пирамиды:

1. Червертьверстовая по почтовому тракту из Николаева в Новую Одессу, стоящая на земле села Терновка, близ границы хутора Соляные почти у межи терновской с землями морского ведомства в расстоянии полутораверст от Ингульского моста. О сохранении её надо сообщить Терновскому волостному Совету.

2. Три четвертьверстовые и одна верстовая пирамиды, стоящие влево от почтового тракта из Николаева в Новую Одессу, все они находятся на земле Матвеевского земледельческого общества (село Матвеевка оно же Червонное) довольно значительно испорчены и их немедленно же надо починить и охранить, чтобы их не постигла судьба стоявшего на той же земле морского девиационного громадного знака, разобранного крестьянами в сем году. О сохранении их и приведении в надлежащий вид надлежит сообщить Гурьевскому волостному Совету и Матвеевскому Совету. И, наконец, последняя пирамида
3. имеется на почтовом тракте идущем через местечко Новую Одессу при въезде в местечко со стороны г. Николаева довольно исправном виде; о дальнейшем сохранении её надо сообщить Ново-Одесскому волостному Совету.

К вышеуказанному следует ещё добавить, что экспедицией по постройке г. Николаева в 1796 было построено поселение вблизи Николаева – Терновка для поселения татар, ввиду чего там построена была мечеть с двумя минаретами; татары проживали там до 1802г., когда наместо их были поселены болгары, коим передана была мечеть для обращения её в православный храм, но без права переделки минаретов; между тем в последние годы жители Терновки усиленно стремятся к сносу тех минаретов, что всячески должно быть пресечено и здание то, как образчик первых построек в Новороссии, надо оставить в неприкосновенном виде, о чём также следует сообщить Терновскому Волостному Совету. Акварельный рисунок того здания мною несколько лет тому назад получен был от Настоятеля церкви и находится в Городском Музее.»

Так забота о сохранении исторических памятников региона превращалась в одну из важнейших функций музея.

В 1920г. при Губполитпросвете была создана музейная секция, она взяла под свою опеку музей изящных искусств имени В. Верещагина, аквариум, педагогический и естественно-исторический музеи. Был создан совет, в состав которого входили заведующие всех выше перечисленных музеев.

Летом 1920г. произошло событие определившие дальнейшую судьбу городского естественно-исторического музея С.И. Гайдученко всё время напоминал городским властям о печальном состоянии Ольвии, в связи с этим по инициативе Никгубполитпросвета была организована экспедиция под

руководством заведующего музейной секцией С.А. Семёнова. Следует заметить, что археологи в настоящее время по-разному оценивают результаты работы этой экспедиции, сравнивают её с той, которую в 1902 – 1915 годах возглавлял ведущий специалист в области полевых исследований античных городищ Б.В. Фармаковский. Его экспедиция была первой стационарной, она определила границы древней Ольвии, планировку городища и некрополя, изучала оборонительные сооружения. Замечательные археологические находки увозились в Петербург и хранились в Эрмитаже. Однако войны и революции изменили политическую и экономическую ситуацию в стране. На археологические изыскания денег не было, питерские учёные не имели возможности приехать в Николаев и Парутино. Этим обстоятельством воспользовались «счастливчики» - кладоискатели, они разбирали кладки открытых древних построек и уцелевших склепов, варварски «крутили могилы» и продавали найденные предметы. Поэтому николаевские власти приняли единственное верное по тому времени решение, профинансировали работу экспедиции С.А. Семёнова. Молодой исследователь недостаточно владел научной методикой раскопок, но поставленные перед экспедицией задачи были выполнены.

Работы велись с 11 июня по 10 сентября – на территории городища, на некрополе копали до 1 октября. Ежедневно на городище работало до 50-60 землекопов и до 15 человек на некрополе. Землекопами подрядились парутинские крестьяне, многие из них работали ещё в экспедиции Б.В. Фармаковского и в полнее “профессионально консультировали” сотрудников новой экспедиции. Этими сотрудниками были архитектор В.Н. Гридин, известный в Николаеве фотограф Е. Кофф, чертёжные работы и зарисовки выполняли художник У. Криммер и чертёжник С. Файнгольд, принимал участие в раскопках и астроном, любитель древней истории Б.П. Остащенко-Кудрявцев.

С.И. Гайдученко с 24 мая по 1 июня в Парутино занимался подготовкой необходимо инвентаря, в Николаеве на барже труда нанял группу женщин, которые на территории ольвийского городища снимали верхний слой дёрна, готовили площадки под поквадратную разметку. С 11 по 27 июля С.И. Гайдученко руководил работами на территории некрополя.

Архивный документ рассказывает о том, как велись работы на городище. «Была обнаружена южная стена большого

помещения, колонны, мостовая, водосточные каналы, колодец и начало стен целого ряда домов. В семи слоях обнаружены обломки посуды, много хорошо сохранившейся керамики, бусы, монеты. Предметы раскопок относятся к времени, начиная с VI века до Р.Х. и заканчивая II в.». По окончанию работ была составлена «Перечная опись предметам древности…», она содержит интересные сведения о тех вещах, которые стали музейными экспонатами. Так из погребения (№1) богатой ольвиополитки происходят два серебряных браслета и пара золотых серег с подвесками, бусы из гагата, янтаря и горного хрусталя, амулеты из египетского фаянса (скарабей и амфорка), застёжки-фибулы, диск бронзового зеркала, всего 64 предмета.

В захоронении №126 нашли мегарскую чашу с граффити, два глиняных бальзамария, алабастр, два светильника, медную монету… Всего исследовали 164 погребения.

Общее количество находок – 1634 предмета, из них с территории городища – 661, с некрополя – 973.

У парутинских крестьян купили мраморную голову Диониса, кувшин с изображением музыкальных инструментов (изделие датируется III – II вв. до н.э.), образцы архитектурной терракоты, сероглиняную флягу, надгробную стелу из белого мрамора с надписью о том,что здесь покоится Аркефон из Афин. Все находки были доставлены в Николаев, экспонировались на выставке в реальном училище, а затем вошли в ольвийскую коллекцию естественно-исторического музея. Это окончательно определило необходимость разделения природоведческой и исторической частей музейного собрания, так как бывший особняк И. Заславского уже не мог вместить новые поступления.

Музейная ежедневная работа лета, начала осени 1920г. выглядела так: А.Д. Петращук занимался дезинфекцией чучел птиц и зверей, С.И. Гайдученко подготавливал коллекцию минералов к перемещению в новое здание. Четыре раза в неделю после закрытия экспозиции, ещё в течение двух часов все сотрудники занимались уборкой и упаковывали природоведческие материалы.

2 сентября С.И. Гайдученко в Адмиралтейском соборе состовлял список всех хранящихся там турецких знамён, а на следующий день получил разрешение командира морского порта на передачу чугунных пушек Черноморского парусного флота.

Из библиотечной секции Политпросвета музею передали тома энциклопедического словаря Брокгауза.

В первых числах сентября ольвийские экспонаты перемещали в новые витрины. В конце сентября А.Д. Петращук уже находился в здании будущего «Музея природы» и занимался подготовкой его экспозиции. «Музей природы» в здании на ул. Никольской был открыт 15 декабря 1920 г.

Историческая коллекция стала называться «Николаевский историко-археологический музей».

В сводке работы музейной секции в период с 15 августа по 1 сентября 1920 г. мы читаем: «За неделю музей посетило 97 человек, за вторую 544 человека. Было проведено 3 экскурсии, в них 185 посетителей, из которых 65 человек представители Губпарткома». Из новых поступлений в сводке значится амфора, 10 моделей судов и 5 вёсел. В докладе о деятельности Губнаробраза за 1920 г. есть сведения, что в археологический музей, кроме находок экспедиции С.А. Семёнова поступило ещё 302 экспоната. За год бывший городской естественно-исторический музей посетило 16 тыс. человек, прошло 73 экскурсии. В этом же документе написано: «Работы в этом музее в смысле научной классификации экспонатов до октября месяца были весьма затруднительны в следствии тесноты помещения. В настоящее время (начало 1921 г.) естественный отдел переведён в новое помещение… На месте прежнего естественно-исторического музея заложен новый музей – ольвийских древностей».

Так завершился первый период существования городского музея.

Список использованных источников и литературы

1. Гайдученко Сергей Іванович – председатель Николаевской город ской музейной комиссии (личный фонд). ГАНО, ф-470, оп.1, ед.хр 1-13 (Всего 17 документов).
2. Гаркуша И.В., Гаркуша Н.М. Николаевский естественно-исторический музей, как цент просветительской работы по краеведению (1913 – 1941гг.).//Музейний часопис, Миколаїв, Атол, 2003, с.17-22.
3. Гаркуша Н.М. Из истории формирования ольвийской коллекции Николаевского краеведческого музея.// Музейний часопис, Миколаїв, Атол, 2003, с.47-49.

4. Гаркуша Н.М. История городского естественно-исторического музея на страницах “Николаевской газеты”.//V Миколаївська обласна краєзнавча конференція Історія.Етнографія.Культура. Нові дослідження, Миколаїв, Атол,2004, с.38-41
5. Гаркуша Н.М. Личный фонд С.И. Гайдеченко в собрании ГАНО. // VI Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Історія.Етнографія.Культура. Нові дослідження, Миколаїв,2006, с.291-293.
6. Журнал протоколов заседаний Комиссии по принятию естественно-исторического музея от наследников Э.П.Францова (18 марта 1913г.-18 марта 1919 г.)-158с. НОКМ., Д-24028.
7. Заявление С.И.Гайдученко в музейную секцию отдела внешкольного образования – об охране памятников. 28 июня 1918. НОКМ., Д-18930.
8. Извещение ИАК Херсонскому губернатору о выдаче С,И,Гайдученко открытого листа на право проведения раскопок в окрестностях с.Себино и Ново-Петровка. 8 марта 1903г., НОКМ, Д-25226.
9. Книга посетителей Николаевского городского музея (15 декабря 1913 г.-1929г.), НОКМ, Д-3855.
10. Книга поступлений и приобретений экспонатов Николаевского городского музея. 1914-1915 гг. – 130 с., НОКМ, Д-24917.
11. Коллекция документов. Дело Николаевского Общественного управления с перепиской о принесении в дар городу родственниками покойного Э.П.Францова естественно-исторического музея(1911-1917 гг.), НОКМ, Д-23203/1-129.

Т.М. Губська

ПОХОВАННЯ ЧЛЕНІВ МИКОЛАЇВСЬКОЇ «ПРОСВІТИ» НА СТРОМУ ХРИСТИЯНСЬКОМУ ЦВИНТАРІ: ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

За останній час все більше значення в історичній науці набувають просопографічні дослідження. Сам термін «просопографія» в перекладі з давньогрецької мови означає

«особа», «особистість» та «пишу». Тобто мова йде про спеціальну історичну дисципліну, що вивчає біографії історичних осіб. Останні відносяться до конкретної епохи або місцевості. Сам просопографічний метод являє собою створення колективних біографій. Як свідчить особистий досвід автора, вивчення біографічних даних (епітафій) в поєднати з загальними питаннями історичного процесу мають велике значення. Фахівці вже давно звернули увагу на цей фактор [8;9]. У статті ми в перше у краєзнавчій миколаївській літературі зробили спробу поєднати некрополістику, біографічний метод та просопографію. На прикладі поховань діячів миколаївського товариства «Просвіта».

Вивчення пам'яток Миколаївського цвинтаря дозволяє створити колективні біографії, проводити вивчення архітектурних особливостей надмогильних споруд, епітафій, символічних зображень.

Миколаївський християнський цвинтар з'явився майже одразу після заснування міста – в 1790 році [5, с.154]. Слід нагадати, що усього в місті станом на 1930 р. знаходилось п'ять цвинтарів: окрім вищезазначеного караїмський, старообрядницький, єврейський та мусульманський. На сьогодні зберігся лише християнський на якому поховання не проводяться з 1972 року [3, с.51]. Відсутність охорони та повна байдужість з боку влади призвели до нечуваної руйнації пам'ятників та могил. За майже 180 років існування цвинтаря, тут було поховано близько 400 000 померлих серед яких державні діячі, адмірали, науковці, представники релігійної та літературної еліти, викладачі та прості люди.

Серед понівечених часом і злими людськими руками пам'ятників збереглися ті, що встановлені над могилами членів миколаївського товариства «Просвіта». Офіційною датою його створення вважається 25 лютого 1907 року. В цей день згадували 46 річницю з дня смерті Т.Г. Шевченка. Тоді в орендованому приміщенні будинку, що по вулиці Таврійській (суч. вул. Шевченка, 64) відбулося урочисте відкриття новоствореного товариства. Серед його засновників та активістів були відомі в місті люди: громадські діячі, юристи, музиканти, педагоги. Головою було обрано Миколу Миколайовича Аркаса (1853-1909рр.). Творчому і життєвому шляху цієї видатної особистості приділяло увагу багато сучасних істориків-краєзнавців [1;2;6].

Своєрідними «прототипом» товариства можна вважати таємну «Інгульську громаду» засновану в 1880 році та український гурток, що діяв з 1906 року.

Мета нашого дослідження полягає у тому, щоб нагадати про історичну роль тих членів просвіти чиї поховання збереглись на старому християнському цвинтарі, та про тих чиї могили залишаються невідомими. Біля південної стіни церкви знаходиться єдина надмогильна каплиця яка збереглася на цвинтарі майже без ушкоджень. Її встановлено над склепом родини Аркасів (мал.1). Представники цієї грецької родини уславили Миколаїв як військові, краєзнавці, етнографи та педагоги. Окрім засновника миколаївського товариства «Просвіта» тут свого часу були поховані його батько Микола Андрійович (1816 – 1881 та мати Софія Петрівна (1824-1898). Дослідники вважають, що в склепі знаходяться поховання інших членів родини Аркасів Окрім цього тут було перепоховано одного з засновників Миколаєва М.Л. Фалєєва чия могила біля Адміралтейського собору була знищена в 1936 році.

Як свідчать архівні данні вищезазначена каплиця була привезена з Італії на кошти вдови адмірала С.П. Богданович-Аркас у 1882 р. Її автором став архітектор Уліс Камбі. В середині каплиці, зверху над вікнами, розміщені мармурові медальйони з зображенням облич подружжя (мал.2). Цілком ймовірним можна вважати той факт, що до встановлення каплиці на її місці існував якісь інший надгробний пам’ятник.

Прямо навпроти братської могили учасників Кримської війни 1853-1856 рр..вціліла надгробна дошка на могилі засновника Миколаївського краєзнавчого музею Сергія Івановича Гайдученка (1866-1922). Членом миколаївського товариства «Просвіта» він став у 1907 році. Маючі юридичну освіту він в різні роки життя займав відповідні за фахом посади, неодноразово обирався гласним Миколаївської думи, входив до складу різних комісій Міської управи. Ці види діяльності поєднувались з археологічними дослідженнями. В товаристві він виконував обов’язки члена правління [7, с.165-170].

Незадовільним слід вважати стан пам’ятника над могилою Григорія Феофановича Манілова (1875 - 1954). Його прізвище згадується серед фундаторів товариства та його активних членів. Г.Ф. Манілов мав музичну освіту тому він був задіяним у роботі артистично-музичного відділу «Просвіти». Він до 1917 року

керував військовим оркестром, а у музичному житті країни приймав участь до 1950-х років і в решті решт отримав звання заслуженого діяча мистецтв України. Склеп Г.Ф.Манілова пограбували на початку 1990-х років.

На цвинтарі збереглося три пам'ятники під якими поховані представники родини Дюміних. Прохор Васильович Дюмін 25 лютого 1907 року на перших організаційних зборах просвітян був обраний кандидатом в раду товариства «Просвіта».

На сьогодні залишаються невідомими місця поховань інших членів Миколаївського товариства «Просвіта»: Миколи Дмитровича Лучати – педагога та краєзнавця, князя Миколи Антоновича Гедройца – засновника художнього музею ім. В.В. Верещагіна.

Таким чином, християнський цвинтар став останнім притулком для багатьох членів миколаївського товариства «Просвіта», діяльність яких сприяла значному підвищенню освітнього і культурного рівня населення міста. Їхні постаті уособили загальне уявлення про історію Миколаєва початку XX ст. і про ролі просвітницької діяльності в історії нашого суспільства.

Список використаних джерел та літератури

1. Березовська Т.В. Історичний портрет роду Аркасів. – Миколаїв: Вид-во Миколаївського державного університету, 2005. – 215 с.

2. Березовська Т.В. Аркаси в громадському та приватному житті //Аркасівські читання: Матеріали І Міжнародної наукової конференції 14-15 квітня 2011 р. – Миколаїв: Вид-во МДУ ім. В.О.Сухомлинського, 2011. – С.10-12.

3. Губська Т.Н. Город мраморных ангелов: Очерк Николаева: Изд-во Ирины Гудым, 2012. – 374 с.

4. Гузенко Ю.І. Становлення і діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX па початку XX ст.(На матеріалах Херсонської губернії). – Миколаїв: Вид-во, Іліон, 2006. – 232 с.

5. Кухар-Онышко Н.О. Николаевский некрополь// Матеріали IV обласної краєзнавчої конференції. – Миколаїв: Мижливості Кімерії, 2002. – С.154.

6. Маринковський І,Б. Ще раз про жетон 1908 року Українського товариства «Просвіта» у Миколаєві// Краєзнавчий альманах. №1. 2011. С.1214.

7. Николаевская «Просвита»//Ковалева О.Ф., Чистова В.П. Очерки истории культуры Южного прибужья (От истоков до начала XX века). Кн.1. – Николаев: Изд-во. Театра, 2006. – С.165-170.

8.Огурцо А.П. Биографический метод//Новая филосовская инциклопедия. – М.: Мисль, 2000. – Т.1. – С.267.

9. Петрова М.С. Просопография как специальная историческая дисципліна(на примере авторов поздней античности: Макробия, Феодосия и Марциана Капеллы). – СПб.: Алетейя, 2004. – 266 с.

О. О. Захарченко

ОКУПАЦІЙНА АГРАРНА ПОЛІТИКА НАЦИСТІВ У ПІВДЕННІЙ УКРАЇНІ

Проаналізовано реалізацію в період німецько-румунської окупації Південній України «нового аграрного порядку». Розглядаються заходи окупаційної влади по впровадженню аграрної реформи, її етапи і причини провалу.

Аграрна політика нацистських окупантів донедавна досліджувалась вибірково і обмежено. В останні роки доступ до раніше засекречених архівів дозволив впритул наблизитись до наукової розробки даної теми. Значно розширена джерельна база дозволила простежити складне і суперечливе коло питань щодо практичної реалізації «нового аграрного порядку» на тимчасово окупованій території України. Завдання даної статті - показати виняткове місце Південної України в колонізаторських планах нацистів, розглянути особливості здійснення аграрної політики у цьому регіоні, її трансформацію в залежності від перебігу подій на радянсько-німецькому фронті.

У нацистських планах завоювання і освоєння «життєвого простору» особливе місце займали Південь України і Крим. На нараді 16 липня 1941 р. А. Гітлер заявив: «Крим із прилеглими територіями (область північніше Криму) мають стати областю імперії. Ці прилеглі райони повинні бути якомога більшими»[1, с.162]. За участь у війні на боці рейху Румунії, фюрер пообіцяв віддати Одесу, хоча проти цього висловились Г. Герінг і А. Розенберг. Неабияку активність в наміченій колонізації Північного Причорномор’я і Криму виявив рейхсфюрер СС Г. Гіммлер, який хотів створити на цих землях заселену есесівцями область «Готенгау» [2, с.28-29]. Роздачею землі і

розселенням есесівців займалося спеціально створене ще задовго до агресії Головне управління раси і поселень Ру СХА [3, с.9]. Для пришвидшеної аграрної колонізації краю і економічного освоєння південноукраїнських степів керівництво Третього рейху збиралося задіяти виховану в нацистському дусі молодь-членів Гітлерюгенду і спілки німецьких дівчат, які з моменту приходу до влади нацистів проходили обов'язкову щорічну сільськогосподарську практику. Саме молоді багатодітні селянські сім'ї представників вищої «нордичної раси» мали заселити, обжити і назавжди витіснити з рідної землі «неповноцінне» у расовому відношенні місцеве населення. Крім вихідців із рейху до аграрної колонізації планували залучити близьких до «істинних арійців» за «нордичними» ознаками данців, норвежців, шведів, голландців, британців. На територію кримського півострова фюрер мріяв пересилити вихідців із австрійського Тіроля, тому й призначив австрійця А. Фрауенфельда генерал-комісаром округу «Крим». Нацистський вождь не з ким не хотів ділитися перлиною Причорномор'я. Коли у серпні 1941 р. до Вермахту долучилися для ведення спільних дій італійські війська, Гітлер у таємному наказі командуючому 11-ю німецькою армією Шоберту розпорядився ні за яких обставин й близько не допускати італійський корпус, що увійшов до складу цієї армії до бойових дій у Південній Україні і використовувати союзників якомога далі від узбережжя Чорного моря [4, с.12]. Зазіхали на землі Північного Причорномор'я і румунські завойовники [5, с.450]. В їхніх планах було створення за рахунок молдавських і українських земель Великої Румунії (Romania Mare). Маршал Антонеску пообіцяв щедро нагородити українською землею вояків румунської армії. За наказом помічника ставки румунського верховного командування генерала Тетеряну у військових частинах напередодні вирішальних боїв за Одесу почали складати списки солдат і офіцерів охочих заволодіти земельними наділами в Придністров'ї та Прибужжі [6, с.22]. З дозволу фюрера румунські загарбники майже три роки хазяйнували у так званій «Трансністрії» (території у межиріччі Дністра і Південного Буга) тільки в період окупації. Знаючи про тимчасовість свого перебування у Причорномор'ї, румунські окупанти й поводилися відповідно, намагаючись максимально спустошити сільськогосподарські ресурси регіону для задоволення своїх колосальних потреб у

продовольстві та сировині. Тому аграрна політика румунських загарбників була цілковито спрямована на тотальне хижацьке пограбування українського села. У цьому відношенні румунська армія навіть перевершила Вермахт, особливо під час відступу з Північного Причорномор'я навесні 1944 р. Тільки для діючих на території України військових частин румунське командування розраховувало щорічно, шляхом грабунку і реквізиції, одержувати 94 500 т. картоплі, 31 000 т. фуражу, 206 500 т. кормів для коней, 135 500 т. картоплі [7, с.292].

Головним завданням і основною метою нацистської аграрної політики було налагодження безперебійного постачання продовольством і сировиною Вермахту і рейху. За рахунок сільськогосподарських ресурсів України цілковито утримувались і союзні Німеччині румунські, італійські, угорські, словацькі і хорватські війська. Конкретні форми аграрної політики до війни не розроблялись. Остаточне вирішення аграрного питання відкладалося на післявоєнний період. В ході ж війни окупантами проводилась політика, яка мала чимало протиріч і завжди пов'язувалась з перебігом подій на радянсько-німецькому фронті та з рухом Опору на підконтрольній німецько-румунським завойовникам території. Запроваджуючи «новий аграрний порядок», нацисти сподівалися вирішити одразу три ключових завдання: економічне, політичне та ідеологічне. Якщо в економічному відношенні аграрна політика мала задовольнити колосальні потреби у продовольстві та сировині, то її політичний аспект полягав у тому, щоб шляхом поступової, поетапної заміни колективного господарювання одноосібним привернути на свій бік українське селянство, як ту категорію населення, що найбільш постраждала від сталінщини в роки розкуркулювання, насильницької колективізації та голодомору 1932-1933 років і тим самим знайти в ньому, або хоч серед певної його частини, спільника й вагому опору в боротьбі з радянським підпільно-партизанським рухом. В ідеологічному контексті нацистські «аграрні реформатори» шляхом роздачі частини захопленої землі у приватну власність, намагалися внести розлад та дезорганізацію в лавах Червоної Армії та радянського тилу. В аграрній політиці окупантів у Північному Причорномор'ї чітко простежуються три основні етапи. Перший етап (з серпня 1941 р. по січень 1942 р.) характеризує політику військової і цивільної окупаційної влади в умовах «бліцкрігу» і до його провалу; другий – в період затяжної

війни (лютий 1942 р. – липень 1943 р.), й третій, заключний етап, пов'язаний з великим загальним відступом німецько-румунської армії на південній ділянці Східного фронту, коли ворожі зайди вдалися до варварської тактики «випаленої землі» -- тотальної руйнації, грабунку і спустошення промисловості і сільського господарства краю. Особливо жахливі часи настали безпосередньо перед самісіньким визволенням Південної України від загарбників – у лютому – квітні 1944 року.

На першому етапі аграрної політики в умовах «блискавичної війни», захопивши за доволі короткий час значні території України, оголосивши всю завойовну землю власністю Третього рейху і взявши курс на створення воєнних поселень німецьких колоністів, гітлерівське керівництво вважало доцільним, передусім з економічних міркувань, зберігати деякий час велике сільськогосподарське виробництво, яке утворилося в Україні у передвоєнні роки. У своєму вузькому оточені Гітлер наполягав, що за будь-яких обставин слід повністю підпорядкувати собі існуючу колгоспну систему, створену Сталіним, оскільки вона давала змогу встановити абсолютний контроль за сільськогосподарським виробництвом, збором, вилученням і відправкою до Німеччини великих партій продовольства та сировини.

У грудні 1941 р. Червона Армія перейшла у контрнаступ під Москвою. «Бліцкріг» з тріском провалився. На окупованій території ширився партизанський рух. У війну з рейхом вступила найпотужніша держава світу – США. На початку 1942 року утворилася антигітлерівська коаліція. Ці обставини докорінно змінили ситуацію. Військове протистояння набуло затяжного, тривалого, виснажливого характеру. Все це змусило Гітлера все ж дозволити Розенбергу провести в дію «новий аграрний порядок» (Neue Agrarordnung), оголошений рейхсміністром 15 лютого 1942 року. Згідно указу колгоспи перетворювалися на громадські господарства (Gemeinwertschehaften), радгоспи на державні маєтки (Staatsguter), МТС – на опорні пункти. Другий етап реформи передбачав перетворення частини громадських господарств, які виконають поставки, до статусу сільськогосподарських кооперативів (Landbaugenossenschaften). На третьому етапі реформи передбачалося створення обмеженої кількості одноосібних селянських господарств (Einizelwirtschaften). Весь сільськогосподарський інвентар

розподілявся по «десятихатках», на чолі яких стояв призначений окупантами бригадир, контроль за бригадами здійснював сільський староста. У румунській зоні окупації – губернаторстві «Транснітрія» (Одеська область, південні райони Вінницької і західні райони Миколаївської областей), аграрний закон був проголошений 14 березня 1942 р. згідно розпорядження №55 І. Антонеску – Г. Алексяну. За цим законом колишні колгоспи перетворювалися в трудові громади, а радгоспи – на державні ферми. Трудові громади ділилися на трудові бригади, які в середньому нараховували по 20-30 сімей. За ними закріплювалося близько 200 га землі.

Велику увагу завойовники приділяли ідеологічній обробці населення. До десятої річниці голодомору 1932-1933 років практично в усіх україномовних газетах багато матеріалів було надруковано про цю трагедію українського селянства. Загальноукраїнський часопис «Український хлібороб» (щотижневик накладом 250 000 примірників), закликав «селян віддячити своїм визволителям від колгоспного ярма сумлінною працею». Починаючи з весни 1942 р. масовим тиражем видавались брошури «Питання і відповіді по земельній реформі», «До нового життя», «Про новий порядок землекористування». Лише в травні 1942 р. в РКУ було розповсюджено 275 000 кольорових плакатів, 259 000 брошур, 415 000 листівок і пам’яток, 924 000 стінгазет, які доводили переваги «нового аграрного порядку». Окупанти дозволили місцевим колабораціоністам створювати товариства «Сільський господар». У грудні 1942 року було надруковано сільськогосподарський календар на 1943 рік «Край чорнозему», який прославляв аграрну політику нацистів [8, с.188].

Для швидкого впровадження «нового аграрного порядку» командуючий тиловим районом групи армій «Південь» 6 травня 1942 р. видав наказ про створення так званих «Особливих штабів аграрної реформи», які мали вести роз’яснювальну роботу для реалізації аграрної реформи. Щоб покращити пропагандистський ефект щодо виголошеної реформи, співробітник рейхсміністерства окупованих східних областей доктор Тауберт 6 травня 1942 р. надіслав Розенбергу службову записку про необхідність виготовлення документального фільму, який мав довести населенню усі переваги аграрного порядку. 25 травня 1942 р. розпорядженням відділу військової адміністрації створено

спеціальний штаб «Новий аграрний порядок» при головній групі сільського господарства у Полтаві на чолі з доктором Шиллером. 19 червня 1942 р. економічний штаб «Схід», головна група сільського господарства ухвалили розпорядження «Практичне здійснення нового аграрного порядку». В ньому німецькі пропагандисти мали в першу чергу наголошувати, що основним змістом «нового аграрного порядку» є поступовий перехід від колективного до одноосібного господарювання в межах кооперативів (хліборобських спілок). В РКУ в 1942 р. до цієї категорії господарств станом на 1 грудня перейшло 10,4% громадських господарств [9, с.186]. Грандіозними були і плани нацистів по економічному і господарському освоєнню засушливих районів Південної України. Це ще раз говорить про виняткове значення цього регіону, оскільки більше ніде на окупованій радянській території за час окупації вони не планували нічого подібного. 30 липня 1942 р. на ім'я рейхскомісара Е. Коха надійшла пам'ятна записка відносно зрошення Південної України і Криму водами Інгульця і Дніпра. План зрошувальної системи подавався на окремій карті з усіма подробицями і розрахунками. Відкриття першої черги зрошувальної системи планувалося на осінь 1943 р. Оскільки степові райони Північного Причорномор'я завжди страждали від суховіїв, у липні 1942 р. окупанти видали розпорядження про висадку лісосмуг. Для покращення вивозу зібраного урожаю в рейх генерал-комісар Миколаєва Е. Опперман 28 вересня 1942 р. видав наказ про будівництво вузькоколійних залізниць в генеральній окрузі «Миколаїв» [10, с.113-114]. Таким чином, на другому етапі аграрної політики нацисти намагалися налагодити економічне життя для подальшого ведення війни, розпочали господарське освоєння Північного Причорномор'я, але не для покращення життєвого рівня селянства, а виключно для більш ефективної експлуатації сільського господарства у власних цілях і закладення фундаменту для повоєнної колонізації краю вихідцями з рейху.

Катастрофа Вермахту і військ союзників на берегах Дону і Волги спричинила нову, ще більш суттєву військово-політичну кризу в керівництві Третього рейху. Намагаючись негайно виправити скрутне становище перед вирішальною битвою світової війни на Курські дузі, нацисти неабияк активізували зусилля на негайному вирішенні аграрного питання шляхом

приватизації землі. Перед початком операції «Цитадель», з дозволу фюрера, рейхсміністр окупованих східних областей А. Розенберг вкотре за війну спробував розіграти чергову козирну карту, оголосивши від імені рейху 3 червня 1943 р. «Декларацію німецького уряду про приватну власність селян на землю». Цей документ обіцяв надати землю не тільки селянству, а й тим, хто перебував на примусових роботах у Німеччині (остарбайтерам) і навіть червоноармійцям, закликаючи їх до масового дезертирства напередодні Курської битви.

Але вносити будь-які зміни було вже запізно, оскільки Червона Армія, розгромивши на Курській дузі добірні німецькі війська, остаточно захопила ініціативу і перейшла у рішучий наступ по всьому фронту. Тому заключний, третій етап аграрної політики позначився відвертим хижацьким пограбуванням і нищенням сільськогосподарських ресурсів України. Відступаючи з Лівобережної України і Донбасу, за наказом фюрера окупанти здійснювали варварську тактику «випаленої землі» - тотально спустошуючи українську землю, піддаючи усе руйнації та знищенню. «Новий аграрний порядок» не дав очікуваних результатів і зазнав цілковитого краху. Українське село нацистським «аграрним реформатором», попри всі їхні намагання, так і не вдалося звабити і здолати.

Література

1. Ямпольский В. П. «… Уничтожить Россию весной 1941 г.» (А. Гитлер. 31 июля 1940 года): Документы спецслужб СССР и Германии. 1937-1945 гг. / Владимир Ямпольский. – М.: Кучково поле, 2008. – 656 с.

2. Родионов В. «Истинные арийцы». Расовые мифы Гитлера / Владимир Родионов. – М.: Яуза – пресс, 2012. – 384 с.

3. Семенов К. К. Дивизии войск СС. История организации, структура, боевое применение / Константин Семенов. – М.: Яуза – пресс, 2007. – 288 с.

4. Петров Б. Н. Как делили Украину Гитлер и Муссолини / Б.Н. Петров//Военно-исторический журнал. – 1992. - №6. – С. 10-15.

5. Васильченко А. Между Дуче и Гитлером. Румынские ученики фюрера/ Андрей Васильченко. – М.:Эксмо, Яуза, 2004. – 480 с.

6. Шульга З. П. Українське селянство не буде в фашистській неволі / З. П. Шульга. – Уфа: Видавництво АН УРСР, 1942. – 36 с.

7. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине 1941-1944. В 2кн. Книга первая. Борьба в подполье. – К.: Наукова думка, 1985. – 400 с.

8. Селянство Півдня України: історія і сучасність. Збірка доповідей Всеукраїнської наукової конференції. – Миколаїв: МДУ, 2003. – 240 с.

9. Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941-1944. – Миколаїв: КВІТ, 2004.-503 с.

10. Захарченко О. Південь України в планах «Третього рейху» / О. Захарченко // Південна Україна: проблеми історичних досліджень. Збірник наукових праць. Частина ІІ. – Миколаїв, 1998. – С. 112-115.

Н.В. Калкутина

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТРУДОВОГО ВИКОРИСТАННЯ ІНОЗЕМНИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ НА ВІДНОВЛЕННІ СУДНОБУДІВНИХ ЗАВОДІВ М. МИКОЛАЄВА (1944-1945 рр.)

У статті досліджується практика використання праці іноземних військовополонених на відновленні суднобудівних підприємств м. Миколаєва та їх інфраструктури.

Друга світова війна, стала найбільш яскравою ілюстрацією характеру збройних конфліктів початку ХХ століття. Ставши найбільш масштабною за географією бойових дій, за матеріальними, людськими втратами, вона вивела військовий полон з розряду простої ізоляції та утримання військ противника з метою виключення їх участі в збройній боротьбі. Саме в період Другої світової полон перетворюється на повномасштабний засіб відшкодування воєнних збитків, нанесених противником, на своєрідні репарації працею.

Довгий час тема радянського військового полону була позбавлена свого об’єктивного висвітлення через те, що інформація про перебування іноземних військовополонених на

території СРСР була закритою для дослідників. Ще й сьогодні проблема утримання та трудового використання іноземних військовополонених в таборах НКВС, зокрема, й на Півдні України, все ще продовжує відноситись до категорії малодосліджених. Після розсекречення частини архівних документів з'явилися публікації, в яких, зокрема, досліджується й працевикористання контингенту таборів НКВС для військовополонених. До даної проблеми зверталися у своїх статтях О. Потильчак [9], В. Левикін [7], О. Буцько [3], М. Лобода [8]. Процес залучення військовополонених до відбудовчих робіт охарактеризовано в монографії А. Чайковського [15]. А от щодо залучення полонених ворожих армій до відбудови промислових об'єктів Півдня і, зокрема, Миколаєва, то окремі опосередковані згадки містяться хіба що в монографіях О.Потильчака [10], В. Сергійчука [11].

Отже, питання працевикористання бранців війни на миколаївських промислових підприємствах потребує ґрунтовного та комплексного дослідження. А відтак, метою даної статі являється висвітлення, на основі архівних джерел, внеску військовополонених Німеччини та країн-сателітів у відновлення зруйнованого війною економічного потенціалу суднобудівних заводів Миколаєва.

Систематичне використання робочих рук бранців почалося вже починаючи з другої половини 1942 р, адже в умовах воєнного часу утримувати величезний іноземний контингент без усякого зиску було неприпустимим. Але якщо в роки війни праця військовополонених не мала вирішального значення, то по її закінченню вона стала значущим фактором. Господарство країни, зруйноване під час війни потребувало радикального відновлення. Розорена війною країна, майже знищена промисловість, виснажене сільське господарство, скорочення чисельності придатного до праці населення, тяжке матеріальне становище цивільних громадян – всі ці фактори унеможливлювали утримання такої кількості військовополонених, і, тим більше, не дозволяли забезпечити останнім гідні умови утримання, які відповідали б нормам міжнародного права. Отже, після визволення окупованих територій, використання величезного трудового ресурсу військовополонених стало як ніколи актуальним. Бранців залучили до відбудови народного

господарства, постраждалого під час війни – заводів, портів, залізних доріг, житлового фонду.

Відбудова промисловості здійснювалася за програмами Держплану СРСР та місцевих партійних і господарських органів під керівництвом ДКО. Працюючи на промислових підприємствах країни, військовополонені мали власною працею відшкодовувати витрати на своє утримання та, водночас, відбудовувати те, що було ними колись зруйновано.

Розпорядженням НКВС СРСР за № 142 від 18 квітня 1944 року було поставлене завдання максимально залучити до трудового використання всіх військовополонених, здатних до праці, підвищити продуктивність праці, встановити жорстку трудову дисципліну з дотриманням умов режиму, ізоляції, медико-санітарного обслуговування та побутового облаштування військовополонених [4, с. 431].

Однією з важливих галузей радянської військової промисловості в Південній Україні залишалося суднобудування. Суднобудівні заводи ім. Андре Марті та ім. 61 комунару до війни займалися будівництвом воєнних кораблів різних класів.

Німецькі окупанти планомірно, на протязі місяця, повністю зруйнували всі будівлі, споруди, обладнання, енергетику та транспорт заводів. Із заводу № 444 ім. А. Марті було вивезено все обладнання та матеріальні цінності. Виробничі та службово-побутові корпуси заводу та частина обладнання, що залишилася, були повністю зруйновані та виведені з ладу. Із загальної кількості 384.000 м^2 площі, як у займали цехові споруди, залишилося 44.000 м^2. Була повністю зруйновані ЦЕС, насосні станції, залізничні шляхи. Із 3.200 одиниць технологічного та підйомно-транспортного обладнання частково збереглося та підлягало відновленню лише 830 одиниць. З 7 стапелів збереглося 4 без кранового обладнання. Був знищений плавдок вантажопідйомністю 30.000 тон. З двох плавкранів вантажопідйомністю 150 та 25 тон. відповідно перший був підірваний та затоплений, другий – вивезений до Румунії. [5, арк. 11]

Щодо заводу №445 ім. 61 комунару, то за час німецької окупації він був зруйнований повністю, за виключенням дрібних допоміжних приміщень цехів, що випадково збереглися [5, арк. 31].

Не зважаючи на виключні руйнування, безумовна доцільність їх відновлення диктувалася наявністю підготовлених майданчиків, стапелів, підземних комунікацій, збереженням фундаменту майже всіх цехів та наявністю висококваліфікованих кадрів суднобудівників. Виробнича діяльність на цих заводах до будівництва необхідних цехів та насичення їх технологічним обладнанням була просто неможлива [14, арк. 2].

До відновлювальних робіт приступили вже з дня визволення (організаційно-підготовчий період) і в повній мірі після постанови ДКО від 21 квітня 1944 р. № 5696с, яка визначила відновлення заводів на довоєнну потужність.

Відбудову заводів було покладено на Особливу будівельно-монтажну частину Наркомбуду – (Далі - ОБМЧ-44) - відновлення будівель та споруд, а також власне на самі заводи – відновлення та монтаж обладнання [5, арк. 11]

Але в умовах тотальної нестачі робочих рук, відновити виробничі потужності заводів не було можливості. Станом на II квартал 1944 р. працездатного населення Миколаївській області налічувалося лише 135. 000 чол. [12, арк. 36].

В доповідній записці на ім’я М. Хрущова секретар Миколаївського обкому КП (б)У І.М. Філіпов повідомляє: «ДКО постановою від 21 квітня 1944 р. «Про першочергові заходи по відновленню заводів Наркомсудпрому №№ 444 та 445 в Миколаєві» зобов'язав Комітет по обліку та розподілу робочої сили6 при РНК СРСР провести мобілізацію в 2 кварталі 1944 р. додатково до раніше мобілізованих 2.000, ще 7.000 чол. з населення нашої області на відновлення вказаних заводів. Мобілізацію провести в першу чергу по відношенню до решти підприємств» [12, арк. 34].

Але й додаткові мобілізації трудових ресурсів не розв’язували проблеми. Отже, до відбудови виробничих об'єктів та житлового фонду активно залучили і військовополонених ворожих армій, які утримувалися в таборі НКВС для військовополонених № 126, створеного розпорядженням НКВС від 12 травня 1944 року [16, с. 134]. і розташованого в селищі Темвод. Їх трудове використання здійснювалося згідно наказу НКВС СРСР № 00675 від 6 квітня 1943 р. [1, арк.38зв.], згідно якого управління таборів НКВС, поряд з із забезпеченням ізоляції військовополонених та збереженням їх як робочої сили, повинні були організувати трудове використання останніх за

спеціальними завданнями Управління НКВС СРСР у справах військовополонених та інтернованих. [4, с. 452]

Однак, фізично виснажені та деморалізовані військовополонені виявилися зовсім не придатними для важкої фізичної праці: ослаблені, хворі, роздягнені та роззуті в 1944 р. на роботу майже не виводилися. Значна їх частина не тільки не могла працювати, а й просто пересуватися без сторонньої допомоги. З 8.630 чол. військовополонених, які з травня по вересень 1944 р. прибули до табору № 126, 1.603 особи вже були хворими на дистрофію різного ступеню. [1, арк. 40].

Загальний трудовий фонд табору в серпні 1944 р. складав 2.527 чол.[1, арк.39]. Станом на вересень того ж року трудовий фонд вже складав 6.066 чол., котрі давали щоденний виробіток 9 крб. 77 коп., замість 10 крб. запланованих. Це пояснювалося виводом на роботи 2.500 військовополонених II групи працездатності, які вишли з карантину.

У III-му кварталі 1944 р. на заводі ім. 61 комунару питома вага військовополонених до загальної кількості робітників складала 74 %., а питома вага виконаних будівельних робіт при цьому складала 64% від загального об’єму на суму 2800,000 крб. [1, арк.39].

У листопаді 1944 р. на заводах ім. Андре Марті та ім. 61 комунару працювало 1.860 чол. військовополонених, які виконували виробничі завдання на 95,1 % [1, арк.43]. Серед причин недовиконання виробничих завдань, зокрема, називалися скорочення робочого дня до 6 годин (робота велася лише на протязі світлового дня), гостра нестача будівельних матеріалів у госпорганів внаслідок чого велика кількість відпрацьованих людиноднів припадало на аварійні роботи з низькою оплатою праці. Також причиною зниження продуктивності ставали кліматичні умови: в холодну пору були відсутні закриті фронти робіт та місця обігріву.

На 10 грудня 1944 р. із загальної кількості 10.360 чол. військовополонених в таборі на виробництві було зайнято 3.233 (31,2%) [1, арк.56]. При цьому на заводах ім. А. Марті та ім. 61 комунару працювала переважна частина працездатного контингенту - 2.168 чол. Середній відсоток виконання виробничих завдань при цьому складав 76,7. Середня заробітна платна за один відпрацьований людинодень дорівнювала 6 крб. 94 коп. Порівняно з попередніми місяцями вивід на роботи

збільшився на 308 осіб, але продуктивність праці навпаки зменшилась, в результаті чого фінансовий план не був виконаний.

До кінця грудня 1944 р. відсоток виводу військовополонених на роботи ще більше знизився: із загальної кількості 10.103 чол. військовополонених на виробництві використовувалися лише 2.043 чол. (20%). Поряд зі шпитальними хворими та полоненими, котрі знаходилися в оздоровчій команді, на роботу не виводилося ще 2.783 особи через незабезпеченість взуттям та одягом [6, арк. 53].

Кількість фізично здорових і придатних до праці була вкрай низькою, щомісячно знижуючись: якщо в січні 1945 р. фізично здорових налічувалося 52%, лютому – 50% а в березні – лишилося 44% [6, арк. 61]. Але, не зважаючи на це, відсоток трудового фонду військовополонених був доволі високим. Так, в лютому 1945 р. ОБМЧ-44 на відновленні заводів мала в своєму розпорядженні 3.430 чол. робітників, з яких 1.090 військовополонені, 2.340 вільнонаймані.

Низьким залишався кваліфікований склад робітників, що значно уповільнювало виконання виробничих завдань [6, арк. 50].

Господарниками ОБМЧ-44 Наркомбуду не виконувались ряд умов договору, укладеного між ним і табором: в зоні табору була відсутня пральня, не виготовлено обіцяних 2.500 двоярусних дерев'яних ліжок для полонених, в результаті чого останні спали прямо на підлозі, що ставало причиною підвищеної захворюваності, а отже суттєво зменшувало їх працездатність. На виробництві не були обладнані місця обігріву в осінньо-зимових період, другі гарячі страви видавалися лише для 1.250 військовополонених, зайнятих на важких роботах, замість належних 3.500.

Використання військовополонених на відновленні заводів як бачимо було незадовільним, а особливо по центральному табору, де на відновленні заводів працювало в II-му кварталі 1945 р., лише 14% від загальної кількості військовополонених [6, арк.61 зв.].

Незабезпеченість будматеріалами (цементом, цеглою), інструментами (зубилами, пилками, сокирами), в результаті чого робітники простоювали без роботи, ставали суттєвими факторами зниження виробничих показників.

Роботи часто велися вручну, без застосування будь-яких механізмів, лебідок. Організація техніки безпеки було вкрай незадовільною, що ставало причиною численних травм та навіть смертельних випадків на виробництві.

За вересень-жовтень 1944 р. відмічені 107 випадків виробничого травматизму саме через погану техніку безпеки [1, арк.40 зв].

Для підвищення продуктивності праці використовувалася ціла система засобів. Для тих, хто перевиконував виробничі норми передбачалося додаткові норми харчування, а також матеріальне заохочення. Між бригадами військовополонених проводилися соцзмагання по виконанню планів роботи. Найбільш сумлінні робітники отримували право першими повернутися на батьківщину. Для саботажників була розроблена система покарань, включаючи кримінальні. Разом з тим, умови утримання і праці військовополонених приводили до їх фізичного виснаження та високої смертності контингенту.

Калорійність їжі в радянських таборах не відповідала енергетичним затратам, адже бранці були зайняті на важких будівельних роботах і потребували підвищених норм харчування. Крім того, військовополонені часто виводилися на роботи голодні.

Та не зважаючи на труднощі як об’єктивного, так і суб’єктивного характеру, що супроводжували відбудовчий процес в перший повоєнний рік, завод ім.. А.Марті загальними зусиллями відновив в 1945 р. (здав до експлуатації та під монтаж) 18 цехів, з виробничою площею 50.700 м^2 Річний план по валовій продукції завод виконав на 100, 3 %, по товарній на 105,95%. Завод ім.. 61 комунара також перевиконав річний план, як з валової продукції (100, 2% від плану) так і по товарній (117% від плану). На заводі було відновлено 11 цехів з виробничою площею в 10.742 м^2.

Паралельно з відновленням ці заводи виробляли і основну продукцію: ремот тральщиків та есмінцв, виготовлення та ремонт барж та понтонів [13, арк. 2].

Отже, залучивши до відбудови промислових об’єктів країни військовополонених, радянське керівництво намагалося оптимізувати їхню працю. Але в умовах повоєнного лихоліття ефективність використання робочих рук бранців війни була вкрай низькою, адже виснажені та, в переважній своїй більшості, хворі

на дистрофію полонені в 1944-945 рр. були неспроможні відбудовувати промислові гіганти. В окремих випадках витрати на утримання військовополнених перевищували прибуток від їх трудового використання.

Література

1. Архів відділ режимно-секретний та документального забезпечення УМВС України в Миколаївській області (Архів ВРСДЗ УМВС України в Миколаївській області), ф.37, оп. 3, спр. 205, ч.4, 156 арк.
2. Архів ВРСДЗ УМВС України в Миколаївській області, ф.37, оп. 3, спр. 205, ч. 1, 58 арк.
3. Буцько О. Військовополонені в СРСР (1941-1945 рр.) / О.В. Буцько // Український історичний журнал. - 2000.- №4.- С. 120-126.
4. Военнопленные в СССР. 1939-1956. Документы и материалы / Сост. М.М.Загорулько, С.Г.Сидоров, Т.В. Царевская / Под. ред. проф. М.М. Загорулько. – М.: Логос, 2000. – 1120 с.
5. Державний архів Миколаївської області (ДАМО), ф.7, оп.,4, спр. 135, 138 арк.
6. ДАМО, ф.7, оп.4, спр. 234, 135 арк,
7. Левикін В. Деякі аспекти працевикористання іноземних військовополонених у радянському Союзі (1944-1950 роки) / В.В. Левикін // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України Інститут історії України. - К., 2005.- Вип. 9.- Ч. 3.-С.110-113.
8. Лобода М. Залучення іноземних військовополонених до відбудови виробничих об’єктів України 1943-1950 рр. / М. К. Лобода // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України Інститут історії України. - К., 2006.- Вип. 10.- Ч.2.- С.346-357.
9. Потильчак О. Використання німецьких військовополонених на підприємствах вугільної та металургійної промисловості України (1944-1945 рр.) / О. В. Потильчак // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України Інститут історії України.- К., 2003.- Вип. 7.- Ч.2.-С. 183-189.
10. Потильчак О. Таємниці «західного інтернування»: японці в радянських таборах для військовополонених в Українській РСР (1946-1949 рр.) / О. Потильчак, В. Карпов, Т. Такеучі. - К.: Вид-во Акад. праці і соц. відносин Федер. профспілок України, 2011.- 176 с., 24 іл.

11. Сергійчук В. Новітня каторга. Військовополонені та інтерновані Другої світової війни в УРСР. – К: Українська Видавнича Спілка, 2001. – 188 с.

12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф.1, оп.23, ч.1, спр. 1243, 148 арк.

13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, ч. 1. спр. 1891, 60 арк.

14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 1299, 51 арк.

15. Чайковский А.С. Плен. За чужие и свои грехи (Военнопленные и интернированные в Украине 1939-1953 гг.). - К.: Парламентское издательство.- 2002.- 503 с.

16. Шитюк М.М. Військовополонені Німеччини і країн-сателітів у відновленні повоєнного Миколаєва в 1944-1949 роках. / М. М. Шитюк // Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського: Зб. наук. праць. - Вип. 3.31.: Історичні науки. - Миколаїв, 2011.- С.134-139.

М.І. Камінська

ЄВГЕН ПЕТРОВИЧ ЗАЙЦЕВ – ВЧИТЕЛЬ, МИТЕЦЬ, МАЙСТЕР

Різьба по дереву – один з най поширених та оригінальних видів народного мистецтва. З одного боку, вона розвивається як ужиткова й архітектурна орнаментика, з другого – як скульптура, іграшка, об'ємний декоративний посуд.

Одним із визначних майстрів декоративно-прикладного мистецтва Півдня України у 70-90-х роках XX ст. був заслужений майстер народної творчості Євген Петрович Зайцев (1940-2001 рр.). Його дивовижні твори у дереві сповнені теплом, філософською мудрістю і народністю.

Можна відокремити три етапи біографії Є.П. Зайцева, які виходять один з одного і відображають різні сторони його особистості.

Перший етап – це становлення його як талановитого актора і режисера. Євген Петрович народився 1940 р. у місті Орша (Білорусь), в сім'ї військовослужбовців. У 1963 р. поступив на факультет культурно-просвітницької роботи Московського державного інституту культури. Працював, спочатку викладачем культурно-просвітницького училища у м. Тамбов, пізніше завідуючим кафедрою режисури Тамбовської філії Московського державного інституту культури. [1, с.76]

Другий етап біографії почався з 1974 року, коли художник почав працювати у Миколаївському культурно-просвітницькому факультеті Київського державного інституту культури на кафедрі режисури. Паралельно він захоплювався різьбленням по дереву і як художник брав участь в обласних і всеукраїнських виставках.

У 1979 році Євген Зайцев продовжив педагогічну діяльність на курсах художників – оформлювачів обласного науково-методичного центру народної творчості, а також був різьбярем по дереву художнього фонду Миколаївського художньо-виробничого комбінату. У ці ж роки він входить до складу творчого об'єднання народних майстрів «Прибужжя», виконуючи обов'язки голови правління.[2,3,с.9]

З 1977 року Євген Петрович був учасником 51 виставки. Його твори експонувалися на 31 обласних, 13 республіканських, 4-х всесоюзних і 3-х міжнародних виставках, неодноразово був нагороджений дипломами всесоюзних виставок.

Майстер став відомим завдяки декоративним панно у дереві, виконаним у техніці горельєфу на основі традиційних мотивів народного різьблення. Ці панно зображають простих людей – «мужичків», які працюють, відпочивають, грають на музичних інструментах, згадують минуле та інше. Кожен з них займається своєю улюбленою справою і є щасливою людиною. Саме ці образи, немов автопортрет, розкривають філософію його робіт і характеризують філософію його душі. За своє життя майстер створив біля 100 робіт.

21 лютого 1992 року указом президента України Е.П. Зайцеву було присвоєно почесне звання «Заслужений майстер народної творчості України» [КП63940, Д28151].

З 1993 по 2001 роки він працював на кафедрі декоративно-прикладного мистецтва Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв у напрямку обробка дерева на посаді доцента, пізніше професора. Сформована Євгеном Петровичем структура викладання забезпечувала високу ефективність навчання і підготовку висококваліфікованих спеціалістів з художньої обробки дерева.

Сьогодні його учні продовжують розвивати традиції народного різьблення південного регіону України – величезну справу найталановитішого майстра. Це Миколаївські художники-майстри Олександра Партека, Володимир Гусєв, Юрій Одробінський, Тарас Завіруха, Олександр Докукін та ін.

Його роботи зберігаються у колекціях Миколаївського художнього музею ім. В.В. Верещагіна, Миколаївського краєзнавчого музею, в музеї Президента України, в Москві, Санкт-Петербурзі, Києві, Львові. Багато робіт пішли за кордон - Німеччина, Франція, Канада, Америка.

З дня смерті митця минуло багато років, проте часточка душі Євгена Петровича продовжує жити у його роботах, витворах учнів та серцях шанувальників.

Так, 2 вересня 2002 року в галереї «Імена» миколаївського філіалу Київського національного університету культури і мистецтв була відкрита виставка, перша після смерті Євгена Петровича, – «Виставка творів майстра та його учнів» [4].

2007 р. його роботи були представлені на виставці «Крізь плин часу» у Миколаївському обласному краєзнавчому музеї. На ній були представлені роботи майстра, які зберігалися в фондах музею та родинної колекції. [5]

2008 р. проходила виставка робіт Є.П. Зайцева у Миколаївському обласному художньому музеї.

6 липня 2010 року у приміщенні Миколаївського обласного краєзнавчого музею відкрилася виставка Є.П. Зайцева «Майстер та учні». Основу виставки складала колекція панно, яка зберігалася у дружини Євгена Петровича – Юлії Федорівни Вобленко. Окрім робіт майстра були представлені витвори його учнів – заслуженого майстра народної творчості України В. Туровського, кандидата мистецтвознавства Ю. Одробінського, майстрів – різьбярів Т. Чепурно, О. Когана, І. Боброві. [6,7]

У 2013 році велика колекція робіт Євгена Петровича потрапила у фонди Миколаївського обласного краєзнавчого музею. Це 60 панно, 8 скульптур, 3 карбування та різьблені палиці. Доповнюють зібрання документи та фото майстра. [8]

В пам'ять про справжнього майстра, 13 червня 2013 року у новому приміщенні Миколаївського обласного краєзнавчого музею відкрилася персональна виставка «Діалоги з деревом Євгена Зайцева».

Зараз в зібранні музею зберігається 78 художніх виробів Євгена Петровича Зайцева. Це найбільша колекція миколаївського майстра. Його творчий спадок вивчається, готується до друку каталог робіт.

Література

1. Одробінський Ю. Улюблена справа Євгена Зайцева.// Шлях до визнання: Науково - публіцистичний альманах, присвячений 40-річчю Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв. - Миколаїв 2011р. -С.76-80.

2. Шатура І.І знов оживає дерево. //Ленінського племені. 1984-15листопада.

3. Малина В. Таланты Прибужья.//Фотоочерк. Одесса «Маяк»1988г.-С.9.

4. Каталог: Євген Зайцев/1940-2001/ Виставка творів майстра та його учнів.//Київський національний університет культури і мистецтв. Миколаївський філіал. Миколаїв 2002р.

5. КП-53566, Г-2562 панно «Пророк», КП-28658, Г-936 панно «Коваль свого щастя», КП-59536, Г-2981 панно «Квіткар», КП-28657, Г-935 «Човникових справ майстер», КП-28656, Г-934 «Читаючий», КП-12509, Г-2899 панно «Олімпійське», КП-55501, Г-4275 колиска дитяча.

6. Шварц Д. Світлій пам’яті майстра.// Рідне прибужжя. 2010- 10липня.-С.4.

7. Христова Н. Он был мастер, безконечно влюбленный в творчество.// Вечерний Николаев.2010-14сентября.-С.3.

8. КП-63663, Г-3225 панно «Вартовий», КП-63664, Г-3226 панно «Кравець», КП-63665, Г-3227 панно «Привіт, пташки», КП-63666, Г-3228 панно «Пілігрим», КП-63667, Г-3229 панно «Ріпник», КП-63668, Г-3230 панно «Трубач», КП-63669, Г-3231 панно «Муляр», КП-63700, Г-3232 панно «Маляр», КП-63934/1-52, Г-3239/1-52 колекція панно 80-ті рр. ХХст., КП-63935, Г-3240 палиця, КП-63936, Г-3241 палиця, КП-63937/1-8, Г-3242/1-8 колекція антропоморфних скульптур, КП-63938/1-3,Г-3243/1-3 колекція карбувань.

9. Вторая областная выставка произведений народного декоративно - прикладного искусства. Николаев 1981г. Каталог: Дерево и декоративний металл николаевской области. Николаев 1982г.

Ф.І. Кокошко

ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ ПОЧАТКУ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена найдраматичнішим подіям вітчизняної історії, які відбулися у чорне агонізуюче літо 1941 року. Трагедія для усього радянського народу була великою. Не дивлячись на численні публікації, дана тема не втрачає своєї актуальності і потребує подальшого дослідження.

Згідно з офіційною трактовкою, на початку Великої Вітчизняної війни, відбулася суцільна воєнна катастрофа, пов'язана з величезним розгромом Червоної армії, яка була зосереджена на західному кордоні Радянського Союзу. Це вірно, але лише частково. Що стосується бойових дій на території України, то все було далеко не так трагічно, як в Білорусії та Прибалтиці.

Тільки через вісім годин після початку війни, опівдні, прозвучало урядове повідомлення, зачитане Молотовим. В Брестській фортеці група солдат зібралася навколо радіоприймача, вони намагалися настроїтися на Москву, але піймали лише передачу з Києва, до того ж українською мовою. Зрозуміли, що було урядове повідомлення про те, що розпочалася війна, однак українців серед них не було, і вони розібрали лише деякі ключові слова, наприклад, «Червона Армія». Але навіть якби їм вдалося піймати Москву, все одно було б важко відрізнити правду від звичайного тріскотіння [1, с. 333]. Пізніше брак об'єктивної інформації разом з драматизмом подій, повних невизначеності, породять недовір'я, упередженість думок та різноманітних чуток, що виявиться сильнішим від десятків дивізій, які розгортатимуться на фронтах.

Про істинний стан справ того, що сталося на Західному фронті, Сталін дізнався майже через тиждень після 22 червня, у той час як суцільного розвалу Південно-Західного фронту не відбулося, раптовості нападу не сталося, був час як для організації оборони, так і для вирішального контрнаступу. Найсильніше воєнне угрупування було зосереджено в Україні, тому що на думка вождя головний удар Німеччина здійснить саме у цьому напрямку. Але вермахт здійснив стрімкий напад й

завдав великих втрат, захопивши стратегічну ініціативу, саме в Білорусії.

Героїзму наших солдат німці успішно протиставляли свій професіоналізм. Найбільш характерним способом дій германських танкових з'єднань в перші дні війни був наступ уздовж основних магістралей і доріг, яких в Західній Білорусії не так вже й багато. За свідченням генерала Блюментрита, німецькі моторизовані війська вели бої уздовж доріг чи поблизу них, а там, де доріг не було, радянські частини у більшості випадків залишалися недосяжними [2, с. 255].

В Київському Особливому воєнному окрузі, який став Південно-Західним фронтом було зосереджене найміцніше радянське військове формування у зіткнення з яким вступила далеко не найсильніша німецька група армій «Південь». І якщо за перші два дні війни відбувся розвал і суцільний відступ Червоної армії на всіх ділянках бойових дій на північ від Прип'ятських болот, то на Волині основні дії були ще попереду. 24 червня 1941 р. розпочалася танкова битва під Дубно.

Керувати діями по відбиттю ворожої агресії прибув не абихто, а сам начальник Генерального штабу генерал Жуков. У розрахунку на величезну чисельну перевагу, Жуков не витрачає час на підготовку («Аби тільки не запізнитися з контрударом…») [3, с.271] і з ходу кидає мехкорпуси під удар розгорнутих у бойові порядки німецьких танкових груп. Отже, він діяв по довоєнному плану, хоча начштабу фронту М. Пуркаєв, з огляду на несприятливі обставини, що склалися пропонував знекровити ворога відступивши на оборонний рубіж і вже за ним підготуватися для нанесення рішучого контрудару.

І хоча з воєнної точки зору це було й правильно, але на думку члена Воєнної ради фронту М.Вашугіна, слід було ще враховувати й моральний фактор. Червона Армія, яку постійно націлювали на високий наступальний дух, з перших днів війни перейде до пасивної оборони [2, с.307-308]? Явище неможливе. У заідеологізованій державі по іншому не виховували, навіть якщо це суперечило здоровому глузду. До того ж в пропозиції Пуркаєва був присутній і досить поганий політичний підтекст: спішний відхід з «визволених» у вересні 1939 р. територій виглядав би непрямим визнанням неправомірності їхнього захоплення. Припустити таке теж не могли.

Після війни радянські воєначальники в своїх мемуарах, невміло виправдовуючись, навіть стверджували, що влітку 1941 р. радянські озброєні сили здійснювали по всьому фронту стратегічну оборону [4, с.50]. Хоча до подібних дій ніколи й не готувалися. Цікавим є те, що наші військові ознайомилися з книгою Гудеріана «Увага, танки!» ще у довоєнний час [4, с.32].

Безглуздий непідготований контрнаступ призвів до втрати броньованого кулаку Південно-Західного фронту, але навіть після цього відхід частин Червоної армії, які чинили запеклий опір, відбувався повільно. Усі страшні воєнні катастрофи на території України, з оточенням величезної маси військ й швидким просуванням ворога вперед, відбудуться пізніше.

А з 22 червня по 10 липня 1-а танкова група Клейста проходила за день лише 10 миль, а після 10 липня темпи її просування ще більше уповільнилися. Усе це було зовсім не схоже на бліцкриг, на який Гітлер покладав такі надії [5, с.130].

У той же час у Білорусії темп наступу німців в окремі дні становив 100 кілометрів за світловий день. За шість світлових днів (уночі гітлерівці не наступали) один із мехкорпусів генерала Гудеріана пройшов від Бреста до Бобруйська понад 400 кілометрів у напрямку на Москву, майже половину шляху до радянської столиці [6, с.130].

Якби на південному театрі воєнних дій сили сторін були б приблизно рівними, то прийняте в ніч на 23 червня рішення контратакувати ворога розрізненими ударами окремих частин і з’єднань призвело б до негайного катастрофічного розгрому Південно-Західного фронту. Подібного до того, який відбувся з військами Західного і Північно-Західного фронтів в Білорусії та Литві. Але у розпорядженні Жукова, Кирпоноса та інших знаходилися такі гігантські збройні сили, така кількість новітнього озброєння, які, здавалося б, могли одним лише своїм масштабом компенсувати безграмотність керівництва [7, с.240-241]. Але, на жаль, так не сталося.

В Галичині, від Рава-Руської до Перемишля, з початком війни ситуація не викликала тривоги. З радянської частини Перемишля (місто ділила річка по якій проходив державний кордон) стрілецькі частини вибили німців в перший же день війни. 13 «тридцятьчетвірок» стримували 50 німецьких танків на підступах до міста, підбивши при цьому 14 з них [8, с.259].

Перемишль війська залишили організовано згідно відповідного наказу командування.

Зовсім було спокійно в перші дні війни у частинах, які тримали оборону в Карпатах і на Буковині [7, с.235]. В Молдавії темп просування супротивника був нульовим. Наступ румунських та німецьких військ розпочався там лише 2 липня 1941 р. Винищувальні полки ВПС Південного фронту в перший день війни втратили усього по 2-3 літака. Контраст з розгромом авіації Західного фронту був настільки разючим, що радянським історикам прийшлося якось на це відреагувати. Пізніше ними була придумана відповідна «легенда» [7, с.163-164].

До початку липня, коли Західний фронт був вже практично знищений, найбільш бездіяльною і пасивною залишалася ділянка де розташовувався Південний фронт. Але саме тут вдалося втілити в дію головну довоєнну доктрину Червоної армії – воювати на ворожій території малою кров'ю. Радянськими військами був захоплений і в жорстоких боях утримувався 75-кілометровий плацдарм вздовж Дунаю на ворожій території. Це були найбільш вдалі дії радянських військ в початковий період війни. На фоні великих поразок з втратою значної території, дунайська десантна операція не стала ложкою меду для Червоної армії і народу. Недарма навіть сьогодні в Ізмаїлі далеко не всі знають про цю подію, що сталася першого воєнного літа.

Хоча радянський уряд і намагався зробити дунайський успіх подією державного масштабу. Після повідомлення Радінформбюро від 27 червня 1941 р. відразу були складені списки для масового нагородження десантників, що відзначилися – рідкісний момент щодо періоду початку війни. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 14.07.1941 року 45 учасників дунайських боїв були нагороджені урядовими нагородами.

Майже місяць ворог так і не перетнув кордон, всього було відбито 18 атак румунських військ. Тільки коли румунсько-німецькі війська, використовуючи успіхи на інших ділянках фронту, стали погрожувати північному флангу і тилам Південного фронту, за наказом командування 19 липня Дунайська річкова флотилія організовано і без втрат зняла десант з плацдарму і по морю дійшла до Одеси [9, с.37,40].

Події початку війни не однаково розвивалися на різних ділянках німецько-радянського фронту. Ніякого бліцкригу на Україні не відбулося. В групі армій «Південь» в червні 1941 р. не

було жодного пікірувальника Ju-87 – цього гаряче любимого усіма кінодокументалістами символу бліцкригу, а також жодного винищувача-бомбардувальника Ме-110.

Отже, загальної канонічної концепції бути не може. Тільки диференційований підхід до кожного значного епізоду Великої Вітчизняної війни.

Література

1. Плешаков К. Ошибка Сталина. Первые десять дней войны, 22 июня – 3 июля 1941 года. – М.: Изд-во Эксмо, 2006. – 416 с.

2. Бешанов В.В. Танковый погром 1941 года. – Минск: Харвест; М.: ООО «Издательство АСТ», 2000. – 527 с.

3. Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. Т. 1. – М.: Изд-во Агенства печати Новости, 1974. – 431 с.

4. Бабаджанян А.Х. Дороги победы. – М.: «Молодая гвардия», 1975. – 287 с.

5. Митчем С. Фельдмаршалы Гитлера и их битвы. / Пер. с англ. И.Соколова, А.Бушуева, Т.Бушуевой, С.Минкина. – Смоленск: «Русич», 1999. – 568 с.

6. Самсонов А.Н. Знать и помнить: Диалог историка с читателем. – М.: Политиздат, 1988. – 368 с.

7. Солонин М.С. Бочка и обручи, или когда началась Великая Отечественная война? – Дрогобыч: ВФ «Відродження», 2004. – 446 с.

8. Темиров Ю.Т., Донец А.С. Энциклопедия заблуждений. Война. – М.: Изд-во Эксмо; Донецк: Изд-во СКИФ, 2004. – 314 с.

9. Овчаренко М. Розвиток морської козацької тактики в Дунайських десантах червня 1941 року // Воєнна історія. – 2011. - № 6. – С. 32-43.

М.В. Крамаренко

КОЛЛЕКЦИЯ СВИСТУЛЕК ИЗ СОБРАНИЯ НИКОЛАЕВСКОГО ОБЛАСНОГО КРАЕВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ

Небольшой частью коллекции народной игрушки в фондах Николаевского областного краеведческого музея является собрание свистулек из обожжённой глины.

Свистулька была одной из самых любимых народных игрушек. В древности она использовалась как магический инструмент, а позже, как любимейшая детская забава.

Существует два толкования понятия свистулька:

1. старинный духовой народный музыкальный инструмент;

2. маленькая глиняная скульптурка для добывания звуков в виде животных (петушков, курочек, баранчиков, котов, собак и т.д.)

Устройство этого музыкального инструмента-игрушки до гениального просто: в небольшой глиняной камере, путем ее продувания, создаются завихрения и колебания воздуха, издающие свистящие и тонкие звуки. [1, с.145]

По материалу и технике исполнения свистульки разделяют на:

- глиняные – изготовляют способом ручной лепки и обжига затем раскрашивают (олени, птички, фантастические животные и тд.) Могут быть изготовлены так же в техники формовки.

- деревянные – режутся в ручную, как правило, из липы. В ряде свистулек по ходу воздушного канала просверливают большое количество дырочек, превращая их в некое подобие дудочки-жалейки.

- пластиковые – изготовляться методом формовки, в них можно заливать воду. [1, с.145. 10]

В коллекции музея представлены только глиняные свистульки разных зооморфных форм (собака, волк, петух, утка и т.д.) и фэнтезийных образов (например, тройка коней с общим туловищем).

Хронологически музейную коллекцию свистулек можно датировать серединой XIX – началом XXI века.

Начало коллекции положили 9 работ В.И. Воробьева, поступившие в фонды в 1985 году. Керамист активно работал в 70-е -80-е годы в с. Погореловка Жовтневого р-на [2].

Виктор Иванович Воробьев родился в Калининградской области Удомельский р-н, деревня Загорье в 1937 г. После окончания учебы в Ржевском сельскохозяйственном техникуме, приехал в Николаевскую область в поселок Погореловку, работал в районом сельхозхиме. Занимался резьбой по дереву, а с 1978 г. и лепкой. Изготавливал свистульки в виде фигурок животных – петуха, лошади и др. Мастер был участником третей областной выставки произведений декоративно-прикладного искусства 1982

года и Дней ремесел, проводившихся в городе в начале 80-х годов XX в. [3].

Виктор Иванович наделял каждое изделие характером. Вылепленную вручную свистульку мастер только обжигал, не используя красок для росписи; орнамент процарапывал палочкой или продавливал штампиком. Но это не влияло на привлекательность игрушек. Они получались по-народному яркими, праздничными, аутентичными. Отличительной особенностью игрушек В.И. Воробьева является то, что они состоят из нескольких отдельных деталей, собирающихся в общую композицию. Например, заяц сидит на пне (фигура зайца снимается с пня) [4] или две птицы, сидящие на крыше дома (фигуры птиц съемные). [5] Такая технология не характерна для народной глиняной игрушки, т.к. является очень трудоемкой. Глина при высыхании и обжиге дает усадку до 18 %, ее может повести при обжиге и вообще, очень сложно просчитать и соотнести размер одной части композиции с другой так, чтобы они плотно прилегали друг к другу. Авторская технология не вредит свистульке, наоборот, она становится более занимательной.

Интересны две свистульки сер. XIX века, поступившие в фонды в 1994 г. от Пастушенко Н.Т. Одна, в виде фигурки животного [6], изготовлена из глины красного цвета, другая, в виде фигурки голубя, из серой глины. [7] Изображения стилизованы, без уточняющих деталей, что характерно для изделий того времени. К сожалению, ни автор, ни место изготовления не известны.

В 1992 г. коллекция пополнилась свистулькой, которая датируется 30-ми гг. XX века.

Свистулька выполнена в виде рыбки, с большими круглыми глазами, одним верхним и двумя нижними плавниками, хвостом, загнутым в бок. На брюшке есть два отверстия для выхода воздуха. Игрушка изготовлена на кирпичном заводе в с. Бандурка, Первомайского р-на, где в 30-е г. XX в. был цех по производству товаров народного потребления (посуда, игрушки) [8].

Основная часть свистулек из коллекции не имеет росписи и не покрыта глазурью. Исключение – несколько работ в виде птиц [9].

История свистульки уходит корнями в глубокую древность. Когда-то это был важный атрибут языческих обрядов, при помощи которого просили предков рода об обильном урожае, вызывали дождь или шаманили над больным, переманивая болезнь на свистульку-образ. Как правило, такие свистульки изготавливали в виде животных, покровителей рода. Со временем свистульки стали игрушками детей, но их магический смысл остался - их вешали детям на шею, что бы избежать сглаза или ставили на окошко, чтоб отгонять болезни.

В фигурках и орнаментах свистулек зашифрованы основные понятия - Вселенная, Земля, течение Времени, движение Вод, Рождение и Перерождение [11,12].

Каждое животное в древности связывалось с определенным богом, а каждый бог мог защитить или помочь человеку в чем-то конкретном. Так, свистульки служили определенным магическим инструментом, вызывающим посредством свиста того или иного защитника через его зооморфный образ. Например, изображение коня соотносили с солнечными богами, образ петуха связывали с символикой неба, возрождением солнца и зори. Свистулька в виде козлика была символом плодородия, а кот, олицетворявший собой домашнее животное, - очага, уюта, спокойствия, гарантия достатка в доме [13].

Хоть на данный момент коллекция свистулек Николаевского областного краеведческого музея и не очень большая, но каждая свистулька интересна и информативна по-своему.

Список использованных источников

1. Пошивайло О., Ілюстрований словник. Народної гончарської термінології лівобережної України (Гетьманщина): Навчальний посібник .[Текст] / О. Пошивайло . //— Опішня : Вид-во Українське народознавство, 1993. —С. 145

2. Николаевский областной краеведческий музей. КП – 28709- 28717, К- 533 -541

3. Картотека Николаевского областного краеведческого музея. Личная карточка мастера.

4. Николаевский областной краеведческий музей КП-28706, К- 536

5. Николаевский областной краеведческий музей КП-28703, К-533

6. Николаевский областной краеведческий музей КП-5668, К- 1566
7. Николаевский областной краеведческий музей КП - 5667, К-1565
8. Николаевский областной краеведческий музей КП-5411, К-1490
9. Николаевский областной краеведческий музей КП-5458, Г-2623; КП – 54559, Г- 2624
10. Свистулька [Электронный ресурс].-Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Свистулька. – Заголовок с экрана.
11. Возвращение к корням. Воронежские умельцы мастерят свистульки. [Электронный ресурс].-Режим доступа: http://www.bereg.vrn.ru/14802.html. – Заголовок с экрана.
12. Традиционные славянские свистульки [Электронный ресурс].-Режим доступа: http://keramika-kubani.ru/svistul_ki.htm . – Заголовок с экрана.
13. Пошивайло О., Етнографія Украинского гончарства. Ливобережной Украины : Навчальний посібник .[Текст] / О. Пошивайло . //— Київ : Вид-во «Молодь», 1993. — 401 с.

Т.Д. Креминь

ОСОБЕННОСТИ ПОСЛЕВОЕННОГО ВОСТАНОВЛЕНИЯ ВОДОНАПОРНОЙ БАШНИ В. ШУХОВА В НИКОЛАЕВЕ

Стаття присвячена висвітленню процесу відновлення водонапірної башти В.Шухова в Миколаєві після звільнення міста від нацистських загарбників

С подключением 15 марта 1907 года к водопроводной сети Николаева одной из крупнейших водонапорных башен по проекту всемирно известного инженера и ученого В.Шухова, чье 160-летие отмечено в нашем городе заключительным этапом интернационального проекта «Инженерное искусство раннего модерна. Стратегии Шухова в проектировании легких металлических конструкций» при участии ученых Австрии, Германии, Швейцарии, а также при поддержке коллективов ГКП

«Николаевводоканал», Николаевского областного краеведческого музея «Стьарофлотские казармы», на протяжении первых десятилетий она была задействована в системе централизованного городского водоснабжения с небольшим косметическим ремонтом, выполненным еще в 1930-е гг. Она использовалась и в период оккупации города 1941-1944 гг., хотя были попытки ее обновления вследствие необходимости увеличения объема подачи воды в город [5]. В освобожденном от оккупантов 28 марта 1944 г. Николаеве разрушения были велики. В частности, была взорвана и водонапорная башня, при падении которой пострадали, кроме нее, каменное ограждение, а также проезжая часть, перекрытая по углом 45 град. Учитывая то, что в городе основные силы были брошены на восстановление судостроительных заводов, объектов народного хозяйства, поднятие башни, от которой зависело жизнеобеспечение областного центра, оставалось одним из главнейших.

Как стало известно, в восстановительных работах принимали участие сотрудники коммунального предприятия «Водоканалтрест», а также специали-сты Судостроительного завода имени 61 Коммунара, Судостроительного завода имени А.Марти, ОСМЧ №104, ОСМЧ №318. Известно, что основные работы проводились в четыре этапа: 1 – изучение состояния и разработка методики (28 марта – 10 августа 1944 г.); 2 – непосредственное поднятие башни (11 августа – 22 сентября 1944 г.); 3 – подключение сооружения к городской водопроводной сети (23 сентября – 22 ноября 1944 г.); 4 – завершение всех ремонтных работ на территории башни (до 25 декабря 1944 г.). Разработчиком методики подъема металлоконструкции выступило ОСМЧ №104, с которым был заключен договор на «изобретение». Вскоре у этой башни незамедлительно установили следующее: «а) 90% бута под анкера; б) трос – 500 метров; в) два 5-роликовых полиспаста, 4 3-хроликовых полиспаста; г) семь стрел; д) трии одна 8-тонная лебедка; е) работает 4 такосъемника ж/д электроэнергии; з) угловое железо 18 шт. весом свыше 5 тонн и 6 метров листового железа. ОСМЧ №104 проложено и подведено: а) рельсы для анкеров; б) 4-х роликовые полиспасты и два 3-х роликовых полиспаста; в) трос в 19 мм; г) стропа. Таким образом, лебедки есть, осталось еще вывезти две стрелы, полиспасты есть, трос в 25-26 мм (по заявлению т. Удовицкого зав. 61 дает ОСМЧ №104).

Таким образом, ОСМЧ №104 может полностью развернуть работы. Осталось решить еще два вопроса: кислород и лесоматериалы. Остальное все в распоряжении ОСМЧ №104 есть» [3].

Учитывая эти и другие возможности, указано, что изначально башню планировали поднять в августе 1944 г., полагаясь на поддержку ОСМЧ №318 (начальник – Меркулов), а также бригады Московского Водоканалтреста, которые прибыли со своими сметами в Николаев после плановой командировки на Донбасс. Есть предположения, что в середине августа 1944 г. все-таки были начаты работы по подъему башни В.Шухова, о чем свидетельствуют документы [5], а также фотографии. В этих работах приняло участие, в частности, ОСМЧ №104, которое, как известно, завершило ремонт основания, а также нижней части «корзины». Как следует из документа [6], «уголок и листовое железо полностью завезены. Кислород обещал дать начальник т. Падиров. Вопрос еще стоит о 40 досках на решетку. Принимаем меры к обеспечению рихтовкой. Мною согласован вопрос с зав. Марти (ныне – ГАХК «Черноморский судостроительный завод». – Т.К.) при помощи горсвета о прикреплении кабельщиков. Если ОСМЧ №104 хорошо возьмется – башня к Октябрьским дням может быть включена в эксплуатацию». Другим документом директора Водоканала обязали завершить работы по восстановлению корпуса башни до 1 ноября 1944 г. [6], следующим – до 22 ноября 1944 г. [1], однако позже срок был изменен до 25 декабря 1944 г. [7]. Непосредственные работы на башне производились электросварщицей Судостроительного завода имени А. Марти.

В. Старчеус, которая работала собственноручного изготовленными из проволоки и стекла электродами. В результате проведенной работы ее вознаградили отрезом ситца [5, с.97]. трубами высотой 35 п.м. уже была на балансе предприятия с восстановленной стоимостью 182266, 00 руб., из которых 145386, 00 (до 15 м.), 36880, 00 (свыше 15 м.) при оценке единицы 236,4 и 1844 руб. соответственно; износ – 10% (5654,00 руб.), окончательная стоимость – 50866,20 руб.; показатель разрушения – 26,3 %; сумма стоимости разрушенной части – 5028,25 руб. (2810,15 и 2218,80 соответственно) [4]. В таком состоянии она прослужила недолго: ее исключили из системы водоснабжения в 1958 г. в результате изменения схемы подачи

воды как следствие введения в эксплуатацию Верхне-Ингулецкой оросительной системы, соответственно – Ингулецкого водопровода. Таким образом, период эксплуатации башни в Николаеве – 51 год. В последующие годы была предпринята попытка ее. Согласно документам, по состоянию на 1 января 1946 года находящаяся в эксплуатации водонапорная башня В. Шухова из железа и железного листа с резервуаром объемом 615 кв. м. с двумя железными покраски с использованием традиционных покрасочных материалов. Консервация по существующей методике так и не была произведена. Тем не менее, она сохранилась до нашего времени в удовлетворительном состоянии благодаря бережному вниманию со стороны ГКП «Николаевводоканал», старания которого направлены, в частности, на изучение проблем, связанных с содержанием и ремонтом сооружения с большим запасом прочности, однако подвергшегося существенным конструктивным изменениям. Автор выражает благодарность всем, кто принимает активное участие в изучении водонапорной башни В. Шухова в Николаеве и надеется на ее скорейшее восстановление.

Список использованной литературы

1. Выписка из приказа №72 по Николаевскому горкомхозу от 22 сентября 1944 г. // Приказы Министер-ства коммунального хозяйства за 1944 г. / Архив ГКП «Николаевводоканал». – Ф. 41. – Оп. 1. – Ед. 1. – С. 14-15.

2. Докладная записка директора Водоканалтреста Гринберга на имя зав. Горкомхозом Пасько // Приказы и постановления Министерства коммунального хозяйства за 1944 г. / Архив ГКП «Николаевводоканал». –

Ф. 41. – Оп. 1. – Ед. 2. – Д. 1-а. – С. 108-109.

3. Докладная записка директора Водоканалтреста Гринберга на имя зав. Горкомхозом Пасько // Приказы и постановления Министерства коммунального хозяйства за 1944 г. / Архив ГКП «Николаевводоканал». –

Ф. 41. – Оп. 1. – Ед. 2. – Д. 1-а. – С. 115-116.

4. Инвентаризационная ведомость основных средств Николаевского водопровода (здания и сооружения) (сост. На 1.01.1946 г.) // Годовой отчет Николаевского Водоканала за 1945 г. – Архив ГКП «Николаевводоканал». – Ф. 41. – Оп. 2. – Д. 10. – С. 101-108.

5. Кремінь Т. Потік води живої (до 100-річчя заснування Миколаївського міського водопроводу (1906-2006). – Миколаїв: Іліон, 2006. – 294 с.

6. Постановление Николаевского облисполкома от 4 августа 1944 г. (протокол №310) // Приказы и постановления Министерства коммунального хозяйства за 1944 г. / Архив ГКП «Николаевводоканал». – Ф.

41. – Оп. 1. – Ед. 2. – Д. 1-а. – С. 123.

7. Постановление Николаевского облисполкома от 4 августа 1944 г. (протокол №310) // Приказы и постановления Министерства коммунального хозяйства за 1944 г. / Архив ГКП «Николаевводоканал». – Ф.

41. – Оп. 1. – Ед. 2. – Д. 1-а. – С. 129.

В.А. Пархоменко

МЕМУАРНА СПАДЩИНА 1917-1921 РР.: ЗА МАТЕРІАЛАМИ КОЛИШНЬОГО МУЗЕЮ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНИ.

У тезах висвітлено роль Музею визвольної боротьби України (Прага) по збереженню у міжвоєнний період мемуарної спадщини, присвяченої подіям Української революції 1917-1921 рр.

Важливим джерелом Української революції 1917-1921 рр. виступає численна мемуаристика учасників та свідків тих подій, більшість спогадів яких з’явилось в еміграції у 1920-30-х рр. Найбільшим архівним й музейним центром української еміграції у міжвоєнній Європі був Музей визвольної боротьби України (МВБУ) у Празі (1925–1948). Музей ставив за мету збирання, вивчення і популяризацію всіх матеріалів, пов’язаних з Українською революцією. У фондах його чотирьох відділів зберігалися численні документи з таборових архівів інтернованих військовослужбовців, документальні матеріали українських дипломатичних місій, документація українських урядів доби Визвольних змагань, особові колекції українських емігрантів, серед яких були й мемуари [1]. У березні 1948 комуністична

влада Чехословаччини закрила музей. Велику кількість його колекцій, насамперед документальних, вивезено до СРСР. Фонди колишнього Музею визвольної боротьби України сьогодні розкидані по різних архівах, музеях і бібліотеках України, Росії, Чехії та Словаччини. Більшість згаданих зібрань надійшла до ЦДАВО України, та деяких архівів західноукраїнських областей. У 1988 р. невеликий масив документів МВБУ був переданий з КДБ УРСР до колишнього Партійного архіву при ЦК КП України (нині – ЦДАГО України). 1997–1999 рр. ці документи пройшли науково-технічне упорядкування. В процесі цієї роботи виділено 205 фондоутворювачів, установ і окремих осіб, сформовано й описано 1 644 справи. Вони становлять ф. 269 «Колекція документів Український музей в Празі». Серед матеріалів фонду присутні й особисті документи (зокрема, листування, творчі матеріали, мемуари) українських державних, військових, громадсько-політичних діячів Д. Антоновича, Є. Вирового, Х. Кононенко, В. Проходи, С. Русової, П. Сливенка, В. Старосольського, Л. Чикаленка, О. Шульгина [2].

У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) зберігаються численні матеріали «празького» походження, представлені фондами особового походження, які до 1945 р. були складовою МВБУ у Празі, а згодом опинилися в СРСР та УРСР. Це, зокрема, матеріали, що висвітлюють громадсько-політичну або військову діяльність учасників визвольної боротьби А.П. Животко (ф. 3560), М. Ю. Шаповала (ф. 3563), С.П. Шелухіна (ф. 3695), В.М. Щербаківського (ф. 3864), І.П. Мазепи (ф. 3933) В.М. Петріва (ф. 3947), І. Боберського (ф. 4379), М.В. Омеляновича-Павленка (ф. 4012) та ін.

У свій час Управа Товариства МВБУ заохочувала емігрантів-українців не лише збирати й передавати матеріали до Музею, а й фіксувати пережиті під час Української революції події, писати спогади. У відозві «Наш обов’язок перед історією рідної землі», що його надрукував часопис МВБУ у грудні 1925 р., наголошувалося: «Час іде, документи гинуть, пережите забувається, незабаром і самі найближчі, безпосередні учасники подій та явищ не зможуть передати не то їх подробиць, а навіть і головних рис… Кожен українець повинен записати все, що

пережито ним, і ці записи, разом з усіма своїми паперами передати до Музею визвольної боротьби України» [3].

Одним з тих багатьох мемуаристів, хто передав на зберігання до МВБУ рукопис своїх спогадів, присвячених передісторії та історії Української революції 1917–1921 рр. на Поділлі, був Віктор Кіндратович Приходько (1886–1982) – подільський губернський секретар Української Центральної Ради з питань народної освіти (1917–1918), згодом подільський губернський комісар й міністр судових справ УНР, з 1920 р. – в еміграції у Празі . У його зверненні до МВБУ від 13 жовтня 1927 р. йшлося: «Отсим маю шану запропонувати Національному Архіву-Музею придбати «Мої спомини». Ці спомини мої обіймають історію культурно-національного і громадсько-політичного руху на Поділлю на початку біжучого століття і до революції 1917 р. Далі ж присвячені: історії українського революційного руху на Поділлю в 1917 р., історії українського руху на Поділлю під час Гетьманщини в 1918 р. Далі в пляні – 1919 р. на Поділлю – українська влада – і 1920 р. на Поділлю – поляки. Зошит, що я представляю тепер, містить спомини мої, присвячені українським студентським громадам по університетах Росії, оскільки в організації і життю тих громад брали участь Подоляне» [4].

Прикметною, на наш погляд, виглядає ситуація з публікацією у 2003 р. щоденника Івана Боберського (1873-1947) – громадсько-політичного діяча, члена Секретаріату військових справ Західно-Української Народної Республіки, згодом 1919-1924 рр. – секретаря представництва ЗУНР у Канаді. Упорядник видання науковець Ю. Мицик віднайшов «Щоденник» серед матеріалів решток архіву І. Боберського у м. Вінніпезі (Канада), зауваживши, що він («Щоденник») є «найціннішою пам’яткою з матеріалів архіву І. Боберського у Вінніпезі» [5]. В археографічній передмові Ю. Мицик повідомляє, що І. Боберський передрукував текст пам’ятки на машинці й передав на зберігання по примірнику до трьох установ: МВБУ, Національного музею у Відні, Українського осередку у Вінніпезі. Останній примірник, є оригіналом, і з нього було здійснено публікацію 2003 р. у видавництві «Києво-Могилянської академії».

Однак, слід зауважити, що ще один примірник цієї пам'ятки (також оригінал) потрапив у складі колекції так званого «Празького архіву» до УРСР вже у другій половині 1940-х рр. І, упродовж першого півріччя 1948 р. спеціальний відділ таємних фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Києві серед інших видів роботи «повністю впорядкував» особовий фонд І. Боберського (15 одиниць зберігання); 1952 р. матеріали Празького архіву були передані до Центрального державного архіву Жовтневої революції УРСР (ЦДАЖР УРСР) у Харкові, який згодом переїхав до Києва. Саме тут, нині – ЦДАВО України, й зберігається, як вже відзначалося, особовий фонд Івана Боберського (ф. 4379) [6]. Цей примірник «Щоденника» І. Боберського, вартий уваги науковців, хоча б з точки зору текстологічного аналізу й наявних розбіжностей з вінніпезьким примірником. Якщо останній, наприклад, попереджує епіграф: «Добра держава – це найкращий людський твір на землі. Кожний державлянин, неначе колісце в годиннику, має складно виконувати роботу, яка йому припала. *Іван Боберський*» [7], то аналогічне місце у примірнику, що зберігається у ЦДАВО України, сформульоване так: «Добра держава є вершком людської творчости на землі. Кожна людина в державнім устрою, неначе колісце в годиннику, має бездоганно сповнювати свою працю. *Іван Боберський*» [8].

Попри фрагментарність вищезгаданих архівних фондів, вони містять надзвичайно цінну інформацію щодо діяльності окремих посадовців доби Української революції 1917–1921 рр., а в матеріалах фондів особового походження, які збереглися, наявні також рукописи й чернетки спогадів, друковані спомини, автобіографії, листування. Використання цих архівних матеріалів дозволяє не лише виявити окремі маловідомі мемуарні фрагменти, а й уточнити, верифікувати вже опубліковані спогади, виразніше представити персоналії їхніх авторів – мемуаристів, а також осіб, про яких йдеться у спогадах. Отже, наведений нами матеріал свідчить, що Музей визвольної боротьби України був значним науковим осередком по збереженню мемуарної спадщини, присвяченої подіям 1917-1921 рр. у міжвоєнний період.

Література

1. Див.: Мушинка М. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів: Історико-архівні нариси / Микола Мушинка; [Держкомархівів України; Асоціація україністів Словаччини, Наукове т-во ім. Шевченка у Словаччині]. – К., 2005. – 160 с.; Палієнко М.Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій) / Марина Геннадіївна Палієнко. – К.: Темпора, 2008. – С. 174-215.

2. Центральний державний архів громадських об'єднань України: Путівник / упоряд.: Б. Іваненко (кер.) та ін., редкол.: Р. Пиріг (голова) та ін. – К.: Держкомархівів України, 2001. - С. 243-282.

3. Палієнко М. Назв. праця. – С. 180.

4. ЦДАВО України. – Ф. 3830., Оп. 1., Спр. 9., Арк. 136-136 зв.

5. Мицик Ю., Передмова / Юрій Мицик // Боберський І. Щоденник 1918–1919 рр. / Іван Боберський; [упоряд. Ю. Мицик, д-р іст. наук, проф.]. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – С. 6.

6. Боряк Т. Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945–2010 / Тетяна Боряк. – Ніжин: Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2011. – С. 212, 218, 421.

7. Боберський І. Щоденник 1918-1919 рр. / Упоряд. Ю. Мицик. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – С. 9.

8. Боберський І. Дневник 15.IX.1918 - 22.V.1919 / ЦДАВО України. - Ф. 4379., Оп. 1., Спр. 21., Арк. 2.

С.Е. Пискурёв

СОЗДАНИЕ ЭКСПОЗИЦИИ НОКМ ПО ТЕМЕ «НИКОЛАЕВЩИНА ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ, РЕВОЛЮЦИЙ, ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ И СОЦСТРОИТЕЛЬСТВА (1914-1941)». ИЗ СОБСТВЕННОГО ОПЫТА.

Новая экспозиция Николаевского краеведческого музея создана за рекордно короткое время – считанные месяцы 2012 года. Автору пришлось работать над двумя залами, посвященными истории Николаевщины в первой половине XX столетия. Остановимся на проблемных вопросах создания

экспозиции зала №15 «Миколаївщина за часів Першої світової війни, революцій, громадянської війни та соцбудівництва (1914-1941)».

На текущий момент музеологи-практики отмечают кризисные явления в современном постсоветском музее, подчеркивая, что кризис этот обусловлен асинхронным использованием двух основных подходов: материального и идеалистического. Размываются границы музейной деятельности, трансформируются представления о музее в сторону превращения его в развлекательно-досуговый центр. При этом значительная часть общества уже видит музей как универсальный институт, призванный ей «угождать» и «обслуживать» досуг и сферу развлечения, желательно с использованием хранимого уникального культурно-исторического наследия [1].

Об угрозе коммерциализации музея, превращения его в отрасль «индустрии развлечений», туристического бизнеса предостерегает Устав ICOM, заявляя, что «музей является постоянным некоммерческим предприятием» [2]. К сожалению, украинское законодательство не избавлено недостатков в этом плане. Например, в Законе Украины «Про музеї і музейну справу» музей – це «науково-дослідний та культурно освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популярізації музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини» [3]. Тут ни словом не сказано про некоммерционность музея и про его социальные функции.

Предполагается, что краеведческий музей в Николаеве станет частью большого культурно-досугового центра. Потребность инноваций в музейном деле бесспорна. Настало время сам термин «краеведение» заменить «регионалистикой». Но музейному работнику сегодня необходимо избежать искуса подмены базовых ценностей, в своей деятельности основываться на принципе научности и объективности.

К сожалению, тема трагической отечественной истории первой половины XX века ныне так и не избавлена идеологического контекста, более того, она «перезагружена» сиюминутными политическими PR-идиомами и спекулятивной актуальностью. Все это вызывает определенные страхи у практикующих музейщиков. Например, ГИМ России вообще

отказался от экспозиции советского периода. По-моему, объяснение подобной позиции работниками крупнейшего музея звучит неубедительно: «…переосмысливать ничего не нужно – главное, показать то, что было… а люди сами разберутся, что к чему… Современный человек не нуждается в наших трактовках. Подлинные артефакты не требуют интерпретации, вещи говорят сами за себя» [4]. Следуя логике, из плоскости тотальной заидеологизированности экспозиции можно попасть в плоскость полной безыдейности.

Современные украинские политические реалии все же отличаются от российских. О великодержавной ностальгии по «славному» прошлому в украинских настроениях, в украинском коллективном бессознательном по большому счету говорить не приходится. Для нас это время завязано в узел кровавых конфликтов и противоречий – несостоявшейся попытки украинской национальной революции и государственного строительства, разгромленного украинского возрождения, голодоморов, репрессий и т.д. Таким образом, российский контент для нас мало пригоден, контент, согласно которому вместо аналитико-критических экспозиций обывателю предлагают винтажные «барахолки».

Начинать экспозицию автору пришлось практически с базового «нуля». Старая научная документация по проектированию экспозиции не могла служить ни основой, ни даже подсказкой. Более того, она была полностью не приемлемой.

В прежнем, советском МОКМ до середины 1980-х годов, то есть, времени, когда была свернута последняя стационарная экспозиция, теме отводилось два зала с красноречивыми названиями: «Край во время Великой Октябрьской социалистической революции» и «Край во время гражданской войны, империалистической интервенции, восстановления народного хозяйства и довоенных пятилеток» [5]. Теперь для решения темы, дополненной историей Первой мировой войны, замалчиваемой в советской экспозиции, было выделено одно помещение галерейного типа. Экспозиционеру пришлось осваивать уже заданное пространство с девятью однотипными вертикально-комбинированными и тремя малыми горизонтальными витринами, выставленными произвольно, без учета маршрута будущей экскурсии. Кроме того, в пространстве

будущей экспозиции уже размещалось большое живописное полотно А.В. Матийко «Рідна мати моя…» которое и стало смысловой доминантой зала.

Таким образом, в научном построении экспозиции элемент спонтанности был задан изначально и извне. Важным становилось то, чтобы навязываемые случайности оставались в русле импровизаций сугубо творческих. Перед началом работы автор взял за основу постмодернистскую концептуальность музеологов новой формации: «…подобно тому, как зритель кинофильма, особенно страшноватого, склонен в некоторые минуты возвращать себя в свою реальность (это, мол, только кино) даже самый невзыскательный музейный посетитель на периферии своего сознания держит мысль, что это ведь только музей. И это понимание обнажает тривиальную мысль, что реальность прошлого чрезвычайно вариативна. В зависимости от того, кто и под каким углом зрения остатки прошлого воспринимает, музейные объекты, сохраняя свою иллюзорную неизменность, несколько деформируются: меняется ли паровоз, если из машины, привезшей в Россию вождя пролетарской революции, он осмысляется как образец чудо-техники начала XIX века?» [6].

Задача музея не просто воссоздавать прошлое, а моделировать его, задавать прошлому «наши» вопросы, чтобы получать «их» ответы. Исходя из убеждения в важности именно такой коммуникативной функции музея, автор ставит во главу угла собственной экспозиции вопросы морали. Вне морали нет истории, как вне истории нет морали. Свою нравственную оценку событиям рассматриваемой темы автор высказал ранее [7]. Обосновуя экзистенциальные рефлексии философов не только русского «серебряного века», но и философов западных, автор соглашается в том, что социальные потрясения, начавшиеся с Первой мировой войной, - череда катастроф и моральных капитуляций человечества, кульминацией которых стала русская революция. С общегуманистических позиций нельзя разглядеть прогресса в деструктивных событиях. Партийная диктатура и становление тоталитаризма, безумные социально-экономические эксперименты, устранение инакомыслия и его носителей - все это исторический вандализм с чисто девиантными проявлениями. Историография советской школы героизировала (и продолжает героизировать!) уголовно-

нравственное преступление. Спустя двадцать лет после развала Советского Союза пора уже вещи называть своими словами!

Согласно «краткому курсу ВКП (б)» строились все советские музейные экспозиции, дошедшие до нашего времени в тенденциозно-односторонних фондовых коллекциях, в том числе в коллекции НОКМ. «Триумфальное шествие советской власти» – вот архаичный слоган принципа комплектования фондов по истории периода. Правда, в последние годы фонды пополнились новыми экспонатами (материалами украинского государственного строительства, голодомора 1932-33 г.г., сталинских репрессий), но, к сожалению, все это более поздние документы или ментафакты. Материальных свидетельств времени сохранилось мало или они находятся в других хранилищах.

Постмодернизм – универсальный метод заполнения лакун. Чтобы соединить экспозицию, состоящую из наличия далеко не однородных текстов, в единый гипертекст автор пошел по пути широкого использования ПОДТЕКСТОВ. Первая мировая бойня и ее предпосылки, Февральская революция и октябрьский переворот в России, провал украинского амбициозного проекта национально-государственного строительства, украинский гражданский конфликт и его последствия, социально-экономические новации 1920-1930-х г.г., становление советских карательно-репрессивных органов, сталинский «большой террор», бравурная милитаризация общества 1930-х г.г. – для живописания абсурда материал благодатный. Использование смысловых ассоциаций и инверсий, художественно-литературных реминисценций, иногда, прямого цитирования, соединение в одном контексте противоположных значений, - все эти постмодернистские приемы позволили автору варьировать эмоциональную палитру экспозиции – от ужасания и нравственного отторжения до сарказма и «черного юмора». При таком методе музеалии обретают знаковость, становятся не просто экспонатурой, а символами. По мнению автора, символизм экспозиции очевиден.

Ключевой образ, живописный триптих А. Матийко, географически расположенный в центре зала, с изображением скорбного лика крестьянки-старухи автор спровоцировал как

синоним исторической судьбы Украины в XX столетии. Начальным же аккордом маршрута стала военная икона 1915 г. «Богоматерь в Августовских лесах». Символическую троицу женских образов завершает фотоувеличение портрета людоедки из альбома «Ужасы голода в Херсоне в 1921-22 г.г.» Параллелизм образов – Богоматерь - матерь человеческая - женщина, лишенная человеческого лица, палач и жертва одновременно - в координатах зала неожиданно обрел форму «магического» треугольника. Добавим, что Августовская Богоматерь изобразительно контрастирует с карикатурной харей плаката В. Дени «Антанта под маской мира» на противоположной стене.

Образ вождя мирового пролетариата в экспозиции упоминается вскользь. Это сусально-слащавая настольная статуэтка «Ленин утешает плачущего мальчика». Сам по себе раритет - уже пародия на мысль Ф.М. Достоевского о том, что никакая революция, никакой прогресс не стоят слезинки замученного ребенка. На противоположной стене как опровержение хрестоматийного образа доброго дедушки, Ленина – Санта-Клауса - фотоувеличение из вышеупомянутого альбома обнаженного мальчика-подростка в крайней форме дистрофии.

Эффект пародирования востребован автором в создании многих экспозиционных узлов. Например, та же статуэтка Ленина возвышается над разбросанными почтовыми открытками поры российской демократии, где представители множества политических партий изображаются в образах милых шаловливых детишек. Тут еще одна ассоциация с мыслью Достоевского - Ленин, утешая среднестатистического несуществующего ребенка, одновременно разгромил и уничтожил своих политических оппонентов-несмышленышей. Следующая ассоциация уже с Максимом Горьким, его афоризмом «а был ли мальчик?» Далее - может быть, с пушкинской строкой «…и мальчики кровавые в глазах». Такая ассоциативная цепочка очень важна в восприятии экспозиции.

Для доказательства тезиса о том, что современники не всегда адекватно оценивают значительность или малозначимость события, автор размещает в экспозиции три экземпляра одного номера «Николаевской газеты» от 5 марта

1917 г., когда николаевцы официально узнали о падении самодержавия в России. Топ-новостью, сенсацией для первой полосы в газете объявлены гастроли «кинодивы» Веры Холодной, для последней полосы - обширная реклама чудо-средства от мужской импотенции (то есть, это самые читаемые газетные страницы) и, наконец, на развороте напечатаны короткие и сумбурные сводки о государственном перевороте в Петрограде.

Винтовка системы Мосина и простой чайник - сами по себе разрозненные артефакты. Соединенные в единый экспозиционный узел, это уже реминисценция из Николая Погодина, это - солдат I-й мировой Иван Шадрин, «человек с ружьем», главный персонаж социально-политического пейзажа того времени.

По известным причинам свидетельства о голодоморе начала 1930-х г.г. в фондах МОКМ довольно скудны. В экспозиции единственный документ - «Постанова партосередка, адміністрації, робіткому та КСМ осередка 2-го відділу ЗРГ ім. Косіора від 8 жовтня 1933 р. «Негайно домогтися переламу в сівбі». Опуская содержание и историческую ценность документа, скажем, что плоскостной экспонат в визуальном отношении мало выразительный. Дополненый аляповатой фаянсовой статуэткой дородной крестьянки «Фрося с поросятами» (современницей украинского голодомора, почти героиней более позднего фильма «Свинарка и пастух»), а также чайным сервизом с галантными пасторальными сценками, первой советской «буржуазной» продукцией, выполненной по майсенским образцам («Жить стало лучше, жить стало веселее, товарищи!..»), в комплексе этот предметно-документальный эксгибит приобретает зловещий смысл. Используя внеэстетические категории, автор пытается достичь эстетического эмоционального эффекта. Сопереживания, сарказма, негодования.

По мнению автора, в современной экспозиции не столь важно отразить событие, как проявления конкретной личности в исторических обстоятельствах. Внимание к жанру биографии в различных областях человеческой деятельности сегодня особенно велико. Биография как исследовательская проблема - это предмет изучения и литературоведения, и

истории, и культурологи [8]. Мемориальные музеи сегодня востребованы («мнимореальность» некоторых из них - тема отдельная). Проблему личности в истории пытается затронуть автор. В, казалось бы, безличностной экспозиции, которая затрагивает вопросы масс. Мало кто знает, что Я.П. Ряппо, становление которого как политического лидера состоялось в Николаеве, председатель первого Совета рабочих и военных депутатов в 1917 г., затем одиозный функционер украинского образования в 1920-30-х г.г., вошел в историю украинской культуры в соавторстве с женой А.И. Ряппо как многолетний переводчик-труженик эстонского национального эпоса на украинский язык [9]. В трактовке экспозиции эта деталь - главная в биографическом эксгибите Я.П. Ряппо.

Автор затрагивает некоторые проблемы, упоминание о которых было невозможным в прежних экспозициях. Например, о судьбах старой военно-морской интеллигенции, ее поведенческих моделях в условиях революции. На примерах трех человек автор показывает три пути русской интеллигенции. Это – полное неприятие советской власти и эмиграция (документальный эксгибит генерал-лейтенанта В.А. Матусевича, представителя славной николаевской морской фамилии, участника Добровольческой армии и ВСЮР, белоэмигранта, дядьки советского исследователя Арктики Н.Н. Матусевича.) [10] Это - сотрудничество и успешная карьера при большевистском режиме (циркуль С.А. Изенбека, морского царского офицера и советского ученого, родного брата Али Изенбека, бельгийского художника-эмигранта и мистификатора, автора «открытия» «Велесовой книги» в Харькове) [11]. И, наконец, «внутренняя» эмиграция и духовное затворничество на Родине (личные вещи николаевского флотского лекаря и «потаенного» поэта А.Н. Петрова - «Я хожу среди горящих зданий и спасаю брата и сестру…») [12].

Что касается циркуля основоположника советской вычислительной техники С.А. Изенбека, то, казалось бы, этот созидательный предмет неуместен в витрине, посвященной гражданской войне. Но он вступает в параллелизм со схожими по форме щипцами для сахара, расположенными в витрине напротив, и принадлежали они николаевской революционерке А.И. Шкребе. Эти щипцы – все, что осталось

от «пламенной» большевички, братья и муж которой были репрессированы, сама она исключена из партии. Пережив хрущевскую «оттепель», престарелая женщина отошла в мир иной умиротворенной и благодарной за восстановление в партийных рядах и запоздалый орден [13]. Среди снарядов, сабель, винтовок, маузера и нагана два небольших предмета напоминают некие орудия пыток времен испанской инквизиции.

«Театрализацию» предметов подчеркивает афиша николаевского спектакля В.Э. Мейерхольда «Лес» в верхнем поясе. Да, все, что внизу - джунгли, населенные хищниками, почти Дантова музыкальная экспозиция «Божественной комедии» - «свой путь земной пройдя до середины, я оказался в сумрачном лесу». Дело в том, что Мейерхольд, как и Лесь Курбас, с «революцией» - «близнецы-братья». Но они и жертвы ее. Притчевость афиши повествует о том, что художнику-новатору нельзя «играть с огнем» сверхновизны. Время невозможно опередить. Оно отомстит. На противоположной стене - застывший циферблат старинных часов. Часы как бы вступают в диспут с тогдашними апологетами лозунгов «Даешь время!» и «Время, вперед!». Тут уже аллюзии с художественными образами Сальвадора Дали и Рене Магритта.

Фундаментальная трансформация ценностей, как правило, осуществляется постепенно, по мере того, как во взрослом населении на смену старшему приходит более молодое поколение. В дискуссионном порядке высказывает свою мысль директор российского Приволжского филиала ГЦСИ А. Гор: «Жизнь меняется с невероятной скоростью, нравится нам это или нет. И музейный профессионал, задача которого, как мне представляется, не просто хранить наследие (эту функцию необходимо осуществлять по факту), но и осмысливать, интерпретировать его, не имеет права не реагировать на новое. Потому что музей в современном обществе - это один из важнейших гуманитарных институтов ПРОИЗВОДСТВА СМЫСЛОВ. А как изучать, показать, воплотить в образной форме смысл, если не умеешь слушать время? Поэтому настоящий профессионал всегда НОВАТОР. А если его новация воплощается в жизнь, она становится ИННОВАЦИЕЙ» [14].

Современные философы и социологи отмечают, что эпоха «общества потребления» в XXI веке сменяется эпохой «общества выбрасывания». В век цифровых технологий человек становится потребителем продукта «одноразового использования». Как материального, так и культурного. Несмотря на всеобщую либерализацию нравов, индивид, увы, не становится ни более терпимым, ни более умным, ни духовно выносливым. Под нарастающим прессингом потока информации, зачастую ненужной и вредной, для сохранения собственного физического и психического здоровья, современный эгоист инстинктивно выбрасывает целые пласты знаний об окружающем мире. Во имя личного комфорта любой ценой он старается избегать сильных эмоций, катарсиса. Именно музей как важнейший гуманитарный институт обязан показывать непрерывную нить взлетов и падений человечества. Редких взлетов. Ежедневных падений.

Экспозиция работает. Будет ли она востребована и как оценена - покажет время. За год существования в ее интерьерах разгорелась ни одна дискуссия.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА:

1. Будко А. Кризис современного музея: между универсальностью и уникальностью. // Музей. – 2009. – №1. - С.32-36.
2. htpp:www.icom.org.ru.
3. Микульчик Р. Словник-довідник термінології музейництва / Р.Микульчик, П. Слободян, Є. Віденко, Т. Рак. – Львів: видавництво Львівської політехніки, 2012.-6с.
4. Интервью. Пусть вещи скажут за себя // Музей.- 2013. - №6.-С.34-35.
5. Николаевский краеведческий музей: путеводитель.- Одесса:Маяк,1980. – 38с.
6. Климов Л. История - это и есть миф…// Музей. – 2010. - №12. – С.48-50.
7. Піскурьов С.Є. Миколаїв. Рік..1917. Червоні коліщатка / С.Є.Піскурьов. – Миколаїв: видавництво Ірини Гудим, 2007.-3с.
8. Чувилова И. Мемориальный музей. Новые формы? Новое содержание! // Музей. – 2011. - №5. – С.4-11.
9. Піскурьов С.Є., Піскурьова І.М. Я.П. Ряппо: постать радянського реформатора. Від демократії до сталінізму. //

Матеріали VI Миколаївської обласної краєзнавчої конференції «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв: Можливості Кіммерії, 2006. – 252с.

10. Архив НОКМ. // Матусевичи. Личная карточка.

11. Архив НОКМ // С.А. Изенбек. Личная карточка.

12. Архив НОКМ // Пономарева Е.В. Военный лекарь А.Н. Петров: судьба в стихах. Научная справка.

13. Николаевцы: энциклопедический словарь. – Николаев: Возможности Киммерии, 1999. – 259с.

14. Гор А. Ответ на письмо А.И. Аксеновой в адрес редакции журнала «Музей», опубликованное на сайте Владимиро-Суздальского музея-заповедника. // Музей. – 2011. - №5. – С. 56-57.

Г. С. Побережець, В. П. Рибачук

ОГЛЯД ІСТОРІОГРАФІЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ В. М. ЧОРНОВОЛА

В дослідженні автори розкривають історіографічну базу життя та діяльності відомого політика В'ячеслава Максимовича Чорновола, аналізують сьогоденний інтерес науковців до талановитої постаті.

У сучасних умовах українського державотворення неухильно зростає науковий та суспільний інтерес до різноманітних подій і історичних персонажів, подекуди і до тих, що неоднозначно наразі оцінюються в суспільстві. Серед таких історичних постатей, що невтомно працювали на українське національне відродження, розбудову і становлення Української держави, помітно вивищується і В'ячеслав Максимович Чорновіл – активний борець з тоталітарним режимом, лідер Народного Руху України, журналіст, публіцист і літературознавець [1, с. 4].

Неабияке значення для розгляду постаті В. Чорновола в державотворенні мають законодавчі та нормативно-правові акти, які були проголошені за його діяльності та безпосередньої участі: Декларація про державний суверенітет України 16 липня 1990 р., Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р., Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.

Проблеми діяльності шістдесятників і дисидентів, серед них і Чорновола, дістали широке відображення у книгах і статтях таких українських авторів, як О. Гарань [2], В. Гаман [3], С. Давимука [4] та ін.

На початку 2000-х років з'явились, нарешті, наукові публікації, дисертації з проблем чорноволознавства, почасти в контексті Народного Руху України, такі, як С. Бондаренка [5], Ю. Діденка [6] та ін.

З 2002 р. в Україні було започатковано традицію – проведення «Чорноволівських читань». Народний Рух України, Міжнародний благодійний фонд В'ячеслава Чорновола розпочали цю довготривалу акцію для зібрання матеріалів про національного Героя, вивчення і поширення спадщини його державотворчої, публіцистичної діяльності, стали Б. Горинь [7], С. Давимука [4] та ін.

Кожні два роки НРУ проводить Всеукраїнські конференції «Народний Рух України: місце в історії та політиці». Організатори конференції прагнуть до постійного вивчення та аналізу діяльності НРУ, донести до читача особливості діяльності НРУ.

У монографії В. Деревінського «В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика» [1] розглядаються життєвий шлях В. М. Чорновола, за яких умов формувався світогляд відомого політика, характеризуються роль і значення відомої постаті у політичних процесах України 80-х – 90-х рр. XX ст. Мовиться про його роки ув'язнення і заслання, діяльність на посаді голови Львівської обласної Ради народних депутатів та НРУ, а особливо – внесок В. Чорновола у державотворення.

Через рік з лишком, влітку 2012 р., світ побачила нова, можна стверджувати, альтернативна, водночас і ювілейна монографія Г. С. Побережець і В. П. Шкварця «Чорновіл В'ячеслав Максимович: життєпис-хроніка діяльності та творчості» [8].

Таким чином, досить помітним є історіографічний доробок із означеної проблеми. Він, безперечно, сприяє прямому, глибокому і всебічному пізнанню і висвітленню постаті цієї багатогранної особистості.

Література

1.Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика: Монографія / В. Деревінський. – Тернопіль: Джура, 2011. – 224 с.

2.Гарань О. Від створення Руху до багатопартійності / О. Гарань. – К., 1992. – 48 с.

3.Гаман В. В. Чорновіл: «Як брати обнімемося, але не скоро» / В. Гаман // Віче. – 1997. – № 12. – С. 91-106.

4.Давимука С. В'ячеслав Чорновіл – державотворча діяльність на Львівщині / С. Давимука // Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали VI Всеукраїнської конференції, 16–17 вересня 2005 р., м. Одеса. – Одеса. Астропринт, 2005. – 160 с. – С. 49-54.

5.Бондаренко С. В. Народний Рух України та його роль у національно-політичному житті наприкінці 80-х – на початку 90-х років XX століття : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук / С. В. Бондаренко. – Чернівці, 2006. – 20 с.

6.Діденко Ю. В. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989– 2002 рр.) : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук / Ю. В. Діденко. – Миколаїв, 2009. – 20 с.

7.Горинь Б. В'ячеслав Чорновіл – ініціатор створення УГС / Б. Горинь // Чорноволівські читання. – К., 2003. – 80 с. – С. 33-43.

8.Побережець Г. С. Чорновіл В'ячеслав Максимович: життєпис-хроніка діяльності та творчості. Монографія / Г. С. Побережець, В. П. Шкварець. – Миколаїв: Іліон, 2012. – 148 с. : іл.

О.В. Потильчак

СТАЦІОНАРНІ ВИРОБНИЧІ УСТАНОВИ НКВС (МВС) СРСР ДЛЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ МИКОЛАЄВА ТА ОБЛАСТІ (1944-1949 рр.): ОРГАНІЗАЦІЯ ТА СТРУКТУРА.

Стаття присвячена висвітленню особливостей структури та організації використання праці іноземних військовополонених у м. Миколаєві та області в 1944-1949 рр.

У повоєнне десятиліття на території України органи НКВС (МВС) СРСР розмістили та утримували в таборах сотні тисяч

військовополонених армій нацистської Німеччини та її союзників. Одним з регіонів дислокації цих режимних установ стала Миколаївщина. До сьогодні ця сторінка історії краю залишається маловивченою, а про місцеві табори для «військовополонених-німців» не лише зацікавлений читач, але й історики-професіонали мають досить приблизне уявлення, сформоване з поодиноких науково-популярних газетних публікацій, дотичних сюжетів кількох монографій, наукових статей і дисертаційних праць вітчизняних дослідників. Окремі сюжети, фактичні дані та розрізнені відомості про табори військовополонених на території Миколаєва та області у 1944-1950 рр., про Миколаївський судовий процес 1946 р. над військовополоненими-військовими злочинцями знаходимо у працях М. Шитюка [26], А. Чайковського [25], Д. Алєксєєвої-Процюк [17], а також у кількох малотиражних книгах і статтях автора цього дослідження [21-24]. Саме недостатній рівень вивчення проблеми, заявленої у заголовку статті, зумовлює її наукову актуальність і прикладне значення в контексті історично-краєзнавчого дискурсу. Суспільна ж актуальність порушеного питання знаходиться в сфері історичної пам’яті та визначається потребами її відновлення і збереження.

Виходячи з зазначеного вище, автор прагнув здійснити історично-документальну реконструкцію організаційно-структурної складової системи радянського військового полону на Миколаївщині у 1944-1950 рр., зокрема проаналізувати особливості створення, розбудови, функціонування та ліквідації мережі виробничих табірних відділень для військовополонених на території міста та області.

Основу джерельної бази дослідження склали архівні документи з фондів: 5 (Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС Української РСР), 45 (Накази, розпорядження НКВС, МОГП, МВС СРСР), 83 (Фонд облікових документів) Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України (ГДА МВС України). Автором використані окремі матеріали фонду 1 (Центральний комітет КП(б)У) Центрального державного архіву громадських об’єднань України (ЦДАГО України), а також документи фонду 9401 (Секретаріат НКВС-МВС СРСР) Державного архіву Російської Федерації.

Виклад основного матеріалу. Початок організації мережі режимних установ для військовополонених на Миколаївщині припадає на першу половину 1944 р., коли на порядку денному стояли питання якнайшвидшого відновлення місцевих суднобудівних підприємств. Всі роботи з розміщення військовополонених, організації табірного управління і його відділень, забезпечення бранців, їх трудового використання координувало Управління у справах військовополонених та інтернованих (УПВІ) – підрозділ, який з 1939 р. знаходився в структурі Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР.

30 квітня 1944 р. заступник наркома внутрішніх справ СРСР С. Круглов поставив свій підпис під наказом № 00511 «Про відміну наказу НКВС № 00315-44 р[оку] і передислокацію Шадринського табору НКВС для військовополонених № 126 до м[іста] Миколаїв Української РСР»[1]. Згідно з цим відомчим нормативним приписом, щойно організований у Шадринську (Курганської області, РРФСР) стаціонарний виробничий табір для військовополонених № 126 «[…] з усім особовим складом, автотранспортом і всім належним йому майном […]» мав бути передислокований до Миколаєва [4, прим. 72, арк. 1-1зв]. Табір для військовополонених з лімітом контингенту 12400 осіб розгорнули на правому березі Інгулу в районі робітничого селища «Темвод» [19, с. 85] (Трубочний та електромеханічний завод) Миколаївського суднобудівного заводу імені 61 комунара [15, арк. 24].

Каталізатором розширення мережі табірних відділень для військовополонених у Миколаєві виявились потреба в забезпеченні робочою силою відновлення промислових потужностей і відповідної інфраструктури міста корабелів. 26 липня 1944 р. з’явився наказ НКВС СРСР «Про організацію табірного відділення № 1 у складі табору НКВС № 126». Табірний підрозділ на 1200 військовополонених вирішили організувати при Миколаївському суднобудівному заводі імені А. Марті та Л. Бадіна [4, прим. 118, арк. 1].

Досвід перших місяців функціонування табору в Миколаєві виявив гостру проблему високого рівня захворюваності та смертності бранців. З метою виправлення ситуації НКВС СРСР ще в липні 1944 р. звернувся до союзного уряду з проханням про виділення для лікування військовополонених стаціонарного табору № 126 окремого тилового евакуаційного шпиталю.

21 липня 1944 р. РНК СРСР ухвалила розпорядження № 15054рс, яким, серед іншого, зобов'язувала Наркомат охорони здоров'я СРСР забезпечити лікування бранців у Миколаєві. На виконання цієї вказівки НКОЗ СРСР своїм наказом № 527 від 16 серпня 1944 р. передислокував із Коканда (Узбецька РСР) до Миколаєва «[…] для лікування військовополонених, з усім особовим складом, майном, обладнанням і транспортом […]» евакошпиталь № 4564 потужністю 500 ліжко-місць. На початку вересня 1944 р. передислокацію лікувальної установи було завершено, а НКВС СРСР наказом № 001120 від 7 вересня 1944 р. організував у шпиталі апарат оперативних співробітників [5, прим. 43, арк. 1-1зв.].

Потреба в дешевій робочій силі військовополонених відчувалась у Миколаєві повсюдно, а відтак розширення мережі виробничих табірних відділень було лише справою часу. 15 грудня 1944 р. заступник наркома внутрішніх справ СРСР В. Чернишов підписав наказ № 001497, яким санкціонував організацію в складі стаціонарного табору для військовополонених у Миколаєві табірного відділення № 2. 1200 бранців з його табірних бараків планувалося використовувати на роботах будівництва № 118 Військово-морського флоту СРСР [5, прим. 114, арк. 1].

Зима 1944-1945 рр. виявилася тяжким періодом. Захворюваність і смертність контингенту миколаївського табору в цей час досягає свого піку. За даними УПВІ НКВС СРСР у січні 1945 р. померло 533 військовополонених, а за 20 днів лютого поточного року – 373 бранці. Якщо зважити на ту обставину, що станом на 20 лютого 1945 р. у списках контингенту табору № 126 значилося 8928 бранців, то виходить, що у січні-лютому 1945 р. в цій установі помер майже кожний десятий мешканець табірних бараків [16, л. 92].

Критичність фізичного стану військовополонених у миколаївських таборах не завадила НКВС СРСР вже в лютому 1945 р. поновити реалізацію програми забезпечення робочою силою відновлення інфраструктури міста. Наказом НКВС СРСР № 00144 від 27 лютого 1945 р. у складі стаціонарного табору № 126 було санкціоновано організацію ще одного підрозділу. Табірне відділення № 3 (ліміт контингенту – 1000 бранців) вирішили облаштувати для забезпечення робочою силою відбудови навчальних корпусів і матеріально-технічної бази

Миколаївського військово-морського училища імені С. Леваневського [5, прим. 29, арк. 2]. Коли з'ясувалося, що трудового ресурсу бранців не вистачає для забезпечення відновлення роботи важливих промислових підприємств, то від ідеї організації виробничого табірного підрозділу для відбудови навчального закладу відмовились. Наказом № 00347 від 24 квітня 1945 р. заступник наркома внутрішніх справ СРСР В. Чернишов відмінив попереднє рішення [6, прим. 64, арк. 1].

Вже 30 квітня 1945 р. з під пера В. Чернишова з'явився наказ № 00420 «Про організацію виробничого табірного відділення в складі табору НКВС для військовополонених № 126». Згідно цього відомчого нормативного припису «[…] для використання військовополонених на роботах з відновлення промисловості Миколаєва […]» в місті почали облаштовувати табірне відділення № 4. Наказом НКВС СРСР з цією метою навіть виділили 250 бранців, що мали підготувати табірну зону і житлові приміщення для 5 000 військовополонених [6, прим. 76, арк. 1].

Після перемоги над нацистською Німеччиною і завершення війни у Європі чисельність військовополонених Вермахту і його союзників у радянських таборах стрімко зросла. 4 червня 1945 р. ДКО СРСР ухвалив рішення № 8921сс про розподіл військовополонених на роботах з відновлення промислових підприємств, інфраструктури та комунального господарства міст. Миколаївська область за цим рішенням мала отримати у якості робочої сили 21 000 бранців. На будівництві та реконструкції автошляхів (Управління № 13 ГУШОСДОР НКВС СРСР) планувалося використовувати 7 000 осіб. Для відновлення залізничних колій (УБВР Одеської залізниці) виділили 1000 військовополонених. Найбільше бранців прагнули залучити на відбудову промислових підприємств Миколаєва – 13 000 осіб [6, прим. 76, арк. 44].

Прямим наслідком директивного рішення радянського керівництва стало значне розширення табірної мережі для військовополонених на території Миколаєва та області. У період з 6 червня до 13 липня 1945 р. структуру табірного управління № 126 поповнили одразу 12 виробничих табірних підрозділів. Тоді ж згадали про табірне відділення № 3, організація якого у Миколаєві була раніше відмінена. Керівництво УПВІ НКВС СРСР вирішило розмістити цей підрозділ за сотні кілометрів від

табірного управління № 126. Місцем дислокації була обрана залізнична станція Веледники (Південно-західна залізниця), що на Житомирщині. Відповідний наказ був підписаний В. Чернишовим 6 червня 1945 р. 500 бранців цього табірного підрозділу мали працювати на лісорозробках ОБМЧ-44 [6, прим. 119, арк. 1-1зв]. Наказом НКВС СРСР № 00641 від 8 червня 1945 р. було започатковано організацію табірного відділення № 5 з дислокацією у селищі Новий Буг Миколаївської області. Невеликий контингент цього відділення (150 осіб) повинен був працювати на місцевому цегельному заводі, що виробляючи цеглу для Будівництва № 118 Наркомату морського флоту СРСР у Миколаєві [6, прим. 121, арк. 1-1зв]. Вже наступного дня В. Чернишов підписав наказ НКВС СРСР № 00654. Миколаївський табір № 126 цього разу поповнили 4 виробничі підрозділи (№№ 6-9) загальним лімітом контингенту 3500 осіб. 1000 бранців відділення № 6 «працевлаштовувалися» на Миколаївському суднобудівному заводі № 445. На об’єктах цивільного житлового будівництва міста (ОБМЧ-318 НКЦЖБ УРСР) хотіли використати 800 військовополонених табірного відділення № 7. У морському порту Миколаєва місцеві господарники знайшли роботу дев’ятистам бранцям табірного відділення № 8, а КЕЧ Миколаївського гарнізону (Одеський військовий округ) облаштовувала власний табірний підрозділ із контингентом у 800 військовополонених [6, прим. 126, арк. 5].

Наказом НКВС СРСР № 00755 від 29 червня 1945 р. табірне відділення № 10 (контингент – 1000 бранців) організували на залізничній станції Миколаїв. Його військовополонені мали використовуватись на об’єктах Управління будівельно-відновлювальних робіт (УБВР) Одеської залізниці [7, прим. 12, арк. 3]. 3 липня 1945 р. у структурі стаціонарного табору № 126 з’явилося ще 2 підрозділи. Обидва вони (з контингентом у 600 бранців кожне) створювалися на гранітних кар’єрах Наркомату будівництва СРСР у селищах Терноватка (№ 11) та Ново-Петрівське (№ 12) [7, прим. 16, арк. 1]. 7 липня 1945 р. все той же заступник наркома внутрішніх справ СРСР В. Чернишов підписав наказ № 00798 санкціонувавши створення у табірному управлінні № 126 окремого сільськогосподарського підсобного підрозділу № 13 з лімітом 500 військовополонених [7, прим. 23, арк. 1зв]. Як згадує очевидець, зону табірного відділення облаштували за місяць-півтора в с. Новоданциг Баштанського району

Миколаївської області на базі вцілілих будівель тваринницької ферми [18].

«[…] Для використання військовополонених на роботах у промисловості і на будівництві […]» наказом НКВС СРСР № 00832 від 13 липня 1945 р. табірне управління в Миколаєві поповнилося двома черговими виробничими відділеннями. Підрозділ № 14 з лімітом контингенту 2500 бранців створювали для обслуговування робочою силою об'єктів Особливої будівельно-монтажної частини (ОБМЧ) 144. Відділення № 15 свою тисячу військовополонених мало забезпечити роботою на відновленні залізничних колій (УБВР Одеської залізниці) [7, прим. 36, арк. 1-2зв]. Станом на 15 липня 1945 р. у Миколаєві діяли або ж знаходилися в стадії формування 15 табірних відділень.

Упродовж літніх місяців 1945 р. фронтові органи військового полону звільнили значну частину військовополонених. Як наслідок, низка тилових виробничих таборів позбавлялися потенційної можливості поповнити свої контингенти. Ситуація виглядала так, що далеко не всі організовані в Миколаєві протягом травня-липня 1945 р. табірні підрозділи отримали очікувані робочі руки і реально працювали.

Масштабну реорганізацію таборів військовополонених на Миколаївщині НКВС СРСР провів напередодні нового 1946 р. 31 грудня заступник наркома внутрішніх справ СРСР В. Чернишов підписав наказ № 001560 «Про організаційні зміни у складі таборів НКВС для військовополонених на території Української РСР» [8, прим. 56, арк. 1-22]. Метою акції керівництво НКВС бачило «[…] покращення організаційної структури таборів […] і приведення їхньої лімітної чисельності у відповідність фактичній наявності військовополонених […]» [8, прим. 56, арк. 1]. В результаті, у складі стаціонарного табору № 126 було ліквідовано 7 табірних відділень (№№ 7-10, 12, 14, 15). Підрозділи, що залишились діючими, були реорганізовані, отримали нові номери (№№ 1-6) та ліміти контингенту. Загальна лімітна чисельність контингенту табору № 126 становила 8 500 військовополонених [Див.: табл. 1].

Таблиця 1. *Організаційна структура підрозділів стаціонарного виробничого табору для військовополонених № 126 у Миколаєві, станом на 1 січня 1946 р.* [8, прим. 56, арк. 11-12]

/в	Місце дислокації та об’єкти обслуговування	Дата організації	Ліміт контингенту
	2	*3*	*4*
	м. Миколаїв, Суднобудівний завод № 444, Енергокомбінат, УБВР Одеської залізниці	31.12.1945	3500
	м. Миколаїв, селище Темвод, Суднобудівний завод № 445, ОБМТ-318 НКБ СРСР	31.12.1945	2500
	сел. Терноватка, Гранітний кар’єр ОБМЧ-44 НКБ СРСР	31.12.1945	500
	м. Миколаїв, Будівництво № 118 НК МФ СРСР	31.12.1945	500
	м. Миколаїв, Суднобудівний завод № 445 Наркомсудопрома СРСР	31.12.1945	500
	с. Новоданциг Баштанського р-ну Миколаївської обл., Підсобне господарство	31.12.1945	500
	хут. Петрівка Варварівського р-ну Миколаївської обл., Цегельний завод	31.12.1945	500

По закінченні Другої світової війни вся система роботи з військовополоненими в Українській РСР була суттєво скорегована, передусім із урахуванням нових умов, обставин мирного часу, а також господарських планів керівництва СРСР і зростаючої потреби у використанні праці бранців війни. Миколаївщина та її промисловий потенціал посідали у цьому контексті далеко не останнє місце. У складі УНКВС Миколаївської області було створено групу у справах військовополонених та інтернованих (ГПВІ УНКВС) [9, прим. 6, арк. 1-1зв.].

Згідно директиви НКВС СРСР № 16 від 16 січня 1946 р. «Про заходи зі зниження захворюваності в таборах НКВС для військовополонених» міністр внутрішніх справ генерал-полковник С. Круглов 1 квітня 1946 р. підписав наказ № 00264 «Про організацію оздоровчих табірних відділень в таборах МВС для військовополонених». Своє оздоровче відділення № 8 з лімітом 1500 бранців отримав і стаціонарний табір у Миколаєві [9, прим. 44, арк. 3]. У квітні 1946 р. ГУПВІ МВС СРСР

призначило нового начальника табірного управління № 126, котрим став підполковник М. Погребняк, 1901 року народження, українець, з неповною середньою освітою. На службі в НКВС він перебував із 1945 р. і до призначення на посаду очолював Відділ НКВС СРСР у справах військовополонених Забайкальського фронту [1, арк. 44].

Ще у квітні 1946 р. МВС СРСР підготувало та направило на місця наказ (№ 00305), а згодом і директиву (№ 119-46), в яких йшлося про «[…] укрупнення таборів і табірних відділень і встановлення лімітної чисельності, виходячи з фактичної наявності військовополонених […]». На підставі цих рішень УПВІ МВС УРСР і управління таборів провели масштабну роботу, результатом якої стала чергова докорінна реорганізація табірного господарства дислокованих в Україні стаціонарних режимних об’єктів для військовополонених. 29 листопада 1946 р. В. Чернишов підписав наказ МВС СРСР № 001048 «Про організаційні зміни у складі таборів МВС для військовополонених на території Української РСР і встановлення їм лімітної чисельності» [10, прим. 46, арк. 1-26]. Організаційні зміни не оминули й стаціонарного табору в Миколаєві. Чотири його табірні відділення (№№ 3-5 і 7) були ліквідовані, а на базі їхніх контингентів, штатного складу, обладнання і майна в Херсоні створили новий підрозділ з лімітом 600 осіб. Цих бранців «працевлаштували» на відбудові місцевого заводу «Крекінг» (УБВР-160). Решта залишених діючими виробничих відділень табору № 126 були реорганізовані. Вони в чергове отримали нові ліміти та змінену нумерацію, а загальна лімітна чисельність контингенту табірного управління зменшилась до 7300 військовополонених [Див.: табл. 2].

Таблиця 2. *Організаційна структура підрозділів стаціонарного виробничого табору для військовополонених № 126 у Миколаєві, станом на 1 грудня 1946 р.* [10, прим. 46, арк. 6-7]

/в	Місце дислокації та об’єкти обслуговування	Дата організації	Ліміт контингенту
	2	*3*	*4*
	м. Миколаїв, Суднобудівний завод імені А. Марті, ВБМУ-44 МБВ і	29.11.1946	4500

	ВМП СРСР		
	м. Миколаїв, ВБМУ-44 МБВ і ВМП СРСР	29.11.1946	1300
	м. Херсон, УБВР-160, Завод «Крекінг»	29.111946	600
	м. Миколаїв, Підсобне господарство	29.11.1946	500
	м. Миколаїв, Оздоровче відділення	29.11.1946	400

У січні 1947 р. загальна чисельність штатного складу управління та відділень стаціонарного табору МВС СРСР для військовополонених № 126 становила 305 посад, з яких 41 залишалися вакантною. Так, у табірному управлінні зі штату 145 посад – 32 залишалися вільними. Значно кращою кадрова ситуація виглядала в табірних відділеннях. Зокрема, з 56-ти штатних посад табірного відділення № 1 (м. Миколаїв) вакантними залишалися тільки 3. Штатний склад табірного відділення № 2 (м. Миколаїв) був укомплектований повністю. У табірному підрозділі № 3 (м. Херсон) із 26 посад штатних співробітників було 2 вакансії. У підсобному господарстві табору (табірне відділення № 4) із 20 штатних посад залишалися вільними тільки 3. Оздоровче табірне відділення (№ 4) на 25 штатних посад співробітників мало лише одну вакансію [2, арк. 165-192]. У 1947-1948 рр. на посаді начальника табірного управління № 126 працював полковник В. Кокшаєв. Чуваш за національністю, 1908 року народження, випускник Військової академії імені М.В. Фрунзе, він з 1939 р. перебував на службі в НКВС СРСР [2, арк. 193; 3, арк. 90].

26 серпня 1947 р. С. Круглов підписав наказ № 00906 «Про зміну штатів і лімітної чисельності табірним відділенням табору МВС для військовополонених № 126». Керівник союзного МВС вимагав від свого українського підлеглого, генерал-лейтенанта Т. Строкача, «[…] з метою приведення лімітної чисельності табірних відділень табору МВС № 126 у відповідність з наявністю в них військовополонених […]» зменшити ліміти контингенту табірним відділенням №№ 1, 3 та 4 (до 2900, 250 та 450 бранців відповідно) і збільшити лімітну чисельність для оздоровчого табірного підрозділу (до 500 осіб). Ліміт контингенту виробничого табірного відділення № 2 (м. Миколаїв, ВБМУ-44) залишався незмінним. В результаті реорганізації лімітна чисельність табірного управління № 126 становила 5400

осіб [11, прим. 40, арк. 1-2]. Наказом МВС СРСР № 0047 від 16 січня 1948 р. розформували табірне відділення № 3 у Херсоні. Залишені діючими чотири підрозділи табору № 126 знову частково змінили свою нумерацію (відділення №№ 3 і 4) [12, прим. 9, арк. 6].

Організаційні зміни в складі управління і табірних відділень стаціонарного табору для військовополонених у Миколаєві добре ілюструє динаміка чисельності штатного складу його співробітників. Так, станом на 15 квітня 1948 р. загальна чисельність штатного складу управління і 4-х відділень табору складала 209 посад. Штатним розкладом табірного управління і відділення № 1 було передбачено 132 посади. У табірному відділенні № 2 рахувалося 30, у відділенні № 3 – 20, а в 4-му табірному відділенні 26 штатних одиниць [3, арк. 90-108]. Як бачимо, менше ніж за півтора року чисельність штатного складу співробітників табору № 126 було скорочено на третину.

Восени 1948 р. через триваючу репатріацію чисельність військовополонених у відділеннях стаціонарного табору № 126 у Миколаєві різко зменшувалася. В цих умовах керівництво МВС СРСР вирішило ліквідувати установу взагалі. 9 листопада 1948 р. заступник міністра внутрішніх справ СРСР, генерал-майор І. Сєров підписав наказ № 001340 «Про розформування Управління табору МВС № 126, його табірних відділень №№ 1, 3 та 4 і передачу табірного відділення № 2 до складу табору МВС для військовополонених № 159». Розформовані «[…] в зв’язку із зменшенням військовополонених в таборі […]» відділення до кінця листопада 1948 р. були ліквідовані. Їх особовий склад і приміщення передали Управлінню виправно-трудових таборів і колоній МВС Української РСР. Залишене діючим табірне відділення № 2 реорганізували і передали до складу Управління стаціонарного табору № 159 (м. Одеса). Тут відділенню присвоїли новий номер (№ 7) та ліміти контингенту – 2000 осіб [13, прим. 57, арк. 1-2]. Бранці цього табірного підрозділу (з червня 1949 р. відділення набуло статусу режимного) до весни 1950 р. продовжували працювати на об’єктах військово-морського будівництва та відновлювати місцеву ТЕЦ. 30 березня 1950 р. наказом МВС СРСР № 00218 «[…] у зв’язку з переміщенням військовополонених у табірних відділеннях режимного табору МВС № 159 […]» табірне відділення № 7 у Миколаєві було розформоване. Залишки його контингенту

перевели до Одеси [14, прим. 47, арк. 1-2]. Мережа таборів для військовополонених на Миколаївщині припинила своє існування.

Список використаних джерел і літератури

1. Довідки і листування з питань трудового використання військовополонених, інтернованих і мобілізованих німців у вугільній промисловості (15 лютого 1945 р. – 10 грудня 1945 р.) // Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України)). – Ф. 1. – Центральний Комітет Комуністичної партії України. – Оп. 23, ч. 1. – Особливий сектор (таємна частина). – Спр. 1830. – 77 арк.

2. Штатні розстановки особового складу таборів МВС для військовополонених Української РСР (1 січня 1947 р. – 31 грудня 1947 р.) // Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі – ГДА МВС України). Ф. 5. – Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС (МВС) Української РСР (1944-1954 рр.). – Оп. 2. – Спр. 222. – 387 арк.

3. Штатні розстановки особового складу по таборам МВС для військовополонених Української РСР (1 січня 1948 р. – 31 грудня 1948 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 278. – 320 арк.

4. Накази НКВС СРСР за 1944 р. з № 006 по № 00890 (18 січня 1944 р. – 27 липня 1944 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45.– Накази, розпорядження НКВС, МОГП, МВС СРСР. – Оп.1. – Спр. 121. – 123 прим.

5. Накази НКВС СРСР за 1944 р. з № 00908 по № 001530 (29 липня 1944 р. – 30 грудня 1944 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 123. – 123 прим.

6. Накази НКВС СРСР за 1945 р. з № 005 по № 00699 (5 січня 1945 р. – 15 червня 1945 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 135. – 131 прим.

7. Накази НКВС СРСР за 1945 р. з № 00706/0268 по № 001099 (18 червня 1945 р. – 27 вересня 1945 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 137. – 80 прим.

8. Накази НКВС СРСР за 1945 рік з № 001105 по № 001560 (27 вересня 1945 р. – 31 грудня 1945 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 138. – 56 прим.

9. Накази МВС СРСР за 1946 рік з № 002/001 по № 00701 (3 січня 1946 р. – 19 липня 1946 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 152. – 111 прим.

10. Накази МВС СРСР за 1946 рік з № 00706 по № 001228 (19 липня 1946 р. – 31 грудня 1946 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 154. – 61 прим.

11. Накази МВС СРСР за 1947 рік з № 00654 по № 001317 (24 червня 1946 р. – 31 грудня 1947 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 170. – 107 прим.

12. Накази МВС СРСР за 1948 рік з № 005 по № 00479 (з січня 1948 р. – 30 квітня 1948 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 190. – 75 прим.

13. Накази МВС СРСР за 1948 рік з № 001003 по № 001516 (19 серпня 1948 р. – 31 грудня 1948 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 193. – 93 прим.

14. Накази МВС СРСР за 1950 рік з № 001 по № 00300. – Т. 1. (2 січня 1950 р. – 9 травня 1950 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 235. – 66 прим.

15. Журнал дислокації таборів, спецшпиталів для військовополонених і робочих батальйонів інтернованих колишнього УПВ МВС УРСР за 1943-1951 роки (5 жовтня 1959 р. – 14 жовтня 1959 р.) // ГДА МВС України. – Ф. 83. – Фонд облікових документів. – Оп. 1. Спр. 228. – 54 арк.

16. Справка о смертности военнопленных в некоторых лагерях НКВД (2 марта 1945 г) // Государственный архив Российской Федерации. – Ф. 9401 – Секретариат НКВД-МВД СССР. – Оп. 1а. – Д. 2225. – лл. 89-93.

17. Алєксеева-Процюк Д.О. Використання праці іноземних військовополонених та інтернованих на території України (1939-1953): нормативно-правові та організаційні засади [Текст]: [монографія] / Д.О. Алєксєєва-Процюк. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2011. – 240 с.

18. Дмитриевич А. Видел это своими глазами [Текст] А. Дмитриевич [В ред. подборке «Плен – трагедия жизни»] // Южная правда. – 2003. – 11 декабря.

19. Крючков Ю.С. История улиц Николаева: топонимический путеводитель по городу и окрестностям [Текст] / Ю.С. Крючков. – Николаев: Возможности Киммерии, 1997. – 160 с.

20. Михайлов Г. Пленный тоже человек [Текст] Г. Михайлов [В ред. подборке «Плен – трагедия жизни»] // Южная правда. – 2003. – 11 декабря.

21. Потильчак О.В. Радянські табори військовополонених в Україні (1939-1954): організаційно-структурний аспект [Текст] / О.В. Потильчак. – К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 88 с.

22. Потильчак О.В. Радянський військовий полон та інтернування в Україні (1939-1954): Монографія [Текст] / О.В. Потильчак. – К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 482 с.

23. Потыльчак А.В. Открытый судебный процесс над немецкими военнопленными в Николаеве (1946 г.) [Текст] А.В. Потыльчак // История пенитенциарной системы России в XX веке: Сборник материалов международного научного семинара. – Вологда: ВИПЭ ФСИН России, 2007. – С. 161-170.

24. Потильчак О. Миколаївський процес 1946 року над військовополоненими – військовими злочинцями [Текст] / О. Потильчак, Н. Мелешко // Військово-історичний альманах. – 2011. – № 1 (22). – С. 56-72.

25. Чайковский А.С. Плен. За чужие и свои грехи (Военнопленные и интернированные в Украине 1939-1953 гг.): Монография [Текст] / А.С. Чайковский. – К.: Парламентское издательство, 2002. – 503 с.

26. Шитюк Н.Н. Плен: трагедия жизни. Участие военнопленных Германии и ее союзников в восстановлении послевоенного Николаева в 1944-1949 гг. [Текст] / Н.Н. Шитюк // Южная правда. – 2003. – 17 июля.

Ю. В. Прокоп

ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СОСТАВА ЕВРЕЕВ-ИНОСТРАНЦЕВ В НИКОЛАЕВЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX В.

На основе материалов комиссий по еврейскому вопросу 1881 г. и других архивных документов выполнен анализ профессионального состава евреев-иностранцев города Николаева во второй половине XIX в. Показаны его отличия от состава российскоподданных евреев.

На основі матеріалів комісій з єврейського питання 1881 р. й інших архівних документів виконано аналіз професійного складу

євреїв-іноземців міста Миколаєва в другій половині XIX ст. Показано його відмінності від складу російськопідданих євреїв.

Профессиональный состав евреев Николаева второй половины XIX в. проанализирован, в частности, в работах современных украинских историков В. В. Щукина и А. Н. Павлюка [1, 2]. Однако евреи в них рассмотрены в целом, без выделения из общего их числа иностранцев. А ведь иностранноподданные евреи в социально-правовом отношении отличались от коренных, поэтому их профессиональная деятельность заслуживает отдельного изучения.

Цель данной статьи – проанализировать профессиональный состав евреев-иностранцев города Николаева во второй половине XIX в., а также выявить его особенности по сравнению с составом российскоподданных евреев.

На первом месте среди занятий евреев в Николаеве была торговля. В 1881 г. ею занимались 79 иностранноподданных евреев[4] (35,4 %); из них не менее 26 были связаны с торговлей хлебом, другие торговали бакалеей, галантерейными товарами, табаком, рыбой, кожей и пр. В то же время удельный вес торговцев среди коренных евреев был значительно больше и составлял 47,4 %. Наиболее крупную хлебную торговлю в Николаеве с 1870-х гг. вели иностранные еврейские торговые дома Л. Дрейфуса и М. Нейфельда [6].

Другую многочисленную группу евреев-иностранцев в Николаеве в 1881 г. образовывали ремесленники – 65 человек (29,1 %), что несколько превышало удельный вес российскоподданных евреев-ремесленников в городе (27,9 %). Среди них было много портных, немало шляпников и столяров.

Чёрными и подёнными работами занимался 61 еврей-иностранец, их удельный вес (27,4 %) был почти вдвое больше аналогичного показателя среди коренных евреев Николаева (14,7 %). Прочие профессии были представлены доктором медицины, дантистом, лесным техником, музыкантами, учителями, письмоводителями и др.

Единственным фабрикантом среди евреев-иностранцев в Николаеве в то время был турецкоподданный Хаим Барский, который владел фабрикой по производству сельтерской воды [7].

---

[4] Здесь и далее в статье подсчёты выполнены автором на основании различных архивных документов [3, 4, 5]. Собраны сведения о занятиях 223 евреев-иностранцев.

Во второй половине 1880-е гг. количество евреев-иностранцев в Николаеве значительно уменьшилось. К 1887 г. с учётом вновь прибывших их осталось 82 человека (без членов семей), из которых 28 занимались ремеслом (34,1 %). Торговцев было лишь 22 человека (26,8 %), чернорабочих, подёнщиков и слуг – 18 человек (22 %). Кроме того, были представители свободных профессий, учителя и помощник раввина.

Несмотря на то, что доля торговцев среди николаевских евреев-иностранцев сократилась, теперь это были более богатые купцы и представители известных европейских торговых домов. Среди них были австрийскоподданный хлеботорговец Исидор Гирш, поверенные конторы Дрейфуса французскоподданный Арон Гольдшмидт и германскоподданный Иосиф Леви. В конце 1880-х гг. австрийскоподданный еврей Яков Шварц открыл в Николаеве контору для покупки и экспорта зерновых продуктов [5].

Таким образом, занятия евреев-иностранцев в Николаеве во второй половине XIX в. были весьма разнообразны; традиционно большинство из них были связаны с торговлей и ремеслом. Количество богатых торговцев среди евреев-иностранцев было невелико, однако еврейские компании именно иностранного происхождения играли выдающуюся роль в международной хлебной торговле Николаева в последние десятилетия XIX в.

ЛИТЕРАТУРА И ИСТОЧНИКИ

1. Павлюк А.М. Участь єврейського населення в економічному розвитку південноукраїнського регіону в XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії): Дис. …к-та істор. наук. – Миколаїв, 2013. – 280 с.

2. Щукин В. В. Земляки: очерки истории еврейской общины города Николаева (конец XVIII- начало XX вв.) /В. В.Щукин, А. Н. Павлюк – Николаев: Изд-во Ирины Гудым, 2009. – 352 с.

3. Государственный архив Николаевской области (ГАНО), ф. 230, оп. 1, дд. 2852, 3305, 4885, 7189, 8914, 9126, 9519, 9667, 9786, 9839, 9985, 10011, 10118, 10121, 10123, 10163, 10450, 10571, 10587, 10954, 10962, 10974, 10988, 11424, 11425, 11527; оп. 3, дд. 32, 35, 45, 70, 71.

4. Государственный архив Одесской области, ф. 5, оп. 1, д. 211.

5. ГАНО, ф. 230, оп. 1, д. 11952; ф. 231, оп. 1, д. 1394.

6. Сартор В. Хлебные экспортеры черноморско-азовского региона: группы предпринимателей и их этнический состав, 1834 – 1914 / Вольфганг Сартор // Грецьке підприємництво і торгівля у Північному Причорномор'і XVIII-XIX століття: збірник наукових статей – Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 157 – 208.
7. ГАНО, ф. 230, оп. 1, д. 10870.

С.В. Романенко

ВПЛИВ МУЗЕЙНОГО СЕРЕДОВИЩА НА РОДИНІ ВЗАЄМОВІДНОСИНИ

Розглядаються сучасні процеси взаємодії музею та родини; вплив музейного середовища на збереження родинних цінностей, зокрема, взаємної злагоди, розуміння, довіри всередині сім'ї в контексті запропонованого музейного продукту.

Істинне багатство людини - її сім'я. Українці за довгі віки сформулювали кодекс родинних цінностей, але на жаль, під впливом прогресу, процесами глобалізації вони швидко змінюються або навіть руйнуються [1].

Миколаївський обласний краєзнавчий музей, як науково-просвітницький заклад, що зберігає історію краю з сивої глибини до сьогодення, бере активну участь у збереженні загальнолюдських цінностей, в тому числі і сімейних: піклування батьків про дітей; піклування дітей про батьків і старших у сім’ї; пошана до предків, догляд за їхніми могилами; взаємна любов і повага між батьками; злагода та довір’я між членами сім’ї; відповідальність кожного за інших членів сім’ї; здоровий спосіб життя; дотримання прадавніх народних звичаїв, охорона традицій; гостинність тощо.

У музейному просторі досягнення цієї мети може відбуватися різними шляхами. Найбільш розповсюдженою формою роботи є екскурсії, лекції та музейні уроки, на яких йде мова про важливість родинних цінностей, наводяться історичні приклади. Червоною ниттю проходить цей навратив крізь експозицію та музейні виставки. Але така форма роботи не завжди є ефективною, бо до музею здебільшого залучається не вся родина цілком, а окремі її члени.

Щоб визначити найбільш ефективні засоби взаємодії родини та музею потрібно з'ясувати, мотивацію відвідування музею родинами з дітьми [2, 179]. «Сім'ї з дітьми приходять до музею щоб поєднати відпочинок з цікавими заходами, виставками та можливістю щось пізнати. Дорослі хочуть, щоб діти чогось дізналися… З задоволенням вони користуються допоміжними матеріалами, які пояснюють дітям експозицію» [3, 149-150]. Виходячи з цієї мотивації співробітники музею запроваджують нові форми роботи, розраховані на відвідування музею саме родиною.

Цікавою формою дозвілля стали родинні майстер-класи, які відбуваються у Миколаївському обласному краєзнавчому музеї у вихідні дні та сприяють зміцненню взаємовідносин у родині, кращому взаєморозумінню між її членами. Для цього співробітниками відділу етнографії була розроблена програма «Як прийдуть до тебе три празники в гості…». Програма складається з 12 майстер-класів впродовж року, які пов'язані із святами народного календаря. Наприклад, лялька – берегиня виготовляється на свято Параскеви П'ятниці, різдвяний павук на Різдво, писанка на Великдень, солом'яний коник на Юріїв день. У музейній майстерні родини мають змогу не тільки долучитися до народних традицій, але й разом виготовити виріб, допомагаючи один одному, спілкуючись, радячись. З вересня 2013 р. учасниками програми стали більш, ніж 3 000 осіб, з них близька 600 осіб - родини з дітьми.

У 2013 році співробітники відділу розробили проект «Мама, тата, я – музейна сім'я», який здобув грант ГО «Український центр розвитку музейної справи» за підтримки МФ «Відродження» та МБФ «Україна 3000».

Мета проекту: сприяти залученню родин з дітьми до 13 років в активну діяльність при відвідуванні музею та налагодженню взаємодії всередині сім'ї в контексті запропонованого музейного продукту. Проект був спрямований на роботу з дітьми до 12-13 років та їхніх батьків, а також відвідувачі вихідного дня.

Основним завданням проекту стала розробка та апробування музейно - освітньої програми для родин з дітьми до 13 років.

Програма проходила з 1 по 30 березня. Вона будувалася як подорож по експозиції музею, під час якої діти та дорослі

виконують різноманітні завдання. Маршрути розроблялися не по вікових особливостях дітлахів, а по музейних темах: природа, археологія та історія краю; в кожному путівнику поєднувалися завдання різної складності та обов'язково доповнювалися якимись дослідницькими елементами.

Сім'ям пропонувалося вибрати один з маршрутів:

- «Там, на невідомих доріжках» (природа краю);
- «Слідами минулого» (археологія краю);
- «Туди і назад» (історія Миколаївщини від часів козацтва до XIX сторіччя).

Щоб подорож була цікавою, дітлахам видавалася сумка - планшет з картою музею, путівником по маршруту та іншими необхідними для дослідника матеріалами. Так, мандрівники по невідомих доріжках, разом з планшетом отримували плоди дерев, гербарні аркуші, лупу, олівці; ті, хто йшов слідами минулого – кремінь, зі слідами обробки, церу, стилос тощо. Виконуючи завдання, запропоновані у путівнику, родини мали змогу не тільки самостійно ознайомитися з цікавинками музею, але й реконструювати де які процеси: добути вогонь тертям, попрасувати рушник за допомогою рубеля та качалки, відчути себе ольвійським школярем.

Так ми намагалися створити умови для кращого сприйняття експозиції родинами, їх взаєморозумінню та взаємодії під час виконання завдань. У ненав'язливій формі родини знайомилися з деякими музейними експонатами, текстами та етикетками та будували комунікаційний місточок між минулим та теперішнім часом.

У вихідні дні для учасників програми проводилися безплатні майстер–класи з виготовлення: ляльки – берегині, козацької корогви, ляльки – зерновушки та панно у техніці флористики, що також сприяло покращенню сімейних відносин.

Результат програми:

- учасниками проекту стали 112 сімей (328 осіб);
- 18 сімей пройшли всіма 3 маршрутами; з цими сім'ями буде зроблено спробу побудувати якісно нові відносини;
- змінено ставлення відвідувачів (особливо дітей) до музею;
- програма сприяла налагодженню відносин у сім'ях;
- сім'ї відчули підтримку в нестабільний час.

Таким чином, музей націлений на активну роботу з родинами з дітьми, сприяння налагодженню доброзичливих

взаємовідносин між її членами, збереження сімейних цінностей. У відносинах «музей - сім'я» запроваджуються нові форми роботи, які будуються на вивченні потреб та мотивації саме цієї категорії відвідувачів.

Література

1. Нагірняк А. Сім'я - поле співпраці Церкви і держави. [Електронний ресурс].-Режим доступу: http://www.family-institute.org.ua/downloads/file/dopovidi%20konferencii%202007/8%20Nahirniak.pdf. – Заголовок з екрану.
2. Котлер Н., Котлер Ф., Котлер В. Музейний маркетинг і стратегія. – К.: ВД «Стилос», 2010. - 528
3. Музей: менеджмент та освітня діяльність. – Львів: Литопис, 2009.-224 с.

Г.В. Стрельський

МИКОЛАЇВСЬКІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ, ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ І ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЯЧЕСЛАВА СТРЕЛЬСЬКОГО

У статті досліджується миколаївський етап життя та творчості видатного радянського історика та археографа В.І.Стрельського та його вплив на розвиток історичного краєзнавства на Миколаївщини.

Особливі сторінки біографії мого батька – відомого історика, автора понад 300 наукових праць з проблем історичного краєзнавства, архівознавства, джерелознавства, археографії, геральдики, сфрагістики, хронології та інших спеціальних історичних дисциплін В'ячеслава Ілліча Стрельського, пов'язані з його життям, науково-педагогічною і громадською діяльністю у Миколаєві, куди він приїхав за призначенням після закінчення Московського історико-архівного інституту в 1935 р. До цих сторінок він найчастіше звертався у своїй пам'яті, у спогадах в родинному колі, у спілкуванні з колегами, друзями і численними учнями. Адже саме тут, у Миколаєві, в його особистому житті відбулися як найрадісніші, щасливі події, так і сумні, невимовно болісні. Тут він зустрів своє перше кохання – Чибісову Майю Василівну (мою майбутню матір), з якою одружився (1936 р.) і

яка народила йому доньку Ларису (1940 р.) Тут же він отримав трагічну звістку про необґрунтований арешт і розстріл свого батька Іллі Дмитровича – відомого на той час краєзнавця, журналіста, громадського і культурного діяча[5].

Проте ні ейфорія щасливого сімейного життя, ані гіркі роздуми щодо «справедливості» сталінського правосуддя не завадили В.І. Стрельському продовжити у Миколаєві активні і невтомні заняття улюбленою справою – історично-краєзнавчими дослідженнями, якими захопився ще в дитячі та юнацькі роки. З 1926 р. він, як співробітник Курського краєзнавчого музею, бере участь у численних археологічних і етнографічних експедиціях рідним краєм [2, оп.1, спр. 48, арк. 5]. Обраний у 1927 р. членом Курської губернської ради краєзнавства і головою Окружного бюро юних краєзнавців [2, оп. 1, спр. 48, арк. 5], він залучав до історико-краєзнавчих пошуків місцеву шкільну молодь, опублікував свої перші статті про місцеві пам'ятки історії і культури, про народні звичаї, фольклор та інші етнографічні особливості краю [9], про зміст і завдання краєзнавчої роботи, необхідність централізації юнацького краєзнавчого руху [10].

Працюючи в Миколаєві з 1935 р. старшим науковим співробітником, а з1937 р. – директором обласного державного архіву і заступником начальника, а згодом начальником Архівного відділу УНКВС області, В.І. Стрельський цілком поринув у наукову роботу. Його багатогранна і плідна діяльність у Миколаєві була спробою відродити історичне краєзнавство у

---

[5]Ілля Дмитрович Стрельський ще на зламі XIX-XX ст. був постійним корреспондентом столичних театральних журналів і газет («Рампа и жизнь», «Артист и сцена», «Музыка и жизнь», «Театральная газета» та ін.), в яких висвітлював перебування у Курську видатних діячів культури, музичного, театрального, циркового мистецтва, спорту – Ф. Шаляпіна, В. Комісаржевської, М. Савіної, М. Єрмолової, М. Каринської, Н. Плевицької, В. Дурова, І Піддубного та ін., з якими він особисто спілкувався. У 1905-1914 рр. у Курську діяв створений І.Д. Стрельський (разом з видатним українським композитором М.В. Лисенком) російсько-український народний хор місцевих співаків, які виконували українські пісні. Тоді ж він брав діяльну участь у роботі Курської губернської вченої архівної комісії, часто друкувався на сторінках її «Трудов…». У 1915-1916 рр. видавався заснований І.Д. Стрельським журнал «Курский театр». У радянські часи він продовжував активну журналістську і краєзнавчу діяльність, зокрема з 1921 р. редагував щотижневик «Культура искусства», був членом Курського губернського краєзнавчого товариства [1, спр. 6283, арк. 21]. Заарештований за наклепницьким доносом у грудні 1937р., він був звинувачений у давніх зв'язках з представниками «гнилої буржуазної інтелігенції» й «контрреволюційних поглядах» і за рішенням трійки «УНКВС Курської області 31 грудня 1937 р. засуджений до розстрілу [1, спр. 6283 арк. 21]. 22 червня 1956 р. Президією Курського обласного суду І.Д. Стрельського було реабілітовано «за відсутністю складу злочину» [1, спр. 3717, арк.48].

місті в складні і жорстокі часи сталінського диктату в суспільстві й історичній науці, коли в країні були розгромлені товариства, гуртки, об'єднання, інші краєзнавчі організації, коли саме історичне краєзнавство було оголошене «антирадянською буржуазною псевдонаукою», а його активні діячі зазнали незаконних репресій [8].

Показово, що коли В.І. Стрельський, обіймаючи посаду заступника начальника обласного Архівного відділу УНКВС, звернувся з проханням посмертного перегляду карної справи його батька, то йому відмовили і звільнили з цієї посади «за скороченням штатів» [7, с. 12]. Проте незважаючи на всі перешкоди, і навіть загрози з боку режиму, В.І. Стрельський сміливо і наполегливо досліджує історію Миколаєва, на основі скрупульозного опрацювання ще невідомих доти архівних документів готує і публікує на сторінках місцевої і республіканської преси (найбільше в газетах «Шлях індустріалізації», «Більшовицький шлях» і «Южная правда») близько півсотні статей із цієї тематики [7, с. 137-140]. Останні дві з них опубліковані у червні 1941 р., за 10 днів до нападу нацистської Німеччини на СРСР [11]. До червня 1941 р. він завершив написання кандидатської дисертації «Історія міста Миколаєва», яку у зв'язку з евакуацією міста був змушений разом з іншими рукописами своїх праць закопати на подвір'ї Миколаївського обласного архіву. Захист дисертації відбувся лише 27 червня 1945 р. у Києві [2, оп. 2, спр. 8, арк. 1].

Крім того, працюючи за сумісництвом з 1937-го до серпня 1941 рр. завідувачем кафедри історії Миколаївського педагогічного інституту імені В. Бєлінського та заступником декана історико-філологічного факультету, В.І. Стрельський залучив до активних краєзнавчих пошуків студентів, організував широку роботу із збирання документальних, речових, інших джерел і матеріалів для поповнення фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею і обласного архіву. На основі цих та інших матеріалів він (за участю студентів-істориків і краєзнавчого активу міста) підготував до видання велику археографічну працю – збірник документів «Из истории города корабелов», рукопис якого, на жаль, загинув у роки Великої Вітчизняної війни.

Тут у Миколаєві В.І. Стрельський завершив свої наукові праці, розпочаті ще у студентські роки – рукописи книг «Хід та

організація повстання Степана Разіна», що отримав схвальний відгук професора Московського історико-архівного інституту Штрауха, ряду інших вчених, і «Селянська війна в епоху опричнини». В останній він, за численними документальними, фольклорними, топонімічними, етнографічними та іншими джерелами із фондів Курського, Орловського, Воронезького, Сумського, Чернігівського обласних архівів, проводив думку, що оспіваний у народних піснях і переказах легендарний «розбійник» Кудіяр – це реальна особа, ватажок широкого селянського антифеодального руху другої половини XVI ст., що передував відомому повстанню під проводом І. Болотнікова. Але обидві ці книги залишилися в рукописах і зберігаються у родинному архіві Стрельських і (частково) в Державному архіві м. Києва. Лише одна стаття за матеріалами книги про Кудіяра, написана вже професором Київського державного університету В.І. Стрельським у грудні 1973 р. і подана ним до редакції журналу «Вопросы истории», була опублікована ще через 20 років (посмертно) у збірнику «Проблемы славяноведения» [12, с. 400-415]. Хоч рукопис цієї книги, поряд з дослідженням тоді ще молодого вченого з історії міста Миколаєва, отримували високі оцінки як на сторінках періодичних видань кінця 1930-х рр. [3; 4; 5; 6] так і в багатьох із майже 150-ти пізніших публікацій про життєвий шлях і науково-педагогічну діяльність В.І. Стрельського [7, с. 153-160].

Наприклад, у статті І. Кримова знаходимо таку оцінку рукопису книги «Селянська війна в епоху опричнини», щойно завершеного молодим дослідником: «[…] Много кропотливого труда вложил он в нее. Около 200 книг, повествующих о крестьянских восстаниях XVI века проштудировано. В архивах Москвы, Ленинграда, Курска, Воронежа, Тамбова изучены сотни ценнейших документов, воскрешающих дни восстаний под руководством воспетого в песнях старых гусляров славного Кудеяра – народного заступника […]»[5]. Далі автор пише про завершення В. Стрельським праці «Історія міста Миколаєва»: «[…] Этот объёмистый труд потребовал много энергии, времени и исканий. Стрельский описывает историю города кораблестроения от исторической борьбы с турками до наших […] дней. «История города Николаева» – ценная и полезная работа […]» [6].

У редакційній статті газети «Южная правда» за 30 січня 1940 р.(відповідальний редактор І.В. Буров) підкреслюється, що вже виповнилося 150 років з часу заснування міста Миколаєва, але ще «[…] не было капитальной работы в которой было бы рассказано об истории города кораблестроителей. Эту роботу выполнил молодой историк тов. Стрельский, закончивший писать книгу «История города Николаева». Им были собраны многие еще нигде не опубликованные материалы, хранящиеся в архивах и музеях Москвы, Ленинграда, Одессы, Харькова, Херсона […]» [3, с. 4], що, за словами рецензента, дозволили автору послідовно і докладно висвітлити історію міста від його заснування до 20-річчя радянської влади.

У статті І. Кара йдеться про роботу В. Стрельського «Селянська війна в епоху опричини», яку автор статті помилково називає «дисертацією молодого вченого». Вона, підкреслює І. Кар, «[…] по отзыву ряда видных московских ученых, представляет большую ценность […]» [4, с. 3]. Інша стаття І. Кара присвячена характеристиці роботи В. Стрельського «Історія міста Миколаєва». Тут розкривається зміст роботи, починаючи з тих часів, коли землі Побужжя назавжди звільнилися з-під влади Туреччини і «на берегах Інгулу виросли корпуси верфей – колиски Чорноморського флоту». Підкреслюється широка джерельна база роботи, в якій опрацьовано і використано «багаті архівні матеріали Москви, Ленінграда, Харкова, Миколаєва, Херсона, подорожні записки закордонних мандрівників, окремі пам’ятники і експонати музеїв, оповідання старих робітників суднобудівних заводів» [5].

Автор представленої доповіді, звичайно ж, не претендує на завершену об’єктивну оцінку наукового внеску В.І. Стрельського в дослідження історії Миколаєва. Це завдання, спираючись на новітні досягнення історіографії історії міста корабелів, можуть вирішити представники сучасної генерації вчених-краєзнавців.

Список використаних джерел і літератури

1. Архив УФСБ России в Курской области

2. Державний архів міста Києва, ф. Р-1535. – Особовий фонд В.І. Стрельського, оп. 1-2.

3. Стрельский В.И. История города Николаева [Текст] / В.И. Стрельский // Южная правда. – 1940. – 30 января.

4. Кар И. Диссертация молодого ученого [Текст] / И. Кар // – 1940. – 15 июня.

5. Кар І. Історія міста Миколаєва [Текст] / І. Кар// Більшовицьке плем'я. – 1940 – 13 вересня.

6. Крымов И. Творчество [Текст] / И. Крымов // Южная правда. – 1940 – 1 сентября.

7. Професор В'ячеслав Стрельський (до 100-річчя від дня народження): монографія [Текст]. – К.: ВПЦ «Київський університет». – 2010. – 207 с.: іл.

8. Репресоване краєзнавство 20-30 рр. [Текст] / Передм. П.Т. Тронька. – К.: ХРВВ. – 1991. – 492 с.: іл.

9. Стрельский В. Песни, частушки, заговоры, малопонятные слова крестьян деревни Конево, Курского уезда [Текст] / В. Стрельский // Известия Курского губернского общества краеведения. – 1927. – № 3.– С. 67-72; Стрельский В. Приметы, предрассудки, пословицы и песни (протяжные) крестьян деревни Конеметы, Курского уезда [Текст] / В. Стрельский // Известия Курского губернського общества краеведения. – 1927. – №6. – С. 88-92.

10. Стрельский В. Для чего нужны краеведческие обьединения молодежи и их основная работа [Текст] / В. Стрельский // Известия Курского губернского общества краеведения. – 1928. – № 4-6(10-12). – С. 85-87 ; Стрельский В. Ещё о школьно-краеведческих кружках [Текст] / В. Стрельский // Известия Центрального бюро краеведения. – 1929. – № 7-8. – С. 33-35.

11. Стрельський В. Героїчна історія [Текст] / В. Стрельський // Більшовицький шлях. – 1941 – 11червня; Стрельский В. Город Николаев (по историческим местам нашей области) [Текст] / В. Стрельский // Южная правда. – 1941. – 19 июня.

12. Стрельский В.И. Кто же такие Кудеяр и Кудеяры?: Публикация Л.В. Шевченко [Текст] / В.И. Стрельский // Проблемы славяноведения. Сб. научных статей и материалов. – Брянск: Изд-во Брянского ун-та. – Вып. 4. – 2002 – 440 с.

В. Шкварець

ПРО МОРСЬКЕ ЗНАМЕНО ЗАПОРОЗЬКИХ КОЗАКІВ

В статті висвітлюються окремі фрагменти історії прапорів, під якими плавали морями, ходили військовими морськими походами запорозькі козаки.

Історія краю або краєзнавство є одним із найцікавіших напрямків сучасної науки. І обумовлено це тим, що ніколи не вичерпається допитливість людини, котра прагне дізнатися, що відбувалася на землі, де вона народилася і живе, що було до неї, як ці люди жили, що переживали, з якими труднощами стикалися, як їх переборювали; а ще їх побут, одяг, свята і будні, і, зазвичай, цікавить їх воєнне мистецтво, зокрема, морська вправність-словом, вся різнобарвна палітра життя.

Відповідати на всі ці питання і покликана історична наука. Де була перша столиця України? Кам'янське городище в У-ІІІ ст. до н.е. (нині Кам'янка-Дніпровська Запорізької області). Хто приручив уперше в Європі дикого коня? Мешканці Середнього Подніпров'я і Північного Причорномор'я, наші з вами предки, у IV тисячоліття до н.е. Хто відбив перший завойовницький похід на землі України? Хіба не наші попередники- скіфи в IV сторіччі до н.е.?! Ким була написана перша конституція в Європі? Українськими козаками, запорожцем П.Орликом в 1710 році. Де у феодальній Європі довше всього зберігалося народовладдя? В Україні, в Запорожжі. Чиї збройні сили були кращими в Європі в XVI- XVII ст.? Запорозької Січі. Чому з V- VI ст. Чорне море звалося «Руським морем»? Бо ним плавали тільки руси, наші предки, володіючи вищим на той час морським мистецтвом. І ходили вони під знаменами (прапорами). Під якими - розповімо в цьому фрагменті [1, с. 6-9], бо до цього часу дуже мало наукових розвідок з цієї проблеми. Дізнавшись про все це та ін., мешканець нашого краю відчуває справжню гордість. Ось на якій землі він живе. Ось на кого повинен він рівнятися у своєму житті.

У тоталітарній державі не до двору приходилися ідеї свободолюбства і демократії, які сповідували запорозькі козаки. Тому й «стиралося» все це з пам'яті народної. А було що берегти і вивчати: «Перша народна республіка в Європі» (К. Маркс) - така оцінка діяльності наших предків – запорозьких козаків, освічених людей. Перші фермери у Європі – знову ж запорожці, котрі

розвивали своє землеробство на своїх «зимівниках». Саме через високо розвинуте господарство вони вперше в Європі ввели у себе елементи статистики і охорони довкілля. А ще були козацькі військові та морські походи під прославленими, овіяними славою знаменами.

І де ж усе це відбувалося? В центрі феодальної Європи, коли на Україну, Запорожжя повільно, але неухильно і методично насувалася всім своїм колонізаторським єством бюрократична машина Російської імперії, коли народи Франції та майбутніх Сполучених Штатів Америки тільки готувалися до боротьби за права людини. А в Запорозькій Січі вже були демократичні порядки – виборність старшин та їх підзвітність, кожен козак мав право голосу. Тобто те, що в Європі утвердиться лише в майбутньому, XIX столітті.

Час все і всіх розставляє на свої місця. Тому, незважаючи на перепони і замовчування, вертаємося ми до своїх витоків, з сердечністю і теплом згадуючи всіх люди трудового і ратного подвигу, істинних патріотів і борців за українську землю, всіх тих, хто любить рідний край, знає його історію і цікавиться нею, безкорисливо і невпинно, краплина за краплиною, збирає відомості про події сивої давнини [2, с. 5-10].

Скресало літо 1792 року. Здавалося, що вже все було злагоджено в дорогу, але сивовусий отаман чомусь зволікав вирушати. Хвилі гойдали козацькі чайки біля берегів, а запорожці то сиділи в затінку верб, то юрмилися купками й про щось неквапно розмовляли, спостерігаючи за флотилією. Ніхто не насмілювався озватися до сивовусого, що насуплено ступав берегом. Чого чекає? – дивувалися запорожці.

Зненацька замиготіли в степу вершники, закурився шлях, отаман стрепенувся, очі його заіскрилися. Видно стало, що він дожидається саме цих верхівців. На чорногривих конях підлетіли молоді козаки-чорноморці і, спішившись, урочисто передали отаману щось загорнуте у чохол. Старий козарлюга-запорожець зняв чохол - і серпневий вітер затріпотів морським знаменом, яке чимало з них бачили те на Січі до її знищення.

У центрі стягу красувалася двопалубна козацька галера з двома рядами отворів, із яких визирали жерла гармат. На палубі стояли козаки. А над ними вітер напинав вітрила. Ліворуч над галерою-архангел Михаїл із мечем у зеленому одязі й червоних

чоботах. Праворуч – Ісус Христос у багряниці, оточений шестикутними зорями. Син Божий благословляв козаків.

Переселенці на Кубань побачили морське знамено, і над берегом пронісся гомін. Ось чому зволікав отаман: на нові землі, на Кубань він вирішив взяти і копію знаменитого морського стягу запорожців, яке з іншими клейнодами після зруйнування Січі було забране Потьомкіним-Нечосою. Там, на Кубанській землі, прапор нагадуватиме їм і дітям їхнім рідну землю, Дніпро, славні діла прадідів.

25 серпня 1792 р. козацька флотилія опинилася на березі річки Кубані. І на нову землю ступив козак із прапором. На тому самому місті в 1911 р. за проектом художника П. Косолапа було встановлено пам'ятник – бронзову скульптуру запорозького козака зі знаменом в руках. Очевидно, що саме з цією флотилією, а, можливо, й з новою валкою переселенців, морське знамено й потрапило на Кубань. А зберігали козаки ту дорогоцінну реліквію в церкві [3, с. 111-112].

Уже в 20-х роках XX ст. почалося у нас, як відомо, масове закриття церковних храмів, варварське нищення святинь... Проте доля була милостивою до козацького прапора. Зрештою, знамено потрапило в один із історико-краєзнавчих музеїв Кубанського краю. І хоч лежало там занедбане, недоглянуте, та все ж збереглося.

13 серпня 1950 року під час відрядження наукові працівники Львівського державного історичного музею В. Мініц-Ковбасін та І. Величко таки вмовили своїх колег передати прапор до історичного музею міста Лева. Про першого нічого достеменно невідомо, хоч і йому повинні бути вдячними, що один із вітчизняних музеїв став володарем такого унікального експонату. Щодо Івана Леонтійовича Величка, який працював у відділі історії України феодальної доби музею, то він пізніше опублікував статтю про морське знамено в одному з республіканських видань [4, с. 31-38]. Однак цієї проблеми ще раніше торкався Д. І. Яворницький [5, с. 229-232]. М. Макаренко у 1924 р. фахово описав оригінал козацького морського знамена. Вочевидь, він був серед окремих дослідників, які востаннє бачили цей оригінал. Згодом він пропав безвісти, а копія з нього, виготовлена у тому ж столітті, стала тим єдиним, що залишилося від козацької святині.

Ще років дев'яносто тому у відділі середньовіччя і доби відродження Санкт-Петербурзького Ермітажу було чимало українських клейнод, переданих туди з колишнього Царськосельського Арсеналу, при створенні названого відділу. Як писав М. Макаренко, «Тут переховуються чудові корогви з останніх часів Запорожжя, українські гармати художньої роботи, рушниці, пістолі, шаблі та срібна з позолотою булава Данила Апостола. Своїм історичним значенням, а іноді й художньою роботою особливо визначається велика збірка корогв, яка гарно збереглася і дійшла до нашого часу. Великих і малих, різної форми корогв тут чотирнадцять».

Встановлено, що інвентарями зафіксовано передачу клейнод до Арсеналу після кончини вдови управителя князя Г.О. Потьомкіна в 1829 р. Знайдені вони були на горищі будинку вдови. Водночас ім'я її, місце будинку, за яких обставин вони потрапили до неї, як були затим виявлені, неї)Ьвідомо. Можливо, до вдови корогви потрапили випадково, припускав М. Макаренко, після смерті «вельможного». А в нього опинилися після знищення Запорозької Січі. Дослідник датував їх походження XVIII століттям, належали вони Війську Запорозькому, а також куреням.

Значна історична їхня цінність, написані на них імена куренів, полковників, старшин, отаманів, осавулів, писарів, художні особливості корогв змушували як дослідників минулого, так і сучасників детальніше зупинятися на них, подати конкретний опис цих реліквій, що чекають свого часу, коли, можливо, знову побачать береги рідного Дніпра.

Так, найкращий каталог по Ермітажу («Императорській Ермитажь. Указатель отдельнія среднихь вьковь и епохи возражденія. - Ч. 1. Собраніе оружія. Составитель З. Ленць.– Спб.$_5$ 1908») подає такий опис оригіналу морського знамена XVIII століття: «Корогва великих розмірів прямокутна, зшита по горизонталі з трьох великих полотнищ червоного шовку. Навкруги її, по краях – напис золотими великими літерами з чорними контурами: «Сіє знамя в Войько єя императорскаго величества запорожскоє низовое здъмено кошитом пъхоти воюющєй тогожъ войска по Черном морю також по ръкам Днепру и Дунаю». Посередині корогви намальована олійними фарбами велика галера із запорожцями. Далі подано детальний опис запорожців.

Стосовно корогв М. Макаренко проходить до цікавих висновків: вони мають велике значення в історії культурного життя України не тільки як пам'ятники військового ритуалу й побуту, а й висвітлюють невідомі сторінки минулого вільного Запоріжжя. Водночас свідчать, по-перше, про розвинуте малярство в ньому, що користувалося тут неабиякою пошаною. Прикладом останньої може бути морський прапбр XVII ст. (називає його - К 18). На цій корогві зображені портретні постаті старшин, намальовані індивідуальні риси та ін. По-друге, вважав дослідник, корогви є корисними для «убрання цих недавніх, але забутих часів нашої історії».

До речі, запорозькі клейноди з Ермітажу використовував Ілля Рєпін у роботі над своїм відомим твором «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». На одній із корогв зроблено такий напис: «Справлєнь Войска запорожского низового за господина атамана кошєвого Петра Калнишєвского судьи войскового Николая Тимофьєва, писара Йвана Глобы, асаула Єофрония Чорного, 1771 году; месяца июня». Тож, вважаємо, усі ці люди неодмінно не тільки бачили оригінальне морське знамено, але й, очевидно, ходили в походи під ним.

Копія морської корогви експонувалась у Львівському історичному музеї, однак після низькоякісної реставрації в Москві полотно потріскалося, фарби вицвіли, одним словом, дійшла до критичного стану. Проте і за цих обставин вчувався запах кубанських степів, пливла флотилія з переселенцями, а попереду на чайці майоріло морське знамено. Зображення на прапорі ідентичні з наведеними у каталозі імператорського Ермітажу. Хоч після згадуваної реставрації в Москві місцями вони пробивалися зі зворотнього боку. Там було намальовано двоголового орла Російської імперії, під ним – рицарські панцирі, три щити, дві булави, п'ять гармат, шість сурм, дванадцять прапорів, два барабани, шаблі. Зверху з обох боків у жовтому одязі сурмлять ангели.

Опис ідентичного прапора знайшов І. Величко у каталозі «Українські старожитності в колекції В. В. Тарновського», виданому в Києві 1898 року, під час дослідження морського прапора. Наприкінці каталога була примітка: «Точна копія із прапора, що зберігається разом із запорозькими значками в Ермітажі у Петербурзі». Іван Величко, дослідник копії оригінального прапора, запитував у своїй статті: де ж

знаходиться оригінал прапора, описаний у каталозі Н. Ленца і в статті М. Макаренка, про який згадується і в каталозі В. Тарновського. Зрештою, у липні 1959 р. він одержав відповідь з Ермітажу його старшого наукового працівника, зберігача фонду прапорів К. Мамаєва. У ній, зокрема, йшлося, що запорозькі знамена передані у 20-ті роки в Україну, зокрема в київські музеї, нас, мовляв, також цікавить доля запорозьких знамен після передачі їх з Ермітажу.

Принагідно нагадаємо, що ще в листопаді 1917 р. Рада Народних Комісарів РСФРР ухвалила постанову про передачу українському народові забраних у нього царизмом національних реліквій: клейнод, прапорів, гармат, булав та ін. Затим Центральна Рада начебто досягла домовленостей про повернення національних святинь та цінностей. Згодом дістали поширення твердження, що громадянська війна, мовляв, перешкодила реалізації прийнятих рішень і домовленостей. При цьому всерівно голослівно з північного сходу стверджували, про святині були передані в Україну в 1920-х роках, а під час останньої війни багато цінностей, мовляв, пропало. Серед них і морське козацьке знамен XVII ст.

Пізніше І. Величко писав: «Що ж до прапора, який зберігається в колекції Львівського державного історичного музею, то, зіставляючи всі наявні дані, ми приходимо до висновку, що цей прапор є однією з копій з оригіналу, можливо, також «точною копією», яка зберігалася в колекції В. Тарновського в Чернігові, де її зараз немає. Про те, що даний прапор не є оригіналом, говорять і такі факти, як наявність одного шва замість двох на оригіналі, згідно з описом Е. Ленца. Значне розходження і в розмірах: копія має 207х157 см, а оригінал - 231х167 см».

Зрозуміло, що дослідники минулого і сучасного слушно вважають, що після втрати оригіналу величезне історичне і художнє значення має ця унікальна копія. У 1959 р. з неї було зроблено копію для Київського державного історичного музею. Як не прикро, саме з неї, а не з оригіналу, було надруковано репродукцію в ілюстрованому додатку «З української старовини» Д.І. Яворницького, перевиданої 1991 року.

Образи козаків минулих часів донесло до нас тонесеньке полотно. Ще в 1924 р. М. Макаренко зауважував, що для корогов використовували тканину високої якості. Тканина однієї з

корогов була виготовлена в Китаї, як свідчив напис, на фабриці у XVIII ст. До речі, як відомо, у середині XVIII ст. не тільки вся Західна Європа, але й Росія, як і Україна та Запорожжя, були під великим впливом китайських художніх виробів. Як потрапила на Запоріжжя ця тонка і міцна, високої якості, тканина, невідомо. Вочевидь, і морський прапор, його копії також були виготовлені з такої тканини.

Якось одна з працівниць Львівського музею 1952 р. Ольга Іванівна Савич бідкалася, що копію морського знамена запорожців треба якомога швидше реставрувати. Але в Україні, мовляв, немає висококваліфікованих працівників такого профілю. Вона підтвердила, що в минулому в музеї було чимало старих синьо-жовтих прапорів, цілі сейфи з ними, уніформами бійців різних військових формувань різних часів тощо. Як виявилося, все це спалювалось. Нині в актових книгах можна прочитати тільки записи: «Шапки пластові, військові.,. Тризуб вишитий на синьому тлі... Блюза десятника УСС з сукна сіро-зеленої краски, сукно австрійське... Прапор жовто-блакитний, старий...». Напроти цих записів виведено червоним: «Знищено комісією, акт 314» [6, с. 112-115].

Звичайно, і козацькі, і січові прапори вели наших людей до волі, нагадували їм про наші коріння, витоки, не дозволяли людям витрачати пам'ять. Отож саме тому вони й були небезпечними для тодішньої влади, тому й знищувалися безжально за різними приводами і без них. До «основанія» нищилися усі старожитності, пам'ятки національні, історія наша, серед них і національні прапори. Мабуть, копію морського прапора запорожців врятував від знищення двоголовий орел. Бо перекинчики-комісари, їх підручні боялися посягнути через це на нього, бо дух того орла жив під їхніми шкірянками, що ми, якщо відверто, відчуваємо і дотепер.

Та навіть залишені записи про спалені прапори, інші національні святині і надалі роздмухуватимуть у людей любов до своєї славної минувшини та великих предків. Усе це залишається вартісним і дієвим чинником для вивчення і знання всього про наші старожитності і реліквії.

Використані джерела та література:

1. Гуржій І. Сторінки історії України / І. Гуржій, О. Гуржій, С. Корновенко. - Черкаси: АНТ, 2007. -Вип. 1.

2. Новицький Я. П. Народна пам'ять про козацтво / Я. П. Новицький, А. Л. Сокульський, В. І. Шевченко. - Запоріжжя: Інтербук, Запорізький центр, 1991.

3. Габор В. Морське знамено запорожців / В. Габор // Українська народна енциклопедія. - Львів: Червона калина, 1996.

4. Величко І. Морський прапор запорожців / І. Величко // Архіви України. - 1968.-5.

5. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків / Д. І. Яворницький. - К.: Наукова думка, 1990. - Т. 1.

6. Габор В. / В. Габор // Вказана праця.

Щукин В.В.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НИКОЛАЕВСКОЙ ГОРОДСКОЙ БОЛЬНИЦІ В ПЕРИОД НЕМЕЦКО-ФАШИСТСКОЙ ОККУПАЦИИ НИКОЛАЕВА (1941-1944 ГГ.)

История Николаевской городской больницы – первого лечебного учреждения г. Николаева для гражданского населения (совр. Николаевская городска больница № 1) пока еще мало исследована. К числу наименее изученных относится вопрос о деятельности лечебного заведения в период немецко-фашистской оккупации города (1941-1945 гг.) до сих пор не существует достаточно ни одной специальной исследовательской работы по этому поводу. Фрагментарно эта тема освещалась в общих работах по истории медицины на Николаевщине.

С созданием в 1937 г. Николаевской области, на базе комплекса Николаевской народной больницы (это название она получила в 1920 г.), как самого крупного лечебного учреждения в регионе, создана Николаевская областная больница, под которую было отведено часть больничных корпусов, а жителей города обслуживала Николаевская городская больница № 1, располагавшаяся на этой же территории. К 1941 г. Николаевская областная больница имела 1200 коек[i]. С начала Великой Отечественной войны летом 1941 г в палатах больницы развернут госпиталь для больных и раненых красноармейцев на 500 коек. С возникновением опасности захвата г. Николаева фашистскими войсками, большая часть госпиталя и часть врачебного персонала успели эвакуировать.

16 августа 1941 г. в Николаев вошли немецкие войска, начался длительный период оккупации города. К этому моменту в больнице проходили лечение мирные жители города, а также часть солдат и офицеров Красной армии, которых не успели эвакуировать вместе с госпиталем. На следующий день после завершения захвата города в больницу явился представитель оккупационного командования и приказал в течение суток освободить помещения больницы от больных, поскольку в них планировалось разместить немецкий госпиталь.

Выполнение приказа взял на себя врач А. И. Мельниченко, при этом он скрыл от оккупантов, что среди больных есть раненые солдаты и офицеры, выдав их за жителей города. К чести сотрудников больницы, никто из них не выдал этой тайны. Под руководством А.И. Мельниченко больных переместили в находившиеся рядом с больницей здания роддома и тубдиспансера. Большую часть оборудования больницы пришлось оставить в распоряжение оккупантов. В сложившихся обстоятельствах А.И. Мельниченко принял на себя руководство больницей, ему пришлось в спешном порядке приспосабливать новые помещения для организации полноценной работы больницы[ii].

В период немецко-фашистской оккупации г. Николаева, несмотря на все трудности военного времени, больница продолжала оказывать медицинскую помощь жителям города. Оккупанты понимали, что оставлять без такой помощи население большого города, каким был к этому времени Николаев, опасно. Городская больница возглавлялась главным врачом и подчинялась отделу охраны здоровья при Николаевской городской управе, контролируемой оккупационной администрацией. Эта больница на протяжении всего периода оккупации была единственным лечебным учреждением со стационаром для гражданского населения города. Почти 50 лет после окончания войны документы о деятельности больницы в период оккупации были засекречены. Только в конце 90-х гг. XX в. к ним разрешен доступ. Сохранились документы за 1942-1944 гг.

В распоряжении городской больницы по адресу 2 Экипажеская улица № 3 находились терапевтическое отделение и изолятор (240 кв. м.); 3 хирургические палаты (530 кв. м.);

инфекционное отделение (190 кв. м.); родильное отделение (310 кв. м.) и служебные помещения.

На протяжении всего периода оккупации должность главного врача больницы занимал А.И. Мельниченко, документы свидетельствуют о том, что ему бывало порой очень нелегко, т.к. приходилось предпринимать неимоверные усилия, чтобы обеспечить бесперебойную деятельность учреждения. В составе больницы работали родильно-гинекологическое, терапевтическое, хирургическое, инфекционное отделения.

К началу 1943 г. в штате больницы состояло: 4 заведующих отделениями, зав. рентгенкабинетом; 8 штатных врачей-ординаторов (в т.ч. окулист, хирург, терапевт, 2 инфекциониста, гинеколог, педиатр), в разное время работали также врачи-совместители; 33 медсестры, 7 акушерок, 46 санитарок, 2 лаборанта[iii]. Весной 1943 г., по распоряжению городской управы, несмотря на увеличение числа больных, производилось сокращение штатов.

Сохранились имена врачей: И.И. Голубченко, З.Н. Леванисова (терапевт), Е.В. Полозова (хирург), К.И. Шварцах (хирург), О.И. Шварцах-Васильева (хирург), А.И. Ильинский (инфекционист), Е.Х. Осташева, Н.И. Карташев, З.К. Завадовская, Т.П. Пикус, В.П. Юденич, Л.Г. Кундерт, А.Г. Абутидзе, Киреев[iv]. Большинство врачей были людьми пожилого, иногда преклонного возраста (1878-1901 гг. рожд.), поскольку молодых врачей в 1941 г. мобилизовали в действующую армию.

За лечение больных взималась плата, за зубоврачебные услуги, анализы, рентген и ряд процедур больные оплачивали отдельно по расценкам, утвержденным городской управой. Оплата за лечение принималась в кассу управы, откуда деньги, по мере надобности, выдавались больнице. При этом должников, своевременно не плативших за лечение, администрации больницы приходилось разыскивать самостоятельно. В связи с этим представляет интерес распоряжение по городской больнице от 3 января 1942 г. В нем говорилось: «Категорически запрещено при приеме больных на койку получать от них натурою муку, картофель, жиры, и другие продукты. Мыло и керосин сдавать в кладовую больницы т. Пановой, откуда выписывать в общем порядке»[v].

Бесплатно принимались на лечение «застрахованные» рабочие и служащие местных предприятий, за их лечение больница получала оплату из специальной больничной кассы. Не платили за лечение лица, которые подавали специальные сводки о бедности. В городской больнице также проходили лечение заключенные местной тюрьмы, случались их побеги, о таком случае администрация больницы 19 декабря 1942 г. докладывала начальнику тюрьмы. Иногда привозили на лечение узников концлагеря, располагавшегося на ст. Грейгово[vi].

Поскольку большинство зданий больницы были отобраны под немецкий госпиталь, на стационарное лечения городская больница могла принять около 200 больных. Число стационарных больных за 1942 – 1943 гг. составляло: февраль 1942 г. – 142, апрель – 166, май – 158, сентябрь – 235, январь 1943 г. – 179, март 1943 – 214.

По отделениям на 14 марта 1943 г.: терапевтическое – 107, родильно-гинекологическое – 22, инфекционное – 44, хирургическое – 103[vii].

Врачами больницы проводилась работа по противоэпидемической профилактике. В газете «Українська думка», выходившей в это время в городе, сообщалось, что 23 мая 1942 г. в корпусе городской больницы будут проводиться прививки для детей от оспы и брюшного тифа. Кроме того, врачи осуществляли подворный обход для прививки детей[viii].

Для организации нормальной работы часто не хватало самого необходимого. О том в каких условиях приходилось работать больнице свидетельствуют обращения главного врача в разные инстанции и учреждения в 1942-1943 гг. (приводятся на языке оригинала). В городскую управу г. Николаева в январе 1942 г.: «Миколаївська міська лікарня дуже потребує засклити вікна у палатах хворих, на що потрібно не менше 10 ящиків скла віконного»[ix]. Почти ежемесячно приходилось обращаться в отдел по распределению продуктов питания при управе с просьбой выделить продукты для больных и сотрудников больницы. После неоднократных обращений о выделении спирта для дезинфекции медицинских инструментов, руководство больницы просило выделить для этой цели хотя бы керосин. С перерывами работал водопровод, ежедневно с 10 до 13 часов вода не подавалась. Острой была проблема отсуствия моющих средств. В феврале 1943 г. направлено письмо в городской отдел

охраны здоровья, в котором говорилось: «В больнице совершенно отсутствует мыло и белок, в связи с чем имеются большие залежи грязного белья, которое необходимо перестирать. Перспектив на получение мыла нет никаких. Просим вашего указания, где мы можем получить таковое»[x]. Одной из острых проблем зимой 1942 г., стало отсутствие топлива. В январе в управу отправлено письмо: «Міська лікарня просить дати розпорядження відділу палива про відпуск дров для лікарні, бо дров у нас зовсім нема». Поскольку зима 1942 г. была очень холодной, держать больных в неотапливаемых палатах было невозможно, пришлось сокращать их количество, в связи с чем администрация вынуждена начать увольнение сотрудников (уволено 16 человек), часть сотрудников согласились уйти в неоплачиваемый отпуск. Для экономии топлива главврач обратился в городскую управу за разрешением поставить для обогрева родильного отделения 8 железных печек. 13 февраля он вновь обращается по поводу отпуска топлива, отмечая, что топливным отделом было отпущено лишь 400 кг. дров (при потребности более 20 тонн), а угля вообще не выделено. Проблема оставалась не решенной и в дальнейшем. Для топки кухонных печей управа выделила торфяные брикеты, но руководство больницы жаловалось на то, что торф не горит без добавления угля. Проблема вновь обострилась зимой 1943 г. В городскую управу писали: «Просим Вашего содействия на получение угля для отопления больницы, так как имеющиеся у нас запасы истощаются и через 5-6 дней топки не будет»[xi]. На фоне всего этого отсутствие бумаги для ведения документации выглядит мелочью. Большинство документов, даже направляемых в вышестоящие инстанции, написаны на оборотной стороне ранее использованных бумаг или на серой оберточной бумаге.

Обеспечение питанием больных и сотрудников значительной частью ложилось на плечи самих сотрудников. Особенно трогательным в этом отношении воспринимается письмо, администрации больницы директору кондитерской фабрики: «Городская больница просит об отпуске для сотрудников в количестве 215 человек праздничного повидла» (речь шла о приближавшемся празднике Рождества)[xii].

Чтобы облегчить решение проблемы, администрация больницы решила завести подсобное хозяйство, под которое

выделено за городом 10 десятин пахотной земли и 5 десятин сенокоса. Заводом «Дормашина» для подсобного хозяйства больницы отпущен буккер (специальный плуг, используемый для посева зерновых); заводом Остверк — плуг и 2 бороны. По заявке больницы управой отпущен посевной материал. Руководство больницы даже отчитывалось перед городскими властями о проведении посевной. При подсобном хозяйстве откармливали свиней. Завхоз регулярно выезжал «на периферию» для заготовки продуктов. Сотрудники также выезжали на заготовку сена для больничных лошадей. Зимой силами сотрудников производилась заготовка льда для больничного ледника[xiii].

При этом городская управа осуществляла мелочный контроль за деятельностью больницы. Не может не вызвать улыбку письмо, направленное 5 декабря 1942 г. администрацией больницы в транспортный отдел. В нем говорилось, что для больницы подковали «6 лошадей на 24 ноги»[xiv]

Несмотря на тяжелые времена, при больнице действовала библиотека, обслуживавшая сотрудников и больных. Сохранились правила пользования библиотекой, подписанные главным врачом, а также несколько десятков докладных, написанных библиотекарем А.Ф. Черни по поводу несвоевременного возвращения сотрудниками библиотечных книг. 27 ноября 1942 г., в соответствии с распоряжением управления культуры, происходил пересмотр фондов библиотеки. При этом изъяты книги социально-экономического раздела; «в разделе художественной литературы читателям оставили произведения украинских, русских и западноевропейских писателей-классиков; все новые издания, начиная с 1920 г. остаются на полках только после того, как из них изъяты предисловия и послесловия, проникнутые большевистской марксистско-ленинской идеологией. На основании распоряжения управления культуры, изъяты все без исключения произведения советских писателей, а также западноевропейских писателей, которые стояли близко к советским писателям своим идеологическим направлением»[xv]. Такую трогательную заботу об идеологической чистоте медработников и больных проявляли оккупационные власти. После окончания войны сотрудниками областной медицинской библиотеки составлен акт, в котором особо отмечалось: «главный врач больницы Мельниченко А.И., несмотря на опасность, весь

период времени оккупации г. Николаева, хранил 17 000 экземпляров учебной, научной, художественной и социально-экономической литературы. Андрей Иванович, сохранив ценность медицинской библиотеки, создал основу для ее дальнейшего развития, обучения медицинских работников и студентов медучилища»[xvi].

Несмотря на непростые условия, при больнице действовал комитет помощи, его усилиями только за декабрь 1942 г. собраны деньги в сумме 817 руб., 1 кг. муки, 1,3 кг картофеля (следует учесть, что на каждого сотрудника выделялось по 300 граммов картофеля в день) в пользу бедных, беженцев и военнопленных[xvii]. Сотрудники больницы оказывали помощь Организации инвалидов г. Николаева. Так по подписным листам этой организации в мае 1943 г. собрано 490 руб., в июне того же года — 504 руб. В дальнейшем ряд сотрудников больницы стали членами этой организации на протяжении июля-декабря 1943 г. ими собиралось от 130 до 190 руб. ежемесячно[xviii]. В больнице действовала профсоюзная организация, возглавляемая профсоюзным уполномоченным, она контролировала выдачу сотрудникам хлебных и продовольственных карточек.

Такой была внешняя, видимая сторона нелегкого существования больницы, которая всеми доступными средствами стремилась помочь жителям города выжить в жестких условиях фашистской оккупации. Но наряду с этим в лечебном учреждении все это время велась тайная, скрытая от посторонних глаз деятельность подпольной патриотической организации. Она началась еще в первые дни оккупации, когда А.И. Мельниченко организовал спасение раненых солдат и офицеров, которые лечились в больнице под видом городских жителей. Он привлек к подпольной работе медсестру Е.П. Коновалову, врачей Г.С. Андриевского и Е.Х. Осташеву. Их работа состояла в оказании медицинской помощи раненым солдатам и офицерам, что было бы невозможным без помощи о поддержки со стороны всего коллектива сотрудников больницы. А.И. Мельниченко, будучи опытным хирургом, сделал сложную операцию после тяжелого ранения комиссару батальона 54 полка 25-й Чапаевской дивизии В.Я. Бессонову, который после выздоровления ушел в Новую Одессу, не желая подвергать опасности врачей больницы. Там под именем В.И. Тепляка он стал одним из руководителей местного подполья. На часть выздоровевших солдат и офицеров

сотрудниками больницы составлялись справки о смерти, а красноармейцам помогали скрыться. В целом, за период оккупации врачи больницы спасли жизнь более чем 500 солдатам и офицерам Красной армии. 13 августа 1941 г. в ходе воздушного боя в районе с. Бармашово был сбит самолет, которым управлял летчик Ф.А. Комков, летчик спасся, но оказался на захваченной врагом территории. Обожженного, со сломанной ногой Ф.А. Комкова подобрал колхозник с. Бармашово, переодел в гражданскую одежду и отвез в Николаевскую больницу. Его оперировал А.И. Мельниченко. После выздоровления Ф.А. Комкову оформили документы как жителю Николаева. Он вышел на связь с руководителями николаевского подполья и стал одним из его руководителей.

В начале 1942 г. А.И. Мельниченко наладил связь с руководством подпольной организации «Николаевский центр», от которых получал необходимые сведения и задания. Когда в 1942 г. оккупанты начали регистрацию трудоспособной молодежи для вывоза на принудительные работы в Германию, сотрудники больницы помогали николаевцам уклоняться от этого, выдавая ложные справки о болезни для предоставления на биржу труда. Состав подпольной группы постепенно расширялся. В ее состав вошли врач А.Г. Абутидзе; акушерки Е.А. Батейкина-Зелинская, Е.Г. Шилина-Швед; медсестры Е.П. Коваленко, И.Б. Мартемьянова, В.З. Федорова и др. К этому времени подпольная группа сотрудников больницы стала составной частью общегородской медицинской группы «Николаевского центра», которую возглавляли И.И. Мельниченко и врач страховой кассы гебитскомиссариата Н.И. Соколов-Таежный.

Медицинские работники помогли многим жителям города скрываться от немецкой комендатуры и биржи труда. Так А.И. Мельниченко произвел более 50 ложных полостных операций и наложил более сотни гипсовых повязок, что оправдывало пребывание этих людей больнице и спасало их от преследования со стороны немецких властей. Зная, что немцы панически боятся заразных болезней, врач А.Г. Абутидзе укрывал в инфекционном отделении больницы юношей и девушек 14-18 лет, спасая их от угона в Германию. Клинический лаборант С.М. Молчанова для тех же целей размножала мокроту туберкулезных больных, в итоге один взятый анализ распределялся на 10 проб, что давало возможность 9 человекам

выдать справки о том, что они больны туберкулезом и не подлежат вывозу в Германию. Сотрудники больницы в этих случаях подвергали себя немалому риску, поскольку на всех ложных больных необходимо было заполнять фальшивые истории болезни. При этом вся деятельность больницы была под жестким контролем немецкой администрации. Немецкие власти неоднократно сообщали через газеты о том, что все симулянты, а также медицинские работники, покрывающие их, подлежат суровому наказанию[xix].

Таким образом, Николаевская городская больница в тяжелые годы немецко-фашистской оккупации города не только оказывала многопрофильную и полноценную медицинскую помощь жителям Николаева, но и была одним из центров подпольного патриотического движения, чем способствовала спасению жизни и здоровья многих сотен солдат и офицеров Красной армии и мирных граждан.

---

[1] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Документы и материалы — Одесса: Маяк, 1964. — С. 19.

[1] Медицинские работники Николаевской области в борьбе с немецко-фашистскими оккупантами в годы Великой Отечественной войны (август 1941 — март 1944 гг.) /А.Ф. Киселев, В.С. Ермилов, В.И. Шишкин, А.В. Стадниченко — Николаев, 2000. — С. 15-16.

[1] ГАНО. Ф.Р. 1365, оп. 1, д. 2, л. 126.

[1] ГАНО. Ф.Р. 1365, оп. 1, д.1, л. 168; д. 2, л. 86.

[1] ГАНО. Ф.Р. 1365, оп. 1, д. 1, л. 1.

[1] ГАНО. Ф.Р. 1365, оп. 1, д. 8, л. 7, 9, 11

[1] ГАНО. Ф.Р. 1365, оп. 1, д. 2, л.1, 30, 63, 75; д. 6, л. 22-29

[1] ГАНО. Ф.Р. 1035, оп. 1, д. 2, л. 32.

[1] ГАНО. Ф.Р. 1365, оп. 1, д. 2, л.11.

[1] ГАНО. Ф.Р. 1365, оп. 1, д. 2, л. 104.

[1] ГАНО. Ф.Р. 1365, оп. 1, д. 2, л. 17, 18, 106.

[1] ГАНО. Ф.Р. 1365, оп. 1, д.8, л. 9.

[1] ГАНО. Ф.Р. 1365, оп. 1, д. 8, л. 8, 10, 14.

[1] ГАНО. Ф.Р. 1365, оп. 1, д.8, л. 5.

[1] ГАНО. Ф.Р. 1365, оп. 1, д. 4; д. 5, л. 15.

[1] Цит. по: Медицинские работники Николаевской области в борьбе с немецко-фашистскими оккупантами… — С. 25.

[1] ГАНО. Ф.Р. 1365, оп. 1, д. 1, л. 266.

[1] ГАНО. Ф.Р. 1365, оп. 1, д.6, л. 21-22, 24, 26, 29.

[1] Медицинские работники Николаевской области в борьбе с немецко-фашистскими оккупантами…— С. 26-29.

І.І. Александренко

МУЗЕЙНА ШЕВЧЕНКІАНА (XX СТ.)

Стаття присвячена дослідженню зв'язків Т.Г.Шевченка із Миколаївщиною Ф.Т.Камінським, директором музею у 1923-1929 рр., огляду матеріалів фондів МОКМ за цією темою.

«Великий Кобзар і Миколаївщина» – тема, до якої неодноразово звертався Миколаївський обласний краєзнавчий музей.

Колекцію документів, фотографій, зразків образотворчого мистецтва ще на початку XX ст. починав збирати Феодосій Тимофійович Камінський, один із засновників миколаївської «Просвіти» і директор музею у 1923-1929 роках.

Уявлення про цю колекцію дають фотографії з виставки 1939 року до 125-х роковин народження Кобзаря, що зберігаються в архіві науково-експозиційного відділу.

Серед експонатів відвідувачі могли побачити не тільки книги, документи, а й картини, скульптуру, предмети побуту доби поета. Нажаль, (а, може, на щастя, бо це були горезвісні роки сталінських репресій, від яких дослідник Камінський сам не раз потерпав), більшість із зібраних матеріалів були передані ним у київські музеї імені Т.Г. Шевченка і Лесі Українки. У тому числі – портрет Тараса Григоровича роботи відомого майстра Осипа Куриласа, ілюстратора «Історії України-Руси» М.М. Аркаса. [1]

Сьогодні в експозиції краєзнавчого музею представлені: перше видання цього унікального підручника, книжне кліше портрету Т.Шевченка і партитура першої української опери «Катерина» за однойменним твором поета, яку написав Микола Аркас. [2] Збереглось також фото дочки Аркаса Оксани в ролі Катерини.

Сам Микола Миколайович Аркас бував на могилі Т.Г. Шевченка в Каневі і до останнього подиху тримав у себе на столі вузлик землі з Чернечої Гори.

Окрім фотографій і літератури з шевченкознавства, від тієї довоєнної експозиції у краєзнавчому музеї зберігається гранітний бюст поета, який, напевно, через вагу, не «рушив з

місця», а в роки Великої Вітчизняної війни був серед тих цінностей, що переховували у підземному ході і підвалах музею на вул. Декабристів, 32 (разом з бюстами класиків марксизму – ленінізму) члени підпільної групи Юрія Тарасова, створеної на базі закладу. [3]

Після закінчення С.-Петербурзького археологічного інституту у 1912 р. Феодосій Камінський працював у Катеринославському музеї, і під керівництвом відомого історика Д.І. Яворницького проводив дослідження у місцях колишніх козацьких Січей. На Запоріжжі він збирав відомості про першу подорож на Україну 1843р. Тараса Шевченка, вже визнаного поета, талановитого учня С.-Петербурзької Академії художеств і вільної людини. [4]

Після вимушеної розлуки вперше Т. Шевченко виїхав на Батьківщину. Він відвідав Межигірський Спас, овіяну легендами козацьку Хортицю, намалював церкву Богдана у Суботові, вклонився храмам у Переяславі. Роздивляючись історичні місця, поет робив зупинки, розмовляв зі старожилами міста Чигирина, від яких дізнався про те, що залишки чигиринських козаків Катерина П вислала до Херсонських степів. Одне з нових козацьких поселень – Плоховую Пустош вони заснували у двох кілометрах від с. Оленівка (суч. Софіївка Новобузького району Миколаївської області). [5]

Така інформація, на думку дослідників, мала позначитися на планах Кобзаря відвідати південь України, де в нього було чимало друзів.

Для пересування по Дніпру 1843 р. Шевченко користувався попутними дубами, плотами, часто висаджувався у прибережних селах, вивчав життя свого народу.

Майже сторічний Влас Сербиченко, якого відшукав Ф.Т. Камінський у селі Нікольському, розповів досліднику про свою зустріч із Тарасом Григоровичем на півдорозі від с. Вовнигського, проти Ненаситецького порогу.

Молодого рибалку наздогнав невисокого зросту чоловік, у якого через плече була перекинута сумка. Невелика ноша була і в руці подорожнього. Влас заговорив із ним. Бачачи, що подорожній не місцевий, стомлений від далекого шляху, Сербиченко запитав супутника: «Хто ж ви будете, чи здалеку, та куди йдете?» «А я йду до діда-порога» - відповів незнайомець. То був Шевченко.

У Нікольському Тарас Григорович заночував. В хаті, де він зупинився, зібрався народ. Сербиченко пригадував, що поет читав присутнім свою «Катерину» і щось іще.

Наступного дня господар хати відвіз мандрівника на переправу – до Кічкаса, де той оглянув Дніпровські пороги, оспівані ним у поемі «Гайдамаки». На Хортицю Шевченко дістався з Вознесенки, вірніше з Олександрівська, тепер Запоріжжя. Відвідування острова залишило в його пам'яті сильні враження, які поет з виключною пристрастю відтворив у своїх кращих поезіях того періоду та листах до друзів.

26 листопада 1944 р. Т.Г. Шевченко розповідав про цю подорож у листі другові Якову Герасимовичу Кухаренку, нащадку запорожців, наказному отаману Чорноморського війська, генералу і письменнику, який у 50-х роках Х1Х ст. жив у м. Вознесенську на Миколаївщині, «служив на батьківщині у Чорноморії ». [6]

Валерій Петрович Бойченко, преший голова відродженого у 90-х роках ХХ ст. миколаївського осередку товариства «Просвіта», подарував краєзнавчому музею календар – карту подорожі Кобзаря по Придніпров'ю, на якій можна побачити маршрут поета, репродукції з його малюнків і рядки з листа Шевченка до автора п'єси «Чорноморський побит» Я. Кухаренка. [7]

Підтримуючи літературну діяльність друга, Тарас звертався до нього: «Чи не задумує батько кошовий Я.Кухаренко написати мені? Ото була б радість». Поет переправляв генералові деякі свої твори – «Вечір», «Чернець», «Криниця» та ін., і просив організувати їх переписку із наступним направленням за вказаними адресами для прочитання, наприклад, акторові Щепкіну, який неодноразово виступав у Миколаєві і Вознесенську. [8] По можливості, перебуваючи в Одесі, де в нього навчалася донька, Яків Герасимович передавав ці твори і писав поетові: «Та й люблять же тебе на Україні, брате!» Зі звернення «мій друже щирий, мій єдиний» (7 квітня 1857 р.) розуміло, що стосунки між ними були сердешними. Поет отримував від Кухаренка не лише моральну підтримку, а й гроші. [9] Нажаль, мало що відомо про життя побратима Т. Шевченка у Вознесенську, де «добрі южнорусаки», роздивляючись портрет поета, подарований генералу, слухали розповідь про його життя і читали у рукописах його твори.

Як відомо, Тарас Григорович присвятив своєму другові поему «Москалева криниця», в якій згадується місто Очаків, річка Інгулець, Чорний шлях, яким татари ходили в набіги на українські села, описуються події напередодні заснування м. Миколаєва.

Ще у 1899 р. у Вознесенську на Миколаївщині була відкрита бібліотека імені Т.Г. Шевченка як пам'ятник дружбі поета з генералом. [10]

У 1926 р., вже під час роботи на Миколаївщині, Ф.Т. Камінському пощастило познайомитися із мешканцем с. Олександрівка (Штихова) Миколаївського району Діомідом Володимировичем Сердюком (1846 р.н.). Уродженець Полтавщини, у дитинстві дідусь був свідком приїзду Т. Шевченка до с. Мелехи Лохвицького повіту. Це був час третьої подорожі Кобзаря на Україну 1859 р. Тільки Сердюк не міг вказати точної дати цієї події. Камінський записав його спогади, склавши для зручності запитальник. [11]

Селище Мелехи належало поміщику Паульсону. Цей пан вважав себе меценатом, мав свій оркестр, який складався із 30 музикантів з «домашньою» освітою і 30 музикантів, яких господар посилав вчитися за кордон – до Італії. Як прийшов час для першого концерту цього великого оркестру, пан запросив до себе сусідів – вельмож. Село захвилювалося, коли серед дворових пішла чутка, що на той бал має приїхати народний улюбленець – опальний поет Шевченко. За ним, до Хрущова, де перебував Тарас Григорович, послали бричку.

Підлітки, які пасло телят, навмисне погнали худобу ближче до шляху із Загребелля в Мелехи. Вони спостерігали як збираються гості. Раптом хтось закричав: «Шевченко їде!». Усі кинулися до шляху. 13-річний Діомід теж побіг за хлопцями. Коли бігунки наблизились до дітей, вони побачили в них двох чоловіків – кучера, який сидів обличчям до коня, і Шевченка – спиною до кучера, щоб бува пилюка з-під коня не потрапила в очі. Як порівнялися бігунки з дітлахами, усі поскидали шапки і вклонилися поетові. А один хлопець голосно закричав: «Дядя Шевченко, здравствуйте!». За ним й інші в один голос. Тарас Григорович зрозумів, що діти зустрічають саме його, і зворушений цим, зупинив візок. Підбігли ближче до поета, а той посміхається до них. Заклав Тарас Григорович праву руку під парусник (пильник) і, діставши якісь листочки, кинув дітям. Коли

Шевченко поїхав далі, стали збирати і роздивлятися, що то за папірці. На маленьких картках, схожих на візитівки, друкованими літерами «по - євангельські» (слов´янськи), розповідав Сердюк, було щось написано. Хлопці, які вчилися у дяка, взялися читати. У кожного виявилось десь по три листочки. Сердюк запропонував йти до самого дяка П´ятецького. Там застали ще двох жінок з такими ж листочками. Коли поскладали на столі, дяк прочитав: «…як реве ревучий…», а ще про долю мужицьку, та що царя не треба. Вірші дяк залишив в себе – щоб й іншим прочитати. І таки читав, бо Діомідів батько теж ходив до дяка і казав, що люди ще поприносили листочки.

Хлопець не спав усю ніч, дуже хотілося йому ще раз побачити Шевченка близько, бо всі казали, що він заступається за мужиків.

На другий день було свято, і перед концертом гості Паульсона пішли до церкви. Людей було – сила! Сунувся і Діомід у саму церкву. А там – тісно –тісно. Поки проштовхався, заробив по потилиці. Пани усі пройшли до вівтаря, а Тарас Григорович – між народу залишився. Хлопець проліз поперед Шевченка і, щоб добре роздивитися, став до нього обличчям, а «срамним» місцем – до вівтаря. Поет був невеликий, лисий, трохи товстенький й з довгими вусами, «як дві мички у роті». На ньому був сюртук, як пальто. Вигляд – неначе зажурений. Щоб він хрестився, так – ні. Якась баба стала сварити хлопця пошепки, що так не можна вести себе у храмі, і повертати його обличчям до попа. А Тарас Григорович притулив малого до себе і поклав свою руку йому на голову. Довгенько так стояв Діомід, боячись поворухнутися, аж поки пани почали виходити з церкви.

Наступного дня на панському подвір’ї була гулянка для селян. Гості Паульсона вийшли подивитися як то гуляють мужики. Тут Д.Сердюк ще раз побачив поета, який був поміж селян.

Цікаво, що Ф.Т.Камінський, скориставшись «пасхалією» за 1859 рік, зміг встановити дні, коли відбулось «знайомство» Сердюка із Т.Шевченком: свято Трійці припадало в той рік на 9 і 10 червня. 11-го числа Шевченко був уже в Переяславі у Козачковського.

Діомід Сердюк за своє довге життя, мабуть, разів сто переоповідав людям про зустріч із Кобзарем, і кожен раз слухачі затамовували подих, аби не пропустити жодної деталі.

Робота над музейною Шевченкіаною поновилася із поверненням Ф.Т.Камінського до музею у 1954 році, після його реабілітації.

1961 р. управління культури запросило інформацію «Про заходи в музеї з підготовки до 100-річчя Т.Г.Шевченка», при цьому обмовившись, – «до річниці народження великого українського поета». 10 лютого 1961 р. відкрилася нова експозиція, присвячена Кобзарю. У вихідні дні для відвідувачів музею організували лекції про Т.Г.Шевченка.

Керівництво предписувало також взяти на облік місця, пов´язані з ім'ям поета на Миколаївщині, для створення музейної кімнати. В той час з'явилася стаття Ф.Т.Камінського про вірогідне перебування Шевченка «над Бугом», у селі Голоскове, що на Кривоозерщині. А Міністерство проінформували: «На території Миколаївської області місць, пов'язаних із життям і діяльністю Шевченка немає».

Вже у 90-ті роки на землях Кривоозерського району все ж встановили пам'ятника Кобзареві, а краєзнавці музею «розкопали» історію про перебування Тараса Григоровича у 1845 р. на Новобужжі, в гостях у двоюрідних родичів.

1964 року «востребованной» стала виставка до 150-річчя народження Т.Шевченка, для якої з Києва були отримані дві ювілейні медалі, значок і свідоцтво Республіканського Шевченківського комітету. До його складу входив уродженець м. Миколаєва Народний художник СРСР, дійсний член Академії Мистецтв СРСР М.М.Божій, згодом удостоєний звання лауреата державної премії України ім. Т.Г. Шевченка як один з видатних творців художньої Шевченкіани. Того ж року музей придбав картину «Тарасова гора» О.О. Попова, заслуженого художника УСРС.

У справі про трагічну загибель Ф.Т. Камінського від рук злодіїв у 1976 р., нажаль, окрім вкрадених в нього монет і картин, йшла мова й про рукописний текст відомої поеми Т.Г. Шевченка «Сон». І. хоча столичні експерти згодом встановили, що це був не авторський екземпляр, особистість дослідника, його зв'язки і діяльність свідчили про велику вірогідність унікальності того документу. Хоч і «список», але зроблений рукою М. Аркаса, відтоді десь зник для краєзнавців.

Та зі смертю Феодосія Тимофійовича дослідження за темою «Т.Г. Шевченко і Миколаївщина» не припинилися.

Література

1. Никитин В.И. Трагедия на тихой улице. – «Южная правда», 25.11.2008.
2. Фонди МОКМ: Д-19792; МД – 152; Д – 23137.
3. Фонди МОКМ: Г-278.
4. Камінський Ф. На острові Хортиця. – «Червоне Запоріжжя», 9.03.1949.
5. Список населенных мест Херсонского уезда на 1912 год. – ДАМО, Ф.14, оп. 1, с.1873, с.8.
6. Енциклопедичний словник Ф.А.Брокгауза і І.А.Ефрона. Т.ХУП, С.-Петербург, 1896, с.142.
7. Фонди МОКМ: Д-27954.
8. Т.Г.Шевченко до Я.Г.Кухаренка. Листи. –Три літа. Київ, Посередник, 1994, с.308.
9. Жур П. Труды и дни Кобзаря. Люберецкая газета, 1996, с. 286.
10. СтепаненкоЮ.С. С любовью и почтением. – «Южная правда», 2.11.1999.

Камінський Ф.Т. Спогади Д.В.Сердюка. – Фонди МОКМ: Д-206

Т. В. Горецька, В. В. Желязкова

ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВОСЕМІОТИЧНОГО АСПЕКТУ ПОЕМИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА «СОН»

Статтю присвячено особливостям вираження та побудови лінгвосеміотичної системи твору.

Семіотика – це наука про знаки, яка вивчає, що відбувається, коли людина намагається передати свою думку за допомогою засобів, які неминуче носять умовний характер [3, с. 218]. Семіотичний аналіз тексту – надзвичайно складна, але безумовно цікава робота, і підходити до неї варто з усіх можливих боків.

Проаналізувати текст – це дати йому певну характеристику, визначити його особливості на фонографічному, лексичному, синтаксичному рівнях та на рівні цілого тексту [2, с. 83].

Твори Тараса Григоровича Шевченка завжди славились своїм глибоким символічним значенням, саме тому є цінними з семіотиної точки зору, в чому ми мали змогу переконатися проаналізувавши його поему «Сон».

На фонографічному рівні семіотичного аналізу тексту було виявлено, що в поемі «Сон» наявні накопичення голосного о: « У всякого своя доля…», «Кругом бори та болота…»; голосного е: «Летить берегами та нетрями…», «Не плаче, не стогне!»; голосного і: «Ні діти, ні жінка…», «Доглядані, смілі, виховані діти…»; приголосного т: «А той, тихий та тверезий…», «Туман тяжкий…»; приголосного д: «Довгенько вдвох походжали…», «Де-де проглядають…»; приголосного с: «Стоять собі, мов сторожа…», « Сміх і сльози…»; приголосного п: «Та й пропхався у палати…».

Т.Г. Шевченко використовує велику кількість лексичних одиниць зниженої конотації. Наприклад: жидюга, пани пузаті, мерзенний, блюдолизи, дурний, тупорилим, віршолизам, пикаті, недобитки православні, п’явки та інші.

Експресивне навантаження підкреслюють тропи:

- метафори – «Розмовляють з полем…», «Степи, лани мріють…»;
- епітети – «Високий сердитий…», «Заспані дівчата…»;
- порівняння – «Мов кабани годовані…», «Як ягнята…».

Синтаксичний рівень визначають короткі (до 10 слів) та середні (до 30 слів) за довжиною речення.

Обов’язковим критерієм семіотичного аналізу тексту є ототожнення його частин зі знаковою системою Ч. Пірса. За класифікацією Ч. Пірса знаки поділяють на три види: знаки-індекси, знаки-копії та знаки-символи [1, с. 124].

Отож, проаналізувавши текст поеми «Сон», було виявлено 31 знак-символ, 21 знак-індекс та 14 знаків-копій.

Знаки-символи: «Як кішечка, підкрадеться…», «Кров, як воду, точить!..», «Тихо, як у раї», «Стоять собі, мов сторожа…», «Мов із тісної домовини», «У долині, мов у ямі», «На багнищі город мріє».

Знаки-індекси: «Я гуляю, бенкетую», «Скупий жидюга дав би гривню, Щоб позирнуть на ті дива», «Лечу й прощаюся з землею».

Знаки-копії**: «**А ви в ярмі падаєте», «Княжат недорослих», «В військо отдають», «А мати пшеницю на панщині жне»,

«Вседержитель», «Цар всесвітній! цар волі», «Церкви, та палати», «Хохол».

Застосування семіотики у тексті дає читачу можливість за допомогою асоціативних або явних знаків-образів, символів, індексів розуміти не лише основну тему та мету тексту, а й його підтекст, усвідомити авторські думки. А семіотичний аспект аналізу тексту допомагає зробити це звернення прозорішим і зрозумілішим [2, с. 83].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ветров А. А. Семиотика и ее основные проблемы. – М.: Политиздат. 1968. – 263 с.

2. Монтанов В. В. Образ, знак, условность – М.: Высшая школа, 1980. 160 с.

3. Соломоник А. Семиотика и лингвистика. – М.: Молодая гвардия, 1995. – 352 с.

4. Панов Е. Н. Знаки, символы, языки. – М.:Знание, 1980. 248с.

5. Шевченко Т.Г. Кобзар / Вступ. ст. О.Гончара. Приміт. Л.Кодацької. К.: – Дніпро, 1985 - 640 с., (Вершини світового письменства, том 50).

Н.А. Овсяницька

ЗНАКИ-СИМВОЛИ У КОНТЕКСТІ ЗВУКОВОГО СИМВОЛІЗМУ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

Статтю присвячено дослідженню звукового образотворчого компонента семантизації звукових повторів поетичної мови (основний матеріал дослідження – поетичний твір Т.Г. Шевченка «Думка» (Нащо мені чорні брови…)).

Науковці називають найбільш дискусійним аспектом у питанні іконічності звукової організації мови питання про семантичність звучання не слів чи словосполучень і фраз, а їхнього першоджерела – звуків, узятих поза словом (задля виключення впливу семантики самого слова на план його вираження). Цей аспект є невід’ємним у визначенні звукового символізму загалом.

Фоносемантика розглядає звукоінформативний компонент звукосимволізму як компонент, що несе поетично-уявні відчуття, які створюють певні асоціації під час сприймання тексту.

Звукові повтори розрізняються за силою та «помітністю. Це залежить від кількості звуків, що співпадають, у близькорозташованих словах. Такі звуки обов'язково привертають до себе увагу читача або дослідника і називаються «фонетичними атрактантами». У позиційному відношенні звукові повтори можуть бути симетричними – прив'язаними до певної позиції в слові або в тексті, та асиметричними, тобто не прив'язаними до певної словесної або текстової позиції.

У творі Т.Г. Шевченка «Думка» (Нащо мені чорні брови…) застосовується такий фонетичний прийом організації тексту як асонанс. Ми бачимо медіальні звукові повторення голосних звуків протягом всього тесту, що надає віршованій мові милозвучності та підсилює її музичність. Інтонаційне різноманіття речень та ритмічний наголос надає твору експресивного і емоційного забарвлення. У творі наявні повтори слів, що акцентують увагу читача на проблематиці твору та емоційно підсилюють мову головного герою. Вияв особливостей фонетичного рівня твору дав змогу дійти до висновку, що авторській мові притаманна мелодійність та естетичність звучання, а фонетичними засобами мови автор передає емоційність та експресію.

Ми визначили, що у досліджуваному творі наявні три знаки-символи та розглянули фонетичні повтори, що містяться в них. Потрібно наголосити, що при аналізі фонетичних повторів ми брали до уваги не стільки акустичні характеристики звуків, скільки їх фонетично-графічне втілення, адже асоціації у реципієнта художнього тексту викликають не лише звуки, але й їх графічні зображення. Тож, ми з'ясували, що звукові повтори у знаках-символах можуть передавати певні образи, що відповідають контексту твору чи акцентувати увагу реципієнта на душевному стані або настрою головних героїв, що дозволяє реципієнту сприймати твір не тільки на раціональному, але й на чуттєвому рівні.

Розглянувши поняття звукового повтору у художньому тексті в контексті семантизації фонемного складу художнього мовлення, можна зробити певні висновки. Завдяки тому, що звуковий повтор у художньому тексті є фонетичним атрактантом

(елементом, що привертає до себе увагу читача), відбувається посилення семантичних властивостей звуків, що повторюються. В той час як поодинокий випадок звукового символізму може залишитися непоміченим, прийом звукового повтору робить наголос на символічних властивостях звуків, які мають здатність доповнювати знаки-символи образами загального контексту твору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белый А. Символизм: Книга статей / А. Белый. – М.: Мусагет, 1910. – 635 с.

2. Воронин С. В. Основы фоносемантики / С. В. Воронин. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. – 242 с. 7.

3. Журавлёв А. П. Символическое значение языкового знака / А. П. Журавлёв // Речевое воздействие. Проблемы прикладной психолингвистики / отв. ред. А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1972. – С. 81 – 96.

4. Квятковский А. П. Поэтический словарь / Квятковский Александр Павлович. – М.: Сов. Энциклопедия, 1966. – 376 с.

5. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста / Лотман Ю.М. // О поэтах и поэзии. – СПб.: Искусство-СПБ, 2001. – С. 18 – 254.

6. Москвин В. П. О типах и функциях звуковых повторов / В. П. Москвин // Русская словесность. – 2006. – № 8. – С. 63 – 69.

7. Шевченко. Т. Зібрання творів: У 6 т. / [редкол.: М. Г.Жулинський та ін.]. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 2: Поезія 1847 – 1861. – 574с.

О.В. Огірко

ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ АСПЕКТИ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розглядаються духовно-моральні аспекти творчості Тараса Шевченка як поета і художника. Наголошено, що Кобзар ніколи не був атеїстом, а глибоко духовною і моральною постаттю українського народу – нашим національним пророком.

Неоціненним скарбом у вихованні духовності та моральності служить муза Кобзаря. Посеред тисяч слів і рядків творів Тараса Шевченка духовно-моральні аспекти займають центральне місце. Вони починається з віри, надії, любові до Бога. Духовність – це релігійна або моральна культура душі, це приналежність людини до святості й досконалості, це збереження моральних і духовних традицій предків. Моральність – це норми і правила життя людини з погляду добра і зла, це система поглядів, норм, цінностей, що регулюють життєвий шлях і повсякденну поведінку людини.

Творчість і життя нашого Кобзаря по вінця було наповнене духовністю та моральністю, бо він завжди на перше місце у своєму житті ставив Бога, він був людиною, яка постійно шукала правди. Тарас Шевченко був глибоко віруючим і практикуючим християнином. Це проявлялося і в його зовнішній поведінці: у молитвах, в читанні Святого Письма, у відвідуванні церкви, у приступанні до сповіді, у прийнятті Святого Причастя, у дотримуванні постів.

Радянська школа проголосила Тараса Шевченка атеїстом і зі всіх сил намагалася віднести його до свого пантеону. Та це зовсім не відповідало істині. Недаремно портрет Кобзаря українці розміщують поруч зі святими образами. Без віри Шевченко ніколи б не став Пророком християнського народу!

Найкраще свідчать про релігійні переконання Шевченка його листи та щоденник. “З того часу, як я приїхав до Миргорода, ні разу з хати не виходив, а до того всього нема що й читать: якби не Біблія, то “здуріти б можна” (з листа до Аркадія Родзянка). “Молися, якщо можеш молитися, і молячись, віруй глибоко у замогильне, краще життя, віруй і віра спасе тебе!” (з листа до Андрія Козачковського). “Дасть Бог, трохи одпочину, то напишу тобі тихесенько гарнесенько, та може ще, як Бог поможе, і віршами. Молю Господа милосердного послать тобі многолітіє і здоров'я на славу нашої преславної України” (з листа до Михайла Максимовича). “Перед Благовістом до заутрені прийшли мені на думку слова Розп’ятого за нас, і я немовби віджив, пішов на утреню і так радісно, чисто молився, як здається, ніколи раніше. Тепер я говію, сьогодні прийняв Святі Тайни, хотів би, щоб усе життя моє було таке чисте, прекрасне, як сьогоднішній день” (з листа до Варвари Рєпніної). “Щойно тепер я вповні повірив у слова: “Любя, наказую, ви”. Молюся й дякую Богові за

безконечну любов до мене, за посланий іспит. Він очистив, вилікував моє бідне, хворе серце” (з листа до Настасії Толстої). “В Полтаві чи не по Кобзареві вже й Богу моляться” (з листа Пантелеймона Куліша до Шевченка).

Бог нагородив його особливим талантом – даром слова: Тарас Шевченко промовляв до людей в обороні Божої правди. У вірші “Ну що б, здавалося, слова…” він виявляв розуміння походження свого призначення:

“Знать од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть меж люди!”

У цьому ж вірші ми бачимо у Т. Шевченка прояв здорового християнського оптимізму – надії: “Орю
Свій переліг – убогу ниву!
Та сію слово. Добрі жнива
Колись-то будуть”.

Важко не побачити Господнього благословення на слові геніального Кобзаря. Невипадково “Кобзар” Шевченка називають “Євангелієм від Тараса”.

У “Кобзарі” Шевченко виявляв глибоку обізнаність з текстами Старого і Нового Завітів, адекватно інтерпретував біблійні сюжети, володів релігійною термінологією, вміло використовував християнську символіку. Близько 1400 разів у “Кобзарі” Тарас Шевченко згадував Бога та Божі справи. У Шевченка вчилися пояснювати теми Святого Письма наступні покоління українських письменників.

Через усі твори проступають релігійні переконання їх автора. Шевченко виступав співцем християнського світогляду. Персонажі його поезій – також віруючі. Важко назвати твір Шевченка, в якому поет обходився без Божого імені. Так міг писати лише християнин. Тарас Шевченко не визнавав над собою ніякої вищої сили, окрім Господа Бога:

“Молітесь Богові одному,
Молітесь правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклонітесь”.

Наш національний пророк мовив свою пристрасну молитву до Бога за Україну, благаючи:

“Любітеся, брати мої, “Свою Україну любіть!

Украйну любіте
І за неї, безталанну,
Господа моліте”,
Любіть її… Во время люте
В останню, тяжкую мінуту
За неї Господа моліть!”

Кликав до єдності український народ:

“А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пошли”.

Дехто ще й сьогодні звинувачує Шевченка у богоборстві, та він ніколи атеїстом не був. Цікаво, що цього не закидають Кобзареві читачі – християни, розуміючи підтекст належно. Це не був бунт Шевченка проти Бога. Критика стосувалася позиції царської церкви і її служителів, а вони були цілком чужими для українців. Іван Франко пояснював ці нарікання, як досади нещасної людини, що не бачить обіцяної правди на землі. В щоденнику (“Журнал”, 1857 р.) Тарас Шевченко писав: “Імператор – поганин Август, зсилаючи поета Назона Овідія до диких племен гетів, не заборонив йому писати й рисувати, а християнин цар Микола І заборонив мені і те і друге”. Очевидно, безпідставно протестували чернігівський єпископ Філарет і київський митрополит Арсеній проти розповсюдженя в недільних школах українського “Букваря”, якого написав Шевченко.

А щодо так званих “дискусійних моментів” в творчості Кобзаря, то це звична форма поетичних висловів, певна поетична стилізація, яка спирається на книгах Старого Завіту. Вона допустима у християнстві і відома під назвою контраверсійних прийомів старозавітніх пророків.

Свою духовність Т. Шевченко виявляв і в малярській творчості, зокрема, в роботах: “Притча про блудного сина”, “Голова Христа”, “Смерть Марії”, “Апостол Петро” та ряд інших. Безцінні малюнки він залишив в Мотринецькому монастирі, в Києво-Печерській Лаврі та в Почаївській Лаврі.

Рускуліс Л.В.

ГРАФОЛОГІЯ ЯК ПРИКЛАДНА ГАЛУЗЬ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТА ЗАСТОСУВАННЯ

Ще давним-давно люди почали звертати увагу на зв'язок між почерком та характером. Прийнято вважати, що перші спостереження належать мудрецям Південної Індії, Китаю, а звідти поширилися у Грецію, приблизно чотири тисячі років тому.

У свій час Гете зауважив, що почерк пов'язаний із усім єством людини, з умовами її життя, роботи, з її нервовою системою, ось чому манера писати несе на собі такий же невід'ємний відпечаток індивідуальності, як і все, з чим доводиться зустрічатися. Зиґмунд Фрейд наголошував, що шляхом почерку людина виражає свою індивідуальність. Прем'єр-міністр Англії XIX століття Бенджамін Дізраєлі писав про те, що: почерк автора, як і всі вільні дії людини, мають схожість з її характером. Подібної думки дотримувалися Альберт Ейнштейн, Роберт та Елізабет Баррет Браунінг, Едгар Алан По та інші

Можливості графології, як і будь-якої конкретної науки, обмежені. Тому важливо знати, що слід у дійсності очікувати від графологічного аналізу. Найчастіше графологію переоцінюють, але й одночасно недооцінюють її можливості. Графологія дозволяє визначити: загальні духовні та душевні якості (доброту, життєрадісність, боязкість); темперамент і фізичну активність (душевну рівновагу, емоційність); робочі характеристики (педантичність, креативність); вольові якості та життєві сили (силу волі, наполегливість); рівень інтелекту (вміння логічно мислити, артистизм, багатство уяви); соціальні аспекти та поведінка в групі (дружелюбність, щедрість); амбіційність (цілеспрямованість, гордість); надійність (чесність, відкритість і ступінь довіри).

Однак є параметри, за якими не можна охарактеризувати приналежність почерку особі:

1. Неможливо сказати, кому належить почерк (чоловіку чи жінці), якщо текст не підписано.

2. Почерк не показує віку автора тексту.

3. Графолог не може дати відповіді на питання, чи одружена людина, оскільки такий стан людей почерк не змінює.

4. Не можна за почерком визначити хід роботи і не завжди рід діяльності, оскільки не всі люди займаються тим, що їм підходить.

5. Не можна визначити, чи відносяться люди до однієї і тієї ж сім'ї, оскільки почерки не відповідають сімейними подібностями.

6. Бувають випадки, коли люди пошкодили праву руку, тому їм доводилося писати лівою. Хоча, на перший погляд, букви, написані лівою рукою, відрізняються, проте основні риси написання зберігаються. Люди, які залишилися без обох рук, вчаться користуватися ногами для письма, і навіть у тих випадках виявляються риси характеру.

7. Національну приналежність людини.

8. Почерк не може визначити долю людини. Графолог може розказати про риси характеру людини, про його темперамент, що дозволить йому змінити щось у своєму житті, спрямувати свої дії.

На сучасному етапі коло дослідників, які вивчають науку про почерк розширюється, особливу увагу графології приділяють лінгвісти. Активно використовуючи методологію, теоретичний та практичний досвід інших наук, зокрема психології, науковці намагаються пояснити та обґрунтувати взаємозв'язок почерку людини з її психофізіологічними особливостями.

К.С. Синявська

ПІДПИС Т.Г. ШЕВЧЕНКА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Процес формування підпису та його стале використання у повсякденному житті має еволюційний характер. Культура підпису розвивалася згідно з законами та тенденціями розвитку писемності, проте на звичайне написання прізвища, яке згодом трансформувалося у графологічний, особистий підпис, впливали не тільки особливості тієї чи іншої писемності, але також культурні, психологічні, ментальні особливості власника підпису.

Пропонований для аналізу зразок підпису відноситься до 1838 р. Саме цей рік став знаковим та ключовим у житті Тараса Шевченка. Зусиллями В. Жуковського, К. Брюллова та інших

впливових діячів російської культури Т. Г. Шевченка викуплено з кріпацтва.

Перше, на що звертаємо увагу – це відсутність ініціалів. На всіх виданнях «Кобзаря» та інших творів Шевченка, ми звикли бачити підпис із ініціалами «Т. Шевченко». Молодий Тарас Шевченко, певно, ще не усвідомлював себе авторитетною та автономною постаттю на літературній ниві. Умовно поділивши підпис на дві частини, бачимо, що друга частина підпису є більш навантаженою, ніж перша – це говорить, про те, що у 1838 р. Т. Шевченко все ж таки більше займався живописом, тобто переважала практична діяльність.

Літера, з якої починається підпис майже не відрізняється за розміром від останніх букв підпису. Це вказує на те, що Т. Шевченко мав занижену самооцінку, не був упевнений у власних силах, відчував перевагу інших над собою.

Підпис на картині залишено у незвичному положенні, проте це не заважає визначити його нахил, який є скоріше прямим і таким, що тяжіє праворуч. Ці характеристики вказують на урівноваженість, а також збалансованість рис характеру Т. Шевченка. Він був постійним у своїх прив’язаностях, послідовним у своїх діях і вмів тримати себе у руках, був стриманим, умів вислуховувати інших людей, прислуховуватися до них, погоджувався на компроміси.

Бачимо, що кінець підпису, так званий розчерк, є прямим – збалансованість оптимізму та песимізму. З песиміста – загнаного кріпака – Шевченко почав перетворюватися на оптиміста. Він побачив, що надія є, і те, що ще вчора йому здавалося неможливим, уже сьогодні стає реальністю.

У представленому зразку видно, що у якості підпису Тарас Шевченко писав своє прізвище повністю, отже перша літера відповідає першій букві прізвища. Це говорить про простоту та

скромність молодого поета, він чітко усвідомлював свої цілі, та реальні можливості для їхньої реалізації.

Отже, можна сказати, що письменник був відкритою людиною, альтруїстом, оскільки у його підписі легко прочитати його прізвище. Тарас Шевченко не був скупою людиною, але й марнотратом його також не можна назвати, про це говорить збалансована відстань між буквам у підписі: вони не «налізають» одна на одну, а знаходяться на достатній дистанції. Як уже було визначено, зразок підпису 1838 р. вказує на те, що у цей період письменник займався діяльністю прикладного характеру. Щодо розчерку, який не такий вже й малий, але не перебільшує половину підпису, то він вказує, що Шевченко важко сприймав накази, а також обмеження волі, проте відчував свою залежність, можливо, від більш впливових осіб, або певних обставин. Також помітно, що літери є округлими, кутові утворення відсутні, що є свідченням доброти та щирості.

Крупні букви у підписі характеризують Шевченка як мрійливу, наївну, безперечно, творчу особистість, тобто молодий поет був все ж таки ідеалістом. Знову ж таки крупні букви підпису також вказують і на те, що Шевченко був «стратегом», тобто мислив глобально, деталі його майже не цікавили. Нами вже зазначалося, що початкова буква підпису за розміром майже не відрізняється від наступних. Це дає підставити припустити, що Шевченко був мовчазною людиною, обирав тактику: «краще промовчати, ніж бовкнути щось зайве», тим більше, знаходячись вже у товаристві видатних діячів російської культури. Застосувавши запропоновану типологію, додатково можна зазначити, що уже в цей час Шевченко відчував свою суспільну роль, у ньому прокидалася патріотична свідомість, на що вказують розмір літер у підписі, розчерк та власне сам вигляд підпису (легко читається).

Натиск підпису не є сильним. Зазвичай, люди із таким натиском – інтроверти, поглинуті у власні роздуми, дещо замкнуті. Сучасники поета, а саме ті особи, які спілкувалися із ним у Петербурзі в 1838 р., згадують Шевченка, як скромного та сором’язливого «нещасного хлопця з України».

У підписі не помічено жодних вертикальних утворень, тобто жодних перешкод для розумової діяльності не було (відсутність вертикальних петель, ліній у першій половині підпису), це ще раз доводить той факт, що Шевченко був талановитим і мав неабиякі

розумові здібності, також колишній кріпак легко справлявся із завданнями, які вимагали практичної діяльності, не мав проблем із завершенням справ, виконував все до кінця.

Видно, що підпис у представленому зразку є рівний, літери не скачуть, дотримана амплітуда, що є свідченням того, що молодий Шевченко був спокійною та розсудливою людиною, намагався уникати конфліктів.

Амплітуда першого зразка підпису є рівною: Шевченко був працьовитим, інтерес до праці зберігався від початку і до кінця процесу розумової або практичної діяльності.

О.В.Шевцова, В.В.Желязкова

СЕМІОТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОРИГІНАЛУ ТА РОСІЙСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ ПОЕМИ Т.Г.ШЕВЧЕНКА «КАВКАЗ»

У статті досліджено семіотичний зміст оригіналу та перекладного тексту поеми «Кавказ», розглянуто типи знаків за теорією Ч. Пірса та проаналізовано ті, семіотичне значченя яких співпадає в оригіналі та перекладному варіанті поеми, а також акцентовано увагу на особливостях семіотичного наповнення тексту при перекладі та основних проблемах, що виникають в ході аналізу твору.

Семіотичний аналіз художнього тексту полягає в дослідженні різновидів комунікації з опорою на знакову (семіотичну) природу складників спілкування.

«Кавказ» – геніальна сатира Т.Г.Шевченка. Твір не має жанрових ознак поеми, в ньому немає сюжету і персонажів. Але він є згустом ідей, спрямованих на викриття царизму, його колонізаторської сутності.

У практиці перекладу важливо зберегти семіотику тексту першотвору, тому у даній роботі ми проаналізуємо знаки відповідно до теорії Чарльза Сандерса Пірса, що співпадають в оригіналі та російському перекладі поеми.

Знаки-символи

Відсутність імен героїв (займенники ти і ми). Цей знак вказує на те, що відбувається боротьба між двома силами. Протиставлення особових займенників однини і множини відіграє роль відсторонення.

Знак «орел» – це російський царат (загарбницька політика російського самодержавства). У творі автором зображено так:

...орел карає, Що день божий добрі ребра Й серце розбиває… ребра, [3,с. 284]	…орел карает, Что ни день долбит он Сердце разбивает… [1, с. 3]

Ще одним знаком-символом виступає словосполучення **«сині гори»,** що вказує на місцевість, де загинув його друг, якому і присвячена поема «Кавказ». До знаків-символів належать і безпосередні дії людини: Живою душею в Україні витай, Літай з козаками понад берегами, Розриті могили в степу назирай. [3; 288]; Ты на Украине душою витай, Вместе с казаками мчись над берегами, Старые курганы в степи озирай [1, с. 6].

Наступний **знак «правда»** – це загальне відображення настроїв між людьми. Проілюструємо прикладом: «А правда наша п'яна спить…» [3, с. 284], «А правде – спать и пьяной быть» [1, с. 3]. І одночасно ж цей знак виступає як ідея задля якої всі живуть: «Встане правда! встане воля!..» [3, с. 284], «Встанет правда, встанет воля…» [1, с. 3].

Знаки-індекси

Про трагічність картини, що постає між українським народом і царським самодержавством зрозуміло із повтору рядків. Наприклад:

За горами гори, хмарою повиті, Засіяні горем, кровію политі. [3, с. 284, 285]	За горами горы, тучами повиты, Засеяны горем, кровию политы. [1, с. 3,4]

Автор вводить як символ заперечення, щоб показати ставлення між двома силами твору. Т.Г.Шевченко акцентує на цьому увагу у цитаті: «Не нам на прю з тобою стати! Не нам діла твоє судить!» [3, с. 284], «Не нам с тобой затеять распрю! Не нам дела твои судить!» [1, с. 3].

Єдиний раз автор вживає ім'я у поемі, щоб показати своє приязне ставлення до друга, якого він втратив у цій запеклій ворожнечі: І тебе загнали, мій друже єдиний, Мій Якове

добрий!..[3, с. 287]; И тебя загнали, друг и брат единый, Яков мой хороший![1, с. 6]

Намагання людини себе в руки взяти вказує на небажання миритися із суспільним і політичним ладом і прагнення добитися правди.

Іконічні знаки

Використання міфу Давньої Греції про Прометея на початку поеми вказує на належність його до іконічного типу знаків.

Кількість загиблих людей: «Лягло костьми Людей муштрованих чимало» [3, с. 285]; «И легло костьми Людей муштрованных немало» [1, с. 4]. Письменник повертає нас до подій боротьби між самодержавством і народом, де загинуло багато людей, які боролися за себе, своїх рідних та Батьківщину.

Звертання Т.Г.Шевченка до біблійної розповіді про царя Давида, який у юнацькі роки був пастухом, є також одним із іконічних знаків поеми «Кавказ».

Проаналізувавши семіотичне наповнення оригінального і перекладного тексту поеми «Кавказ» Т.Г.Шевченка, можемо сказати, що лінгвістика і семіотика – дві тісно пов’язані дисципліни, оскільки мова є однією з основних семіотичних систем. При перекладі частково втрачається зміст семіотичного цілого, але семіотичне ядро залишається незмінним.

Список літератури:

1. «Кобзарь» Т.Г.Шевченка в новых русских переводах. Выпуск 2/ составитель В.Г.Крикуненко. – М., 2012. – 35с.

2. Мечковская Н.Б. Семиотика: Язык. Природа.Культура 2-е изд., испр. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 432 с.

3. Шевченко Т.Г. Кобзар/ Вступ. ст.О.Гончара. Приміт. Л.Кодацької. – К.: Дніпро, 1985 - 640 с.

О.В. Щербак, В.В. Желязкова

СЕМАНТИЧНА ЕКСПЛІКАЦІЯ СЕМІОТИЧНИХ КОДІВ У ПОЕМІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА «КАТЕРИНА»

У статті з'ясовано сутність поняття «код», наведено класифікацію семіотичних кодів, а також визначено специфіку їхньої семантичної експлікації.

Поема Т.Г. Шевченка «Катерина», написана 1838 року, в лінгвосеміотичному вимірі є комунікативним повідомленням, що потребує процесу декодування. Тому під час інтерпретації зашифрованих смислів кодові одиниці тексту поеми відображають словник автора, вказують на особливості мислення поета, а також репрезентують систему його прагматичних установок. Таким чином, лінгвістична експлікація кодів і визначає особливості художньої системи поеми.

У сучасній науці під кодом слід розуміти «систему умовних позначень, символів, знаків та правил їхньої комбінації між собою для передачі, обробки та зберігання (запам'ятовування) інформації у найбільш придатному для цього вигляді» [1, с. 90].

Враховуючи особливості змістової експлікації, Р. Барт у книзі «S / Z» 1970 року представив науковому світові класифікацію кодів, за якою виділив п'ять їхніх типів: герменевтичний, семічний, символічний, проайретичний та гномічний або культурний [2, с. 64-65]. Кожний із кодів має власний семіотичний зміст та обсяг. З'ясуємо це на матеріалі поеми Т.Г. Шевченка «Катерина».

1. ***Герменевтичний код*** спочатку ставить питання, проблему чи загадку в межах тексту, а потім подає відповідь, рішення чи розгадку [3].

Смислове навантаження герменевтичних кодів поеми «Катерина» відбивається на всіх рівнях тексту. Так, на лексичному рівні цей код характеризується використанням таких категорій лексико-семантичних засобів:

– емоційна забарвлена лексика:

Не журиться Катерина –

Слізоньки втирає,
Бо дівчата на улиці
Без неї співають [4];
Нездужає Катерина,
Ледве-ледве дише...
Вичуняла та в запічку
Дитину колише [4];

– нейтрально забарвлена лексика:

Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине [4].

2. ***Семічний код*** визначає специфіку одиниць формального плану, тобто конотаційних означуваних [3]. О.В. Хлєбнікова стверджує, що функцію сем, тобто конотаційних означуваних, можуть виконувати концептуальні персонажі та стихії [3].

Змістову основу семічних кодів на лексичному рівні визначають топоніми – *Московщина, Туреччина, Дунай, Москва, Дніпро, Київ, Бровари, Берлін*, а також антропоніми – *Катерина (Катруся, Катря), Івась, Вовка*.

3. ***Символічний код*** представляє «поле асоціацій, викликаних тими чи іншими риторичними фігурами або поняттями» [3].

Лінгвістична експлікація символічних кодів поеми «Катерина» визначається семантичними маркерами, серед яких:

– слова-асоціації за зовнішністю:

Обіцявся чорнобривий [4];

– слова-асоціації за національністю:

Полюбила москалика [4].

4. ***Проайретичний код*** окреслює у тексті конкретну фабулу, визначає послідовність подій у ньому, а також мотивує поведінку персонажів [3].

Семіотичний зміст проайретичний кодів може бути виявлений тільки на двох рівнях тексту поеми. Так, на лексичному рівні такі коди репрезентують дієслова активного (*цілувала, любить, зажурився, поклонилась, вийшла, пішла, плаче,*

пригортає, помолилась) та пасивного вжитку (*вкралося*), а також розмовного стилю (*шкандибає*).

5. ***Гномічний код*** виступає своєрідним кодом колективного знання, на основі якого й створюється твір, відображаючи модель колективного знання [3].

На лексичному рівні гномічні коди виражені різними номінаціями, серед яких назви тварин, птахів, комах *(цокотухи, голуб, сокіл, лебедик)*; назви рослин *(квітка, ягідка, тополя, лоза)*; назви частин тіла людини *(серце)*; назви природних явищ та об'єктів *(роса, море)*.

Отже, аналіз семантичної експлікації семіотичних кодів поеми Т.Г. Шевченка засвідчив їх безперервну взаємодію у текстовій структурі, що й ідентифікує її лінгвосеміотичний потенціал. Утім, у своїй сукупності коди в поемі «Катерина» створюють єдиний художній простір для ідеальної комунікації між автором і читачем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чернявская В.Е. Лингвистика текста. Поликодовость, интертекстуальность, итередискурсивность: Учебное пособие / В.Е. Чернявская. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 248 с.

2. Барт Р. S / Z: / Пер. с фр. Г.К. Косикова и В.П. Мурат; под ред. Г.К. Косикова / Р. Барт. – 3-е изд.– М.: Академический Проект, 2009. – 373 с. – (Философские технологии).

3. Хлебникова О.В. Семиотические коды в философском тексте *[Электронный ресурс]* / О.В. Хлебникова // Электронный научный журнал «Вестник Омского государственного педагогического университета». – Вып. 2006. – Режим доступа: http://www.omsk.edu/article/vestnik-omgpu-11.pdf; Название с экрана.

4. Шевченко Т.Г. Катерина *[Електронний ресурс]* / Т.Г. Шевченко // Режим доступу: http://ukrlib.com.ua/books/printthebook.php?id=96&bookid=24; (Назва з екрана).

Науково-практичне видання

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ ВИМІР У СУЧАСНІЙ НАУЦІ: ГУМАНІТАРНИЙ АСПЕКТ

Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених

Технічний редактор – Колодій І.П.

Комп'ютерна верстка – Колодій І.П.

Підписано до друку 26.05.2014 Зам. № _____
Формат 60*84/16 Ум. друк. арк. 14,2
Наклад 100 примірників

Надруковано у видавничому відділі
Миколаївського національного аграрного університету
54010, м. Миколаїв, вул. Паризької комуни, 9

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1155 від 17.12.2002 р.